

T.C.
NEVŞEHİR HACİBEKTAŞ VELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**AZERBAYCAN – TÜRKİYE İLİŞKİLERİ (1991-2003)
SİYASİ, ASKERİ, SOSYO-KÜLTÜREL VE EKONOMİK
AÇIDAN**

Yüksek Lisans Tezi

Tolga GÜRLER

Danışman

Yrd. Doç. Dr. Telli KORKMAZ

Tarih Ana Bilim Dalı

Nevşehir

Haziran 2015

T.C.
NEVŞEHİR HACİBEKTAŞ VELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**AZERBAYCAN – TÜRKİYE İLİŞKİLERİ (1991-2003)
SİYASİ, ASKERİ, SOSYO-KÜLTÜREL VE EKONOMİK
AÇIDAN**

Yüksek Lisans Tezi

Tolga GÜRLER

Danışman

Yrd. Doç. Dr. Telli KORKMAZ

Tarih Ana Bilim Dalı

Nevşehir

Haziran 2015

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK BEYANI

Bu çalışmadaki tüm bilgilerin, akademik ve etik kurallara uygun bir şekilde elde edildiğini beyan ederim. Aynı zamanda bu kural ve davranışların gerektirdiği gibi, bu çalışmanın özünde olmayan tüm materyal ve sonuçları tam olarak aktardığımı ve referans gösterdiğimi belirtirim.

Tolga GÜRLER

KILAVUZA UYGUNLUK ONAYI

“Azerbaycan – Türkiye İlişkileri (1991-2003) Siyasi, Askeri, Sosyo-Kültürel ve Ekonomik Açıdan” adlı yüksek lisans tezi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Tez Kılavuzu'na uygun olarak hazırlanmıştır.

Tezi Hazırlayan
Tolga GÜRLER

Danışman
Yrd. Doç. Dr. Telli KORKMAZ

Tarih Ana Bilim Dalı Başkanı
Doç. Dr. İlyas GÖKHAN

KABUL VE ONAY

Yrd. Dr. Telli KORKMAZ danışmanlığında Tolga GÜRLER tarafından hazırlanan “Azerbaycan – Türkiye İlişkileri (1991-2003) Siyasi, Askeri, Sosyo-Kültürel ve Ekonomik Açıdan” adlı bu çalışma jürimiz tarafından Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı’nda Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

19.06.2015

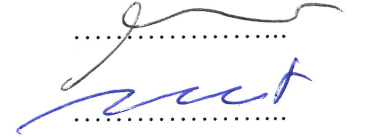
JÜRİ:

Danışman: Yrd. Doç. Dr. Telli KORKMAZ

Üye: Doç. Dr. Dr. Emin ÖZDEMİR

Üye: Doç. Dr. Nevzat TOPAL

ONAY

Bu Tezin kabulü Enstitü Yönetim Kurulunun 26.06.2015 tarih ve 2015.12365 sayılı kararı ile onaylanmıştır.

26.06.2015

Doç. Dr. Neşe YILGIN
Enstitü Müdürü

TEŞEKKÜR

“Azerbaycan-Türkiye İlişkileri (1991-2003) Siyasi, Askerî, Sosyo-Kültürel ve Ekonomik Açıdan” isimli bu çalışma, aslında Azerbaycan’ın bağımsızlık mücadelesinin alevlenmesinden 2003’e kadarki dönemde birçok konuya ışık tutan bir çalışmadır.

Çalışmanın başlıca amacı, birçok iç ve dış unsuru dikkate alarak Azerbaycan-Türkiye ilişkilerine bilimsel bir açıklama getirmektir. Çalışmada ayrıca Azerbaycan’ın tarihine ve Azerbaycan Cumhuriyeti’nin genel görünümüne de yer verilmiştir.

Çalışma boyunca Azerbaycan-Türkiye ilişkilerinin analizini yaparak ilişkileri bilimsel bir çerçeveye oturtmak için özen gösterilmiştir. Bu çerçevede Ankara’daki Türk Tarih Kurumu (TTK) ve Milli Kütüphaneden yararlanılmıştır. Çalışma süresince ayrıca internet ortamındaki kaynaklar ile süreli yayınlara da başvurulmuştur.

Yakın dönemin incelenmesindeki zorluklar, bu çalışmanın işleme sürecine de yansımıştır. Çalışmada başta Türkiye olmak üzere Azerbaycan’daki yayınlardan da yararlanılarak objektif bir bilimsel eser ortaya konmaya çalışılmıştır.

Çalışmamızın her aşamasında yardımlarını esirgemeyen ve yol gösteren tez danışmanım, değerli büyüğüm sayın Yrd. Doç. Dr. Telli KORKMAZ’a teşekkürlerimi bir borç bilir, şükranlarımı sunarım. Ayrıca yüksek lisansım boyunca tarafıma her türlü iyi niyeti gösteren Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Tarih Bölümü hocalarıma da ayrı ayrı teşekkür ediyorum.

ÖZET
AZERBAYCAN-TÜRKİYE İLİŞKİLERİ (1991-2003)
SİYASİ, ASKERİ, SOSYO-KÜLTÜREL VE EKONOMİK
AÇIDAN

Tolga GÜRLER

Nevşehir Hacıbekaş Veli Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı

Danışman: Yrd. Doç. Dr. Telli Korkmaz

Azerbaycan, özellikle 18. yüzyılda, Osmanlı'nın bölgeden yavaş yavaş tasfiyesi ile iki bölgesel güç olan İran ve Rusya'nın mücadele alanı olmuştur. Bu çalışmada, bu iki gücün Azerbaycan'ı ikiye bölmesini ve Kuzey Azerbaycan'ın Rusya, Güney Azerbaycan'ın İran tarafından ilhakını göreceğiz. Özellikle, 20. yüzyılın sonu ile 21. yüzyılın ilk çeyreğinde Rusya ve İran dışında büyük güçlerin Azerbaycan'a olan ilgisi de git gide artmıştır. Güney Kafkasya'da Azerbaycan'ın bağımsızlığı sonrası, ekonomik ve siyasi çıkarlar ön plana çıkmış ve Hazar petrolünün işletilmesi için büyük güçler birbirleriyle yarışır hale gelmişlerdir. Azerbaycan'ın bağımsızlığı ile birlikte Azerbaycan-Türkiye ilişkileri hızla gelişmeye başlamış ve iki ülke, uluslararası arenada dış siyasi manevralarını bölgesel olaylar ve yakın tarihî ilişkilerine göre belirlemeye başlamışlardır. Azerbaycan-Türkiye ilişkileri yavaş yavaş gelişirken Güney Kafkasya'da ortaya çıkan Dağlık Karabağ Sorunu ve Azerbaycan-Ermenistan Savaşı da büyük güçlerin Azerbaycan ve bölgeye olan ilgisinin arttığı bir döneme denk gelmesi açısından dikkate değerdir.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan, Karabağ, Mücadele, İlhak, Bağımsızlık, Hazar, Türkiye

ABSTRACT
AZERBAIJAN-TURKEY (1991–2003)
**RELATIONS IN TERMS OF POLITICAL, MILITARY, SOCIO-
CULTURAL AND ECONOMIC**

Tolga GÜRLER

Nevşehir Hacı Bektaş Veli University, İnstitute of Social Sciences

Department of History, M.A, June, 2015

Supervisor: Asst. Prof. Telli KORKMAZ Phd.

Azerbaijan, particularly in 18. century with gradually elimination of Ottoman Empire, had been struggle field between İran and Russia which were two local power. İn this work we will see how this local powers divided Azerbaijan into two part and how north Azerbaijan was occupied by Russia and how south Azerbaijan was occupied by İran. İn the and of 20. century and begining of 21. century the interest of other great powers was gradually growing on Azerbaijan. After the independence of Azerbaijan in the South Caucasus, economic and political interests come to the fore, and the great powers for the operation of Caspian oil have become competitive with each other. With Azerbaijan's independence Azerbaijan-Turkey relations began to develop rapidly. And the two countries had begun to set their external political maneuvering according to regional events and their recent history relations in the international arena. As Azerbaijan-Turkey relations gradually developed, the question of Nagorno-Karabakh which emerged in the south Caucasus and Azerbaijan-Armenia war were noteworthy corresponds to a period that increased interest of the great powers on Azerbaijan and the region.

Key Words: Azerbaijan, Karabakh, Struggle, Occupation, İndependence, Hazar, Turkey

İÇİNDEKİLER

Sayfa No:

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK	ii
TEZ YAZIM KILAVUZUNA UYGUNLUK	iii
KABUL VE ONAY SAYFASI	iv
TEŞEKKÜR	v
ÖZET	vi
ABSTRACT	vii
İÇİNDEKİLER	viii
KISALTMALAR	ix
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

AZERBAYCAN-TÜRKİYE İLİŞKİLERİNİN TARİHSEL ARKA PLANI

1.1. Azerbaycan Tarihine Genel Bir Bakış	3
1.1.1. Bağımsız Azerbaycan'ın Kurulması ve Türk İslam Ordusu	11
1.1.2. Sovyetler Döneminde Azerbaycan (1920-1990)	23
1.2. Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Genel Görünümü (1991-2003)	28
1.2.1. Azerbaycan'ın Coğrafi Konumu	28
1.2.2. Azerbaycan'ın Demografik Yapısı ve Tarihi Değişimler (SSCB Dönemi ve Sonrası)	32
1.2.3. Azerbaycan'daki Belli Başlı Siyasi Partiler	35
1.2.4. Bağımsızlık Sürecinde Azerbaycan'ın Sosyal ve Ekonomik Durumu	36
1.2.4.1. Azerbaycan Ekonomisinin Temel Birkaç Problemi	38
1.2.4.2. Bağımsızlıkla Beraber Ekonomide Yeniden Yapılanma	39

1.2.4.3. Eğitim ve Bunun Sosyal Boyutu	41
--	----

İKİNCİ BÖLÜM

BAĞIMSIZLIK SONRASI GELİŞEN AZERBAYCAN-TÜRKİYE İLİŞKİLERİ (1991-2003)

2.1. Siyasi İlişkiler ve Karabağ Sorunu	43
2.1.1. Ebulfez Elçibey Döneminde Azerbaycan-Türkiye Siyasi İlişkilerindeki Gelişmeler	69
2.1.2. Haydar Aliyev'le Birlikte Sağlanan İstikrar ve Türkiye ile Gelişen Stratejik Vizyon	80
2.2. Askerî İlişkiler	109
2.3. Sosyo-Kültürel İlişkiler	120
2.3.1. Sivil Toplum Kuruluşlarının İlişkilerdeki Rolü	121
2.3.2. İkili İlişkilerde Eğitimin Rolü	125
2.4. Ekonomik İlişkiler	135
2.4.1. Tarım Sektöründeki İlişkiler	142
2.4.2. Sanayi Sektöründeki İlişkiler	144
2.4.3. Diğer Sektörlerdeki İlişkiler (Standartlar, Turizm, Madencilik, Ulaşım, İnşaat, Gümrük ve İletişim)	145
2.4.4. İki Ülkenin Uluslararası Ekonomik Birlikteliğine İyi Bir Örnek: Karadeniz Ekonomik İşbirliği (KEİ-BSEC)	146
2.4.5. Azerbaycan Serbest Piyasa Ekonomisine Geçerken Gelişen Ticari İlişkiler	147
2.4.5.1. İki Ülke Arasındaki Ticaret Dengesi	147
2.4.5.2. İki Ülke Arasında İhraç ve İthal Edilen Ürünler	151
2.4.5.3. Azerbaycan'daki Türk Yatırımları	151
2.4.6. Enerji Sektöründeki İlişkiler	154
2.4.6.1. Kafkasya Jeopolitiğinde Hazar'ın Enerjideki Stratejik Önemi ve Türkiye'nin Rolü	155
2.4.6.1.1. Hazar'ın Konumu ve Çevresindeki Çatışma Alanları	155
2.4.6.1.2. Azerbaycan'daki Enerji Antlaşmaları ve Payları	164
2.4.6.1.2.1. Azerbaycan'daki Petrol ve Doğalgaz Antlaşmaları	164

2.4.6.1.2.2. Petrol ve Doğalgaz Boru Hatları	169
SONUÇ	176
KRONOLOJİ	182
KAYNAKÇA	201
ÖZGEÇMİŞ	220

KISALTMALAR

AB.	Avrupa Birliği
ABD.	Amerika Birleşik Devletleri
AHC.	Azerbaycan Halk Cephesi
AKDITYK.	Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu
AKM.	Atatürk Kültür Merkezi
ASAM.	Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi
ASSC.	Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti
bs.	Baskı
BTC.	Bakü-Tiflis-Ceyhan
BTE.	Bakü-Tiflis- Erzurum
BTK.	Bakü-Tiflis-Kars
BM.	Birleşmiş Milletler
BMGK.	Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi
C.	Cilt
CHP.	Cumhuriyet Halk Partisi
çev.	Çeviren
Der.	Derleyen
DİB.	Diyanet İşleri Başkanlığı
Dr.	Doktor
DSP.	Demokratik Sol Parti
Doç.	Doçent
DYP.	Doğru Yol Partisi
ESSC.	Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti
FAO.	Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Teşkilatı
HAGEM.	Halk Kültürleri Araştırma Geliştirme Genel Müdürlüğü
Haz.	Hazırlayan
MEB.	Milli Eğitim Bakanlığı
MHP.	Milliyetçi Hareket Partisi
M.S.	Milattan Sonra
M.Ö.	Milattan Önce
No.	Numara

Neş.	Neşreden
ORSAM.	Ortadoğu Stratejik Araştırmalar Merkezi
Prof.	Profesör
RP.	Refah Partisi
s.	Sayfa
S.	Sayı
sy.	Sayfa Yok
SETAV.	Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Merkezi
SHP.	Sosyal Demokrat Halk Partisi
SSCB.	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
STK.	Sivil Toplum Kuruluşları
Ty.	Tarih Yok
STÖ.	Sivil Toplum Örgütleri
TC.	Türkiye Cumhuriyeti
TASAM.	Türk Asya Stratejik Araştırma Merkezi
TDAV.	Türk Dünyası Araştırma Vakfı
TDV.	Türk Diyanet Vakfı
TDV İSAM.	Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi
TDK.	Türk Dil Kurumu
TİKA.	Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı
TKAE.	Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü
TÜRKSAM.	Türk Stratejik Araştırmalar Merkezi
TÜRKSOY.	Türk Kültürü ve Sanatları Ortak Yönetimi
TRT.	Türkiye Radyo ve Televizyon Kurumu
TSK.	Türk Silahlı Kuvvetleri
TTK.	Türk Tarih Kurumu
TÜDEV.	Türk Devlet ve Toplulukları Dostluk, Kardeşlik ve
İşbirliği Vakfı	
USAK.	Uluslararası Stratejik Araştırma Kurumu
vs.	Vesaire
Yrd.	Yardımcı
Yay.	Yayınlayan
YKY.	Yapı Kredi Yayınları

YÖK.

Yüksek Öğretim Kurumu

y.y.

Yüzyıl

Yyy.

Yayın Yılı Yok

GİRİŞ

Azerbaycan, 1990'lı yıllara siyasi, askerî, sosyo-kültürel ve ekonomik açıdan yeni bir sayfa açarak girmiştir. Bu duruma ise Sovyetler Birliği (SSCB)'nin yaşadığı ülke içi sıkıntılar neden olmuştur. Çünkü SSCB, 1990'ların başında siyasi ve ekonomik bir buhranla karşı karşıya kalmıştır. Sovyetlerin içinde bulunduğu buhranlı durum, SSCB Cumhuriyetlerinde bağımsızlıkla sonuçlanacak gelişmelerin başlangıcı olmuştur. Bu gelişmeler sonrası bağımsızlığına kavuşan ülkelerden biri de Azerbaycan'dır. Azerbaycan, bağımsızlıkla beraber ortaya çıkan stratejik, siyasi ve ekonomik durumdan dolayı başta Türkiye Cumhuriyeti (TC) olmak üzere, Avrupa Birliği (AB), Amerika Birleşik Devletleri (ABD), Çin ve Japonya gibi pek çok ülkenin ilgi odağı olmuştur.

SSCB'nin tarih sahnesinden çekilmesi, eski Sovyet Cumhuriyetlerini zorunlu bir dönüşümle karşı karşıya bırakmıştır. Azerbaycan da bu sıkıntılı süreci yaşayan ülkelerden biri olmuştur. 30 Eylül 1991'de bağımsızlığını ilan eden Azerbaycan'ı, 9 Kasım 1991'de tanıdığını açıklayan ilk ülke Türkiye olmuştur. Türkiye'nin ardından birçok ülke Azerbaycan'ı tanımıştır. Azerbaycan bugün Birleşmiş Milletler (BM) ve Avrupa Güvenlik İş Birliği Teşkilatı (AGİT) gibi uluslararası birçok kuruluşa üyedir. Tarihî açıdan bakıldığında, 1920'den 1991'e kadar bu ülkenin siyasi ve ekonomik yapısı, daha önce hiç denenmeyen bir sistem içinde olmuştur. Azerbaycan bağımsızlıkla beraber, bu siyasi ve ekonomik sistemi dönüştürme mücadelesine girişmiştir. Azerbaycan, millî kimliğini ve özellikle ideolojik tercihini, sancılı bir şekilde kazanmıştır. Şöyle ki, Anadolu Türkleri ile aynı soydan gelen Azerbaycan Türkleri, Sovyetlerin dağılma sürecine girmesi sonucu, özgürlük hareketlerini başlatmıştır. Azerbaycan'daki özgürlük mücadelesi, 19-20 Ocak 1990 tarihinde Kızılordu tanklarının Bakü'ye girmesiyle kanlı bir şekilde bastırılmış ve birçok Azerbaycan Türk'ü katledilmiştir. Azerbaycan'da bağımsızlığın ilan edilmesinden kısa bir süre sonra, Ebulfez Elçibey Azerbaycan cumhurbaşkanı seçilmiştir. Ardından, sosyal, siyasal ve ekonomik hayatta değişiklikler başlamıştır. Elçibey

iktidarıyla birlikte resmî dilin “Azerbaycan Türkçesi” olarak anayasada kabulü, Kiril alfabesinin bırakılarak Latin alfabesine geçilmesi bu yeniliklerin en dikkat çeken kısmıdır (Akdoğan, 2007: 11).

Türkiye, Azerbaycan ile ikili ilişkilerini her geçen gün geliştirmektedir. Bu politikaların geliştirilmesinde etkin bir rol oynayan Türkiye, Azerbaycan ile olan ilişkilerine büyük önem vermektedir. Türkiye için Azerbaycan, ortak dilin, kültürün ve tarihin paylaşıldığı önemli bir ülkedir. Türkiye, Osmanlı’dan beri devam eden, Azerbaycan ve Azerbaycan Türkleri ile yakın ilişkilerini, günümüzde kültürel ve ekonomik ortaklık seviyesine getirmeye çalışmakta ve bağımsız bir cumhuriyet olarak çeşitli güçlüklerle karşılaşan Azerbaycan’a bu zorlukların üstesinden gelmesinde kuvvetli bir destekçi olmaktadır. Türkiye, Azerbaycan’ın bağımsızlığının pekiştirilmesi, bağımsızlığın sürdürülmesi, toprak bütünlüğünün korunması ve Hazar Denizi’ndeki doğal kaynaklardan gelen gelirlerin her iki ülkenin çıkarına kullanılabilmesi hususunda etkin bir rol oynamaktadır (Akdoğan, 2007: 12).

Biz çalışmamızı iki ana başlıkta ele alacağız;

1. Azerbaycan-Türkiye İlişkilerinin Tarihsel Arka Planı

2. Bağımsızlık Sonrası Gelişen Azerbaycan-Türkiye İlişkileri (1991-2003)

İki ana bölüme ayırdığımız çalışmamızda, ilk bölümde Azerbaycan-Türkiye ilişkilerinin tarihsel arka planına yer verilecektir. İkinci bölümde de Azerbaycan-Türkiye ilişkilerinin siyasî, askerî, sosyo-kültürel ve ekonomik boyutlarına yer değinilecektir. Çalışmada genel olarak iki Türk devletinin ilişkileri farklı boyutlarıyla ele alınacaktır. Özellikle Azerbaycan’ın bağımsızlığı sonrası ekonomik hamleleri ve projeleri, ikili ilişkiler çerçevesinde Azerbaycan ile Türkiye’nin yakınlaşmaları, büyük güçlerin Azerbaycan’a yönelik ekonomik ve siyasî politikaları da çalışmamızda yer alacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

AZERBAYCAN-TÜRKİYE İLİŞKİLERİNİN TARİHSEL ARKA PLANI

1.1. AZERBAYCAN TARİHİNE GENEL BİR BAKIŞ

Azerbaycan'ın coğrafi konumu ve yer altı zenginlikleri dış güçlerin bu bölge için mücadelelerine sahne olmuştur. Azerbaycan'ın içinde bulunduğu Kafkasya bölgesi, jeostratejik konumu nedeniyle yeni dünya düzeninin önemli bir bölgesini oluşturmaktadır (Salmanlı, 2007: 7).

Azerbaycan ve Azeri kelimesi, Azerbaycan coğrafyası ile özdeşleşmiş durumdadır. Azerbaycan isminin kökeni konusunda farklı görüşler mevcuttur. Azerbaycan sözünün “İran'daki Med satrapı Atropat'ın adından” geldiği ileri sürülmektedir (İpek, 2007: 1-8). Atropat isminin kökeni ise “ater yani ateş”tir. (Ahmedov, 2006S: 11). Azerbaycan adının “Hazar Türkleriyle ilişkili olarak Hazar sözcüğünden geldiğini” ileri süren görüşler de mevcuttur (Memiş ve Köstüklü, 2005: 77). Görüldüğü gibi Azerbaycan isminin menşei net olarak bilinmemektedir. Azerbaycan'da yaşayan Türklere ise Azerbaycanlı anlamında, özellikle İlhanlılardan sonra, “Azeri-Azeriler” denilmeye başlanmıştır (Aslan, 2000: 1).

Azerbaycan tarihi, M.Ö. 6. yüzyıla kadar uzanmaktadır. Albanianlar bölgenin bilinen ilk halkıdır (Allahverdiyeva, 2002: 21). Tarih boyunca Kafkaslar çeşitli savaşlara, göçlere ve siyasi olaylara sahne olmuştur. Kafkaslar insanoğlunun yaşadığı tarihî

bölgelerden biridir. Kafkaslar, Avrasya'nın merkezinde olması ve göç yolları üzerinde bulunması nedeniyle tarih boyunca istilalara uğramıştır (Caferov, 2000: 1). Azerbaycan'ın tarihî ve politik geçmişi oldukça karışıktır. Eski çağlarda Asur-Babil mücadelesi, Perslerle-Yunanlıların ve Makedonyalıların bölge için çekişmesi, Parthlarla-Romalıların, Sasanilerle-Bizanslıların savaşları hep bu ülke üzerinde olmuştur. Daha sonraki dönemlerde meydana gelen Türk akınları, Arap-Sasani, Arap-Bizans savaşlarının arkasından Türk ve Moğol akınlarına sahne olan Azerbaycan, 16. yüzyıldan itibaren de Osmanlı-İran, Osmanlı-Rus ve Rus-İran savaşlarının yaşandığı coğrafya olmuştur (Aslan, 2000: 2).

İslamiyet'in Kafkasya'ya ulaşmasıyla birlikte, Azerbaycan da İslam coğrafyasına dahil olmuştur. Bu tarihten sonra Araplarla, Hazar Türkleri Azerbaycan için mücadele etmişlerdir. M.S. 642 yılında Arapların Azerbaycan'ı fethi sonucunda İslam uygarlığına dahil olan Azerbaycan, bu tarihten sonra Selçuklular, İldenizler, İlhanlılar, Safeviler, Avşar ve Kaçarlar gibi çeşitli Türk kökenli devletlerin hakimiyetinde kalmıştır (Özgür, 1997: 169). Azerbaycan'ın esaslı bir şekilde Türkleşmesi ise Selçuklular zamanında olmuştur (Togan, Ty: 97). Bu tarihten sonra Azerbaycan ve Doğu Anadolu, Avrupalılar için Türkmen ülkesi olmuştur (Baykara, 2003: 185). Bu sebeple, Azerbaycan'ın Türkleşme süreci üç döneme ayrılabilir: 1. Selçuklu Dönemi, 2. Moğol Dönemi, 3. Moğol Dönemi'nden sonraki dönemdir. Bu son dönem Karakoyunlular, Akkoyunlular ve Safevilerin tarihini içine alan dönemdir. Bölgede Selçuklu hâkimiyetinin zayıflamasıyla birlikte Atabeyler yönetimi (İldenizler ve Şirvanşahlar) ortaya çıkmıştır (Aslan, 2000: 2-5). Büyük Selçuklunun tarih sahnesinden çekilmesinden sonra kuvvetlenen Şirvanşahlar ve İldenizler gibi devletler, Azerbaycan'ın devlet geleneğinin artmasına katkı sağlamışlardır (Mahmudov, 2004: 17). Bu dönemde Ortaçağ yazarları ve tarihçileri Azerbaycan'a "Şirvan" demişlerdir (Aşurbeyli, 2006b: 16). Daha sonraları Azerbaycan'a, Harzemşah Türkleri ve Moğollar hâkim olmuştur (Akman, 2005: 39). Azerbaycan'ın bir kısmı, özellikle Derbent bölgesi, kısa bir süre sonra ise Altınorda egemenliği altına girmiştir. Azerbaycan, Altınorda-Timur çekişmesinden sonra, bir ara Celayirlilerin egemenliğine girmiş olsa da, Timurluların sistemli politikaları sonrasında bu devletin egemenlik alanına dönüşmüştür. Bu dönemde Altınorda hükümdarı Toktamış ile Timurlular hükümdarı Timur'un Azerbaycan'da siyasi ve

ekonomik açıdan çekişmesi, iki devlet arasında savaflara sebep olmuştur (Yakubovskiy, 2000: 109-182). Azerbaycan, Timur'un ölümünden üç yıl kadar kısa bir süre içinde, neredeyse tamamen, Karakoyunluların hâkimiyetine geçmiştir (Aka, 2000: 40-47). Azerbaycan, Timur'un 1407'de ölümünden sonra, bölgede yeni bir güç olarak ortaya çıkan Karakoyunlu ve sonrasında ise Akkoyunluların çekişmelerine sahne olmuş ve sırasıyla bu iki devletin hâkimiyeti altına girmiştir (Aslan, 2000: 2-5).

Azerbaycan, Akkoyunluların yıkılmasından sonra, Şirvanşahların hâkimiyetine geçmiştir. Azerbaycan daha sonra ise Şirvanşahlar hanedanına son veren diğer bir Türk hanedanının, Safevilerin, güç odağı haline gelmiştir. Safeviler, Akkoyunlulardan arazi olarak daha büyük olmalarının yanında, askerî olarak da daha güçlüydüler (Mahmudov, 2006: 171). Tarihsel süreç içinde Azerbaycan Türkleri, Şah İsmail'in öncülüğünde Safevi Devleti'nin kurucusu oldular (Saray, 1994: 131). Bütün bunlar dışında, Safevilerin Akkoyunlulardan farkı, Şiilik mezhebini benimsemesidir. Safeviler özellikle Şeyh Cüneyt zamanında Şiiliğe meyletmiş bir devlettir (Uçar, 2007: 87).

İran coğrafyası çok uluslu, çok dilli ve çok kültürlü bir ülkedir (Onullahi, 2010: 5). Nitekim bu coğrafyada, Türklerin de yoğun bir şekilde yaşadığı bilinmektedir (Kalafat ve Keskin, 2010: 12). Bu durumu iyi değerlendiren Safevi Devleti'nin kurucuları da Türk kökenliydiler. Safeviler her ne kadar Türk kökenli olsalar da Şiiliği Anadolu'ya yayma girişimleri, Osmanlı-Safevi savaşlarının sebeplerinden biri olmuştur. Osmanlı, İran'a sefere çıkarken genelde Azerbaycan güzergâhını kullanmıştır. Böylece Osmanlı, Safevilerin Azerbaycan'daki hâkimiyetine engel olmuştur (Sünbül, 1990: 7).

Yavuz Sultan Selim'in 1514'teki Çaldıran zaferi ile Tebriz ve civarı Osmanlı hâkimiyetine girmiştir (Bünyadov, 1991: 317). Böylece Doğu Anadolu ve Azerbaycan, Osmanlı hâkimiyetine geçmiştir (Mahmudov ve Şükürov, 2009: 21-27). Bölgede ilk başlarda Osmanlı üstün olsa da zamanla, özellikle 17. yüzyıldan itibaren, Safeviler ordusunu modernleştirerek ve Avrupalı devletler ile ittifaklar kurarak üstünlüğü ele geçirmiştir (Mahmudov, 2006: 261-302). İşte bu iki güç (Osmanlı-

Safevi) bölge için çarpışırken zamanla Rusya Kafkasya'ya inmiş ve Azerbaycan'ı tehdit etmeye başlamıştır.

1500'lü yıllardan itibaren Karadeniz'e yönelik stratejiler geliştiren Rusya, daha sonra Kafkasya'ya yönelik politikalar da uygulamaya başlamıştır. Rusya'nın Azerbaycan üzerindeki tarihî politikaları oldukça eskidir (Bünyadov, 1991: 320).

1700'lerden itibaren İran siyasi ve ekonomik olarak iç karışıklıklarla çalkalanmaya başlamıştır. Bundan istifade etmek isteyen Rusya, yavaş yavaş bölgeye sarkmaya başlamıştır. Bunda, bölgedeki yerel grupların Rusya'dan yardım istemesi de etkili olmuştur (Veliyev, 2006: 1-2). İran'ın bu durumundan istifade eden Rusya ve Osmanlı, Azerbaycan için mücadeleye girişmiştir. İki devlet arasında 1724'te imzalanan İstanbul Antlaşması'ndan sonra, Azerbaycan'ın büyük bir arazisi Osmanlı Devleti tarafından ele geçirilmiştir. Azerbaycan'ın Hazar sahilindeki eyaletleri ise Rusya'nın hâkimiyetinde kalmıştır (Efendiyev, 2007: 335). Osmanlı-Rus çekişmesi bu paylaşımlarla bitmemiştir. Osmanlı, bölgede tutunabilmek için Türk ve Müslümanları kendi yanına çekmeye çalışmıştır. Osmanlının Türk ve Müslümanları desteklemesine karşın Rusya, Gürcü ve Ermenileri bölgede kalıcılık sağlamak için desteklemiştir (Mustafazade, 2002: 30). Güney Kafkasya'nın Osmanlı yönetiminde kalması ile Osmanlı, Hazar'a kadar olan alanda etkinliğe kavuşmuştur. Safevilerin karışıklık içinde olmasının sonucu ise İran için ağır sonuçlar doğurmuştur. Böylece 18. yüzyılın 20. yıllarında Safevilerin elinden Azerbaycan toprakları çıkmıştır (Nağıyev, Ty: 261).

İran, 1730'larda Osmanlının elinde olan Güney Azerbaycan vilayetlerini geri alabilmiştir. Fakat Avşar Türkü kökenli Nadir Şah'ın 1747 yılında öldürülmesinden sonra İran coğrafyası yine karışmıştır (Aşurbeyli, 2006a: 201). Bunun sonucunda da Azerbaycan'da İran zayıflamıştır (Efendiyev, 2007: 355). Nadir Şah'ın öldürülmesi, zorluklarla kurduğu devletin de dağılmasına neden olmuştur (Mustafazade, 2002: 69).

İran'da 1700'lü yıllardan itibaren, Türk soylu çeşitli aşiretler iktidara gelmişlerdir. Mesela, İran'da 1729 yılında Avşarlar, 1779 yılında Kaçarlar iktidarı dönemi

başlamış ve Azerbaycan'da Hanlıklar idaresine kadar bu Türk aşiretleri iktidarda kalmışlardır. İran'da yaşanan karışıklıklar sonrası Azerbaycan'da, 19. yüzyılın başlarından itibaren birçok hanlık ortaya çıkmıştır. Bunlar, Kuzey Azerbaycan'da Şeki, Gence, Bakü, Derbent, Kuba, Nahçıvan, Talış, Revan, Şamahı, Karabağ, Karadağ, Gazakh Sultanlığı, Balaken-Car Sultanlığı; Güney Azerbaycan'da; Tebriz, Urmiye, Erdebil, Hoy, Maku ve Serap hanlıklarıdır (Mikail ve Tazegül, 2012: 22). Güney Azerbaycan'da yer alan bu hanlıklar, günümüzde İran'ın birer şehridir. Azerbaycan Türklerinin, Güney Azerbaycan'da millî özgürlük hareketi sürecinde bu şehirler ön plana çıkmaktadır (Tebrizi, 2010: 19). Kuzey ve Güney Azerbaycan'daki bu hanlıklar 19. yüzyılın başlarında Rus ve İran işgallerine kadar varlıklarını sürdüreceklendir.

Bölgedeki Rus hegemonyası kalıcı ve birçok nedene dayalı idi. İran ve Türkiye ile kazançlı bir ticaretin cazibesi ve yerel ham madde kaynaklarının bolluğu bunlardan sadece birkaçıdır. Ayrıca seyrek nüfuslu toprakların kolonileştirilmesi gibi düşünceler de Rusya'nın bölgeye olan ilgisini artırmıştır. Fakat hepsinden önce, belki de ilk sırada olanı, Transkafkasya Geçidi'nin stratejik önemi idi (Akdoğan, 2007: 18). Derbent Geçidi olarak da bilinen bu yol, Kafkas Sıradağları'nın Hazar Denizi'ne en çok yaklaştığı yerde kurulmuş olup Avrasya ile Orta Doğu arasındaki ender geçiş noktasını barındırması bakımından stratejik önemi büyük, tarihî bir geçittir. Osmanlılar bu şehre Derbent ve Demirkapı demişlerdir (Pekacar, 1999: 210-217).

Rusya, aynı dönemde Orta Asya'ya da hızla yayılıyordu. Bu dönemde Rusya ile İngiltere'nin Orta Asya ve Kafkasya ile ilgili rekabetleri başlamıştır (Pakravan, 2010: 129). Rusya'nın Kafkasya'ya hâkimiyeti, özellikle 19. yüzyılda belirginleşmiştir. 19. yüzyılda Rusya, Kırım'dan başlayarak Kafkasya ve Türkistan'a yayılmaya başlamıştır (Özdemir, 2012: 22). 18. yüzyılda Kafkasya'yı ele geçirmek için geniş askerî faaliyetlere başlayan Rusya, 1801'den itibaren Kuzey Azerbaycan'ın işgaline başlamıştır (Hasanov, 2007: 37). Rusya, Güney Kafkasya'daki ilk işgali Gürcistan'a hâkim olarak gerçekleştirmiştir. Rusya'nın Gürcistan'a hâkim olup yönünü Kuzey Azerbaycan'a çevirdiği sırada, Kuzeybatı Azerbaycan'da yaşayan nüfusun çoğunluğu Türk ve Müslüman ahaliden mürekkeptir (Cevadova, 1999: 33). Bu durum, Rusya için bir dezavantaj oluşturmuştur.

1800'lü yıllarda Rusya ile İran'ın yapmış olduğu Gülistan ve Türkmençay Antlaşması Azerbaycan'ın kaderini belirlemiştir. Çünkü bu antlaşmalar ile Azerbaycan, bir daha birleşmemiştir. 10 Şubat 1828'de Rusya ile İran arasında yapılan Türkmençay Antlaşması ile Azerbaycan, bu iki devlet arasında paylaşılmıştır. Buna göre, Aras Nehri'nin güneyinde yer alan ve Azerbaycan topraklarının 2/3'üne tekabül eden Güney Azerbaycan İran'a, Aras Nehri'nin kuzeyinde bulunan Kuzey Azerbaycan ise Rusya'ya bırakılmıştır (İsmayılov, 1992: 56-67). Böylece Kuzey Azerbaycan, Rus kontrolüne geçmiştir. Aras Nehri iki ülke arasında sınırı teşkil etmiştir. Bütün bu gelişmeler sonucu ortaya çıkan durum, Azerbaycan'ın kaderini belirlemiştir. Azerbaycan yaklaşık iki yüz yıl önce bu iki devlet arasında parçalanmıştır (Sultanlı, 2010: 22).

1828'de yapılan Türkmençay Antlaşması, 1813'te imzalanan Gülistan Antlaşması'nın adeta bir devamı ve tamamlayıcısıdır. Türkmençay Antlaşması 16 maddeden oluşmasına rağmen Azerbaycan üzerinde etkisi çok büyük ve derin olmuştur (Mahmudov ve Şükürov, 2009: 318-320). Tahminen 400.000 km² olan arazinin büyük bir kısmı İran'da kalmıştır. Rusya'da kalan arazilerin boyutu ise tahminen 114.000 km² olmuştur (Priyev, 2006: 109). Rusya zamanla, bu araziler üzerinde idari değişiklikler de yapmıştır. Bu değişikliklerin bir göstergesi olarak Batı Azerbaycan arazisi, bütün Azerbaycan'ın bir parçası olarak Rusya'ya geçmiştir (Elekberli, 2007: 5). İleride ise bu araziler, bağımsız Ermenistan tarafından işgal edilecektir.

Rusya'nın bu yükselişi ve Azerbaycan'a yönelik siyasetinde bu denli ilerlemesinin nedeni ise aslında Osmanlı'nın ve Azerbaycan'da etkili olan güçlerin (Hanlıklar ile İran) içerisinde buldukları durumdur. Osmanlı Devleti, 1812 Bükreş Antlaşması ile Rusya'ya karşı ağır bir yenilgi almıştır. 1806-1812 Osmanlı-Rus Savaşı'nı sona erdiren bu antlaşmaya göre Osmanlı; Balkanlar, Kafkasya ve Azerbaycan'da Rusya'nın üstünlüğünü kabul etmiştir (Mahmudov ve Şükürov, 2009: 413-418). Ayrıca Osmanlı'nın bu yıllarda Kafkasya ve Azerbaycan meseleleriyle ilgilenememesi ve bu bölgeden çekilmek zorunda kalması; İran'ın ise iç karışıklıklarla uğraşması, Rusya'nın Azerbaycan topraklarını işgal etmesini kolaylaştırmıştır (Aslan, 2000: 8-9). Neticede, Gülistan ve Türkmençay antlaşmaları,

Azerbaycan'ı uzun yıllar Rusya ve İran'a bağımlı kılacak siyasi adımın başlangıcını oluşturmuşlardır.

Bükreş, Gülistan ve Türkmençay antlaşmaları dışında, 1829 Edirne Antlaşması'na değinilecek olursa, bu antlaşma ile Rusya, Osmanlı karşısında Balkanlar ve Karadeniz'in kuzeyinde üstün duruma gelmiştir. Antlaşmanın Azerbaycan ile ilgili maddesi ile Osmanlı, Rusya'nın Türkmençay Antlaşması ile başlayan Kuzey Azerbaycan'daki hâkimiyetini kabullenmiştir. Ayrıca, Erivan ile Nahçıvan'ın bu devlete ait olduğunu onaylamıştır (Turan, Ty: 442-443). Yine bu antlaşmayla Osmanlı, Küçük Kaynarca Antlaşması'ndan sonra tarihindeki en ağır antlaşmalardan birine imza atmıştır. Bu antlaşmayla Osmanlı ayrıca Doğu Anadolu'da, Anapai, Ahıska ve Poti şehirlerini de Rusya'ya bırakmıştır (Yılmaz, 2001: 26-36).

Çarlık Rusyası, Kafkasya'daki Azerbaycan hanlıklarını ortadan kaldırdıktan sonra idareyi hemen Ruslaştırmamıştır. Rusya bunu zamana yaymıştır (Rasulzade, 2009: 76). Rusya Kafkasya'daki bu gelişmeler üzerine, Azerbaycan ile Osmanlı ve İran ile Osmanlı arasında tampon bir bölge oluşturmak için 1829'dan itibaren Ermenileri teşkilatlandırmıştır. Bağımsızlık için bir grup Ermeni'nin Ruslardan yardım istemesi ve ardından meydana gelen olaylarla Revan Hanlığı sahasında 1829 yılında "Ermenistan Eyaleti" oluşturulmuştur. Fakat Ermenilerin bağımsız bir devlet gibi hareket etmesi sonucu Rus Çarı I. Nikola, Ermenistan'ı Rusya'ya ilhak etmiştir. Böylece Ermenilerin bağımsızlık hayalleri bizzat Rusya tarafından yok edilmiştir. (Saray, 2010: 27-30). Rusya Ermenistan'daki faaliyetleri dışında, Azerbaycan'da da 19. yüzyılın ilk yarısında bir bir hanlık idarelerini ortadan kaldırarak hanlıklardan oluşan "Müslüman Eyaletleri Reislîği"ni kurmuştur. Ruslar, "Kamendant" adı verilen bu eyaletlerin idaresini Rus subaylarına teslim etmişlerdir. Rusya, 1840 yılında Güneybatı Kafkasya'da yapılan idari değişikliklerin hemen ardından Kamendant idare sistemini lağvetmiştir (Nağıyev, Ty: 285). Böylece tüm Transkafkasya, Gürcistan'a katılmıştır. Guberniya kelimesi ise Çarlık Rusya'da bir tür yönetim bölümüdür. Yani "vilayet" anlamına gelmektedir (Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü, 1991: sy).

Ruslar daha sonra, Kafkasya'daki Müslüman isyanları üzerine "Kafkasya Genel Valiliği"ni kurmuştur. Bütün bu siyasi teşebbüsler, Rus sömürgecilik siyasetinin bir sonucudur (Rasulzade, 2009: 99). Bu siyaset sonrası Transkafkasya, Guberniya olarak beşe bölünmüştür. Bunlar ise; Tiflis, Şamahı, Kutais, Derbent ve Erivan'dır. Rusya, özellikle 19. yüzyıldan itibaren, Azerbaycan'da petrolün önem kazanmasıyla birlikte Azerbaycan'daki kalıcılığını bölgeye Ermenilerin göç ettirilmesini sağlayarak sürdürmüştür (Şükürov, 2010: 111). 19. yüzyılda bu ve daha birçok sebepten dolayı Azerbaycan'da durum farklılaşır ve Türk-Ermeni çatışmasının temelleri atılır. Bu fark, kısa bir süre sonra Ermeni düşünce sisteminde de kendisini gösterir (Makas, 1990: 1). Çünkü petrol, Azerbaycan'da 19. yüzyılın ikinci yarısında önem kazanmıştır (İsmayılov, 2007M: 55). Uzun yıllar boyunca Azerbaycan'ın ehemmiyeti üzerinde duran Rusya, bu bölgeyi işgal etmiştir (Kafkasyalı, 2005: 41). Zamanla Rusya, Azerbaycan'da özellikle Bakü'ye ilgiyi daha da artmıştır. Petrole olan talep ve Bakü'nün enerji kaynakları, Rus sermayesi ve yabancı sermayenin dikkatini Abşeron Yarımadası'na çekmiştir (Aşırılı, 2009: 13). Böylece Azerbaycan üzerinde, Rus-Ermeni ittifakı da başlamıştır. Ermeniler, Batı Azerbaycan'da toplu olarak ve çoğunlukla Eçmiedzın ve Karabağ'da yaşıyorlardı (Rasulzade, 2009: 91). Onların bu yaşam bölgeleri, zamanla daha da genişlemiş ve Azerbaycan'ın geneline yayılmıştır.

1905 yılı, Azerbaycan Türkleri için neredeyse bir dönüm noktası olmuştur (Görüryılmaz, 2009: 25). Çünkü Rusya'da 1905 İhtilali olmuştur. Bu ihtilal sonrası Rusya'da ilk defa anayasal düzene geçilmiştir. Rusya'da bu gelişmelerin ardından 1906 Anayasası hazırlanmıştır (Atalı, 2002: 47-80). Bu dönemde Azerbaycan'da gündelik gazeteler çıkarılmaya başlamıştır (Zade ve Bala, 1938: 37). Azerbaycan'daki bu hareketlilikten rahatsız olan Rusya, Ermenileri Güney Kafkasya'daki planları için kullanmaya başlamıştır. Rus politikalarıyla şekillenen Azerbaycan'da, Ermeni terörizmi yükselmeye başlamış ve Azerbaycan'da Ermenistan kurulması fikri zikredilir olmuştur (Sarallı, 2010: 181). Bu duruma Azerbaycan'ın yer altı kaynakları, yani petrolü de sebep olmuştur. Çünkü 20. yüzyılın başlarında Azerbaycan'ın petrol sanayisi çok gelişmiş ve dünyada birinci sıraya çıkmıştır (İsmayılov ve Maksvell, 2008: 19). Bu da Batı ülkelerinin ve özellikle Rusya'nın iştahını kabartmaya yetmiştir. Bu iki güç de haliyle Ermenileri

çıkarları için kullanmaya başlamışlardır. Bütün kültürel, dinî, millî farklılıklara ve iktisadi rekabete, bir de Rusların iki toplum arasındaki husumeti artıran siyaseti eklenince 1905'ten sonra bariz bir şekilde, Azerbaycan'da Türk-Ermeni çatışması kaçınılmaz olmuştur (Aslan, 2000: 32). 1905-1906 yılları arasında Türk-Ermeni çatışmasının başladığı yıllarda Çar Hükümeti milletlerarası ayrımı körüklüyor, Ermenilerle Türkler arasındaki katliam ve çatışmalara adeta ortam hazırlıyordu (Azizov, 2009: 44). 1905-1906 yılları arasında tüm Kafkasya'yı saran Türk-Ermeni çatışmasının sonuçları, içinde bulunulan 20. yüzyıla da damgasını vuracaktır (Suleymanova, 2010: 169). Bunun en güzel örneğini de ilerleyen bölümlerde açıklayacağımız Karabağ olaylarında açık bir şekilde göreceğiz.

1.1.1. Bağımsız Azerbaycan'ın Kurulması ve Türk İslam Ordusu

1914 yılında Azerbaycan Türklüğü, Birinci Dünya Savaşı ile karşı karşıya kalmıştır. Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte Kafkasya halkları da bağımsızlıklarına kavuşmak için ayaklanmışlardır (Yılmaz, 2008a: 41). Azerbaycan Türkleri de bekledikleri bağımsızlığa kısmen kavuşmuşlardır. Rusya, İttifak Devletleri ile cephede savaşırken, diğer yandan da himayesindeki Kafkas halklarının isyanıyla uğraşmıştır (Çolak, 2008: 82-95).

Birinci Dünya Savaşı'nda Kafkasya Cephesi'ndeki savaşlar, Azerbaycan Türklerinin iktisadi, sosyal ve siyasi hayatında ağır etkisini göstermeye başlamış ve Azerbaycan Türkleri, Rusya ile Osmanlı arasında kalmışlardır (Neciyev, 2005: 42-43). Çünkü Azerbaycanlılar, fiilî olarak Rusya'ya bağlı olmalarına karşın, manevi olarak Osmanlı'ya meyilliydiler. Bu dönemde Osmanlı da Azerbaycan'da ve bütün Kafkasya'da kendi lehine faaliyetler yürütüyor ve iş birliği yapabileceği bir teşkilat arıyordu (Nasibzade, 1996: 41). Ermeniler ise bu savaşta Rusya'nın yanında yer almışlardır. Rusya'nın özellikle 19. yüzyıldaki politikalarıyla Kafkasya ve Doğu Anadolu'da Ermeni nüfusu gittikçe artmıştır. Bu süreç ise 1804-1813 ve 1826-1828 yıllarında aşamalı olarak meydana gelmiştir (Aslan, 2000: 30). Ermeniler, "Tarihi ve Büyük Ermenistan" fikrine ulaşmak için her yolu denemiştir (Bal, 2008: 99-110). Büyük Ermenistan terimi, özellikle 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nın sonunda

Almanya’da düzenlenen ve uluslararası bir mahiyet kazanan Berlin Antlaşması’ndan sonra kullanılmıştır. Bu fikrin uygulanma düşüncesi ise Birinci Dünya Savaşı döneminde olmuştur. Bu dönemde yapılan antlaşmalarla Anadolu’nun doğu vilayetlerinden Doğu Akdeniz’e kadar çok geniş bir alanda Büyük Ermenistan kurulması kararlaştırılmıştır (Özdemir vd., 2005: 51-66). Ermeniler, 1800’lü yılların ikinci yarısında daha örgütlü hale gelmişler ve özellikle Kafkasya ile Anadolu’da terörist faaliyetlere başlamışlardır (Saray, 2010: 40-43). Bu tarihlerde Osmanlı İmparatorluğu, emperyalist devletlerin dış politikasına göre, yıkılması gereken bir devlet olarak görülmüştür. Bu büyük imparatorluğun mirasından daha fazla pay alabilmek için emperyalist devletler çeşitli yöntemlere başvurmuşlardır. Emperyalist devletler, Ermeni milliyetçiliğinin uyanmasında Ermeni Kilisesi’ne büyük yardımlar yapmış ve çeşitli nedenlerle Ermenileri desteklemiştir. Ermeniler, 1880’li yıllarda gizli örgütlenmelerini tamamlamışlar ve 1890’lı yıllarda ise bu örgütlerin arkasındaki devletler tarafından Ermeni isyanları birbiri ardına çıkarılmaya başlanmıştır. Sason (Muş ve Diyarbakır çevresi)’da çıkarılan olaylarda Müslüman ahaliye karşı yapılan katliamlar bunlara birer örnek olarak verilebilir. Bunlar dışında 1895’te İstanbul’da Ermeniler tarafından birtakım olaylar çıkarılmış ve 1896’da Osmanlı Bankası baskınıyla "Ermeni Terörü" kendini göstermiştir. Ermeniler Büyük Ermenistan fikrine ulaşmak için neredeyse her yolu denemişlerdir. Ermeniler bu fikre ulaşmak için, birtakım örgütler ve komiteler kurmuşlardır. Hınçak Örgütü ve Taşnak Komitesi bunlardan sadece birkaçıdır. Hınçak Örgütü, 1877’de İsviçre’de kurulmuştur. Bu örgütün kurucuları, Rusya’dan Avrupa üniversitelerine okumaya giden zengin ailelere mensup yedi Ermeni öğrencidir. Marksist-Leninist ideolojiye sahip bu örgütün asıl amacı; Doğu Anadolu’yu Ermeni yurdu yapmak ve daha sonra İran’dan Azerbaycan’a, oradan da Rus sınırları içerisindeki Kafkasya bölgesine kadar geniş bir alanda büyük bir Ermenistan Devleti kurmaktır. Taşnak Komitesi ise 1890 yılında bugün Gürcistan’ın başkenti olan Tiflis’te, bir kısım Ermeni tarafından kurulmuştur. Bu komite, daha sonra kurulacak olan Taşnaksutyun (Ermeni İhtilal Komiteleri Birliği Teşkilatı)’un temelini oluşturmuştur. Taşnaksutyun’un asıl amacı, isyanlar vasıtasıyla Osmanlı topraklarındaki Ermeniler için siyasi ve iktisadi bağımsızlık elde etmektir. Örgütün ilk faaliyetleri arasında Ermenileri silahlandırmak, onlara gerilla eğitimi vererek eğitmek olmuştur. Günümüze kadar faaliyetlerini sürdüren Taşnaklar, bugünkü Lübnan topraklarında örgütlenmiştir. Örgütün ana hedefi Türk

topraklarında bir Ermenistan Devleti kurmaktır (Karaş, 2007: 29-30). Ermeniler, özellikle 19. yüzyılın sonlarında hızla teşkilatlanmaya başlamışlar ve 1890 yılında kurulan “Taşnaksutyun Komitesi” ile örgütlü hale gelmişlerdir (Aslanlı, 2002b: 195). Ermeni komiteleri ile örgütlerinin kurulması ve arkasından gelen faaliyetleri, sadece Azerbaycan’da değil, Anadolu’da da devam etmiştir. Ermeni komiteleri, sadece Hınçak ve Taşnaksutyun ile sınırlı değildir. Bu dönemde daha birçok Ermeni komitesi, Azerbaycan ve Osmanlı toprakları aleyhinde yoğun faaliyet içindedirler. Halkı örgütlemeye çalışan bu örgütler, dış güçlerden de para ve silah gibi yardımlar almışlardır. Ermeni komitelerinden Zaptiye Nezareti, Tertibat-ı Fesadiyye ve Cinayet Komiteleri Teşkilatı gibi komiteler, kendilerine anarşist programlar belirlemişlerdir. Hınçak Komitesine ayrıca değinmek gerekirse, 1877’de kurulan Hınçak Komitesinin programında bizzat anarşizm vardır. Bu komite, çok sayıda anarşist faaliyete karışarak adını duyurmaya çalışmıştır. Hınçak Komitesi, Anadolu ve Azerbaycan topraklarında yoğun bir anarşist faaliyet planlamış ve bunu kendi programında belirlemiştir (Aktaş vd., 2001: 1-13). Bu dönemde kurulan komiteler ve örgütler, Ermenileri Osmanlı sınırları içinde birtakım isyanlara sevk etmiş, özellikle Anadolu ve İstanbul, bu kargaşalı dönemden nasibini almıştır. 1890’lardan itibaren Birinci Dünya Savaşı yıllarına kadar sürecektir bu dönemde, Osmanlı iç siyaseti oldukça karışmıştır. Mesela Ermeniler, Osmanlı Devleti’nin başında bulunan Osmanlı Padişahı II. Abdülhamid’e suikast düzenleyebilecek kadar ileri gitmişlerdir (Saray, 2010: 40-54).

Ermeni faaliyetleri sonrası dengeleri değişen Kafkasya’ya bakacak olursak, 1910’lu yıllarda Azerbaycan’ın bizzat kendisinin Ermenistan’la sorunları çözme girişimleri olumlu bir sonuç vermemiştir (Memmedova, 2008: 244-257). Çünkü Ermeni yurdu kurulması, Ermenilerin nihai hedefidir (Değerli, 2008: 167). Yine Ermenilere göre, Büyük Ermenistan Devleti için her türlü siyasi yol denenmelidir (Abişov, 2007: 51). Ermeniler, büyük güçlerin de desteğini sağlayıp zamanla, Ermenistan ve Ermeni Diasporası’nın yoğun faaliyetleri sonucu, Azerbaycan’ı ve Azerbaycan Türklerini dünya haritasından silmeye çalışmışlardır (Qahramanov, 2008: 15). Onlara ise bekledikleri fırsatı Birinci Dünya Savaşı sağlamıştır.

Birinci Dünya Savaşı her yönüyle Kafkasya'yı etkilemiştir. Çünkü Rusya ve Osmanlı bu topraklar için savaşmışlardır. Ruslar da bu bölgede çıkarları için Ermenileri desteklemişlerdir. Savaş devam ederken Osmanlı Hükümeti, etkisi günümüze kadar gelecek olan bir karar almıştır. Osmanlı Hükümeti, Anadolu'nun doğusundaki ve Azerbaycan'daki Müslümanlara karşı faaliyetleri sonrası Ermenilere ilgili "Tehcir Kanunu"nu uygulamaya koymuştur. 27 Mayıs 1915'te kabul edilen Tehcir Kanunu, Osmanlının Ermeni azınlığa yönelik çıkarmış olduğu bir yasadır. Bu kanunla Ermeniler, Suriye ve Irak'ın kuzey vilayetlerine sürgün edilmişlerdir (Özdemir vd., 2005: 51-92). Osmanlının yaşadığı bu sıkıntıları Rusya iyi değerlendirmiş ve Ermenileri, Güney Kafkasya'nın işgalinden itibaren yayılmacı siyasetinde bir alet olarak kullanmıştır (Qasimov, 2000: 205).

Türklerle Ermeniler gerek Selçuklu gerekse Osmanlı dönemlerinde aynı devlet sınırları içerisinde yüzyıllardır sorunsuz bir şekilde yaşamışlardır (Halaçoğlu, 2011: 17). Özellikle Selçuklunun Anadolu'ya hâkimiyetini sağlamlaştırmasıyla birlikte, Ermenilerin Bizans yönetiminde hiç görmedikleri toleransı Selçuklular zamanında görmesi dikkat çekilecek bir husustur. Ermeniler, bu dönemde de Batılı güçler tarafından Türklere karşı kışkırtılmışlardır. Ermenilerin Türklere karşı faaliyetlerine güzel bir örnek olarak Haçlı Seferleri gösterilebilir. Türklerle Ermeniler arasındaki ilişkiler, dışarıdan müdahale olmadığı sürece hoşgörüyü dayanmıştır (Ersan, 2007: 269-271). Ermeniler, Osmanlı yönetiminde bu toleransa layık olmuşlar, böylece devletin siyasi, ekonomik ve ticari hayatında yüksek konumlara ulaşmışlardır (Qazıyev, 2009: 13). Ne var ki 19. yüzyıldan itibaren büyük güçlerin, tıpkı Selçuklu döneminde olduğu gibi, Ermenileri Türklere karşı kışkırtması ile Türk-Ermeni ilişkileri bozulmaya başlamıştır. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı bu gelişmelerin başlangıcı sayılabilir (Halaçoğlu, 2001: 1-7). Çünkü Ayestefanos ve Berlin antlaşmalarıyla başlayan süreçten sonra Ermeniler, Doğu Anadolu ve Kafkasya'da isyanlar çıkarmışlardır (Qaraoğlu, 2007: 78). Bu amaçla da Ermeniler, her şeyi mubah sayıyorlar ve devlete başkaldırıyorlardı. Birinci Dünya Savaşı yıllarında Ermeni faaliyetleri gittikçe artmıştır. Bu dönemde Rusya'daki Şubat 1917 İhtilalı ile Rusya Birinci Dünya Savaşı'ndan çekilmiştir (Neciyev, 2005: 48). Bu da Türk ve Müslümanlara yönelik Ermeni saldırılarını bir nebze olsun azaltmıştır.

İhtilaldan sonra Rusya, Osmanlı ile 18 Aralık 1917'de Erzincan Mütarekesi'ni imzalamış ve savaş durumuna son vermiştir (Bilge, 1992: 19). Aslında Rusya'yı antlaşmaya iten en büyük nedenlerden biri, kendi içerisindeki sıkıntılı durumun bir buhrana dönüşmesidir. Bu dönemde Rusya, iç savaş yaşamaya başlamıştır. Mesela Beyaz Ruslar denilen Çarlık yanlıları ile Kızıl Ruslar denilen Bolşevik yanlıları Rusya'da iktidar mücadelesine girişmişler, bu da ülkenin iç siyasi durumu kadar dış siyasi çıkarlarına da zarar vermiştir (Hayit, 1978: 19-24). Erzincan Mütarekesi sonrası, Rusya ile Osmanlı arasında devam eden Avrupa ve Kafkasya'daki savaş durumu sona ermiştir. Bu mütarekeyle, her iki taraf içinde kalıcı ve adil barışın temini sağlanmıştır (Kılıç, 1998: 106). Erzincan Mütarekesi sonrası, Osmanlı ile Sovyet Rusya arasında Brest-Litovsk görüşmeleri başlamış ve bu süreç, üç devre halinde geçmiştir. Müzakereler: Birinci Devre, 22-28 Aralık 1917; İkinci Devre, 9-19 Ocak 1918 ve 30 Ocak-11 Şubat 1918'de gerçekleşmiştir. Neticede Sovyet Rusya, başta İttifak Devletleri (Almanya, Avusturya-Macaristan ve Bulgaristan) olmak üzere, Osmanlı ile 3 Mart 1918'de Brest-Litovsk Barış Antlaşması'nı imzalamıştır (Kılıç, 1998: 107-393). Sovyet Rusya imzaladığı Brest-Litovsk Antlaşması ile dolaylı da olsa "Türkiye Ermenistanı" diye bir devletin olmadığını kabullenmiştir. Ayrıca Rusya, yine bu antlaşmayla Evliye-i Selase olarak bilinen 1878'deki Ayastefanos ve Berlin Antlaşmaları ile Osmanlıdan kopardığı; Kars, Ardahan ve Batum sancaklarının Osmanlıya ait olduğunu da onaylamıştır. Ancak bu antlaşma, Doğu Anadolu ve Kafkasya'ya henüz kalıcı bir barış getirmemiştir. Çünkü Ermeniler, özellikle İtilaf Devletleri'nden (İngiltere ve Fransa) aldıkları destekle bölgede çetecilik yapmaya devam etmişlerdir. Fakat Rusya'nın, Doğu Anadolu ve Kafkasya'dan çekilme durumunun belirmesi üzerine, bölgede Ermeni faaliyetleri bir nebze de olsun azalmıştır (Yılmaz, 2001: 29). Çünkü 3 Mart 1918'de Brest-Litovsk Antlaşması'yla Sovyet Rusya'nın Birinci Dünya Savaşı'ndan çekilmesi, Kafkasya'da yeni bir siyasi ortam oluşturmuştur. Sovyet Rusya'nın ileride oluşabilecek bu siyasi boşluktan yararlanarak geçmişteki gibi Kafkasya'yı işgal etmesinden çekinen Ermeniler, zamanla diğer Kafkas Cumhuriyetleri'ne yakınlaşma gereği duymuşlardır. Bu gelişmeler üzerine 1918 yılında ittifak kuran Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan, Transkafkasya'da Transkafkasya Devleti'ni kurmuşlardır. Bu noktada Transkafkasya coğrafyasını biraz açıklayacak olursak Transkafkasya-Zakafkasya; diğer adıyla Güney Kafkasya olarak bilinen bölge, jeopolitik ve jeostratejik açıdan üç

büyük imparatorluğun devamı denilebilecek ülkeler arasında (Türkiye, İran ve Rusya Federasyonu) tampon bölge rolü oynaması bakımından dikkat çekmektedir. Başka bir ifadeyle Transkafkasya; kıtalararası, milletlerarası ve kültürlerarası bir siyasi-ekonomik kesişme noktasıdır (Sapmaz, 2008: 28-34).

Güney Kafkasya topraklarının Rusya'dan ayrıldığını iyi bilen Osmanlı, Kafkas Cumhuriyetleriyle yakından ilgilenmiş ve onlarla iyi komşuluk ilişkileri kurmayı hedeflemiştir (Hacıyev, 1994: 6). Bölgede bu gelişmeler olurken aslında Transkafkasya Devleti'ni oluşturan şartlar bağımsız davranmaya mecbur bırakmıştır. Bu dönemde bazı söylemlere rağmen, Transkafkasya Devleti tam bağımsızlıktan söz etmemiştir (Yerasimos, 1979: 17). Kılıç'a göre, Transkafkasya Devleti'ni oluşturan Transkafkas yönetimi, Menşevik ağırlıklı olmasına rağmen, yine de Rusya'dan kopmak istememiştir. Çünkü bu yönetim, sadece Petrograt'taki Bolşevik yönetimini tanımamıştır. Yine de mevcut durum, onu bağımsızlığa götürecektir. Yine de mevcut durum, onu bağımsızlığa götürecektir. Transkafkasya Devleti ayrıca, sınır konularını tek başına çözecek güçte de değildir. Osmanlı ise sınır sorunlarının çözülmesini istemiştir. Osmanlı sınır sorunlarının bir an evvel çözülmesi için Transkafkasya Devleti'ne baskı yapmıştır (<http://e-dergi.atauni.edu.tr/index.php/tead/article/viewFile/2037/2036>, 2014).

Rus İhtilalı sırasında Gürcü ve Ermeniler önemli rol oynamışlardır. Gürcüler ve Ermeniler, Rus iç siyasetindeki çekişmeler sırasında Menşevik kadrolarında daha fazla yer almışlardır. Özellikle Ermeni Menşeviklerin çoğu, koyu milliyetçi Taşnaksutyun teşkilatının üyesidir (Kılıç, 1998: 83-84). Rusya'da bu gelişmeler olurken Bolşevik kökenli Rus ve Ermeniler, Azerbaycan'a yönelik birtakım istila hareketlerinde bulunmuşlardır. Ermenilerin bu saldırgan politikaları sonucu, bölgedeki birçok Müslüman'ın can ve mal güvenliği tehlikeye girmiştir. Bu dönemde Ermenilerin saldırıları, Müslüman halka yönelik yoğunlaşmıştır. Bütün bu gelişmelerden sonra, 31 Mart 1918'de Azerbaycan'ın Bakü şehrinde birçok Müslüman, Bolşevikler ve Ermenilerce katledilmiştir. Kafkasya'da yaşanan gelişmeler üzerine, zorluklarla kurulan Transkafkasya Seymi büyük zarar görmüştür. Kafkasya'daki gelişmeleri takip eden Osmanlı ise bütün bu olaylar üzerine, Transkafkas ile daha da yakından ilgilenmiş, bölge ülkeleri nezdinde çeşitli sınır antlaşmaları yapmıştır. (Trabzon Konferansı 14 Mart-14 Nisan ve Batum Konferansı

11 Mayıs 1918 gibi.) Azerbaycan'da yaşanan bu olaylara paralel olarak, Türk ordusunun Ermenistan yönünde ilerlemesi Transkafkasya Hükümeti'nin daha önce birkaç kez toplanan, fakat sonuç alınamayan Trabzon Konferansı'na yeniden katılmasını zorunlu kılmıştır (Ağamalyeva, 1998: 65-81). Devamında, Osmanlının Evliye-i Selase'de ısrar etmesi, Vehip Paşa komutasındaki Osmanlı III. Ordusunun ileri harekâtı ve Osmanlının, Azerbaycan Türklerine yönelik destekleyici politikaları üzerine, Transkafkasya Devleti bir ara Osmanlıya savaş ilan etmiştir. Özellikle Azerbaycan Türklerinin yoğun muhalefeti sonucu (Azerbaycan'daki Müsavat Partisi, bu savaş kararına yoğun muhalefet etmiş ve tepki göstermiştir.) Transkafkas Seymi'nin parçalanma riskinin ortaya çıkması, Transkafkas Seymi'ni aldığı bu savaş kararından vazgeçirmiştir. Bütün bu gelişmelerin ardından, Transkafkasya Devleti'nde yeni kurulan Çenkeli Hükümeti, Brest-Litovsk Antlaşması'nın maddelerini, istemeden de olsa, Nisan 1918'de kabul etmiştir (Kılıç, 1998: 419). Batum Konferansı sonrası, Brest-Litovsk Antlaşması'nın maddelerini Transkafkasya Devleti tanımıştır. Ayrıca Transkafkasya Devleti, Evliye-i Selase'nin Osmanlıya verilmesini onaylamıştır. Bu konferans sonrası, Evliye-i Selase olarak bilinen Kars, Ardahan ve Batum'un Osmanlıya geçmesi, başta Gürcistan-Almanya olmak üzere Ermenistan-Rusya ittifaklarını da rahatsız etmiştir (Ağamalyeva, 1998: 79-81). Oysaki Sovyet Rusya, Brest-Litovsk Antlaşması ile bu bölgeyi Osmanlıya vermeyi taahhüt etmiştir. Ancak Brest-Litovsk Antlaşması, ne Kafkasya'ya ne de Doğu Anadolu'ya kalıcı bir barış getirmiştir. Bunu yaşanan birtakım olaylar bize göstermektedir. Çünkü Sovyet Rusya, Kafkasya bölgesini hala kendi arka bahçesi olarak görmektedir (Yılmaz, 2001: 29-36). Neticede Trabzon ve Batum Konferansı öncesinde, konferanslar sırasında ve sonrasındaki gelişmelerle birlikte, başta Rus-Ermeni ve Alman-Gürcü ittifaklarının oluşmaya başlaması üzerine, Osmanlı ile Azerbaycan arasındaki yakınlık da iyice artmıştır. Batum Konferansı sırasında, Osmanlı ile Azerbaycan hükümetleri birtakım gizli antlaşmalar da yapmışlardır. Mesela, bu gizli antlaşmaların dördüncü maddesine göre; Azerbaycan, kendi ülke güvenliği için, Osmanlıdan askerî yardım talep edebilecektir. Osmanlının bölgeyle yakından ilgilenmesi, Almanya ve Sovyet Rusya'yı da Gürcü ve Ermeni politikalarında hızlı hareket etmeye zorlamıştır. Bütün bu gelişmeler üzerine, Gürcüler Almanya ile Ermeniler ise Sovyet Rusya ile ittifak arayışına girmişlerdir. Aslında, ne Sovyet Rusya için ne de Almanya için Ermeni ve Gürcülerin pek bir

önemi yoktur. Bu iki güç daha çok, Güney Kafkasya'da bölgenin yer altı ve yer üstü kaynaklarına ulaşmak için ilgilenmişlerdir. Sovyet Rusya ve Almanya aslında, Bakü petrollerine ulaşmak için Gürcü ve Ermenileri kullanmışlardır. Çünkü Sovyet Rusya ve Almanya, Bakü petrollerinin Türklerin eline geçmesini istememişlerdir (Kılıç, 1998: 420). Sovyet Rusya ve Almanya, aslında Güney Kafkasya'nın Osmanlıya kaybedilmesini hazmedemiyordu ve yeni politika arayışları içindeydiler. Çünkü Sovyet Rusya ve Almanya için, özellikle Güney Kafkasya'nın Abşeron bölgesi, yani Bakü şehri ve petrolü çok önemlidir. Kafkasya'daki bu süreçte, Osmanlı ile Transkafkasya Devleti arasında bazı görüşmeler olmakla birlikte Osmanlı, tarihî olarak bölgeyi sahiplenmiştir. Fakat Almanya, Sovyet Rusya ve Osmanlı arasındaki çekişmeler sonucu Transkafkasya Devleti uzun ömürlü olamamıştır (Kılıç, 1998: 414-422). Böylelikle Osmanlının desteğiyle kurulmuş olan Transkafkasya Konfederasyonu, iç ve dış siyasette anlaşamayınca Gürcistan'ın seymden ayrılması ile 26 Mayıs 1918'de dağılmıştır (Ağamalıyeva, 1998: 81).

Transkafkasya Devleti'nin dağılmasının sebepleri pek çoktur; fakat seymin dağılmasının en temel sebebi, seymi oluşturan unsurların millî birlikten yoksun olmaları gösterilebilir. Çünkü Transkafkasya Konfederasyonu içinde, Gürcü, Ermeni ve Azerbaycanlılar kendi bölgelerinde tamamıyla birbirlerinden bağımsız hareket etmişlerdir. Bu üç milletin millî menfaatleri de çoğu zaman birbirlerine aykırı gelişmiştir. (Şimşir, 2002: 19). Mesela Gürcüler; Almanya, Ermeniler; Rusya, Azerbaycan Türkleri de Osmanlı ile yakın ilişkiler içinde olmuşlardır (Kılıç, 1998: 419-421).

Ermeni ve Gürcüler teşkilatlanma ve amaçlarına ulaşma hususunda Azerbaycanlılara göre daha avantajlı olmuşlardır (Yel, 1999-2003: 564). Çünkü Çarlık Rusya'da, ordu ve devlet kademelerinde daha çok onlar görev yapmışlardır. Bu da onlara, devlet teşkilatı ve nizamı konusunda tecrübe kazandırmıştır. Kafkasya'da oluşan bu yeni durum karşısında Bolşevik Rusya, Türkiye ile Azerbaycan arasında tampon bir Ermenistan Devleti oluşturmak için büyük çaba harcamıştır (Qasımlı, 2008b: 64). Haliyle Rusya bütün bu gelişmeler üzerine, Kafkasya'ya ve petrol sanayisinde çok zengin olan Bakü'ye yönelik yeni stratejiler oluşturma gereksinimi duymuştur (İsmayılov ve Maksvell, 2008: 14).

Bolşevik Rusya'nın bu politikası ise Ermenilere cesaret vermiştir. Transkafkasya Devleti dağıldıktan sonra Ermeniler, özellikle Sovyet Rusya'nın desteğiyle Doğu Anadolu ve Azerbaycan'da birçok katliam işlemeye devam etmişlerdir. Mesela Kars yöresinde pek çok Müslüman'ın katledilmesi buna örnek olabilir (Saray, 2010: 83-85). Sovyet Rusya'nın bölgeden çekilmesi ve Transkafkasya Devleti'nin dağılması, Ermenilerin Azerbaycan ve Osmanlı topraklarına yönelik tecavüzünü yeniden artırmıştır. Osmanlı ise Ermenilerin Azerbaycan ve kendi doğu sınırına yönelik faaliyetlerine ilgisiz kalamamıştır. Bu durum aşağıdaki nedenlerle ilgilidir:

- a) Bazı devletlerin Ermenileri kullanarak Kafkasya'da güçlenmek istemeleri ve bu durumun Osmanlı İmparatorluğu için tehdit oluşturması,
- b) Ermenilerin Osmanlı ve Azerbaycan topraklarına yönelik "Büyük ve Güçlü Ermenistan" kurma istekleri,
- c) Azerbaycan'ın Türk-Müslüman nüfusunun, siyasi, ekonomik ve askerî yardıma ihtiyaç duyması (Musayev, 1998: 6).

Rusya ile Osmanlı arasında biten savaşın etkisi ve Transkafkasya Devleti dağıldıktan sonra oluşan yeni ortam, Güneydoğu Transkafkasya'da bulunan Azerbaycan'a, içinde bulunduğu iç ve dış sıkıntılardan kurtulmak için bir fırsat oluşturmuştur. (Azerbaycan Xalq Cumhuriyeti (1918-1920), 1998: 5). Bu şartlar içerisinde, Azerbaycan'daki belli başlı siyasi partiler de bağımsızlık konusunda birleşmiştir (Yaqublu, 1999: 24). Gayeleri farklı olan bu partilerin genelinde bağımsızlık fikri vardır. Hemen hemen hepsinin hedefi, bağımsızlığın korunması ve geliştirilmesi olan bu partilerden bazıları; Himmet Partisi, Difai Partisi, Müsavat Partisi (Mövsimov, 2008: 39-55) ve Türk Adem-i Merkeziyet Partisi'dir (Bal, 2010: 68-70).

Bütün bu gelişmelerden sonra 28 Mayıs 1918'de, Gence merkezli Millî Azerbaycan Cumhuriyeti kurulmuştur. Başkentin Gence seçilmesinin sebebi ise Azerbaycan'ın bağımsızlığının devamlılığı için şart olan Bakü şehrinin, Bolşevik ve Ermenilerin elinde olmasıdır (Yel, 1999-2003: 567). Bakü şehri bu dönemde komünistlerin tesiri altındadır. Mesela Azerbaycan Türklerinin Himmet, Ermenilerin Taşnaksutyun,

Rusların Sosyal İhtilalcı ve Sosyal Demokrat (Sonradan Bolşevik olanlar) grupları bölgede hâkimiyet mücadelesi vermişlerdir. Bakü'de Rus Bolşevikler lehine; Ermeniler adına Şaumyan, Azerbaycan Türkleri adına ise Neriman Nerimanoğlu yoğun bir faaliyet göstermiştir. Ayrıca bölgedeki bazı Rus gruplar da özellikle Beyaz Rus adı verilen Ruslar, 1917'den beri Bakü'ye İngilizleri sokma gayreti içindedirler. Ermeni ve Kızıl Ruslar, Bolşevik Rusya yönünde yoğun bir faaliyet gösterirken Azerbaycan Türkleri ve Azerbaycan'daki Türk kuvvetleri de Azerbaycan'da Türk hâkimiyeti için çalışmışlardır (Hayit, 1978: 23-24). Azerbaycan'a Çarlık Rusyası 89 yıl hâkim olmuştur (İsmayılov, 2000: 8). 89 yıl sonra gelen bu bağımsızlık, Azerbaycan için çok önemlidir. Bağımsızlığını ilan eden bu devleti, Osmanlı hemen tanımıştır (Uçar, 2007: 89). Yani bu süreçte Osmanlı, Azerbaycan'ın bağımsızlığının destekçisi olmuştur (Avşar, 2007: 16).

Azerbaycan'da bu gelişmeler olurken Sovyet Rusya, mevcut antlaşmalara bakmaksızın, kendini Çarlık Rusya'nın devamı olarak görmüştür. Yine Sovyet Rusya, tıpkı Çarlık döneminde olduğu gibi, Ermenilerin koruyuculuğunu üstlenmiştir. Azerbaycan ile Osmanlı arasında bu dönemde yaşanan yakın ilişkinin bir benzerini, Rus-Ermeni ilişkilerinde görmek mümkündür. Yani Rusya, siyasi ve ekonomik politikalarıyla Ermenilerin hamiliğini üstlenmiştir (Yılmaz, 2001: 26-36).

Ermeniler amaçlarına ulaşmak için sadece Ruslardan destek almamıştır. Diğer büyük güçler de Ermeni politikalarını desteklemiştir. Mesela İngiltere, Ermenistan Devleti'nin kurulması için Ermenilerden desteğini esirgememiştir. İngiltere'nin Ermenileri desteklemekteki gayesi ise Hindistan Yolu'nun güvenliğinin İngiltere için hayati olmasıdır. İngiltere, büyük devletler yerine (Osmanlı-Sovyet Rusya) zayıf bir Ermenistan'ın İngiliz çıkarlarına daha fazla hizmet edeceğini düşünmüştür. (Yılmaz, 2001: 20-21).

Rus ve İngilizlerden destek alan Ermeniler, Azerbaycan'da çetecilik yapmışlar ve Türklere yönelik kanlı cinayetler işlemişlerdir. Ermeni Taşnak güçlerinin kanlı cinayetlerinin önlenmesi ise Osmanlı askerlerinin Azerbaycan'a girmesiyle mümkün olmuştur (Abişov, 2007: 260). Osmanlı ordusunun Azerbaycan'a girmesini hazırlayan olay Menşevik ve Taşnak ağırlıklı hükümetin İngilizleri Bakü'ye davet

etmesidir. Bunun üzerine, Gence merkezli Azerbaycan Hükümeti'nden de destek alan Osmanlı III. Ordusu, Bakü yönünde harekete geçmiştir. Bu dönemde Osmanlı III. Ordusunun askerî durumu iyi olmasa da Kafkas İslam Ordusu adını alan bu ordu, Bakü'ye kadar ilerleyebilmiştir (Budak, 2008: 443). Nuri Paşa komutasındaki bu ordu, büyük başarılar kazanarak Bakü önlerine gelmiştir (Süleymanov, 2008: 135-167). Böylece, Kafkas İslam Ordusunun faaliyetleri ile 15 Eylül 1918'de Bakü şehri kurtarılmıştır (Qasımlı, 2008a: 115-130). Bu gelişmeler üzerine başkent, 17 Eylül 1918'de Gence'den Bakü'ye taşınmıştır. Azerbaycan başkentinin Türk askerinin yardımı ile tahliye edilmesi, Azerbaycan Türkleri tarafından sevinçle karşılanmıştır (Yüceer, 2008: 198-211). Türk Kafkas İslam Ordusunun bölgedeki askerî faaliyetleri ve Bakü şehrinin kurtuluşu oldukça önemlidir (Görüryılmaz, 2009: 263). Kafkas İslam Ordusunun Azerbaycan'ın bağımsızlık savaşında gösterdiği büyük fedakârlık, Azerbaycan'da hala araştırmalara konu olan bir olaydır (Aşırılı, 2008: 307).

Bakü'nün kurtarılmasından kısa bir süre sonra Azerbaycan için olumsuz bir gelişme yaşanmıştır. Osmanlı'nın birlikte hareket ettiği İttifak Devletleri, Birinci Dünya Savaşı'nda mağlup olmuşlar ve Osmanlı, İtilaf Devletleri ile yapılan Mondros Mütarekesi gereği, Brest-Litovsk Antlaşması ile aldığı yerleri boşaltmak zorunda kalmıştır. Bunun üzerine Kars, Ardahan ve Batum, Gürcü ve Ermenilerce tekrar işgal edilmiştir (Kılıç, 1998: 421). Azerbaycan'ın bağımsızlığının destekçisi olan Osmanlı Devleti'nin, 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi ile Birinci Dünya Savaşı'ndan çekilmesinin ardından imzalanan ateşkes ile Kafkasya'nın kaderi de belirlenmiştir. Buna göre, Mondros'un 24. maddesi ile Büyük Ermenistan'ın temelleri atılmıştır (Yılmaz, 2001: 5-6). Yani bu madde ile Türkiye'nin doğusu "Ermeni Devleti" olarak adlandırılmıştır. Mondros'un bu maddesine göre, "Vilayet-i Sitte" adı verilen bu bölgede karışıklık çıkması durumunda İtilaf Devletleri bu bölgeleri işgal edebileceklerdir (Kaymaz, 2008: 268). Yine bu mütarekenin 11. maddesi gereği Osmanlı ordusu Azerbaycan'ı boşaltmak zorunda kalmıştır. Bunun üzerine, İran'da bulunan İngiliz birliklerinin Bakü'yü işgal etmeleri ile birlikte, Azerbaycan'ın bağımsızlığı tehlikeye girmiş ve Bolşevik Ruslar ile Ermeni militanlar Azerbaycan'da taşkınlıklara yeniden başlamışlardır (Karakoç, 2002: 78). Bunların faaliyetlerine ek olarak Azerbaycan Millî Hükümeti, Bolşevik taraftarı Azerbaycan Türkleri ile de uğraşmak zorunda kalmıştır. Bolşevik taraftarı olan Neriman

Nerimanoğlu, G. Sultaoğlu ve B. Sadraoğlu gibi komünizm taraftarı kişiler, Azerbaycan Millî Hükümeti'nden kaçarak Sovyet Rusya'ya bağlı Astarhan bölgesinde çok sayıda komünist teşkilat kurmuşlar ve örgütlenmişlerdir. Bu kişiler Astarhan'da, Azerbaycan Komünist Partisi'ni kurmuşlardır. Bolşevik Ruslarla birlikte Azerbaycan Komünist Partisi'nin gizli kurultayında alınan kararla, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin ortadan kaldırılmasına karar verilmiştir. Bu dönemde Azerbaycan'da da komünizm destekli Himmet ve Adalet teşkilatları ve dernekleri gibi çok sayıda kuruluş faaliyet göstermiştir. Bu teşkilatlar ve dernekler, Rusların daha sonra Azerbaycan ve Bakü'yü işgaline ortam hazırlamışlardır (Hayit, 1978: 23-27).

Rusların Azerbaycan'dan çekilmesinden sonra, İngilizlerin Ermenilerle birlikte Kafkasya'daki faaliyetleri ve Türk ordusu hakkındaki casusluk çalışmaları dikkat çekmektedir (Rıhtım, 2008: 287-307). Çünkü İngilizler, bölgede güçlü bir Türkiye istememiştir. Bolşevik Rusların Azerbaycan ve Bakü'de güçlenmeleri sonucu, İngilizler de Kafkasya'da amaçlarına ulaşamamıştır (Hayit, 1978: 24-27).

Mondros Ateşkes Antlaşması ve Sevr Barış Antlaşması'ndaki, Osmanlı ordusu aleyhindeki maddelere rağmen Osmanlı Devleti'nin Doğu Anadolu'daki 15. Kolordu Komutanı Kazım Karabekir Paşa, yine de ordusunu dağıtmamıştır. Kazım Karabekir Paşa, 1920 sonbaharında Doğu Anadolu'daki Ermeni mezalimine son vermiş ve tekrar Ermenilerle Gürcülerin kontrolüne geçen Kars, Ardahan ve Batum'u kurtarmıştır (Saray, 2010: 84-85).

Azerbaycan ise Bakü'nün kurtarılmasının ardından yaşanan bu sancılı süreçte, ülkenin bağımsızlığının uluslararası güçlerce tanınması için girişimlerde bulunmuştur. Azerbaycan, Birinci Dünya Savaşı sonrası toplanan 12 Ocak 1920 tarihli Paris Barış Konferansı'nda büyük devletlerden bağımsızlığının devamı için desteklerini istemiş ve bu yönde de söz almıştır. Ermenilerin bu konferanstaki aleyhte faaliyetleri, Azerbaycan'ı ve zor koşullarda elde ettiği bağımsızlığı tehlikeye düşürmüştür (Musa, 2010b: 92). Azerbaycan bu gelişmeler üzerine, Ermeni faaliyetlerine karşı gözünü Türkiye, Rusya, İngiltere ve ABD'nin kendine yönelik siyasetlerine çevirmiştir (Guluyev, 2008: 12). Azerbaycan'ın yaşadığı sıkıntıların

farkında olan Sovyet Rusya'nın ise dış politikasında, 1920'den itibaren Azerbaycan'ı işgal etmek fikri tekrar ön plana çıkmıştır (Bayramova, 2007: 11). Bundan sonraki süreçte Azerbaycan'ın Rus politikaları sonrası dünyadan tecrit edilmesi ile birlikte ülkedeki siyasi, iktisadi ve sosyal buhran tekrar güçlenmiştir (Nağıyeva, 2008: 7).

Azerbaycan'da bağımsızlığın ilk yıllarında kurulan hükümet ise henüz yeni ve tecrübesizdir. Bu yeni hükümet, iki yıl süre ile birçok ekonomik, sosyal ve politik problemler uğraşmıştır. Bu dönemde Anadolu'da da bağımsızlık mücadelesinin olması, Rusların petrol ve endüstri merkezi Bakü'yü kendi nüfuz alanına dâhil etmeye çalışması, Azerbaycan'ın bağımsızlık mücadelesini iyice tehlikeye düşürmüştür. Batılı ülkelerin de, Rus tehdidini pek fazla dikkate almaması ve görmezden gelmesi üzerine, Azerbaycan Nisan 1920'de Ruslar tarafından işgal edilmiştir (Uçar, 2007: 89). Bütün bu olanlardan sonra Rus Bolşevikler, Azerbaycan'da Sovyet tipi idari sistem kurmuşlardır (İsmayılov ve Şıxlinski, 1962: 65). Böylece Rus-Türk hâkimiyet mücadelesinde, Ruslar galip gelmiş ve Azerbaycan işgal edilmiştir. Bu sırada Anadolu'da ise 23 Nisan 1920'de Osmanlı'dan ayrı Türkiye Devleti kurulmuştur (Ertürk, 1985: 69). Bu işgalin, Türkiye'nin kendi iç ve dış sorunlarıyla ilgilendiği bir döneme denk gelmesi ise manidardır.

1.1.2. Sovyetler Döneminde Azerbaycan (1920-1990)

Rus devriminin ardından, Sovyet ordusunun Azerbaycan'ı 1920'de işgaline kadar Kafkaslarda yaşanan gelişmelere çalışmamızın ilk kısımlarında değinilmiştir. Bu gelişmeler de hâliyle Azerbaycan-Türkiye ilişkilerini etkilemiştir. Mesela Transkafkasya Devleti kurulduktan sonra 18 Aralık 1917'de Erzincan Mütarekesi yapılmıştır. 19 Aralık 1917'de Rus ordusu Kafkasya'dan terhis edilmiştir. 5 Şubat 1918'de Vehip Paşa komutasındaki Türk ordusu Doğu Anadolu'yu kurtarmak için harekete geçmiştir. 3 Mart 1918'de Sovyet Rusya ile İttifak Devletleri arasında Brest-Litovsk Barış Antlaşması imzalanmıştır. 14 Mart 1918'de Trabzon Konferansı ve 11 Mayıs 1918'de de Batum Konferansı yapılmıştır. Bu süreçten sonra Transkafkasya Devleti'nin dağılması üzerine, Güney Kafkasya'daki diğer devletlerle birlikte Azerbaycan da bağımsızlığını ilan etmiştir (Şimşir, 2011B.N: 23-24). Bağımsızlığına kadar olan süreçte Azerbaycan, Osmanlı ile ilişkilerini Transkafkasya

Devleti bünyesinde sürdürmüştür. Sovyet Rusya ise Transkafkasya Devleti'nin dağılmasının ardından, başta Azerbaycan olmak üzere, Gürcistan ve Ermenistan'ı işgal etmiştir. Azerbaycan, Nisan 1920'de Kızılordu birliklerince işgal edildikten sonra, Azerbaycan Devleti ve Azerbaycan Hükümeti de ortadan kalkmıştır. Sovyetler, Gürcistan ve Ermenistan'ın yanı sıra Azerbaycan'da da Sovyet idaresini tesis etmiştir (Kader, 2008: 215). Çarlık Rusya ve yerine kurulan Sovyet idaresinin Güney Kafkasya'daki ana hedefi, Azerbaycan ve Bakü şehri olmuştur (İbrahimli, 2010, 63). Bütün bu gelişmelerin ardından Azerbaycan, Sovyetlerin politikaları sonucu SSCB'ye katılmıştır (Memmedov, 2007: 7).

İşgalden sonra Azerbaycan her yönüyle Sovyetleştirilmiştir. Sosyalizm toplumu kurmayı amaçlayan Sovyetler, Azerbaycan'da 1921 Anayasası, 1922 Trans Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti Anayasası ve 1924 Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği Anayasası'nı uygulamaya koymuştur. Sovyetler Birliği'nin Güney Kafkasya politikası sonucu, Mart 1922'de Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan'ın bulunduğu bölge, Transkafkasya Federasyonu'nu oluşturmuştur. Daha sonra 30 Aralık 1922'de Transkafkasya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti ile birlikte Rusya, Ukrayna, Belarus'tan oluşan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği kurulmuştur (Akdoğan, 2007: 24).

SSCB döneminde de Azerbaycan'ın toprak bütünlüğü üzerinde çeşitli oyunlar oynanmaya devam edilmiştir. Bu süreçte Azerbaycan arazisi, hem Ruslar hem de Ermenilerce sürekli saldırıya uğramıştır. Mesela Aralık 1920'de SSCB ve Azerbaycan makamlarınca da kabul edilen görüşmeler neticesinde, Azerbaycan'ın Nahçıvan ve Zengezur bölgelerinin Ermenistan'a verilmesi onaylanmıştır. Azerbaycan'da meydana gelen gelişmeler üzerine Nahçıvan olmasa da Azerbaycan'ın Zengezur ve Sisyan arazilerini kapsayan bölge Ermenistan'a verilmiştir. Yine aynı yıl içinde, Sovyet İmparatorluğu'nun baskısı ile Nahçıvan'daki Şerur-Dereleyez illerinin bir bölümü Ermenistan'a verilmiştir. 1921 Kars Antlaşması ile Sovyet Rusya ve Türkiye arasında sınır kesinleştirilirken Nahçıvan, özerklik statüsüne kavuşmuş ve Türkiye ile SSCB bölgede garantör devlet olmuşlardır. Türkiye'nin Nahçıvan üzerinde garantör ülke olmasına rağmen, Kars Antlaşması'nı ihlal eden Sovyet Rusya ve Ermenistan yönetimleri, bölgenin toprak bütünlüğünü

hiçe saymışlardır. İlerleyen yıllardaki gelişmelerle birlikte Azerbaycan toprakları üzerinde Sovyet Rusya ile Ermeni ittifakı iyice artmıştır. Buna paralel olarak mesele Türkiye tarafından da yakından izlenmiş ve özellikle Nahçıvan'a yönelik Ermeni faaliyetleri, başında Atatürk'ün olduğu Türkiye Cumhuriyeti tarafından protesto edilmiştir. Bütün bunlara rağmen Rusya'da iktidarda bulunan Bolşeviklerin baskısı ile Nahçıvan'a bağlı tarihî Şahbuz ve Ordubat nahiyelerinin bir bölümü ile Şerur kazasının Haçik, Kurtbulak Horadiz bölgeleri 1929'da Ermenilere verilmiştir. Yine Sovyet politikaları sonucu, 1929-1931 yılları arasında Eldere, Astaruz, Lehvaz ve Nüvedi gibi birçok köyün Ermenistan'a verilmesi sonucunda Mehri bölgesi oluşturulmuştur. Böylece Azerbaycan ile Nahçıvan'ın sınır bağlantısı kesilmiştir (Musa, 2002: 517-529). Rusların Azerbaycan ile Nahçıvan arasındaki bağlantıyı kesmelerinin temel sebebi ise Nahçıvan'ın Azerbaycan'dan koparılarak Ruslar tarafından Ermenilere verilmek istenmesinden kaynaklanmaktadır.

İlerleyen yıllarda Ruslar, değişik nüfus politikaları ile Ermenilere göç imkânı sağlayarak, Ermeni nüfusunu Azerbaycan'ın çeşitli bölgelerinde artırmaya çalışmışlardır (Uçar, 2007: 92). Azerbaycan, Sovyet politikalarının bir sonucu olarak, özellikle SSCB'ye katıldıktan sonra, sürekli toprak kaybetmiştir. Azerbaycan'ın 1920 yılında 114.000 km² olan yüzölçümü, günümüzde 86.000 km²'ye kadar düşmüştür. Stalin zamanında yapılan düzenlemelerle Ermenistan; Azerbaycan, Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti ve Türkiye arasına yerleştirilerek hem Azerbaycan'la Nahçıvan'ın hem de Anadolu Türkleri ile Azerbaycan Türklerinin bağlantısı kesilmeye çalışılmıştır (Mikail ve Tazegül, 2012: 24). Görüldüğü gibi Azerbaycan, SSCB içerisindeki varlığını, genellikle değişken Rus politikaları ve Ermeni tehdidi arasında geçirmek zorunda kalmıştır. 1915-1923 yıllarını kapsayan dönemde Türkiye'de "soykırıma uğrayarak yok edildiklerini", Azerbaycan'da ise daima "sıkıştırıldıklarını ve kırıldıklarını" iddia eden Ermeniler, zaman zaman büyük devletler ile SSCB nezdinde bilinçli ve sistemli propaganda yapmışlardır. Bu propagandaları ise SSCB idaresince anlayışla karşılanmış ve SSCB yönetimi onlara kapsamlı yardımlarda bulunmuştur (Musa, 2010a: 95).

Azerbaycan'da SSCB dönemindeki diğer bir gelişme ise 1922 yılındaki Latin alfabesine geçiş çalışmalarıdır. Azerbaycan'da 1 Mayıs 1925'te alınan kararla Latin

alfabesinin kullanılması kararlaştırılmıştır (Uçar, 2007: 95). İlerleyen yıllarda Azerbaycan, SSCB politikaları sonucu, Kiril alfabesini kullanmaya başlamıştır.

1920’li ve 30’lu yıllar, Azerbaycan Türk’ü için sıkıntılı yıllar olmuştur. Bu sıkıntılı süreç, Sovyet idaresince 1920 yılından itibaren Kafkasya ve Azerbaycan üzerinde başlatılan istila hareketlerinin (kurşuna dizme ve sürgüne gönderme) bir sonucudur (Şimşir, 2011S: 9). Mesela bu politikalar sonucu, özellikle 1933-1937 yılları arasında Azerbaycan aydınları ve din adamlarının çoğu sürgün edilmiş ve sindirilmiştir (Akman, 2005: 46-47). Özellikle 1937-1938 yıllarındaki “büyük terör döneminde” Türkistan’ın ve Azerbaycan’ın ileri gelenlerinin çoğu; sindirilerek cezaevlerine gönderilmiş veya başta Sibiryaya olmak üzere SSCB’nin değişik yerlerine sürgün edilmişlerdir. SSCB’nin bu politikalarla amacı, ülkeyi komünist olmayan milliyetçilerden temizlemektir. Daha sonra ülkede, bu ileri gelenlerin çoğu SSCB yönetimince öldürülmüştür (Hayit, 1978: 261). Sürgün edilen ve sindirilen bu kesim ise başta Türkiye olmak üzere dünyanın dört bir yanına dağılmıştır.

Azerbaycan’da 1930’lu yıllarda, Sovyet modeli içinde, idari değişiklikler yapılmıştır. Bu değişiklikler sonucu, 1936’ya kadar Transkafkas Sovyet Cumhuriyeti’nin içinde yer alan Azerbaycan, 1936’dan sonra “Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti (ASSC)” adını almış ve Azerbaycan, Sovyetler Birliği’nin doğrudan üyesi olmuştur. Azerbaycan, Sovyetler Birliği’nin doğrudan üyesi olduktan sonra 1937 yılında ülkede ikinci anayasa çıkarılmıştır (Akdoğan, 2007: 24). Bu anayasa tamamen Sovyet modeline uygun halde hazırlanmıştır.

İkinci Dünya Savaşı öncesinde, SSCB Azerbaycanı üzerinde birtakım oyunlar oynanmaya devam edilmiştir. Mesela, 1938 yılında Nahçıvan’da bulunan Sederek ve Kerki çevresindeki araziler Ermenilere verilmiştir. Yine, İran’ın bu süreçte karışıklıklar yaşamaya başlaması üzerine, Güney Azerbaycan’da başlayan ulusal özgürlük hareketinden yararlanan Kürtler; Marağa, Sınıkkale, Hamedan, Senendec ve diğer bölgelerde Bağımsız Kürt Devleti kurmuşlardır. İran’da millî özgürlük hareketinin çöküşünden sonra ise bu arazinin bir kısmında Kürt eyaleti kurulmuştur ([http://www.azerbaijans.com/content_317 tr.html](http://www.azerbaijans.com/content_317_tr.html), 2014). Bu dönemde İran’daki birtakım çevreler Güney Azerbaycan’ın Sovyet Azerbaycanı ile birleştirilmesinden

çekinmiştir (Hasanlı, 1998: 11). İlerleyen yıllarda ise bölgedeki durum, İran'ın korktuğu gibi gelişmemiştir.

1940'larda Azerbaycan Türkleri, İkinci Dünya Savaşı'nın yıkıcı etkisiyle baş başa kalmıştır. Muharebenin ilk günlerinde, bütün ülkede olduğu gibi, Azerbaycan'da da umumi seferberlik ilan edilmiştir (İsmayılov, 2000: 28). Bu süreçte, SSCB'deki diğer halklar gibi, Azerbaycan Türkleri de savaşın yıkıcı etkisinden kurtulamamıştır. Almanya'nın SSCB'ye karşı nihai amacı, Azerbaycan'ı ve Azerbaycan'daki Bakü petrolerini ele geçirmektir (Qaffarov, 2008: 7). Bu nedenle Azerbaycan, Almanya'nın işgal planında yer almıştır (Nağıyev, Ty: 318). Savaşın ilerleyen yıllarında Almanya yenilmiş ve Azerbaycan, Sovyetler Birliği içinde siyasi varlığını sürdürmüştür.

İkinci Dünya Savaşı, Sovyet coğrafyası ile birlikte Azerbaycan'da da derin izler bırakmıştır. Savaşın sona Azerbaycan Türkleri, bu sefer de Ermeni politikaları yüzünden sıkıntılı bir dönem yaşamıştır. Ermenilerce sürdürülen sistemli politikalar sonucu, 1948 yılında Ermenistan'dan Azerbaycan Türklerinin toplu olarak göç ettirilmesine başlanmıştır (Qaziyev, 2009: 100). Böylece çok sayıda Türk, Ermenistan'dan sürgün edilmiştir.

İkinci Dünya Savaşı sonrası Azerbaycan'da meydana gelen diğer bir gelişme ise özellikle dil alanındaki çalışmalarda dikkatleri çekmektedir. 1950'li yıllarda Azerbaycan Türkçesinin gelişmesi hususunda bazı aydınlar önemli adımlar atmış olsalar da, 1960'lı yıllardan sonra SSCB, bu yetişmiş aydınları Sovyetlerin çeşitli yerlerine dağıtarak onların dil çalışmalarına engel olmuştur (Uçar, 2007: 95).

1970'li yıllarda Azerbaycan'da anayasal düzenlemeler olmuştur. Buna mukabil SSCB'de, 7 Ekim 1977'de SSCB Anayasası değiştirilmiştir. Bu değişikliğin Azerbaycan'da 21 Nisan 1978'de kabul edilmesiyle yeni bir anayasaya geçilmiştir. Böylece ülkede SSCB iktidarı boyunca üçüncü kez anayasa değişikliği olmuştur (http://www.azerbaijans.com/content_317 tr.html, 4 Nisan 2014).

1970'lerden itibaren Türkiye'nin iç dinamikleriyle birlikte şekil alan dış politikasında "Dış Türkler Sorunu" daha fazla ön plana çıkmaya başlamıştır. Dış Türkler Sorunu'nun Türk dış politikasında daha çok önem kazanmasına, 1960 darbesi sonrası çok partili hayatla şekillenen Türk siyasi hayatı etki etmiştir. Özellikle 1980'den sonra, Azerbaycan Kültür Derneği'nin etkili isimleri, MHP (Milliyetçi Hareket Partisi), AP (Adalet Partisi), ANAP (Anavatan Partisi) ve DYP (Doğru Yol Partisi) gibi partilerin içinde kendilerine yer aramışlar ve Dış Türkler Sorunu'na bu partiler aracılığıyla dikkat çekmişlerdir (Şimşir, 2002S: 135-184).

Azerbaycan'da, 1980'li yıllarla birlikte tekrar başlayan Türk-Ermeni çatışması sonrası, 80'li yılların ortalarında Sovyet yönetiminin baskısı ve ısrarıyla Ordubad'ın Kobat ve Kilit köylerinin bir kısmı Ermenistan'a verilmiştir. Yine 1982'de, Sovyet yönetiminin Azerbaycan'a baskısı ve ısrarıyla Kazak'ın İncederesi Yaylası ile birlikte Kemerli, Aslanbeyli ve Kaymaklı köyleri de Ermenistan'la birleştirilmiştir ([http://www.azerbaijans.com/content_317 tr.html](http://www.azerbaijans.com/content_317_tr.html), 2014). Bütün bu olaylar sonrası, çalışmanın sonraki bölümlerinde verilecek olan Karabağ Sorunu, Azerbaycan-Ermenistan çatışmasının temel sebeplerinden birini oluşturacaktır. Özellikle Karabağ Sorunu ve Karabağ Savaşı ile birlikte Bağımsız Azerbaycan'ın toprak bütünlüğü, Ermenistan tarafından tehlikeli bir oyunun parçası yapılacaktır. Bu bağlamda SSCB yönetimi boyunca Azerbaycan, Ermeniler kullanılarak, arazi olarak küçültülmüş ve yok edilmeye çalışılmıştır.

1.2. AZERBAJCAN CUMHURİYETİ'NİN GENEL GÖRÜNÜMÜ (1991-2003)

1.2.1. Azerbaycan'ın Coğrafi Konumu

Jeopolitiğin oluşturduğu ortam her zaman siyasi gelişmelere yön vermiştir. Azerbaycan'ın jeopolitik önemi de onun, ülke içi ve dışı politikalarına yön vermekte, hatta bu politikalar ülkenin geleceği için belirleyici rol oynamaktadır.

Tarihî coğrafya zaman içinde değişime uğrayabilir. Bunda, ülkelerarası savaşlar, sınır değişimleri ve etnik faktörler rol oynayabilir. Buna en güzel örnek ise Azerbaycan'ın işgal altındaki toprağı olan Dağlık Karabağ'dır.

Bağımsız Azerbaycan, 38°-45° kuzey enlemleri ile 44°-50° doğu boylamları arasındaki bölgedir. Azerbaycan, deniz seviyesinden 657 metre yüksektir. Ülke topraklarının ise yaklaşık % 50'si dağlık alanlardan oluşmaktadır. (<http://www.cografya.gen.tr/siyasi/devletler/azerbaycan.htm>, 2014). Yüzölçümü 86.600 km² olan bu genç ülkenin, sınırlarının toplam uzunluğu 3.660 km alana denk gelmektedir (Akman, 2005: 15).

Bugünkü bağımsız Azerbaycan, kuzeyde Kafkas Dağları'nın güney yamaçlarından Rusya, doğuda Hazar Denizi, kuzeybatıda Gürcistan, batıda Ermenistan ve Nahçıvan Özerk Vilayeti üzerinden Türkiye ile komşudur. Azerbaycan'ın güneyinde Aras Nehri, İran ile sınır teşkil etmektedir (Bal, 2010: 11). Görüldüğü gibi mevcut Kuzey Azerbaycan, alan olarak çok büyük bir ülke değildir.

Azerbaycan'ın tarihî toprakları daha geniştir. Azerbaycan'ın tarihî topraklarının kuzey sınırları Baş Kafkas dağ silsilesinin güney yamaçları boyunca uzanmakta olup, batı sınırları Büyük Kafkas Dağları'ndan devam ederek Suram dağ silsilesi, Küçük Kafkas Dağları'nın batı yamaçları ve Kotur dağ silsilesi boyunca güneye doğru uzanmaktadır. Azerbaycan'ın güney sınırlarını Zagros Dağları oluşturmakta olup bu dağ silsilesi İran'a kadar uzanmaktadır. Azerbaycan doğuda Hazar Denizi ile İran'ın Kazvin, Zencan ve Hamedan şehirleri arasında bütünlük arz etmektedir (Bünyadov, 2007a: 12-17).

Batı, Kuzey ve Güney Azerbaycan'ın toplam yüzölçümü, mevcut yüzölçümünden daha fazladır. Azerbaycan'ı bir bütün olarak ele alacak olursak ülke arazisinin toplamı 192.752 km² olup ülkenin toprakları, 1828 Türkmençay ve 1829 Edirne Antlaşması sonucunda ikiye ayrılmıştır. Aras Nehri ise Kuzey ve Güney Azerbaycan arasında bir sınır teşkil etmiştir. Aras Nehri'nin çizdiği sınırın kuzeyindeki 86.800 km²'lik topraklar Rusya'ya, Aras Nehri'nin güneyinde kalan 105.952 km²'lik topraklar ise İran'a bırakılmıştır (Bünyadov, 1991: 317). Görüldüğü gibi Azerbaycan

topraklarının büyük bir kısmı İran'da kalmıştır. Bu bölünmüşlük günümüzde de devam etmektedir.

Azerbaycan, Türkiye gibi çoğunluğu Oğuz boyundan gelen Türklerin yaşadığı bir ülkedir. İpek Yolu'nun üzerinde olması ve Baharat Yolu'na yakın olması, Azerbaycan'ı tarih boyunca Doğu ve Batı dünyasının kültürel, ekonomik ve siyasi buluşma noktası haline getirmiştir (Aslan, 2000: 1). Bu buluşma, aslında Azerbaycan'ın stratejik önemini bir kat daha artırmıştır.

Azerbaycan'ın stratejik önemi oldukça fazladır; fakat Azerbaycan coğrafyası aslında ülkeye dışarıdan gelebilecek tehlikelere karşı savunmasızdır. Çünkü ülkenin doğal savunma mekanizmalarının bulunmaması, ülke topraklarının kuzey tarafında bu mekanizmaların zayıf olması, tarihî süreç içerisinde kuzeyden güneye ve güneyden kuzeye yapılan askerî harekâtlar karşısında bu toprakları savunmasız halde bırakmıştır (Veliyev, 2006: 61). Azerbaycan, tek başına Kafkas jeopolitiğine yön verebilecek bir ülke değildir. Bu bakımdan Azerbaycan, başlı başına jeopolitik öneme sahip olmasından çok, Kafkaslar jeopolitiği içerisinde, Kafkas jeopolitiğini oluşturan jeostratejik bir unsurdur. Aslında Azerbaycan, bu coğrafyayı derinden etkileyebilecek bir mihenk taşıdır (Aras, 2008: 3).

Azerbaycan, tarih boyunca önemli ticaret yollarının kavşağında bulunmuştur. Azerbaycan'ın tarihî ticaret yolları üzerinde bulunması ve ülkenin adeta bir köprü konumunda olması bu ülkeye ekonomik, sosyal ve siyasi bazı olanaklar sağlamıştır (Guluyev, 2001: 63). Özellikle Soğuk Savaş sonrasında, Kafkasya'nın jeostratejik konumu önemli hale gelmiştir. Bu durum, haliyle Azerbaycan'ı da önemli kılmıştır. Kafkaslar, Soğuk Savaş sonrasında jeopolitik konumu en fazla değişen ve önem arz eden bölgelerden biri olmuştur. Kafkasların, Hazar Denizi ve Karadeniz'e çıkış yolu olması, Hazar Havzası'ndaki zengin petrol ve doğalgazın dünya pazarlarına en kısa yoldan aktarımını sağlayacak konumda bulunması, Azerbaycan'ın jeostratejik önemini daha da artırmıştır (Salmanlı, 2007: 20).

Azerbaycan coğrafyasının fiziki özelliklerine bakılacak olursa, Azerbaycan'da en yüksek dağlar 4500 metreyi geçmez. Azerbaycan'ın açık denizlere kıyısı olmasa da

ülke, Hazar Denizi üzerindeki nehirler ile açık denizlere açılabilir. Azerbaycan'a hâkim olan ülkeler Karadeniz'e, Hazar Havzası'na ve Fırat ile Dicle Nehri vasıtasıyla da Hindistan'a etki edebilmektedir. Bu yüzden Birinci Dünya Savaşı esnasında İngiltere, Azerbaycan ve dolayısıyla Kafkasya'ya hâkim olmak istemiştir (Bal, 2008: 23-69).

Ortalama yükseltisi Türkiye'den az olan Azerbaycan'da irili ufaklı çok sayıda düzlük vardır. Kur-Aras Ovası ülkedeki en büyük düzlüktür. Ülkenin en büyük gölü, 17.5 km² ile Hacıkabul Gölü'dür. Sarısu, Candalar, Açınonur, Büyük Sersenk, Ceyranbatan ve Arapçay barajları Azerbaycan'a hayat vermektedir. Azerbaycan'ın iklimini, Büyük Kafkas Dağları'nın kuzeyden gelen soğuk hava kütleleri ile Küçük Kafkas Dağları'nın güneyden gelen sıcak ve tropik hava kütleleri etkilemektedir. Ayrıca, Hazar Denizi de iklimi ılımanlaştırmaktadır. Azerbaycan'ın iklimi, dünyadaki on bir iklim çeşidinden dokuzunu bünyesinde barındırmaktadır. Ancak ülkeye hâkim olan iklim, subtropikal iklim tipidir. Ülkede iç kesimler, yazları sıcak ve kurak geçirirken kış aylarında ise ılıman ve soğuk iklimi yaşarlar. Azerbaycan'da yıllık ortalama sıcaklık 12 derece civarındadır. Ülkede görülen iklim çeşitliliği, tarım ürünlerinde de çeşitliliğe imkân sağlamıştır (Akman, 2005: 15-17). Azerbaycan su ve yağmur seviyesi bakımından ise orta düzeydedir (Tebrizli, 1946: 9).

Azerbaycan'da evlerin inşasında kullanılan malzeme ise tıpkı Azerbaycan'ın iklimi gibi çeşitlidir. Evlerin yapımında geleneksel inşaat malzemesi olarak taş, tuğla, ağaç, kil, toprak, gec, kireç, kiremit, kır, sazlık-kamış, çubuk ve keçeden kullanılmıştır. Evlerin inşasında ise usta sanatkarlar, bel, tuğla kalıbı, taş baltası, taş çekici, taş kerkisi, demir bıçak, testere, balta, kerki gibi malzemeler kullanmışlardır (Bünyadov, 2007b: 7-97).

Azerbaycan'da yerleşmeler, nüfus miktarları ve çalışanların sektörel dağılımları göz önüne alınarak; kent ile kent tipli kasaba (kentsel yerleşme alanları) ve köy (kırsal yerleşme alanları) olmak üzere belli başlı iki ana gruba ayrılmaktadır (Seferov, 2007: 273).

Ülkedeki dinler ise homojene yakın olmakla birlikte, çeşitlilik arz etmektedir. Azerbaycan'da en yaygın din İslam dinidir. Dinlerin oransal dağılımı şöyledir: Müslümanlık % 93.5, Rus Ortodoks, % 2.4, Ermeni Ortodoks % 2.3, diğer % 1.8 (Aras, 2003: 3).

1.2.2. Azerbaycan'ın Demografik Yapısı ve Tarihî Değişimler (SSCB Dönemi ve Sonrası)

Çok uluslu devletlerde, etnik yapının çeşitlilik arz etmesi, devlet politikalarının bu etnik gruplara yönelik politikasında yansız olmasını zorunlu kılar. Çok uluslu yapıya sahip devletlerin, bünyelerinde yaşayan etnik gruplara yönelik tarafsız politikalar izlemesi, o devletlerin içindeki etnik grupların yaşamlarını sorunsuz sürdürmesini sağlar (Ağaoğlu, 2002: 217).

Azerbaycan'ın nüfusu, 1913-2001 yılları arasında savaşlar ve göçler gibi sebeplerle genel olarak dalgalanma göstermiştir. Ülkenin nüfusu, 2000 yılı nüfus sayımına göre; 8 milyon kişiyi geçmiştir. Ülkenin nüfusu; 2001'de 77 bin, 2002'de 77.8 bin ve 2003'te ise 79.8 bin kişi artmıştır (http://www.azerbaijans.com/content_593_tr.html, 2014).

Azerbaycan'ın tarih boyunca yerleşim alanı olması ve göçlere uğraması onun etnik yapısını da çeşitlendirmiştir. Bu duruma, Azerbaycan topraklarının son derece elverişli iklim şartlarının olması, zengin yer altı ve yer üstü kaynaklarının varlığı etki etmiştir. Ayrıca ülkedeki yerli nüfusunun eskiliği, ülkenin çiftlik yaşamı, çok yönlü sanatı, maddi ve manevi değerleri de onun etnografik açıdan daha çeşitli olmasına zemin hazırlamıştır (Bünyadov, 2007a: 5).

Azerbaycan nüfusu, tarihî seyir içerisinde sürekli değişmiştir. Mesela, Ermenistan ve Azerbaycan arasında cereyan eden Dağlık Karabağ Savaşı sonucunda yaklaşık 600.000 kişi ülke içinde zorla göç etmiştir (Şihaliyev, 2002: 77). Bu da bize gösteriyor ki Azerbaycan coğrafyası geçmişten günümüze çeşitli sebeplerle sürekli nüfus değişimine uğramış ve uğramaya da devam etmektedir.

Azerbaycan'daki etnik dağılıma bakacak olursak, ülke içerisinde farklı milletlerin varlığından söz edilebilmektedir. Ayrıca Sovyetler Birliği'nin sonlarına doğru Azerbaycan'da, Azerbaycan Türklerinin nüfusa oranı her geçen gün artmaktadır. Bu durum şu şekilde açıklanabilir: SSCB içerisindeki Azerbaycan'da 1959 yılında, diğer toplulukların Azerbaycan Türklerine toplam oranı % 33 dolaylarında iken Sovyetlerin son nüfus sayımı olan 1989 yılında diğer toplulukların toplam nüfusa oranı % 17'ye düşmüştür (Seferov, 2005: 397).

Azerbaycan'da 1959-1970 yılları arasında % 2 olan yıllık nüfus artış oranı, 2000–2003 döneminde % 0.8 olarak tespit edilmiştir. Nüfus artış hızındaki bu düşüşün sebepleri ise doğum oranının 1990'da 1.000 kişi başına 26.3 iken, 2003'te 14'e düşmesi ve ardından yaşanan 1990'lardaki göçtür. Ülkede ölüm oranı ise 1990'dan sonra genel olarak sabit kalmıştır. Nüfusun % 26.4'ünü 0-14 yaş grubu, % 65.7'sini 15-64 yaş grubu, % 7.8'ini de 65 yaş ve üzeri grup oluşturmaktadır ki bu istatistik bize, Azerbaycan nüfusunun dinamik bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir. Oranlara bakılınca Azerbaycan'da eğitim seviyesinin oldukça yüksek olduğu sonucu çıkarılmaktadır. 2003 yılı verilerine göre Azerbaycan nüfusunun % 51.5'i şehirlerde, geriye kalan kısmı ise kırsal kesimlerde yaşamaktadır. Azerbaycan'da 1989'daki şehirleşme oranının % 53.9 olduğu göz önünde bulundurulursa, şehirleşmenin tersine bir hareketliliğin olduğu söylenebilir. Genellikle şehir ve kasabalarda yaşayan diğer milletlerden olan etnik azınlıkların göçü süreklilik arz etmektedir. Bunun yanı sıra, Azerbaycan Türklerinin yarısının yaşadığı kırsal kesimde nüfus artış oranı daha yüksektir. Nüfusun % 91'ini Azerbaycan Türklerinin oluşturduğu ülkenin en önemli özelliklerinden biri, çeşitli etnik grupları bünyesinde barındırıyor olmasıdır. Çarlık Rusyası ve Sovyetler Birliği'nin nüfus ve göç politikaları sonucunda Azerbaycan'a yerleşen Ruslar, ülkede Lezgilerden sonra ikinci büyük azınlık grubunu oluşturmaktadır. Ruslar son dönemde Rusya Federasyonu'na doğru göç etmektedir. Bunun belli başlı sebepleri: Sovyetlerden ayrılan ülkelerde meydana gelen çatışmalar, savaşlar ve bu ülkelerde yaşayan Rusların önceki dönemlerde elde ettikleri sosyo-ekonomik üstünlüklerini yavaş yavaş kaybetmeye başlamalarıdır. (<http://azerbaycan.ihh.org.tr/genelbilgiler/demografik/demografik.html>, 2014). Yine de Rus azınlığa bugün Azerbaycan'da çok geniş haklar tanınmıştır (Ağaoğlu, 2002: 220).

Azerbaycan'da diğerk önemli etnik grup Ermenilerdir. Ermenilerin ÷lkedeki nüfusları da Rus nüfusu etkileyen nedenlere bağılı olarak azalma eğilimi göstermektedir. Azerbaycan'da Rus ve Ermeniler gibi Hristiyan olan Udinler de yaşamaktadır. Udinlerin sayıları 6000 civarında tespit edilmiştir. Yine Azerbaycan'ın kuzeybatısında Balaken, Zagatala ve Gakh ilçelerine bağılı köylerde İngilizler yaşamaktadır. İngilizler, Azerbaycan'daki Alban kabilelerinin günümüzdeki temsilcileri olarak kabul edilmektedir. İngilizlerin Müslüman olanları kendilerini Azerbaycan Türk'ü, Hristiyan olanları ise kayıtlarda Gürcü olarak tanımlamışlardır. Kayıtlara geçen Hristiyan İngilizler doğu lehçelerinden biri ile konuşmaktadırlar (<http://azerbaycan.ihh.org.tr/genelbilgiler/demografik/demografik.html>, 2014).

Azerbaycan'da yaşayan diğerk bir etnik topluluğı Dağıstan halkları oluşturmaktadır (Guluyev, 2001: 65). Azerbaycan'ın kuzeydoğusunda yaşayan Dağıstanlı halkların bir kısmı Türk kökenlidir. Dağıstanlı etnik unsurlar genellikle Türk ve Müslüman olmaları nedeniyle Azerbaycan Türklerine kültürel olarak en yakın topluluklardandır. Lezgiler, Avarlar ve Tsahurlar ÷lkenin kuzeyinde Azerbaycan Türkleri ile birlikte yaşamaktadırlar. Bu gruplar Azerbaycan Türkçesini kullanmaktadırlar. Nüfusa oranları ise % 0.4 ile % 1 arasında sürekli değışmektedir. Azerbaycan'ın kuzeydoğusundaki dağı köylerinde dağılık halde yaşayan Kanalıklar, Kızıllar ve Buduglardan oluşan bu halklar, Azerbaycan Türkçesini çok iyi konuşan bir başka azınlık grubudur. Yalnız bunların sayısı oldukça azdır. Azerbaycan'ın güneyinde yoğunlaşmış olan diğerk azınlıklar, İran dilini kullanan etnik unsurlar olarak tanımlanabilir. Bunlar: Talışlar, Tatlar ve Kürtlerdir. Ağırlıklı olarak Lenkeran, Astara, Masallı ve Lerik bölgelerinde yoğunlaşmaktadırlar. Talışların nüfusa oranı % 1'dir. Bir diğerk etnik grup olan Kürtler; Lâçin, Kelbecer ve Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'nde yaşamaktadırlar. Güneyde yaşayan bir başka etnik grup Tatlardır. Bunların bir bölümü Müslüman, bir bölümü de Hristiyan'dır. Hristiyan olan Tatlar Ermeni Gregoryen Kilisesine mensupturlar. Bu durum, onların millî kimliklerini unutmalarına ve Ermenileşmelerine yol açmıştır. Azerbaycan'da yaşayan diğerk bir grup Yahudilerdir. Genel nüfusa oranları % 0.4'tür. Azerbaycan'daki etnik gruplar içerisinde Kırım'dan, Kazan'dan, Nogay'dan ve Astarhan'dan gelen Tatar Türklerini de saymak gerekmektedir. 1999 nüfus sayımına göre bunların sayısı 28 bin civarındadır (<http://azerbaycan.ihh.org.tr/genelbilgiler/demografik/demografik.html>,

3 Mart 2014). Azerbaycan'da, Azerbaycan Türklerinden sonra Türk adıyla anılan ve nüfus sayımında bu adla kaydedilen diğer bir grup ise Ahıska Türkleridir (Ağaoğlu, 2002: 219). Görüldüğü gibi Azerbaycan'da çok sayıda etnik grup mevcuttur. Azerbaycan'da etnik gruplardan Türk kökenli olan Tatar, Ahıska ve Dağıstan Türkleri de etnik unsur olarak belirlenmiştir. Bu etnik unsurların kültürel farklılıkları da dikkate alındığı için ayırım bu şekilde yapılmıştır.

Bugünkü şartlarda Azerbaycan'da etnik dağılım, 20. yüzyılın başındakinden çok farklıdır. Ülke nüfusu, nispeten daha homojendir. Zira Azerbaycan Türklerinin genel nüfusa oranı 1926'da % 62.1 civarında iken bu oran günümüzde % 91'e kadar çıkmıştır. (<http://azerbaycan.ihh.org.tr/genelbilgiler/demografik/demografik.html>, 2014) Azerbaycan'ın son dönemdeki etnik çeşitliliği, genellikle Sovyet Rus politikalarıyla belirlenmekle birlikte, Azerbaycan coğrafyasında dini, dili ve kültürü farklı yirmiden fazla etnik unsurun yaşadığı inkâr edilemez tarihî bir gerçekliktir (Ağaoğlu, 2002: 21-25).

1.2.3. Azerbaycan'daki Belli Başlı Siyasi Partiler

Bağımsızlığının ilk günlerinden itibaren Azerbaycan'ın iç ve dış politikada en fazla uğraştığı konular, Karabağ Sorunu ve enerji kaynaklarının verimli bir şekilde uluslararası pazarlara ulaştırılması olmuştur. Ülkedeki mevcut siyasi partiler, Azerbaycan'ın bağımsızlığının ilk günlerinden itibaren bu sorunlarla uğraşmıştır.

Azerbaycan başkanlık sistemiyle yönetilen bir ülkedir. Ayaz Mütellibov, ülkenin ilk devlet başkanıdır. Ülkede daha sonra sırayla Elçibey ve Aliyev devlet başkanlığı yapmışlardır.

Azerbaycan'da belli başlı siyasi partiler ise şunlardır: Yeni Azerbaycan Partisi, Sosyal Refah Partisi, Anavatan Partisi, Müsavat Partisi, Azerbaycan Liberal Partisi, Azerbaycan Demokrat Parti, Ümit Partisi, Liberal Demokrat Parti, Azerbaycan Birleşik Halk Cephesi Partisi, Büyük Kurtuluş Partisi, (http://azerbaijans.com/content_871_tr.html, 2014) Azerbaycan Halk Cephesi Partisi

(Yaklaşık 51 partinin desteklediği bir koalisyon partisidir.), Millî İstiklal Partisi (Milliyetçiliği ve Türkçülüğü partinin temel programı yapan partidir.), Birlik Partisi, Sosyal Demokratik Parti, Bağımsız Demokratik Parti, Millî Muhabbet Partisi, Tevbe Partisi (İran yanlısı politikalarıyla bilinen siyasi partidir.), Yeşiller Partisi ve Halk Partisi'dir (Uçar, 2007: 97-98). Bu partiler dışında, Haydar Aliyev'in 1992'de kurduğu ve Azerbaycan'da 1993'ten beri iktidarda bulunan Yeni Azerbaycan Partisi de iktidar partisi olarak dikkati çekmektedir (Mövsümov, 2008: 96-98).

Partilerin ideolojileri farklı olmakla birlikte hemen hemen hepsi tam bağımsızlık yönünde politikalar benimsemişlerdir. Bu partilerden 2000 seçimleri sonrası birçoğu birleşme yoluna gitmişler ve Birleşmiş Muhalefet Hareketi'ni kurmuşlardır (Aslanlı, 2002a: 14). Bu hareketin amacı, Haydar Aliyev iktidarının sona erdirilmesidir. Fakat muhalefetin bu girişimlerine rağmen Haydar Aliyev, oğlunu ülkede Azerbaycan Başbakanı olarak atamış ve İlham Aliyev'e Azerbaycan Devlet Başkanlığı yolu açılmıştır. Ekim 2003 yılındaki Azerbaycan Devlet Başkanlığı seçimlerinde İlham Aliyev oyların % 76.8'ini almıştır. Seçimler sonrası Azerbaycan'da, Yeni Azerbaycan Partisi lideri İlham Aliyev'in Devlet Başkanlığı başlamıştır. 14 muhalefet partisi ise bu seçimlerde birleşmiş ve seçimlerde Müsavat Partisi lideri İsa Kamber'i desteklemiştir. Müsavat Partisi bu seçimlerde, oyların sadece % 14'ünü alabilmiştir. Muhalefet, bu seçimlerde usulsüzlük yapıldığı gerekçesiyle çok sayıda protesto düzenlemiştir. Muhalefet partileri, bu protestolardan bir sonuç alamamışlardır. Batı ise Azerbaycan yönetimine demokratikleşme yönünde baskısını sürdürmektedir (Akman, 2005: 52-53).

Görüldüğü gibi, Azerbaycan'da çok sayıda siyasi parti mevcuttur. Yine, ülkede oldukça fazla muhalefet partisi olmakla birlikte, hemen hemen hepsinin amacı, Karabağ Sorunu'nu ülke lehine çözmek ve Aliyev iktidarının sona ermesini sağlamaktır.

1.2.4. Bağımsızlık Sürecinde Azerbaycan'ın Sosyal ve Ekonomik Durumu

Dönüşüm, dinamik bir tarihsel süreç olarak açıklanabilir. Tarihsel sürecin temel amacı, toplumun yeni düzene dönüşümünü ve uyumunu sağlamaktır. Bunun öncelikli

olarak ekonomik yapıda gerçekleştirilmesinin nedenleri ise devletlerin ayakta kalma koşullarının bu dönüşüme bağlı olmasıdır (İskender, 2004a: 15). İşte Azerbaycan ekonomisi de tıpkı bu dönüşüm gibi bir süreçten geçmiştir. Biz bu bölümde, Azerbaycan'ın Sovyetler Birliği içerisindeki ekonomik yapısı ve günümüzde geçirmiş olduğu ekonomik dönüşüme ve yapıya değineceğiz.

Sovyetler Birliği'nin tarih sahnesinden çekilmesi, Azerbaycan'la birlikte, eski Sovyet Cumhuriyetlerini zorunlu bir ekonomik dönüşüm süreci ve değişim kısılcısıyla karşı karşıya bırakmıştır (Selçuk, 2004: 11). Azerbaycan da bu süreci yaşamaktan kurtulamamıştır. Çünkü Azerbaycan, Sovyet tipi ekonomiden çıkmış ve Batılı anlamda ekonomiyle tanışmıştır. Azerbaycan'ın yeniden siyasi bağımsızlığını kazanması ve sonrasındaki ekonomik çalkantılar, Azerbaycan ekonomisinde yaşanan olumsuz gelişmeleri hızlandırmış, bunun sonucu olarak ülkede ekonomik kriz derinleşmiştir (Qurbanov, 2010: 111).

Tarihî sürece baktığımızda Azerbaycan, Rus İmparatorluğu için bir ham madde kaynağıydı. Azerbaycan, özellikle Sovyet hâkimiyetiyle birlikte, Sovyet İmparatorluğu'nun endüstrisi, tarımı ve üretimi için ucuz bir ham madde kaynağına ve elverişli bir satış pazarına dönüşmüştür (İsmayılov ve Maksvell, 2008: 14). Aslında 1920'den 1991'e kadar bu ülkenin siyasi ve ekonomik yapısı daha önce denenmeyen bir sistem içinde bulunmuştur. Bu yapı Sovyet tipi bir ekonomik yapıdır. Azerbaycan, işte 20. yüzyılın büyük bir kısmını bu dönüşümü gerçekleştirme ve bu süreçte yaşanan zorlukları aşma mücadelesi içinde geçirmiştir. Azerbaycan'da bu dönemde, merkezî planlama ile şekillenen bir ekonomik yapılanma gerçekleştirilmiştir. Ancak bu yapılanma kendi başına bir sistem değildir. Azerbaycan bu dönemde Sovyet sisteminin bir parçası olmaktan kurtulamamıştır. Azerbaycan'da, merkezi planlamayı esas alan Sovyet tarzı ekonomik yapının ortadan kalkması ülkeyi zor duruma sokmuştur. Çünkü Azerbaycan'ın bağımsızlık sonrası geliştirmeye çalıştığı ekonomik sistem, bir önceki süreci aratmayacak kadar ciddi sorunları beraberinde getirmiştir. Mevcut durumun ekonomik anlamda kargaşaya sebep olması ise köklü bir ekonomik dönüşümü zorunlu kılmıştır. Yaşanan dönüşümün büyüklüğü ve sorunun ciddiyeti ekonominin içinde bulunduğu durumu bize göstermektedir (Selçuk, 2004: 11-14).

1.2.4.1. Azerbaycan Ekonomisinin Temel Birkaç Problemi

Bu bölümde bağımsızlıkla beraber Azerbaycan ekonomisine damga vuran Hollanda Hastalığı Sendromu ile 1997-1998 Asya Ekonomik Krizi ve bunun Rusya'ya etkilerine değinilecektir. Aslında Azerbaycan ekonomisinin bağımsızlık sonrası belli başlı sorunları bunlardır. Bunlar dışında, Batılı anlamda bankacılık sektörünün yeni oluşmaya başlaması, Karabağ Savaşı ile ortaya çıkan sorunlar ve “az gelişmişlik problemi” belli başlı ekonomik sıkıntılar arasında sayılabilir (Zengin ve Mikailov, 2004: 71-95). Azerbaycan'ın bağımsızlıktan sonra ortaya çıkan az gelişmişlik sorunu, esasen SSCB sonrası ortaya çıkan sürecin bir sonucudur. Çalışmamızda, saydığımız bu iki soruna az da olsa değinilmiştir.

Genel anlamda “Hollanda Hastalığı Sendromu”; ülke ekonomisinde bir bölgenin veya bir sektörün hızlı gelişimi sonrasında diğer bölgelerin veya sektörlerin gelişmemesi ile geri kalması ya da çökmesi olarak tanımlanan ekonomik sorundur. Bu sorun 1960'lı yıllarda ilk olarak Hollanda'da ortaya çıktığı için bu şekilde adlandırılmıştır. Bu sendromda, yerel paranın yabancı para karşısında aşırı değerlenmesine göz yumulabilmektedir. Bu ekonomik problemde ödemeler dengesi ayarlanamamakta ve dış borç yükü artabilmektedir. Ayrıca beklenmeyen para akımları, hükümetlerin para harcama dengesini bozabilmektedir. Kısaca “Hollanda Hastalığı Sendromu”, doğal kaynakların yoğun artmasının uygun olmayan bir şekilde yönetilmesinin olumsuz etkilerini ifade eden bir ekonomik sorundur. Bu sendrom Azerbaycan'da petrol sektörü dışında ihracata yönelik diğer sektörlerle gereken önemin verilmemesine neden olmuş, neticede ülkede sektörlerarası dengesiz bir artış meydana gelmiştir. Bu da emek piyasası ile fiyatlar arasındaki dengeyi bozmuştur (Aras, 2003: 149-153).

Azerbaycan ekonomisini etkileyen diğer bir kriz ise 1997-1998 yılları arasında meydana gelen Asya Ekonomik Krizi ve Rusya Ekonomik Krizi'dir. Aslında bu iki kriz birbirinden bağımsız gelişmekle birlikte, Rusya ve dolayısıyla ona bağlı ekonomisinde yeni hamleler yapan Azerbaycan Devleti için ortak risk olarak düşünülebilir. Şöyle ki 1997'nin Haziran ayında Güney Doğu Asya ülkelerinden

Tayland'da alınan kur ayarlaması kararından sonra su yüzüne çıkan Asya Ekonomik Krizi, Rusya'da yaşanan ekonomik krizin çıkış nedenlerinden birisidir (Parasız, 1998: 459). Rusya'daki bu kriz, hâlâ onun ekonomik gölgesinden kurtulamayan Azerbaycan'ı da etkilemiştir. Bu etkilenme Azerbaycan'da, döviz rezervlerinin azalması, Ruble'nin kur ayarlaması, halkın alım gücünün azalması, enflasyon oranının yükselmesi ve halkın devlete, ekonomik çevreler ve bankacılık kesimlerine karşı güvenini kaybetmesi şeklinde kendini göstermiştir (İskender, vd., 2004b: 137-140).

1.2.4.2. Bağımsızlıkla Beraber Ekonomide Yeniden Yapılanma

Azerbaycan ekonomisi, bağımsızlık öncesi daha çok, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin ekonomik planlamalarıyla şekillendirilmiştir. Bu doğrultuda Azerbaycan, merkezî Sovyet planlaması neticesinde bir tarım ülkesi haline getirilmiştir. Sanayisi bu ekonomik anlayışa bağlı olarak kendi kendine yetersiz kılınmış ve Azerbaycan diğer Sovyet Cumhuriyetlerine büyük ölçüde bağımlı hale getirilmiştir. Ülkede bağımsızlığın ardından ise fiyatlar hızla artmış ve enflasyon yükselmiştir. Demokratik sisteme geçiş aşamasında meydana gelen siyasi istikrarsızlık ve iç çekişmeler ülkeyi daha da zor durumlara sokmuş ve içinden çıkılmaz bir hal almıştır.

(<http://azerbaycan.ihh.org.tr/genelbilgiler/sosyoekonomik/sosyoekonomik.html>, 2014). 1988 yılında Ermenistan ile başlayan Karabağ Savaşı ve bunun yarattığı sıkıntılı ortam, zaten zor durumda olan ekonomiyi daha da çökertmiştir. Ayrıca Azerbaycan'ın, Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla kurulan Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) pazarlarını da yavaş yavaş kaybetmesi, ülke dış ticaretini dar boğaza sürüklemiştir. Bu durum da ülkenin dış ticaretini durma noktasına getirmiştir (Akman, 2005: 22-23).

Azerbaycan'da ekonomide geçiş döneminin en belirleyici faktörünü, kamu kurumlarının millî ekonominin bir sistemi halinde yapılanması ve bu kurumların piyasa ekonomisine uyumu sağlayacak şekilde yeniden düzenlenmesi oluşturmaktadır (Bahadır, 2002: 211). Bağımsızlık sonrası Azerbaycan ekonomisinde petrol, doğalgaz ve tarım sektörü üretimleri önemli yer tutmaktadır (Guluyev, 2001:

67). Ülke, bağımsızlığını kazandığı 1991'den itibaren serbest piyasa ekonomisine geçmeye başlamış, bunu ekonomik darboğazdan çıkışın bir yolu olarak görmüştür. Ülkenin petrol gibi bir zenginliğe sahip olması, Batılı ülkelerin desteğini almasına sağlamıştır. Bu gelişmeler, Azerbaycan yönetiminin ülke kaynaklarının yabancı sermayeye açılmasına sıcak bakmasına neden olmuştur. Azerbaycan'da özellikle bağımsızlığın ilk yıllarında güçlü bir özel teşebbüsün olmayışı, teknolojik donanım yetersizliği ile hukuki ve ticari alanda gerekli altyapının olmayışı, ekonomiyi darboğazdan kurtarmaya yetmemiştir. Azerbaycan, küresel ekonomiye uyum sağlamak ve yabancı sermayeyi ülkeye çekebilmek için 1992 yılında Uluslararası Para Fonu (IMF)'na üye olmuştur. 1994 sonlarında ise Azerbaycan ile IMF arasında, Azerbaycan'ın ekonomik darboğazdan kurtulması için görüşmeler başlamıştır. Yine 1995 yılında IMF ile yapılan görüşmelerden sonra, ülkenin esas problemi olan enflasyonun düşürülmesi ve manatın (Azerbaycan para birimi) değerinin sabitleştirilmesi programı uygulamaya konmuştur. Dağılma ve savaş sonrasında ortaya çıkan sorunlar nedeniyle, Azerbaycan'ın millî geliri ile büyüme hızı, birkaç yıl eksi değerlerde seyretmiştir. Bununla birlikte ülkede enflasyon dört haneli rakamlara kadar çıkmıştır. Azerbaycan'da istatistikî verilere göre millî gelirdeki büyüme hızı, 1993'te; % -23.1, 1994'te; % -19.7 ve 1995'te; % -11.8 olarak kaydedilmiştir. Mayıs 1994'te Ermenistan'la gerçekleştirilen ateşkes sonrasında, ancak 1996 yılının ikinci yarısından itibaren ekonomide büyüme başlamıştır. 1996'dan sonra ülkede % 1.3'lük pozitif yönlü büyüme hızına ulaşılmıştır. Reel Gayri Safi Yurt İçi Hâsıla (GSYİH)'daki büyüme 1997 yılında % 5.8'e kadar yükselmiştir. Reel GSYİH büyüme hızı 1998 yılında % 10, 1999 yılında % 7.4 ve 2000 yılında % 11.4 olarak gerçekleşmiştir. Bu süreçte ise enflasyon, 1995'te başlatılan istikrar programı sonrasında inişe geçmiştir. 2001 yılı rakamlarına göre nüfusun % 17'si aşırı derecede fakirdir. Yönetici kesim ise ülkede tekel oluşturmaktadır. Üstelik bu kesim ülke kaynaklarının kullanılması konusunda da zenginlikten paylarını fazlasıyla almaktadır (<http://azerbaycan.ihh.org.tr/genelbilgiler/sosyoekonomik/sosyoekonomik.html>, 2014). Azerbaycan'da 1991-1995 yıllarında sermaye yatırımlarında yaşanan % 43'lük azalmaya rağmen, 1996-2003 yıllarında 6.5 kat artış, ekonomide pozitif yönde bir gösterge sağlamıştır (Mehdiyev, 2005: 261).

Azerbaycan'da ülke topraklarının 4.682.100 hektarını tarıma elverişli sahalar ve ormanlar teşkil etmektedir. Bu miktarın 1.735.500 hektarı ekili sahalar, 1.038.200 hektarı ormanlık arazi, 2.622.400 hektarı çayır ve otlaklar ile 250.000 hektarı çok yıllık ekim sahalarından oluşmaktadır. Azerbaycan'da iklim koşulları ve doğal ortam son derece elverişli olmasına rağmen tarımda belli başlı sıkıntılar sürmektedir. Bu sıkıntılar: Makine-donanım yetersizliği, kaliteli tohum, gübre ve zirai ilaç kullanılmaması ile bankacılık mevzuatındaki yasal eksikliklerden dolayı tarımsal kredilerin açılmamasıdır (Akdoğan, 2007: 39). Yine de özellikle, 1993-2003 yılları arasında Haydar Aliyev'in önderliğinde tarımda ilerlemeler kaydedilmiştir (Memmedov, 2008: 14).

Azerbaycan; dağları, ovaları, çok zengin mineral suları, nehirleri, gölleri, dokuz farklı iklimi ile ekonomik potansiyeli oldukça yüksek bir ülkedir. Ancak bu yüksek potansiyel yeterince değerlendirilememiştir. Ülkenin demir, deniz, kara ve hava yollarının geliştirilmesi sayesinde, ülke ekonomisinin dışa açılması ve ülkeye yabancı sermaye akışının girişi sağlanabilir (Guluyev, 2001, 67-69). Azerbaycan'ın en değerli serveti petrol ve gazdır. Petrol ve gazın iyi değerlendirilmesi ise ülkeyi hızla kalkındırabilir (Bünyadov, 2007a: 16).

1.2.4.3. Eğitim ve Bunun Sosyal Boyutu

Azerbaycan'da ülke nüfusunun eğitim durumu, Sovyetler Birliği'nden günümüze gelinceye kadar büyük değişime uğramıştır. Örneğin, 1926 yılında ülke nüfusunun yaklaşık % 30'u okur-yazarken, 1970 yılında bu oran % 99'a kadar yükselmiştir. Azerbaycan'da son olarak yapılan nüfus sayımına göre okuma-yazma bilenlerin oranı % 98'e çıkmıştır ki bu oran oldukça iyidir. Genel olarak kadın ve erkek nüfus arasındaki okuma-yazma oranında yakınlık söz konusudur. Okur-yazar nüfusta bitirilen okul olarak en büyük payı liseyi bitirenler oluşturmaktadır. Ülkede okul bitirme oranları ise şöyledir: İlkokulu bitirenler % 12.8, liseyi bitirenler % 39.8, ortaokulu bitirenler % 13 ve üniversiteyi bitirenler % 17.7'dir. Üniversiteyi bitirenler arasında ise erkekler çoğunluktadır. Buna göre; erkek nüfusun % 19.5'i üniversite mezunuyken, kadın nüfusun % 16'sı üniversite mezunudur. Son yıllarda ülkede, üniversite mezunu olan kişi sayısı hızla artmaktadır (Seferov ve Akkuş, Ty: 357-

376). Bu da bize, ÷lkede eğitim seviyesinin her geçen yıl yükseldiğini göstermektedir.

Azerbaycan'da, eğitim kanununun 7. maddesi gereği eğitim dili, ÷lkenin resmî dili olan Azerbaycan dili olarak belirlenmiştir. ÷lkede vatandaşların ve eğitim kurumcularının talebi göz önüne alınarak, özel durumlarda, yani uluslararası sözleşmelere göre, genel tahsil kurumunda Azerbaycan dili, tarihi ve coğrafyası derslerine yer verilerek diğer dillerde de eğitim yapılabilir. Ayrıca, Azerbaycan dilini zayıf bilenler için yetkili kurumun belirlediği kurallarda ve eğitim programına uygun bir şekilde hazırlık sınıfları ve kursları da oluşturulabilmektedir. Burada Azerbaycan dili ile kastedilen ise Türkçenin Azerbaycan'da konuşulan bir diğer şeklidir (Zengin, 2010: 143).

Azerbaycan'da eğitim sistemine baktığımızda ilkokul ve ortaokulu kapsayan toplam 9 yıllık zorunlu eğitim görürüz. ÷lkede daha sonraki iki yıllık dönem, lise eğitimini kapsar. Liseden sonra öğrenciler, hederlerine göre üniversite veya meslek okullarında eğitim almaktadır. ÷lkedeki en eski üniversite 1919'da kurulmuş olan ve hâlâ faaliyette bulunan Bakü Devlet Üniversitesi'dir. Bu üniversiteye ek olarak ÷lke genelinde 17 devlet üniversitesi daha vardır. Ayrıca, son zamanlarda devlet üniversitelerinin yanında özel üniversiteler de kurulmaya başlanmıştır. Bakü Devlet Üniversitesi ve Neft Akademisi, uluslararası düzeyde bilinen eğitim kurumlarıdır. ÷lkede ayrıca; Tıp Üniversitesi ve İktisat Üniversitesi ile Teknik Üniversite gibi ihtisas alanlarını da kapsayan üniversiteler bulunmaktadır (Guluyev, 2001: 66).

İKİNCİ BÖLÜM

BAĞIMSIZLIK SONRASI GELİŞEN AZERBAYCAN-TÜRKİYE İLİŞKİLERİ (1991-2003)

2.1. Siyasi İlişkiler ve Karabağ Sorunu

Çalışmamızın bu kısmında, Azerbaycan-Türkiye ilişkilerinin siyasi boyutlarına değinilecektir. İlişkilerin, Azerbaycan'ın bağımsızlığı ile nasıl bir seyir almaya başladığını öğreneceğimiz bu bölümde, Azerbaycan'ın bağımsızlığı sonrası yaşadığı iç ve dış sorunlara değinilecektir. Ayrıca çalışmamızda, ikili ilişkilerin Azerbaycan'ın yaşadığı sorunlarla nasıl bir mahiyet aldığını da vurgulayacağız. Çalışmamızın daha detaylı kavranması için, SSCB'nin son dönemlerinin anlatılmasının da faydalı olacağı düşünülmüştür. Bu yüzden 1980'lerde SSCB'de yaşanan iç siyasi olaylara az da olsa değinilmiştir. Çalışmamıza, Mihail Gorbaçov'un reformlarıyla giriş yapılmış olup devamında Azerbaycan-Türkiye siyasi ilişkilerine ve Karabağ Sorunu'na değinilmiştir.

1980'den sonra Sovyetlerde yenileşme istekleri artmaya başlamıştır. Tabii ki bu, zamanla ülkedeki çözülmeyi de hızlandırmıştır. Gorbaçov öncesinde Sovyetler Birliği, köklü ve kalıcı bir reform girişimine sahne olmamıştır. Gorbaçov'la birlikte bazı reform girişimleri yeterince başarılı olamadığı gibi, sistemi topyekûn çöküşe götüren birtakım gelişmeleri de beraberinde getirmiştir. Bu süreçte SSCB'de yeniden yapılanma (Perestroyka) gerçekleştirilememiş; açıklık politikası (Glasnost) parçalanmayı, çöküşü ve dağılmayı hızlandırmıştır. Gorbaçov'un siyasal reformlar sonrası Perestroyka ile Glasnost'un önündeki bürokratik direnci kırıp, halk desteğini

sağlama düşüncesi ise ülkede kontrolü kaybetmesine ve devlet otoritesinin çözümlenmesine yol açmıştır (Abdullayev ve Elma, 2009: 71).

Gorbaçov'un demokratikleşme girişimleri sonrası ülkede özellikle Güney Kafkasya'da iç çatışmalar görülmeye başlamıştır. Bu çatışmalardan biri de Ermeni-Türk çatışmasıdır. Özellikle 1988'den sonra Azerbaycan ile Ermenistan arasında yaşanan Dağlık Karabağ Sorunu üzerine gelişen olaylar sonrası, Azerbaycan'da bağımsızlık istekleri tekrar gündeme getirilmiş ve ülkede 23 Eylül 1989 yılında Azerbaycan SSC Âli Sovyeti, "egemenlik kanunuyla" Azerbaycan'ın egemen cumhuriyet statüsünü güçlendirmiştir (Akdoğan, 2007: 24). Devamında bu politikalardan, diğer Sovyet Cumhuriyetleri gibi, Azerbaycan da etkilenmiş ve ülkede bağımsızlık istekleri gündeme getirilmiştir. Buna paralel olarak Azerbaycan'da Komünist Parti'ye muhalif teşkilatlar oluşmaya başlamış ve Temmuz 1989'da Azerbaycan Halk Cephesi (AHC) kurulmuştur. Azerbaycan bu süreçte, 1918-1920 yılları arasında sahip olduğu bağımsızlığa kavuşmak için tekrar arayışlara başlamıştır (Akman, 2005: 47). 18 Mayıs 1990'da, ülkede yürürlükte olan 1978 Anayasası'nda köklü değişiklikler ve ilaveler yapılarak reformlar hızlandırılmıştır (Akdoğan, 2007: 24).

1990'larda bağımsızlığın ilanından sonra ise Azerbaycan, esas problemiyle yüz yüze gelmeye başlamıştır. Bunlar ise; "Ermenistan'la savaş ve Karabağ Sorunu"dur.

Karabağ Sorunu'nu anlamak için Azerbaycan tarihinin yakın geçmişinin iyi bilinmesi gerekir. Çünkü Azerbaycan'ın, özellikle son yüz yıllık iç ve dış siyasetine yön veren sorunlar, Karabağ ve Karabağ eksenli sorunlardır. Eski Azerbaycan coğrafyası çok geniş alanları kapsamaktadır. Yani; Hazar Denizi, Karadeniz ve Basra Körfezi üçgenini kapsayan coğrafi bölgeler tarihî Azerbaycan topraklarıdır (Bünyadov, 2007Z.M: 20). Azerbaycan, özellikle dış güçlerin oyunu sonucu, sürekli parçalanma riskiyle karşı karşıya kalmış ve topraklarının büyük bir kısmını kaybetmiştir. Azerbaycan, son iki yüz yılda birçok kez parçalanma politikasının kurbanı olmuş ve çeşitli dönemlerde facialar yaşamıştır. Ülkenin yaşadığı facialarda en önemli rolü, genellikle Rusya oynamıştır. Rusya, Osmanlı ve Kaçarlarla yaptığı antlaşmalarla Azerbaycan'ın kuzeyini ele geçirmiş ve 19. yüzyıldaki tarihî "Ermeni

Göçü” ile de bölgedeki varlığını kalıcı hale getirmiştir. Rusya’nın Osmanlı ve İran ile yaptığı Gülistan, Edirne ve Türkmençay antlaşmaları sonucunda Azerbaycan’ın Aras Nehri’nin kuzeyinde kalan kısmının Rusya’ya ve güneyinde kalan kısmının ise Türk-Kaçar Devleti’nin egemenliği altına girmesi, Azerbaycan’ın bölünmüşlüğü’nün tescili olmuştur. Rusya’nın bölgeye egemen olmasıyla birlikte Ermeni göçleri, Rusya tarafından bilinçli bir şekilde yaptırılmıştır. Ermeniler, Rus politikaları sonucu genelde, Erivan ve Karabağ bölgesine yoğunlaşmışlardır. Rusya’nın bu politikaları sonucu, özellikle Erivan (Tarihi Revan Hanlığı) bölgesi zamanla Ermenileşmiştir. Böylece, İran ve Kafkasya Türkleri ile Anadolu ve Kafkasya Türkleri arasında tarihî Ermenistan’ın temelleri atılmıştır (Attar, 2005: 30-42). 1837 yılında Rusya, Güney Kafkasya’da sınır düzenlemeleri yapmıştır. Bu düzenlemeler sonucu Rus işgali altındaki Azerbaycan’ın batısı “Ermenistan” olarak ilan edilmiştir. Bu durum ise Azerbaycan’daki mevcut parçalanmışlığın bir devamı olarak gösterilebilir (http://www.azerbaijans.com/content_317 tr.html, 2014).

Azerbaycan’ın parçalanma süreci, Karabağ Sorunu ile daha da perçinlenmiştir. Peki Karabağ, Azerbaycan için neden bu kadar önemlidir. Çalışmanın bundan sonraki bölümünde Karabağ isminin anlamı ile Karabağ coğrafyasına değinilmiştir.

Karabağ adının bölgeye verildiği tarih 12 ve 13. yüzyıllara rast gelmektedir. Bu tarihe kadar bu arazi çeşitli kaynaklarda farklı adlarla anılmıştır. Tarih boyunca bölgenin adları; “Gerger, Guger, Uti, Utik, Udin, Otena, Kara, Karalar, Arsak, Sev aygi” gibi adlarla anılmıştır. Karabağ ile ilgili bahsedilen bu isimler, bölgede yaşamış kavimlerin de isimlerini taşımaktadır (Attar, 2005: 2-6). Karabağ adı, Azerbaycan dilinde “siyah” ve “bağ” sözcüklerinden türetilmiştir (Babayeva, 2010: 73). Bu noktada Karabağ’ın coğrafi sınırlarına bakacak olursak; Karabağ, Kür ve Aras Nehri arasında kalan geniş bir araziye kapsamaktadır. Mevcut arazinin nehirlerinin birleştiği yere yakın doğu kısmı ova, batı kısmı ise dağlıktır (Hacıyeva, 2007: 67). Karabağ coğrafyası aslında iki kısımdır. Yani, Karabağ Ovası ve Dağlık Karabağ, coğrafi bakımdan iki ayrı terimi ifade etmektedir (Aslanlı, 2001: 393-430).

Azerbaycan’da Kür ve Aras Irmakları arasındaki Arran/Aran adlı geniş araziye Karabağ adı verilmektedir. 18.000 km² alanda yüksek vadiler boyunca genişleyen

kara toprağın bu bölgeye ad olduğu tarihî kayıtlardan anlaşılmaktadır. Karabağ yöresinde, Küçük Kafkasya'nın güneydoğu kesimini içine alan 4392 km² araziyi "Dağlık Karabağ Muhtar Vilayeti" oluşturmaktadır. Karabağ'ın coğrafi konumunu, Küçük Kafkas dağ silsilesi oluşturmaktadır. Karabağ, Ermenistan'la birlikte Küçük Kafkasya arazisinin iki büyük bölgesini teşkil etmektedir. Bölgede Azerbaycan'a özgü üç iklim tipi görülür. Ortalama sıcaklık 0-10 °C, ortalama yağış oranı ise 600-1200 mm civarındadır. Karabağ Vilayeti'nin dışında kalan Karabağ Yaylası, Kelbecer ve Lâçin arazisine girmektedir. Karabağ Vilayeti doğuda Berde, Fuzuli, reyonları (illeri); güneyde Cebrail, Kubatlı; batıda Lâçin, Kelbecer; kuzeyden ise İsmaili reyonları ile çevrilidir. Bugün bu toprakların bir kısmı ile birlikte, Ermenistan tarafından işgal edilen Azerbaycan toprakları, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin %20'sine denk gelmektedir. Yani Ermenistan, bugün Azerbaycan'dan aldığı topraklarla üç Karabağ Vilayeti genişliğinde araziye elinde bulundurmaktadır. Ermeni işgalinden önce Karabağ beş bölgeye ayrılmıştır. Karabağ'ın en önemli merkezleri ise Şuşa ve Hankenti reyonlarıdır. Bölge zengin yer altı ve yer üstü kaynaklarına da sahiptir. Karabağ'ın 1/3'ü ise ormanlıktır (Attar, 2005: 6-8).

Dağlık Karabağ; Türkler, Ruslar, Farslar ve büyük güçler için neden bu kadar önemlidir. Çalışmanın bundan sonraki kısmında ise Dağlık Karabağ Sorunu'nun ortaya çıkışına, büyük güçler ve Türkiye'nin soruna yaklaşımına değinilecektir. Ayrıca Azerbaycan ile Ermenistan arasında meseleyle ilgili ortaya çıkan savaşın Azerbaycan-Türkiye siyasi ilişkilerini nasıl etkilediğine de değinilecektir.

Dağlık Karabağ Sorunu'nun, oldukça uzun bir geçmişi vardır. Halen çözüme kavuşturulmayı bekleyen bu problem, Türk-Ermeni çatışması sonrası gelişen katliamlar, zorunlu göçler ve insan hakları ihlalleri ile akıllarda kalmıştır (Yılmaz, 2012: 77). Ermenistan ve Azerbaycan arasındaki bu savaş dolayısıyla, yaklaşık 600.000 Azerbaycan Türk'ü, Azerbaycan sınırlarına göç etmek zorunda kalmıştır (Sünbül, 1990: 77).

Ermeni-Rus ittifakının temelini Çar I. Petro atmıştır. Ayrıca, Ermeni asıllı İsrail Ori'nin bu ittifaktaki çalışmaları göz ardı edilemez. Çar I. Petro zamanında bölgeye

ilgisi artan Rusya, bölgede meydana gelen daha sonraki siyasi olaylarda, Ermenileri kullanmış ve bölgede kalıcılık sağlamıştır (Attar, 2005: 18-30). Rusya'nın Kafkasya'ya ve Azerbaycan'a yönelik siyasetinin temellerini I. Petro atmıştır; fakat Karabağ'a yönelik ilk Ermeni saldırılarının temelini atıldığı dönemler; II. Katerina (1762-1796) ve I. Pavel (1796-1801) dönemleridir (Fayql, 2009: 69). Yine, tarihî Azerbaycan toprakları üzerinde bir Ermeni yurdunun kurulması da (1818) I. Nikolay'ın Çarlık Rusyası'nda iktidarda olduğu döneme rastlamaktadır (Oğuz, 2010: 39-40). Ermenilerin, Karabağ ve çevresinde yoğunlaşması da aşağı yukarı bu tarihlere rastlamaktadır.

Rusya-Osmanlı ve Rusya-İran savaşları sonrasında, 19. yüzyılın ilk yarısında, Güney Azerbaycan'dan on binlerce Ermeni, Güney Kafkasya'ya göç etmiştir. Bu göç eden Ermeniler, Ruslar tarafından ekseriye, Karabağ'a yerleştirilmişlerdir (Necefov, 2007: 20). Bu yerleşimlerde, Rusya'nın payı büyüktür. Mesela, 1830'da çok ciddi Ermenileştirme siyaseti bizzat Çar tarafından ele alınarak Azerbaycan Türklerinden başka yabancı hiçbir unsura yer vermeyen "Revan Hanlığı" topraklarında suni bir Ermenistan Devleti oluşturulmuş, bununla Anadolu Türklüğü ile Kafkasya (özellikle Azerbaycan) Türklüğü arasında etnik duvarın temelleri atılmıştır. Bu temellerin atılmasının gerekçesini ise Büyük Ermeni Göçü'nde aramak gereklidir. Rusya Edirne ve Türkmençay Antlaşmaları'na dayanarak Güney Kafkasya'ya Ermeni Göçü ile ilgili maddeleri de koydurmuştur (Attar, 2005: 36-42). Daha sonra ise bu göçle birlikte şekillenen birçok olayda gördüğümüz gibi, özellikle Rusya tarafından, suni problemler çıkarılmaya devam edilmiştir. Görüldüğü gibi, Azerbaycan'ın ve Türkiye'nin Ermeni Sorunu, 19. yüzyılda meydana gelen olaylara dayanmaktadır. Bugünkü işgal edilmiş Azerbaycan topraklarında yaşayan Ermeniler, 19. yüzyılda Rus Çarlığı tarafından İran ve Osmanlı topraklarından getirilen Ermenilerdir (Aslanlı, 2001: 393-450).

Azerbaycan'ın Karabağ Vilayeti, tarihsel Güney Kafkasya bölgesinde büyük stratejik önem arz etmektedir. Azerbaycan'ın bulunduğu coğrafyaya başta yakın komşuları Rusya, İran, Türkiye ve Ermenistan olmak üzere, özellikle 20. yüzyılda dünyanın büyük devletleri İngiltere, Fransa ve ABD özel ilgi göstermişlerdir (Memmedova, 2006: 5).

Birinci Dünya Savaşı yıllarında da Türkler, Ermeni ve Ruslar tarafından sürekli baskı ve zulüm görmüşlerdir. Ermeni ve Ruslar tarafından gittikçe artan baskı ve şiddet sebebiyle Azerbaycan Türklerinin, Azerbaycan ve Karabağ'da durumları gittikçe kötüleşmiştir (Bal, 2010: 114). Ermeniler, Karabağ ile ilgili olarak Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra gitgide özerklik ve bağımsızlık taleplerini dile getirmişlerdir. Ermeniler bu taleplerini, dönemin Azerbaycan Hükümetine telkinlerde bulunarak göstermişlerdir. Bu dönem Ermeni Taşnakların politikası ile Zengezur ve çevresinde Azerbaycanlıların azaltılması dönemidir (Eloğlu, 1992: 12). Aşamalı bir şekilde Karabağ'da nüfus arttıran Ermeniler, 1918 yılında Karabağ'ın Ermenistan'a verilmesi için birtakım siyasi taleplerde bulunmuşlardır. 1920'lerde Azerbaycan ve Ermenistan, Bolşevikler tarafından işgal olunduktan sonra, 1923'te Dağlık Karabağ'a Lenin tarafından Azerbaycan'ın terkinde özerklik statüsü verilmiştir (Veliyev, 2012: 27). Bu dönemde Ermenistan'dan Azerbaycan Türkleri göçe zorlanmıştır. Ermeni milliyetçileri, Ermenistan'da da Türk nüfusunun kitlesel olarak sıkıştırılması ve kovulması politikasını uygulamışlardır (Necefov, 2006: 225). 1920-1930 yılları arasında özellikle SSCB yönetiminden çekinen Ermeniler, Dağlık Karabağ'da ihtiyatlı davranmış ve çatışmaları tetikleyici adımlar atmaktan kaçınmışlardır.

Karabağ Sorunu'nu, Rusya'nın Ermenileri Karabağ ve çevresine göçe sevk ederek suni olarak çıkardığını daha önceki bölümlerimizde belirtmiştik. Sovyet hâkimiyeti kurulduktan sonra da bu durum değişmemiştir. Sovyet Hükümeti'nin Dağlık Karabağ'a özerklik statüsü verirken aslında amacı bellidir. Bu amaç ise aslında çözümsüzlüktür. Çözümsüzlüğün göstergelerinden biri de, Stalin'in uygulamış olduğu politikalar. Stalin'in bu dönemde çizdiği haritada, Nahçıvan'ın bir Ermeni koridoruyla Azerbaycan'dan ayrılması öngörülmüştür. Bu haritayla Azerbaycan'ın kendi eyaleti olan Nahçıvan ile doğrudan bağlantısı kesilmiş ve bu sayede Türkiye'nin Azerbaycan'a komşu olması önlenmiştir. Ayrıca bu haritadaki planla, Karabağ özerk de olsa Azerbaycan'a bağlanmıştır. Karabağ, SSCB'nin politikaları sonucu, Azerbaycan ve Ermenistan arasında devamlı bir anlaşmazlık kaynağı olarak bırakılmıştır. SSCB bu politika ile tarafların sıkışması durumunda zora düşmeleri ve dolayısıyla kendine bağımlı kalmalarını istemiştir (Salmanlı, 2007: 47). Görüldüğü gibi, Karabağ olayları Rusya'nın askerî ve sivil istihbaratının uzun yıllardan beri hazırladıkları bir senaryonun final sahnesidir (Şihaliyev, 2002: 150). SSCB

iktidarları da bu senaryonun birer tamamlayıcısı olmuşlardır. Özellikle 1930'larda Stalin ve Bolşevik politikaları, Karabağ'ın kaderini de belirlemiştir.

Ermeniler bu gelişmeler üzerine ulusal davalarını seslendirmekten imtina etmemişlerdir. Zaten üst düzey Bolşevik kadroları arasında çok sayıda Ermeni kökenli isimler bulunmaktadır. Ancak Ermeni Sorunu'nun Sovyet rejimini alarma geçirmesi, ilk olarak 1965 yılında olmuştur. 24 Nisan 1965'te Ermeniler, SSCB yönetiminden tarihî Ermeni topraklarının iadesini talep etmişlerdir. Aynı yıl, SSCB'nin iki üyesi, yani Azerbaycan ve Ermenistan arasında ciddi sınır sorunları patlak vermiştir. Tartışmalar, 1970'lerde Ermeni Sorunu'nun uluslararası arenada da gündem teşkil etmeye başlamasıyla tekrar gündeme gelmiştir. Örneğin, 1977 yılındaki yeni SSCB Anayasası ya da 1978'deki yeni Azerbaycan Anayasası ilan edilmeden hemen önce Ermeniler, Karabağ'ın Ermenistan'a bağlanması için Moskova'ya başvurmuşlardır. SSCB Hükümeti, bu Ermeni taleplerini reddetmiştir (Oğuz, 2010: 42).

Ermenistan Hükümeti ve Ermeni Diasporası'nın faaliyetleri sonucu, özellikle 1960'lı yıllarla birlikte, Büyük Ermenistan fikri tekrar dillendirilmeye başlanmıştır. Ermenistan'da bu dönemde "Kahrolsun Türkiye", "Türlere Ölüm" ve "Büyük Ermenistan" sloganları iyice artmıştır (Attar, 2005: 113). 1970'li yıllarda, Azerbaycan'daki Ermeni politikaları Türkiye'ye de sıçramıştır (Çay, 1989: 7). 1970'lerde Ermeni terör örgütleri, Ermeni politikalarının ve Ermeni Diasporası'nın da etkisiyle Türk diplomatlara yönelik terörist faaliyetlere başlamışlardır (İşleri, 2008: 46-48). Ermeniler, 1915 Olaylarını soykırım olarak dünyaya tanıtılabilmek için değişik ülkelerde Türk Büyükelçiliği çalışanlarından başta diplomatlar olmak üzere 35 kişiyi şehit etmişlerdir (Kılıç, 2013: 174). Ermeni komitelerinin yaptığı terörist faaliyetler, ASALA (Ermenistan'ın Bağımsızlığı Uğrunda Ermeni Gizli Ordusu) adlı örgüt tarafından gerçekleştirilmiş ve bu durum, Türk-Ermeni ilişkilerinin gerilmesine neden olmuştur. ASALA, 1975'te Beyrut'ta kurulmuştur. Bu teşkilatın talim birlikleri Suriye'de yerleşmiştir. Teşkilatın amacı, Doğu Türkiye, Kuzey İran ve Azerbaycan'ın Dağlık Karabağ ile Nahçıvan topraklarında "Büyük Ermenistan" kurmaktır (Mahmudov, 2005: 140). Ermeniler ayrıca ASALA-MR (ASALA - İhtilalcı Hareketi) dışında; ARA, NAR, NUPA, JCAG, AHHRMG, VEDO (Fransız

kökenli), GEGE (Beyrut kökenli), Ermeni Yeraltı Ordusu ve Yeni Ermeni Uyanışı isimli örgütlerle Ermeni terörünü uygulamaya başlamışlardır (Karaş, 2007: 32-40). Bütün Türk-Ermeni çatışmalarının temel sebebi ise Ermenilerin tarihî mirasa dayanan toprak iddialarından oluşmaktadır (Azizov, 2009: 44).

1980’li yıllarla birlikte Karabağ’da yeni gelişmeler olmuştur. 1984’ün Ekim ayında Azerbaycan’ın Kazak ve Qedebey bölgelerinin SSCB yönetimince Ermenistan’a verilmesinin ardından 1988’de Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti (ESSC) topraklarından iki yüz otuz bin Azerbaycan Türk’ü sınır dışı edilmiştir (Axundov, 2010: 6). Bu olaylar sonrası, Ermenilere karşı tepkilerin çoğalması ile Azerbaycan’da yaşayan Ermenilerin de büyük çoğunluğu Azerbaycan’ı terk etmek zorunda kalmıştır. Karabağ’da yaşanan olaylar sonrası, göç etmeyip kalan Ermeni nüfus genellikle, Karabağ’da ve Bakü’de yaşamaya devam etmiştir.

Dağlık Karabağ Sorunu’nun Azerbaycan ile Ermenistan arasında siyasi anlaşmazlık olarak ortaya çıkışı ve sonrasında iki ülkenin bağımsızlığını kazanmasıyla savaşa dönüşümünü ateşleyen olaylar silsilesini, Sovyetler Birliği’nin son dönemlerinde aramak gereklidir. Çünkü Sovyetler Birliği’ndeki bu sorunun fitili, 1980’li yıllardaki “Perestroyka (yeniden yapılanma), Glasnost (açıklık saydamlık) ve Novoe Mysshlenia (yeni düşünce)” gibi yeni yaklaşımlara dayanan liberal reform ve ilkelerle başlamıştır (Demirtepe, 2011: 5). Mihail Gorbaçov’un milliyetler konusundaki tutumu da, Dağlık Karabağ’daki Ermenileri, Ermenistan SSC’sine bağlanması konusunda cesaretlendirmiştir. Ermeniler, 1987 yılından itibaren Erivan’daki mitinglerde “Karabağ Ermenilerini kurtaralım” söylemini dillendirmeye başlamışlardır. Bu süreçte, Ermeni Millî Hareketi’nin Karabağ Komitesi ortaya çıkmıştır. Bu teşkilat ve onun çevresinde birleşen gruplar, Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi’nde (DKÖB) yaşayan Ermenilerin ayrımcılığa uğradıklarını belirtmişler ve gerekli önlemlerin alınmasına yönelik propaganda yapmışlardır. Ermeniler, Erivan, Moskova ve Bakü yönetimlerinin birtakım sorunlar varsa bile bunların çözülebileceğini beyan etmeleri üzerine bu defa da; Dağlık Karabağ’ın her zaman Ermenistan’a ait olduğunu, bu bölgenin Stalin tarafından Azerbaycan’a hediye edildiğini söylemişlerdir (Nesipli, 2000: 67). Nitekim Dağlık Karabağ Hükümeti, Ağustos 1987’de nüfus çoğunluğuna dayanarak bu konuda Moskova’ya

başvurmuştur. Daha sonra Ermeniler, söz konusu başvuruyu desteklemek amacıyla Ermenistan'da ve Karabağ'da gösterilere tekrar başlamışlardır. 18 Şubat 1988'de, Sovyetler Birliği Komünist Partisi Merkez Komitesi genel kurulunda Gorbaçov'un bir konuşma yaparak milliyetler meselesinin de görüşülmesini istemesi, Karabağ Ermenilerini Ermenistan'la birleşme konusunda tekrar harekete geçirmiş ve 20 Şubat'ta DKÖB Hükümeti, Karabağ'ın Ermenistan'a katılmasına karar vermiştir. Ancak Sovyetler Birliği Komünist Partisi Merkez Komitesi, DKÖB'nin aldığı Ermenistan'a katılma kararını her iki ülkenin halkının çıkarlarına ve birlik ilkelerine aykırı olduğu gerekçesiyle reddetmiştir. Bu ret kararının alınması, Şubat 1988 itibariyle Karabağ'da Ermenilerle-Türkler arasında çatışmaların çıkmasına sebep olmuştur (Budak, 1996: 108).

Genel olarak, Dağlık Karabağ Sorunu ve bunun sonucu ortaya çıkan çatışma süreci, bağımsızlığın kazanılmasına kadar Sovyetlerin bir iç sorunu olarak görülmüş ve kontrol edilemeyince çatışma, tarafların bağımsızlık talepleriyle bütünleştirilmiştir. Azerbaycan'ın bağımsız oluşuna ve özgün bir dış politika oluşturmasına dek olan süreçte ihtilaf, etnik (1988-1990) ve bölgesel (1990-1991) düzeyde kendini göstermiştir. Ermenistan'ın, 1988'den itibaren Karabağ'ı Azerbaycan'dan ayırma, sonrasında ise Ermenistan ile birleştirme talepleri kabul görmemiş ve Azerbaycan tarafından Sovyetler Birliği Anayasası'nın 78. maddesinin "SSCB içindeki bir SSCB Cumhuriyeti toprağının kendi rızası olmadan değiştirilemeyeceğine" dair hükmü gereğince, Ermenistan Meclisi'nin aldığı karar geçersiz olarak ilan edilmiştir (Demirtepe, 2011: 5). Görüldüğü gibi siyasal çoğunluğa geçiş denemeleri ile bu doğrultuda gerçekleştirilen siyasal ideolojinin tartışmaya açılması, SSCB'de çöküş sürecini hızlandırmıştır. SSCB'deki çöküş sürecinin hızlanması ise ülkede otorite boşluğunun derinleşmesine, haliyle de Türk-Ermeni çatışmasının yoğunlaşmasına ve Karabağ olaylarının büyümesine sebep olmuştur (Abdullayev ve Elma, 2009: 84).

Ermeniler, Ermeni Diasporası'nın da etkisiyle, Moskova üzerinde Karabağ konusunda baskı yapmışlardır. Bunun üzerine Ermenilerce, 16 Ağustos 1989'da Karabağ'da sadece Ermenilerin katıldığı bir Dağlık Karabağ Millî Konseyi kurulmuştur (Salmanlı, 2007: s. 51). Bu dönemde Türkiye, Azerbaycan'da olan bu gelişmelere, siyasi olarak müdahil olmamıştır. Türkiye'nin bu politikasının gerekçesi

ise Azerbaycan'ın hukuken SSCB'nin bir parçası olarak görülmesinden kaynaklanmıştır (Şihaliyev, 2002: 151).

Azerbaycan'ın dış politikasının temelleri, bağımsızlığını kazanmadan önce 1988'in Şubat ayında başlayan Karabağ Sorunu ile atılmıştır. Bu süreçte SSCB Hükümeti tarafsız olması gerekirken Ermenistan'ı desteklemiş ve bir Sovyet Cumhuriyeti'nin (Ermenistan Sovyet Cumhuriyeti) ihtiyaçlarını karşılama organizasyonunu düzenlemiştir. Ermenistan'ın petrol ihtiyacını Azerbaycan Sovyet Cumhuriyeti karşılamaktadır (Kafkasyalı, 2005: 89). Bu süreçte Moskova, Ermenistan ve bazı Avrupa başkentlerinde, Azerbaycan coğrafyasında suni "Ermeni Problemi" planları hazırlanmıştır (Ağaoğlu, 2002: 217).

1988 yılından itibaren, diğer Sovyet Cumhuriyetlerinde olduğu gibi Azerbaycan Türkleri de millî haklarının korunması için, "millî bağımsızlık harekâtına" başlamışlardır. Azerbaycan'da bütün bu gelişmeler sonrası, çeşitli adlar altında Azerbaycan Türklerinin millî ve manevi çıkarlarını koruyacak sivil toplum örgütleri oluşturulmuştur. Bunlardan ilk olarak kurulanlar: Varlık, Yurt Bilgisi ve Genç Bilimciler Kulübü'dür. Ayrıca, Çenlibel ve Meydan Harekâtı gibi kuruluşlar da Azerbaycan'da bağımsızlığa giden yolu açmışlardır (Guluyev, 2001: 73).

Sovyet İmparatorluğu'nun çöküşünden sonra Post-Sovyet coğrafyasında Türk-Ermeni çatışması yeniden görülmeye başlamıştır (Oruclu, 2010: 132). 1989 yılında başlayan Dağlık Karabağ eksenli Türk-Ermeni çatışmaları, bölge barışını tehdit etmiştir. Bu süreçte Rusya'nın aktif desteği ve katılımı ile Azerbaycan topraklarının yaklaşık 1/5'i, Ermenistan tarafından işgal edilmiştir (Yılmaz, 2008b: 3). Bu gelişmeler üzerine, Dağlık Karabağ'da Ermenilerin uyguladığı bölücülüğe karşı Azerbaycan'da ilk kez, komünist rejimi döneminde görülmemiş büyüklükte mitingler yapılmaya başlanmıştır (Zülfüqarlı, 2002: 20).

1990'lı yıllarda Azerbaycan'ın bağımsızlık süreci, yaşanan iç ve dış gelişmelere paralel olarak, gittikçe hızlanmıştır. Türkiye, gelişen siyasi olaylar neticesinde Azerbaycan ile daha da yakından ilgilenmeye başlamıştır. Bütün bu gelişmelerin ardından 1990'ın Ocak ayında, Azerbaycan-Türkiye ilişkilerinde önemli bir gelişme

olmuştur. Bu gelişme ise 5-10 Ocak 1990'da Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Başbakanı Ayaz Niyazioğlu Mütellibov'un, Türkiye'ye resmî bir ziyaret gerçekleştirmesidir. Bu ziyaret, yaklaşık 70 yıldan beri Azerbaycan'dan Türkiye'ye bir başbakan düzeyinde ilk resmî ziyaret olması bakımından oldukça önemlidir. Bu bakımdan, Azerbaycan heyetinin Türkiye'ye yaptığı ziyaret, Azerbaycan'ın bağımsızlık sürecinin de başladığı dönemler olarak dikkate alınırsa tarihî bir ziyaret sayılabilir. Dolayısıyla, Türkiye Cumhuriyeti bu ziyarete büyük önem vermiştir. Mütellibov, Türkiye Cumhuriyeti Maliye ve Gümrük Bakanı Ekrem Pakdemirli'nin resmî konuğu olarak, 5 Ocak 1990 Cuma günü Türkiye'ye gelmiştir. Aeroflot (Sovyet Hava Yolları) kısa bir süre önce İstanbul ile Bakü arasında doğrudan uçak seferlerini başlatmıştır. Mütellibov da bu seferi yapan uçakla İstanbul'a inmiştir. Mütellibov, Türkiye ile ikili ilişkilerin gelişimi açısından ilk sayılabilecek birtakım protokoller imzalamıştır. Mütellibov'un gerçekleştirdiği ziyaretler sırasında imzalanan antlaşmalar ve protokoller ise;

- 1) Ekonomik ve Ticari İlişkilerin Geliştirilmesine İlişkin Protokol,
- 2) Sınır Ticaretine İlişkin Protokol,
- 3) 1990-1992 Dönemi Kültürel ve Bilimsel Değişim Programı,
- 4) Kültürel ve Bilimsel Değişim Antlaşması'nın Tatbikatına Dair Mukavele'dir (Şimşir, 2011B.N: 71-89).

Azerbaycan heyeti, dönemin Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı Yıldırım Akbulut ve heyeti ile de görüşükten sonra Türkiye'den ayrılmıştır. Bu ziyaret, ilişkilerde ilk geniş çaplı iş birliğinin temelini oluşturmuştur. Azerbaycan heyetinin bu ilk siyasi manevraları, bağımsızlığa giden bir devletin manevraları gibidir. Çünkü ancak bağımsız bir devlet, bu denli geniş çaplı antlaşmaları tek seferde imzalayabilirdi. Yalnız Mütellibov ve beraberindeki Azerbaycan heyeti, ülkesine döndükten sonra bu antlaşmaları Azerbaycan Meclisi'nden geçirememiştir. Bunun nedenleri ise aslında Azerbaycan'da yaşanan yoğun iç siyasi hareketlilik ve Azerbaycan'ın bu

antlaşmalarla Karabağ ve diğer sorunlarda Rusya'nın tepkisini üstüne çekmek istememesinden kaynaklanmıştır (Aslanlı ve Hesenov, 2005: 20).

Başbakan Mütellibov ve heyeti ülkesine döndükten sonra, sanki daha önce planlanmış gibi, birçok iç ve dış sıkıntıyla karşılaşmıştır. Bu sıkıntılardan biri de 19-20 Ocak Bakü Katliamı'dır. Bu katliam, Azerbaycan tarihinde bir dönüm noktasıdır. Çünkü bu olay, Azerbaycan tarihinde bundan sonra yaşanacak kanlı günler olarak yeni bir sayfa açmıştır (Balıyev, 2000: 114). Bakü Katliamı'nın gelişimini hazırlayan etkenler ise Ermeni kışkırtması ve Azerbaycanlıların bağımsızlık talepleridir. Azerbaycan halkının, Moskova'nın yapmış olduğu ekonomik ve siyasi haksızlıklara karşı açık tavrı ve bağımsızlık istekleri Moskova'yı oldukça tedirgin etmiştir. Azerbaycan Türk'ünün bu hareketinin kendi içindeki diğer milletlere de örnek olacağından çekinen Moskova yönetimi, 20 Ocak 1990'da Ermenilerin kışkırtmalarıyla Sumgayt'ta ortaya çıkan etnik çatışmaları bahane ederek ve Gorbaçov'un emriyle Bakü'de bu büyük katliamı gerçekleştirmiştir. SSCB yönetimi, yaşanan olaylar sonrası, Azerbaycan genelinde sıkıyönetim ilan etmiştir (Ünal, 2001: 2). SSCB birliklerince Bakü'ye yapılan askerî harekât sonucunda, Azerbaycan'ın başkenti Bakü'de en az 130 kişi şehit olmuş, yüzlerce kişi ise yaralanmıştır. Bu olay, Azerbaycan tarihine "20 Ocak Katliamı" olarak geçmiştir (Aslanlı ve Hesenov, 2005: 45).

1920 yılından itibaren 70 yıllık bir süreyle Sovyetler Birliği'nin bir parçası olan Azerbaycan'da, Azerbaycan halkının bağımsızlık isteği, 19-20 Ocak 1920'de Sovyet ordusu tarafından kanlı bir şekilde bastırılmışsa da, bağımsızlık hareketinin önüne geçilememiştir. Bu olaylardan sonra Azerbaycan'da bağımsızlık hareketleri daha da hızlanmış ve ülkede geniş bir taban desteği bulan AHC'nin baskısıyla 30 Ağustos 1991'de Azerbaycan bağımsızlığını ilan etmiştir (Mikail ve Tazegül: 2012, 24). Azerbaycan, bağımsızlığına kavuştuğunda ülkenin başında, 18 Mayıs 1990 yılında Azerbaycan Yüksek Sovyeti tarafından devlet başkanı seçilmiş olan Rusya yanlısı Ayaz Mütellibov bulunmaktadır. Bakü Katliamı ve sonrasındaki olayların ardından 30 Ağustos 1991'de bağımsızlık kararını Azerbaycan Parlamentosu'nda çıkarttıran Mütellibov, yine de Rusya'ya dönük dış politika izlemeyi sürdürmüştür (Aslanlı ve Hesenov, 2005: 18).

30 Ağustos 1991’de alınan bu karar, 18 Ekim 1991’de yürürlüğe konmuş, Azerbaycan Meclisi 29 Ekim 1991’de Azerbaycan’ın bağımsızlığının tanınması için BM’ye çağrıda bulunmuş ve bağımsızlık kararının tanınmasını talep etmiştir (Kılıç, 2012: 15). Azerbaycan, SSCB’nin dağılması sonucu bağımsızlığını ilan etmiş ve tekrar bağımsız bir aktör olarak uluslararası ilişkiler sisteminde yerini almıştır (Veliyev, 2012: 23).

Türkiye Cumhuriyeti, özellikle Karabağ olaylarının başladığı ve bağımsızlık mücadelesinin verildiği bu süreçte, Azerbaycan’ı ve Azerbaycan halkını her zaman özel bir ilgiyle izlemiştir. Örneğin, Azerbaycan halkının bağımsızlık mücadelesinde 1990 yılında yaşanan “20 Ocak Bakü Katliamı” Türkiye’de kamuoyunu ayağa kaldırmıştır. Türkiye’deki medya kesimi, üniversite çevreleri, hükümet ve sıradan vatandaşlar Bakü’de yaşanan hadiseleri şiddetli bir şekilde kınamışlar ve Azerbaycan halkına desteklerini dile getirmişlerdir (Kılıç, 2012: 15).

20. yüzyılın başlarında bağımsızlık çabası Kızılordu tarafından önlenen Azerbaycan, bu yüzyılda ikinci kez bağımsızlığını kazanma mücadelesine girmiştir. SSCB’nin çökmesiyle birlikte bağımsızlık hareketlerine sahne olan Azerbaycan’da, Ruslar geleneksel kışkırtma araçlarından birine, yani Ermenilere el atmış ve bölgedeki askerî gücünü artırmak amacıyla Karabağ Ermenilerini Azerbaycan Türkleri aleyhinde tekrar kışkırtmaya başlamıştır. Böylece henüz yeni filizlenen Azerbaycan Devleti’nin karşısına, kolay kolay üstesinden gelemeyeceği bir problem konulmuştur. Stalin zamanında Karabağ’a “SSCB Özerk Cumhuriyeti” statüsü verilirken herhâlde bu günler düşünülmüştür (Şihaliyev, 2004b: 47).

Azerbaycan’da SSCB’nin 21 Aralık 1991’de dağılması, Karabağ Sorunu üzerinde olumsuz bir etki yapmıştır. Çünkü Sovyetlerin dağılacağı kesinlik kazanınca Karabağ ve çevresindeki Sovyet birliklerinin geri çekilmeye başlaması Ermeniler ile Azerbaycan Türkleri arasındaki çatışmaları hızlandırmıştır. Sovyetler Birliği’nin dağılmasının ardından Ermenistan ve Azerbaycan dâhil, on bir eski Sovyet Cumhuriyeti, “Bağımsız Devletler Topluluğu”nu (BDT) kurmuşlardır. Baltık ülkeleri ve Gürcistan ise bu birliğe katılmamışlardır. Türkiye, 23 Eylül 1991’de bağımsızlığını ilân eden Ermenistan Cumhuriyeti’ni 24 Aralık 1991’de tanımıştır.

Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı Süleyman Demirel, Ermenistan Devlet Başkanı Levon Ter-Pedrosyan'a gönderdiği bir mesajda, ülkelerin toprak bütünlüğü ve sınırlarının değişmezliği ilkesine saygı gösterilmesini istemiştir. Türkiye aslında bu isteklerle, Ermenistan Anayasa Bildirgesi'ndeki soykırım iddialarından rahatsızlığını dile getirmiş ve bunun Ermenistan tarafından düzeltilmesini istemiştir. Ermenistan'ın Türkiye'nin rahatsızlığını dikkate almaması ve Azerbaycan'a yönelik politikaları nedeniyle Türkiye, bu ülke ile diplomatik ilişki kurmamıştır (Salmanlı, 2007: 55).

Bölgesel sorunlara müdahale konusunda yeterli tecrübesi olmayan ve Rusya'ya göre Kafkasya'yı tanımayan Türkiye, Dağlık Karabağ Sorunu'nda da politika oluşturma ve uygulama konusunda, tıpkı 20 Ocak Katliamı'nda olduğu gibi, sorunlarla karşılaşmıştır. Dağlık Karabağ Sorunu, 1988 yılında çatışma boyutuyla ortaya çıktığında bu konu, Türkiye tarafından Sovyetler Birliği'nin bir iç sorunu olarak ele alınmış ve meselenin sadece insani boyutuna dikkat çekilmiştir. Sovyetler Birliği'nin dağılması ve Azerbaycan ile Ermenistan'ın bağımsızlıklarını ilan etmeleri Türkiye'nin dış siyasetinde yeni senaryoların başlangıcı olmuştur. Dağlık Karabağ Sorunu, iki Kafkas ülkesinin bağımsızlığı ile birlikte, Türkiye'nin Azerbaycan, Ermenistan ve hatta Rusya Federasyonu ile ilişkilerini fazlasıyla etkilemeye başlamıştır. Azerbaycan'ın etnik, kültürel ve dilsel yakınlığı ile zengin enerji kaynakları; Türkiye'nin Kafkasya politikasında Azerbaycan'ı, dış siyasetinin merkezine almasında etkili olmuştur. Türkiye, bağımsızlığını elde eden Azerbaycan'ı, Orta Asya'ya açılmada bir köprü ve aynı zamanda enerji kaynaklarından dolayı da stratejik bir müttefik olarak görmüştür. Dağlık Karabağ çatışması sonucunda Azerbaycan topraklarının işgal edilmesi, Türkiye'nin Kafkasya politikasında belirleyici olmuştur. Dağlık Karabağ Sorunu, Türkiye'nin bölgesel çatışmalardaki politikasının test edildiği alan olmuştur. Ermenistan'ın millî kimlik sürecinde, Türkiye ve Azerbaycan ile yaşadığı olaylar ve sonrasındaki Karabağ Sorunu, önemli bir unsur olarak kullanılmış ve bugün Ermeni millî kimliğinin oluşmasında, bu olaylar önemli rol oynamıştır. Karabağ Sorunu sürecinin başında, yalnız Dağlık Karabağ Otonom Bölgesi'nin Ermeni toprakları olduğu Ermenilerce belirtilirken 17 senede üretilen söylemlerle birlikte, işgal altındaki yedi reyonun da Ermeni toprakları olduğu inancı, Ermeni kamuoyunda sık sık dile getirilir hale gelmiştir. Türkiye ise Dağlık Karabağ Sorunu'nu uluslararası hukuk sisteminde

çözmeye çalışmış, Ermenistan ile olan kara sınırını kapatmış ve bu ülke ile normal ilişkilere son vermiştir (Şihaliyev, 2002: 34-37). Azerbaycan ve Türkiye'nin tüm girişimlerine rağmen, AGİT Minsk Grubu kararlarında mesele gündeme gelse de meselenin halli sağlanamamıştır. AGİK adı verilen kuruluş ise Avrupa Güvenlik ve İş Birliği Konferansı adıyla kurulmuştur. AGİK, 1994'te bir teşkilata dönüşerek AGİT adını almıştır. AGİT, Avrupa'nın ve Kuzey Amerika'nın güvenliği için çeşitli çalışmalar yapmaktadır. AGİT, Karabağ Sorunu'nda da uzlaştırıcı rol üstlenmiş ve aynı zamanda, barış için atılan adımlara, Azerbaycan ve Ermenistan nezdinde çözüm bulmaya çalışmıştır (Oğuz, 2010: 64).

Azerbaycan'ı dünya siyasetine taşıyan ve aslında bağımsızlığı muhalefetin baskısı ile ilan eden lider Mütellibov'dur. Onun döneminde Türkiye ile ilişkiler istenen seviyede olmasa da olumlu anlamda gelişmeye başlamıştır. Türkiye ile yaşanan ilişkiler, Ermenilerle yaşanan savaşın da etkisiyle hızlanmış ve Azerbaycan 9 Ekim 1991'de millî ordu kurma kararı vermiştir. 18 Ekim 1991'de, Azerbaycan Devleti'nin bağımsızlığına ilişkin Azerbaycan Anayasa Aktı kabul edilmiştir. 30 Ekim 1991'de Azerbaycan Yüksek Sovyeti, Azerbaycan Millî Meclisi'ne dönüştürülmüştür. 27 Kasım 1991'de ise Azerbaycan Millî Şurası, ülkede ilk toplantısını yapmıştır. 29 Aralık 1991'de Azerbaycan'ın bağımsızlığı, halk oylamasına sunulmuş ve Azerbaycan halkının kararıyla bağımsızlık referandumu kabul edilmiştir (Şimşir, 2011B.N: 437).

Azerbaycan ile Türkiye arasında ikili ilişkilerin olumlu yönde gelişmesi, iki Türk Cumhuriyeti arasında karşılıklı ziyaretleri de beraberinde getirmiştir. Bağımsız Azerbaycan'ı ziyaret eden ilk heyet, Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı temsilcilerinden oluşmuştur. Bu heyet, 12-14 Eylül 1991'de Bakü'de resmî temaslarda bulunmuştur. Heyet, Türkiye'ye dönüşünde hükümete sunduğu raporda, Azerbaycan'ı tanıyan ilk ülkenin Türkiye olması gerektiğini beyan etmiştir. Buna paralel olarak 9 Kasım 1991'de dönemin Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı Mesut Yılmaz, Azerbaycan'ın bağımsızlığının Türkiye tarafından tanındığını deklare etmiştir. Türkiye, Kafkasya ve Orta Asya'daki Türk Cumhuriyetlerinin tanınması hususunda aceleci davranılmaması için yapılan bütün baskılara rağmen Azerbaycan'ı tanıyan ilk ülke olmuştur (Kılıç, 2012: 15).

Türkiye Cumhuriyeti; NATO'nun karşı çıkmasına, ABD'nin bu hususun NATO'da görüşüldükten sonra gündeme gelmesini istemesine, İngiltere'nin bekleme talep etmesine ve Sovyetler Birliği'nin tepkilerine rağmen, SSCB'nin resmen dağılmasını beklemeden 9 Kasım 1991'de Azerbaycan'ın bağımsızlığını tanımıştır. Azerbaycan'ın ilk olarak Türkiye tarafından tanınmış olması, diğer ülkelerin de Azerbaycan'ın bağımsızlığını tanıyarak Azerbaycan'la diplomatik ilişki kurmalarına öncü olmuştur. Türkiye ile Azerbaycan ülkelerarası ilişkilerini, aynı halkın temsilcileri ilkesine dayandırmışlardır. Karşılıklı içişlerine karışmama ilkesi, Türkiye ile Azerbaycan arasındaki ilişkilerde tabiri caizse "sine qua non" olmuştur. Türkiye, Azerbaycan'ın karşılaştığı problemlerin çözümünde, Azerbaycan'a destek vermektedir. Türkiye; özellikle manevi, iktisadi, siyasi ve hukuki açıdan, uluslararası arenada Azerbaycan'ın problemlerinin çözümünde bu ülkeye destek vermektedir. İki ülke arasındaki stratejik iş birliğinin bir sonucu olarak oluşan bu ilişkiler, Azerbaycan'da demokrasinin ve piyasa ekonomisinin bütün kurumlarıyla işler hale gelmesi üzerinde yükselmiştir. Azerbaycan'ın uluslararası örgütlere üye olmasının ve oralarda temsil edilmesinin ardından ise bu ülkenin toprak bütünlüğünün korunması ve güvenlik endişelerinin giderilmesi, Türkiye açısından büyük önem arz eden bir konu olmuştur. Türkiye için Azerbaycan; Kafkasya'da önemli ve stratejik bir ortak, Orta Asya için köprü, uluslararası projelerin hayata geçirilmesinde anahtar ülke konumundadır. Azerbaycan ise Türkiye'nin özellikle Orta Asya ve AB'ye yönelik hedeflerinde Türkiye'ye; siyasi, ekonomik ve kültürel alanlarda büyük destek olmaktadır (Akdoğan, 2007: 6). Türkiye açısından ise Azerbaycan, jeostratejik bir unsur olarak Türkiye'nin Orta Asya'ya açılan bir kapısı konumundadır (Yılmaz, 2008b: 3). Bağımsızlık ilanının ardından, Azerbaycan-Türkiye ilişkilerinde yeni bir dönem başlamıştır. Yeni dünya düzeninde adaletin temel etken kabul edilmesi ile adalet, her iki devletin özellikle dış politikasında, ulaşılmak istenen temel hedef olmuştur (Aslanov, 2012: 9-10). Azerbaycan-Türkiye ilişkileri, iki temel üzerine kurulmuştur: manevi yakınlık ve çıkar ortaklığı. Genelde, "Güçlü Azerbaycan, Güçlü Türkiye" veya "Güçlü Türkiye, Güçlü Azerbaycan!" her iki devlet tarafından kabul görmüştür. Bazı bölgesel olaylar, Karabağ Savaşı gibi, Türkiye ve Azerbaycan'ın birlikte hareket etmesini zorunlu kılmıştır (Veliyev, 2012: 25).

Azerbaycan-Türkiye ilişkilerinde 30 Aralık 1991, tarihî bir dönüm noktası olmuştur. Türkiye Cumhuriyeti, 30 Aralık 1991’de yayımladığı bir kararname ile Türkiye Cumhuriyeti Bakü Başkonsolosluğu’nun, Türkiye Cumhuriyeti Bakü Büyükelçiliği düzeyine yükseltilmesini kararlaştırmıştır. 14 Ocak 1992’de ise Azerbaycan ile Türkiye arasında “Diplomatik İlişkilerin Kurulması Protokolü” imzalanarak uluslararası anlamda ilk büyükelçilik, Türkiye tarafından Bakü’de açılmıştır (Kılıç, 2012: 15). Türkiye, Bakü’de büyükelçilik açarak resmî politikasını da ortaya koymuştur. Türkiye’nin bu dönemdeki resmî politikası, Azerbaycan’ın bağımsızlığının korunması ve bu ülkenin Dağlık Karabağ üzerindeki egemenlik haklarının tekrar sağlanması noktasında gelişmiştir. Bu politika, bağımsızlığını yeni kazanan ve Dağlık Karabağ üzerinde egemenliğini sağlama almak isteyen Azerbaycan için büyük bir destek olmuştur (Cafersoy, 2001: 121-122). Devamında Türkiye’den Azerbaycan’a ziyaretler başlamış ve birçok seminer ve etkinlik düzenlenmiştir (Şimşir, 2011B.N: 211-212). Böylece Türkiye, Azerbaycan’ı daha yakından tanımak için Azerbaycan’da, 25 Mayıs 1991’den itibaren konsolosluk ve 14 Ocak 1992’den itibaren ise büyükelçilik olarak temsil edilmeye başlanmış, bu da ikili ilişkilere olumlu yansımıştır. Bu gelişmeler üzerine, Azerbaycan ve Türkiye arasındaki ilişki fiilî boyut kazanmış ve iki ülke, ulaştırma, haberleşme, inşaat, petrol, eğitim gibi birçok sektörde iş birliğine gitmiştir (Aras, 2003: 201).

Karabağ Savaşı çerçevesinde Azerbaycan-Türkiye ilişkilerine değinecek olursak, özellikle 1980’lerin sonlarında Ermenilerin gösterileriyle tekrar alevlenen Karabağ Sorunu, 1991 yılında Azerbaycan ve Ermenistan’ın bağımsızlığını elde etmesinin ardından, Dağlık Karabağ Ermenilerinin bağımsızlık ilanı ve devamındaki olaylarla birlikte yeni bir boyut kazanmıştır. Karabağ bölgesindeki görevli Rusların da bu soruna karışması, Ermeniler ile Türkler arasında sıcak bir çatışmaya dönüşmüştür. Bugüne kadar çözülemeyen bu problemde, Ermenilerin tezi, Ermenilerin Dağlık Karabağ’da çoğunluk teşkil ettiği ve bu nedenle de Ermenilerin kendi kaderini belirleme hakkına sahip olduğu iddiasına dayanmaktadır. Azerbaycan tarafı ise DKÖB’nin hukuki ve tarihî olarak kendisine ait olduğunu savunmakta, bölgedeki etnografik yapının Sovyet politikalarıyla suni olarak değiştirildiğini, bu nedenle toprak talebine temel teşkil edecek bir durumun söz konusu olmadığını belirtmektedir (Yılmaz, 2012: 78). Ermenilerin Türkiye’ye yönelik temel stratejisi de

bu iddiaların üzerine oturtulmuştur. Ermeniler, yerleşik tarih çalışmalarının Ermeni Soykırımı'nı bir vakıa olarak ilan ettiğini, Türkiye'nin uluslararası arenada kendini temize çıkarmaya çaba harcadığını iddia etmektedirler. Ermeniler, Türk tarihçileri ve araştırmacıları tarafından ortaya konulan her türlü bilimsel çalışmayı ise revizyonist bir tarih anlayışı yerleştirmeye çalışmakla itham etmektedirler (Oğuz, 2010: 19-22).

Ermeni iddiaları ve Karabağ Sorunu çerçevesinde büyüyen olaylar, Türk dış politikasında zamanla değişime neden olmuştur. Bunda etkili olan faktörler ise toplumun ve basının baskılarıdır. Bu baskı sonucu, Türkiye'de ülkeyi idare edenler zamanla, Azerbaycan'ı ve onun politikalarını destekleyen konum sergilemek zorunda kalmışlardır (Veliyev, 2012: 27). Türkiye, Azerbaycan'ı desteklemeye başlasa da Azerbaycan'ın iç siyasetini ve dolayısıyla dış politikasını doğrudan etkileyen ülke Rusya olmuştur. Karabağ Sorunu'nda çözüm için en büyük sorumluluk Rusya'ya düşmektedir. Rusya'nın Karabağ Sorunu'na, Ermeni tezlerini savunarak yaklaşması ve Mütellibov'un, Ermenistan'ın stratejik müttefiki Rusya ile ilişkileri dış politikasının en başat unsuru olarak görmesi sonucunda Karabağ Sorunu daha da büyümüştür (Şihaliyev, 2004b: 55). Müttellibov'un Rus destekli başarısız yönetimi sonucunda büyüyen problem, küresel güçlerin de müdahalesiyle uluslararası bir nitelik kazanmıştır. Böylece Karabağ Sorunu, tarafları, içeriği ve geleceği belli olmayan bir kısır döngüye dönüşmüştür (Yılmaz, 2010: 72).

Azerbaycan'ı Karabağ Sorunu'nda sert tedbirler almaya iten etken ise 20 Kasım 1991'de bölgeyi ziyaret etmek isteyen üst düzey Azerbaycan, Rusya ve diğer bazı ülke yetkililerini taşıyan helikopterin, Ermenistan askerleri tarafından düşürülmesidir. Bu olay sonrası, uçakta bulunanların hepsinin ölmesi, Azerbaycan kamuoyunda sert tepkiye neden olmuştur. 26 Kasım 1991'de Azerbaycan Yüksek Sovyeti, DKÖB'nin özerkliğini kaldırmayı ve onu oluşturan illeri doğrudan Bakü'ye bağlamayı kararlaştırmıştır (Aslanlı ve Hesenov: 2005, 46). Bu karar halen yürürlüktedir. 1991'de, Azerbaycan Parlamentosu'nun halktan gelen baskılar karşısında Dağlık Karabağ'ın özerk bölge statüsünü ilga etmesine karşılık, Dağlık Karabağ Parlamentosu da bir referandum düzenleyerek bağımsızlık kararı almıştır. Çoğunluğunu Ermenilerin oluşturduğu bölgede referandum sonucunda çıkan bu karar, Karabağ Sorunu'nu içinden çıkılmaz bir hale sokmuştur (Akman, 2005: 62).

Mütellibov, Karabağ Savaşı'nda Rusya'nın Ermenistan'ı destekleyen tutumuna rağmen, 1991 yılında Kazakistan'ın o dönemki başkenti Almatı'da düzenlenen ve Bağımsız Devletler Topluluğu'nun kurulmasını sağlayan 21 Aralık 1991 tarihli "Almatı Bildirisi"ne imza atmıştır. Bu bildirin maddeleri, Ermenilerle yaşanan savaş nedeniyle uygulanamamıştır. Devamında, 26 Aralık 1991 tarihinde Mihail Gorbaçov'un istifasını açıklaması, SSCB'nin resmen tarihe karışmasını da beraberinde getirmiştir. SSCB'nin dağılmasında hiç şüphesiz iki etken vardır: Bunlardan birincisi Gorbaçov'un birliği dağıtmak için elinden geleni yapmasıdır. İkincisi ise SSCB'nin komünist idaresini derinden sarsan ve birliğin dağılmasına neden olan milliyetçiliktir (Attar, 2005: 137).

Rusya'ya güvenilemeyeceğini anlayan Mütellibov, İran'dan yardım ummaya başlamıştır. İran'ın Dağlık Karabağ Sorunu'nda Müslüman bir devlet olan Azerbaycan'ı değil de Hristiyan Ermenistan'ı desteklemesi, İran'ın din ortaklığından ziyade ekonomik ve siyasi faydayı gözettiğinin bir göstergesidir. Mevcut siyasi yaklaşımlar bize göstermektedir ki Transkafkasya, İran için hayati bir bölgedir (Kader, 2008: 219). İran'ın, Azerbaycan ve Kafkasya'ya yönelik politikalarını sırf ekonomik beklentileriyle bağdaştırmamak gerekir. Çünkü İran, kendi içinde azımsanmayacak kadar çok olan Türk nüfusun, Azerbaycan'ı kendine tercih etmesinden çekinmektedir. Azerbaycan'ın bağımsızlığını kazanması, bölgede Türkiye modelini seçmesi ve Türkçülük politikasını benimsemesi, İran'ın bölgede iki Türk devletinin arasında kalması sonucunu doğurmuştur. Bu son siyasi gelişmeler, İran'ın Azerbaycan'a yaklaşımında ve ona karşı olumsuz dış politikasında başat faktör olmuştur (Veliyev, 2012: 46). Bu nedenlerden dolayı İran, Karabağ Savaşı'nda Ermenistan'a açıkça engel olmamıştır. Hatta bu savaş, Tahran ile Erivan'ı birbirine yaklaştırmıştır. Azerbaycan ve Türkiye ikilisine karşı, çıkarları örtüşen İran ve Ermenistan'ın dış politikaları, bölgenin süper gücü olan Rusya'nın çıkarlarıyla paraleldir. İran'ın, ABD tehdidine karşı, Rusya'nın belirlediği dış politika ve güvenlik anlayışıyla benzer bir tavır içinde olması, Tahran-Erivan ilişkilerinin de gelişmesini sağlayan diğer bir faktördür. Dolayısıyla İran için Dağlık Karabağ Sorunu, ABD eksenli politikalarla çözülemeyecek bir sorundur. Dağlık Karabağ Sorunu'nda İran'ın mevcut yaklaşımı ve gelişen İran-Ermenistan iş birliği, Azerbaycan ve Türkiye'nin aleyhine bir durumdur. Sonuçta İran için Dağlık Karabağ

Sorunu, bugünkü hâliyle öncelikli bir konu değildir. İran, Dağlık Karabağ Sorunu'nda, ABD tehdidi ve ambargosu devam ettiği müddetçe, Rusya'nın görüşleriyle ters düşecek bir dış politika tercih etmeyecektir (Demirtepe, 2011: 76). Bütün bu gelişmeler üzerine Mütellibov yönetimi ister istemez Batılı muhataplarıyla Karabağ Sorunu'nu görüşmek zorunda kalmıştır (Yılmaz, 2012: 80).

Mütellibov iktidarı, Rus tehdidi ve Karabağ Savaşı sonucu oluşan ortamdan sonra, Batı ile ilişkileri geliştirmek için özellikle Türkiye'nin Batılı ülkeler ile olan iyi ilişkilerinden istifade etmek istemiştir. Karabağ'daki gelişmeler üzerine, 23-24 Ocak 1992'de Mütellibov ve beraberindeki heyet, dönemin Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın davetlisi olarak Türkiye'ye resmî bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Bu ziyaret oldukça önemlidir. Çünkü Bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Başkanı Ayaz Mütellibov'un ilk resmî ziyaretini Türkiye'ye yapıyor olması, ikili ilişkilere verilen değerin bir göstergesi olarak algılanmıştır. Ziyarete Mütellibov ve heyeti, birtakım protokoller ve antlaşmaların yanı sıra Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Turgut Özal, Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı Süleyman Demirel ve Türkiye Cumhuriyeti Başbakan Yardımcısı Erdal İnönü ile de birtakım görüşmeler yapmıştır. Azerbaycan heyetinin bu ziyareti ikili ilişkilere ivme kazandırmıştır. Devamında Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı Süleyman Demirel, 10-15 Şubat 1992'de ABD'ye resmî bir ziyarette bulunmuştur. Türk heyetinin bu ziyareti sırasında Azerbaycan ve Karabağ Sorunu, ABD makamları nezdinde dile getirilmiştir (Şimşir, 2011B.N: 289-301).

Karabağ Sorunu'nda Türkiye tarafından ABD'nin olaya müdahil edilmek istenmesinin ardından, ABD ve Batılı ülkeler olaya öncelikle BM ile karışmış ve ABD eski Dışişleri Bakanı Cyrup Vance'ni Karabağ Sorunu ile görevlendirmişlerdir. Avrupa'nın önde gelen devletleri de AGİK çerçevesinde soruna müdahil olmuştur. Öncelikle, BM'nin Karabağ İnceleme Heyeti'ne bir temsilci gönderen AGİK, sonraki aşamada sorunun çözümünde inisiyatifi eline almıştır. Karabağ Sorunu, 24 Mart 1992'de Finlandiya'nın başkenti Helsinki'de düzenlenen AGİK Ülkeleri Dışişleri Bakanları Toplantısı'nda gündeme alınmıştır. Toplantıda, AGİK ülkelerince sorunla alakalı Minsk'te bir konferans düzenlenmesi kararlaştırılmıştır. Minsk Grubu'nun oluşturulmasıyla sonuçlanacak bu konferans, Azerbaycan ve Ermenistan'ın taraf

olduğu Dağlık Karabağ Sorunu'na çözüm üretmek amacıyla Avrupa Güvenlik ve İş Birliği Teşkilatı (AGİT/OSCE) çerçevesinde oluşturulan bir müzakere grubudur. Azerbaycan, Ermenistan, Türkiye, Almanya, İtalya, İsveç, Finlandiya ve Belarus'un daimi üye olduğu Minsk Grubu'nun eşbaşkanlığını Fransa, Rusya ve ABD yürütmektedir. Eşbaşkanlar, Azerbaycan ve Ermenistan temsilcileriyle üst düzey müzakereler yürütmek üzere bölgeye düzenli olarak ziyaretlerde bulunmaktadırlar. Eşbaşkanlar aynı zamanda, Minsk Grubu üyesi diğer ülkelerin temsilcilerine, Karabağ Sorunu ile ilgili gelişmeler hakkında bilgi vermekle vazifelidirler (<http://www.aljazeera.com.tr/haber-analiz/daglik-karabagda-cozum-girisimleri-agit-minsk-grubunun-muzakere-cikmazi>, 2014). Konferansa katılacak devletlerin temsilcileri Roma'da 1992'nin Nisan ve Mayıs aylarında toplanmışlar ve aralarında fikir alışverişinde bulunmuşlardır. Bu gelişmeler, Devlet Başkanı Mütellibov'un dış politikada yeni bir zaferi gibi gözükse de Ermeni işgallerinin durmaması, Şuşa ve Lâçin'in işgali sonucu oluşan ülke içi kamuoyunun baskısı sonucu, Azerbaycan yönetimini görüşmelerden çekilmek zorunda bırakmıştır. Bu sonuç, Azerbaycan yönetiminin Karabağ Sorunu'nu çözme konusundaki başarısız politikalarının bir parçası olarak değerlendirilmiş ve Mütellibov'un iktidardan uzaklaştırılmasına zemin hazırlayan önemli bir etken olmuştur (Yılmaz, 2010: 73).

Türkiye ve Batılı ülkeler Karabağ Savaşı'na bir son vermeyi düşünürken 1992 yılı Şubat ayının birinci yarısında Ermeniler Şuşa-Hocalı yolu ile birlikte Şuşa'nın çevresindeki yerleşim birimlerini ele geçirmişlerdir (Nağı vd., 2009: 4). Bu işgaller sonrası 1992 yılının 25 Şubat'ını 26'sına bağlayan gece 20. yüzyılın en büyük trajedisi olarak değerlendirilen "Hocalı Soykırımı" yaşanmıştır (Yaqublu, 1992: 4). Ermeniler Azerbaycan Türklerine karşı Azerbaycan topraklarında zaman zaman korkunç soykırımlar ve cinayetler işlemektedirler. (Seyidov, 2010: 130). Hocalı'da işlenen bu acımasız soykırım bunlardan sadece biridir. (Abdallı, 2010: 84).

Bütün bu gelişmeler üzerine 28 Şubat 1992'de, dönemin Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin ve heyeti, Orta Asya Türk Cumhuriyetlerini ziyareti öncesinde Azerbaycan'ın başkenti Bakü'yü de ziyaret etmiştir. Heyet, Bakü'de Karabağ Sorunu ve Hocalı Soykırımı ile ilgili istişarelerde bulunmuştur. Türk heyeti, bu ziyaret sırasında Azerbaycan ile birtakım antlaşmalar yapmış ve Türkiye'nin

Azerbaycan'a olan desteğini iletmiştir. 28 Şubat 1992 Cuma günü imzalanan bu protokoller ise şöyledir:

- Türkiye ile Azerbaycan Arasında Vize Bağışıklığı Protokol,

- İki ülke Dışişleri Bakanlıkları Arasında Sürekli Danışmalarda Bulunulması ve Azerbaycan Diplomatlarının Türkiye'de Staj Görmelerine Dair Protokol,

- Millî Eğitim Bakanlıkları Arasında İş Birliği Protokolü'dür (Şimşir, 2011B.N: 301-310).

Hocalı Soykırımı ve sonrasındaki gelişmeler, Mütellibov'un iktidarını zor duruma düşürmüştür. Çünkü Mütellibov, Ocak 1992'ye kadar Rusya ile yakın ilişkilere dayalı bir politika izlemiş ve Azerbaycan'ı BDT'ye üye yapmaya çalışmıştır. Mütellibov, Dağlık Karabağ Savaşı'nda, Azerbaycan'ın sürekli toprak kaybetmesiyle zaten sıkıntılı bir süreç yaşamıştır. Bütün bunlar üzerine, bir de Karabağ'ın merkezi kenti olan Hankendi (Stepanakert)'nin kuzeyinde konuşlanmış Rus ordusuna bağlı 366. Rus Alayı'nın, Hocalı'da Azerbaycan Türklerine yönelik katliamlara katıldığı haberleri basında yankı uyandırınca Mütellibov iktidarı zor günler yaşamıştır. Onun her şeye rağmen Rusya ile aynı siyasi çizgide yürüme politikası, bu olay üzerine çökmüştür. Bu münferit olay ve muhalefetten gelen yoğun tepkiler üzerine Mütellibov, tüm yabancı kuvvetlerin Azerbaycan topraklarından çıkması ve Dağlık Karabağ'ın özerk statüsünün kaldırılması kararını açıklamıştır. Mütellibov'un bu politika değişikliği dahi, Azerbaycan'ın toprak kayıplarını durduramamıştır. 26 Şubat'ta Hocalı'nın Ermeni kuvvetleri tarafından ele geçirilmesi ve 600'den fazla Azerbaycan Türk'ünün katledildiği haberi Bakü'de duyulunca halk Ayaz Mütellibov'un istifasını talep eden büyük çaplı gösterilere başlamıştır. Hocalı Soykırımı'nın ardından Mütellibov, muhalefet tarafından 6 Mart 1992'de istifaya zorlanmıştır. Mütellibov'un istifasının ardından anayasaya göre, 18 Mayıs 1992'ye kadar Azerbaycan Devlet Başkanlığı görevini vekâleten Azerbaycan Meclis Başkanı Yakup Memmedov yürütmüştür. Memmedov, Rusya ile ilişkilerinde ihtiyatlı davranmış, Rusya ile BDT çerçevesinde ilişkileri geliştirmek konusunda ise mesafeli bir tutum takınmıştır. Mütellibov'un 21 Aralık 1991'de imzaladığı BDT'ye Katılım

Antlaşması ise Azerbaycan Parlamentosu'nda onaylanmamıştır. Yakup Memmedov devamında, 21 Mart 1992'de Kiev'de yapılan BDT toplantısına katılmamış, Azerbaycan temsilcileri BDT'ye ilişkin hiçbir protokole imza atmamıştır (Şihaliyev, 2004b: 54-57). Bu gelişmelerden sonra Azerbaycan halkı ve siyasetçilerinden yoğun tepki alan Rusya, 1992 yılı içerisinde Azerbaycan'dan Sovyet birliklerini çekmek zorunda kalmıştır (Akman, 2005: 62-63).

Hocalı Soykırımı'ndan sonra meydana gelen olaylar ve Ermenilerin Nahçıvan'a yönelik de işgalci politika gütmeleri üzerine, 22-24 Mart 1992'de Nahçıvan Özerk Bölgesi Âli Meclis Başkanı Haydar Aliyev Türkiye'yi ziyaret etmiştir. Aslında Aliyev'in Türkiye ziyareti, Azerbaycan'daki ülke içi iktidar çekişmelerinin sanki Türkiye ile görüşülmek istenmesidir. Çünkü Türkiye'ye yaptığı bu ziyaretle Aliyev, Türk siyasileri nezdinde Azerbaycan Cumhurbaşkanlığı için nabız da yoklamıştır. Bu ziyaret sırasında Türkiye ile Nahçıvan arasında "Nahçıvan-Türkiye İş Birliği Protokolü" imzalanmıştır. Aliyev'in Türkiye'ye yaptığı ziyaret sırasında ve sonrasında Türk kamuoyu, Aliyev'e büyük destek vermiştir. Bu gelişmeler sonrası Türkiye, Azerbaycan Devlet Başkanlığı için Aliyev'i sanki destekliyormuş gibi bir hava oluşmuştur (Şimşir, 2011B.N: 405-417).

Türkiye, Hocalı Soykırımı'nın ardından konuyu BM ve uluslararası kuruluşlara taşımıştır. Bu olay, Türkiye'de yoğun tepkilere sebep olmuştur. Ermenilerin olayların hemen ardından Nahçıvan'a da saldırımları, Türkiye'yi oldukça rahatsız etmiştir. Günümüzde, Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti, Azerbaycan Cumhuriyeti sınırları içinde özerkliğe sahip bir devlettir (Azerbaycan Respublikasının Konstitusiyası, 2002: 27). Ermenilerin Nahçıvan'ın Sederek bölgesine saldırısı, Türkiye'de iç siyaseti oldukça hareketlendirmiş ve muhalefet partileri, Süleyman Demirel iktidarına yüklenmeye başlamıştır. Başbakan Süleyman Demirel, Nahçıvan'dan önce 25-26 Mayıs 1992'de Moskova'yı ziyarete etmiş ve burada Rusya Devlet Başkanı Boris Yeltsin ile Kafkasya'daki gelişmeler hakkında görüşmeler yapmıştır. Devamında Demirel ve heyeti, Nahçıvan'a geçerek 28 Mayıs 1992'de Nahçıvan'ı Türkiye'ye bağlayacak olan Aras Nehri üzerindeki "Hasret Köprüsü"nü açılışına katılmıştır. Demirel'in Rusya'da gerçekleştirdiği görüşmeler sonrası Rus birlikleri, Rusya Devlet Başkanı

Boris Yeltsin'in emriyle Nahçıvan sınırından çekilmişlerdir (Şimşir, 2011B.N: 417-432).

Bölgede bu gelişmeler olurken olayları yakından izleyen BM ve Batılı devletler, Ermenilerin yaptıkları katliamlara ve işgal hareketlerine ciddi bir tepki göstermemişlerdir. Ermenilerin Mayıs 1992'de Nahçıvan'a saldırımları sırasında Türkiye, 1921 Kars Antlaşması çerçevesinde Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'ni korumak için askerî müdahalede bulunabileceğini açıklamıştır (Kasım, 2002: 443). Nahçıvan'daki gelişmeler, Türkiye'de iç siyaseti oldukça hareketlendirmiştir. Muhalefet, konuyla ilgili hükümete yoğun eleştiriler yapmaya başlamıştır. Türkiye'deki muhalefetteki partilerden biri olan DSP (Demokratik Sol Parti)'nin Genel Başkanı Bülent Ecevit, Ermenilerin Nahçıvan'a yönelik saldırıları üzerine, Türkiye'nin Nahçıvan'a bir an önce müdahale etmesi gerektiğini, aksi takdirde Ermenistan'ın Nahçıvan'ı işgal ettikten sonra Türkiye'den de toprak isteyeceğini söylemiştir. DSP Genel Başkanı Bülent Ecevit ayrıca, Ermenistan'ın Nahçıvan'ı ele geçirmesi halinde Kars ve Ardahan'ı da isteyeceğini, partilerinin önerilerinin "Enver Paşacılık" olarak algılanmaması gerektiğini söylemiştir. Devamında Karabağ ve Nahçıvan'daki gelişmeler, TBMM (Türkiye Büyük Millet Meclisi) Genel Kurulu'nda tartışılmıştır. Bu konuda Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin, "Türkiye'nin, Karabağ Sorunu'nu ve Nahçıvan'daki olayları, aktif diplomasi yoluyla çözümlenmek istediğini" bildirirken DSP Genel Başkanı Ecevit ile RP (Refah Partisi) Genel Sekreteri Şevket Kazan, Türkiye'nin Nahçıvan'a askerî müdahalede bulunmasını isteyerek, mevcut antlaşmaların Türkiye'ye müdahale hakkı tanıdığını vurgulamışlardır (<http://www.ayintarihi.com/arabic/date/1992-05-16>, 2014). Bunun dışında Türkiye Cumhuriyeti Başbakan Yardımcısı Erdal İnönü, Ermenilere "saldırıyı durdurmaları gerektiğini, yoksa saldırıların sonuçlarının Ermeniler için ağır olacağı" mesajını göndermiştir. Yine İnönü'nün, "Türkiye'nin Nahçıvan'ın varlığına imzası bulunan bir ülke olarak toprak bütünlüğünün korunması ve orada yaşayan Türklerin Ermeni saldırısına uğramaması için hassasiyetinin olduğunu" vurgulaması da dikkate değer bir açıklamadır. Bu dönemde Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin: "Azerbaycan-Ermenistan Savaşı'na Türkiye'nin daha fazla seyirci kalamayacağı" mesajını vermiştir. Yine aynı dönemde Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanı Vekili Kumbaracıbaşı ise Nahçıvan'daki Ermeni saldırganlığı ile ilgili:

“Nahçıvan Özerk Bölgesi Karabağ'a benzemez.” mesajını dosta düşmana duyurmuştur. Ayrıca bölgedeki gelişmeler üzerine, Nahçıvan Parlamentosu Başkanı Haydar Aliyev ise Türkiye'ye, “Nahçıvan'da çok ölü var, yardım edin.” ve “Halkımız son derece huzursuz saatler yaşamaktadır.” mesajlarını vermiştir (Milliyet, 1992: 1). Devamında Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev, Türkiye Gazetesi'ne verdiği demeçte; Kars Anlaşması'na göre Nahçıvan'ın Türkiye'den yardım isteme hakkı olduğunu, Ermeni saldırılarının durmaması halinde Nahçıvan'ın bu yola başvurmaktan çekinmeyeceğini açıklamıştır (<http://www.ayintarihi.com/arabic/date/1992-05-16>, 2014).

Nahçıvan, Türkiye için hem stratejik önemi olan bir bölge hem de Türkiye'nin tarihî, kültürel, ırkî ve ekonomik haklarının bulunduğu bir coğrafyadır. Nahçıvan'ın önemini, Türkiye ile Nahçıvan arasında 1990-1991 yılları arasında imzalanan protokoller daha da artırmıştır. Çoğu Aras Nehri üzerinde yoğunlaşan projelerdeki bu protokoller ise şunlardır:

✓ 3 Eylül 1990'da Ankara'da Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği Hükümeti Arasında Aras Nehri Üzerinde Köprü Yapılması ve Türk-Sovyet Sınır Kapısının Açılması ile İlgili Anlaşma,

✓ 16 Ocak 1991'de Bakü'de Sınırdaki Aras Nehri Üzerinde Türk-Sovyet Sınırında Kara ve Demiryolu Köprüsünün İnşası ve Sınır Kapısının Açılması Konusunda Protokol,

✓ 25 Şubat 1991'de Ankara'da Aras Nehri Üzerinde Köprü Yapılması ve Türk-Sovyet Sınır Kapısının Açılması ile İlgili Mutabakat Zaptı,

✓ 15 Mart 1991'de Bakü'de Aras Nehri Üzerinde Köprü Yapılması ve Türk-Sovyet Sınır Kapısının Açılması ile İlgili Protokol,

✓ 20 Mayıs 1991'de Ankara'da Türkiye Cumhuriyeti ile Nahçıvan Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Arasında 1991-1993 Dönemi Kültürel, Eğitsel ve Bilimsel Değişim Protokolü,

✓ 16 Kasım 1991'de Bakü'de Aras Nehri Üzerinde Köprü Yapılması ve Türk-Sovyet Sınır Kapısının Açılmasıyla İlgili Mutabakat Zaptı (Şimsir, 2011B.N: 403-405).

Azerbaycan'da bütün bu gelişmeler olurken ABD Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Margaret Tutwiler yaptığı açıklamada, ABD yönetiminin, Karabağ ve Nahçıvan'ın statülerinde tek taraflı yapılacak olan değişiklikleri kabul etmeyeceğini bildirmiştir. Tutwiler, Ermeni ve Azeri taraflarına "şiddete son vermeleri ve AGİK'in arabuluculuk çalışmalarına katılmaları" çağrısında da bulunmuştur. Yine bu dönemde BDT Ordu Komutanı Mareşal Yergevi Şapoşnikov, Azeri-Ermeni çatışmalarının devam ettiği bir zamanda yaptığı açıklamada, Rusya'nın iki ülke arasındaki savaşa bakış açısını yansıtmaması bakımından önem taşımaktadır. Şapoşnikov yaptığı açıklamada, çatışmalara üçüncü bir ülkenin katılması halinde Üçüncü Dünya Savaşı'nın çıkabileceğini söylemiştir. Nahçıvan'da yaşanan gelişmelerin ardından İran, Nahçıvan konusunda biraz daha Azerbaycan yanlısı bir politikaya kaymıştır. Bunu, İran Radyosu'nda yayımlanan bir yorumda açıkça görmekteyiz. Yorumda, Ermenilerin Karabağ ve Nahçıvan'a karşı yapmış olduğu saldırılar sert bir dille kınanmış ve Ermenilerin saldırılarının devam etmesi halinde İran'ın "Ermeni işgallerine seyirci kalamayacağı" belirtilmiştir. Yalnız savaşın ilerleyen döneminde Aliyev, İran'ın konuya yeterince müdahil olmaması sonrası, İran'ın konuyla ilgili tutumunu oldukça eleştirmiştir (<http://www.ayintarihi.com/NKpTZ/date/1992-05-13> Erişim tarihi: 21 Ağustos 2014). Aslında bu açıklamalar, Nahçıvan'a Ermeni saldırılarının arttığı bir dönemde, Azerbaycan-Ermenistan arasındaki savaşa, Rusya ve İran'ın bakış açısının nasıl bir değişim gösterdiğinin açık birer göstergesi gibidir.

Bölgedeki son gelişmeler karşısında Ermeniler biraz olsun dizginlense de Ermeniler, Mayıs 1992'de Lâçin'i de ele geçirmişlerdir. Türkiye, aynı yıl Şuşa, Karabağ ve Lâçin için BM'ye başvurmuştur. Türkiye, Temmuz 1992'deki AGİK-Helsinki Zirvesi'nde Ermeni saldırılarını gündeme getirmiş, bu saldırıları protesto etmiştir. Türkiye'nin Karabağ Savaşı ile ilgili yoğun diplomasisi sonucu Helsinki'de alınan karar gereği, Türkiye'nin de aralarında olduğu 11 üyeli "Minsk Grubu" oluşturulmuştur (Cafersoy, 2001: 127-128). Minsk Grubu da yaşanan olayları

önlemekte aciz kalmıştır. Neticede bu olaylarda da olduğu gibi Ermeniler, tarih boyunca Azerbaycan Türklerine saldırmaktan ve onları katletmekten geri durmamışlardır. Hocalı Soykırımı sonrası yaşanan gelişmeler bunun göstergelerinden biri olarak tarihte yerini almıştır (Novruzoğlu, 2006: 1-397).

Azerbaycan'da, özellikle Hocalı Soykırımı ve sonrasındaki gelişmeler ile ülke içindeki AHC'nin Mütellibov aleyhindeki faaliyetleri yoğunlaşmıştır. Dışarıda Ermenistan'ın savaşçı politikaları devam etmiştir. Ayrıca, Rusya ile diğer dış güçlerin Azerbaycan üzerindeki oyunları, Azerbaycan'ı adeta bir buhrana sürüklemiştir. Mütellibov'un her şeye rağmen istifa etmemekte direnmesi üzerine, Azerbaycan ordusuna bağlı tankların ve halkın desteğini alan AHC, Ayaz Mütellibov yönetimini parlamentoda kuşatmaya başlamıştır. Bütün bu gelişmeler üzerine, Azerbaycan'da bir iç savaş havası yayılmaya başlamıştır. Bu olaylar, Azerbaycan'ın, Sovyet Rusya esaretine bir daha girmesini isteyenlerle istemeyenlerin savaşdır (Şihaliyev, 2004b: 60). Mütellibov, Halk Cephesi'ne görüşme teklif etse de isteği Halk Cephesi tarafından reddedilmiştir. Bunun üzerine, Azerbaycan Parlamentosu AHC destekçileri tarafından işgal edilmiştir. Devamında ise Mütellibov, kan dökülmesini istemediğini ve politikadan çekilmek istediğini beyan ederek istifa etmiştir. Azerbaycan Parlamentosu, Mütellibov'un bu istifa kararını yapılan oylama sonucu kabul etmiştir. Bu gelişmelerden sonra Azerbaycan Parlamentosu, ülkeyi yeni seçimler yapılana kadar Azerbaycan Yüksek Meclis Başkanı Yakub Calaloğlu Memedov'un Devlet Başkanı sıfatıyla yönetmesine karar vermiştir (Şimşir, 2011B.N: 316-317).

2.1.1. Ebulföz Elçibey Döneminde Azerbaycan-Türkiye Siyasi İlişkilerindeki Gelişmeler

Elçibey'in iktidara gelişinden önce ve geliş sırasında ülke içinde ve dışında birtakım gelişmeler olmuştur. Bu gelişmeler ise şöyledir: 25-27 Ocak 1992'de AHC yeni programını kabul etmiştir. 26 Şubat 1992'de Ermeniler Hocalı'da Azerbaycan Türklerine yönelik katliamlar yapmıştır. 6 Mart 1992'de Azerbaycan Devlet Başkanı Mütellibov özellikle AHC'nin yoğun faaliyetleri sonucu istifa ettirilmiştir. Bunun Parlamento Başkanı Yakub Memedov, vekâleten Azerbaycan Cumhurbaşkanlığı

görevini üstlenmiştir. 25 Mart 1992'de Azerbaycan Yüksek Sovyet'i, ülkede cumhurbaşkanlığı seçimi yapılması kararını almıştır. Seçim tarihini ise 7 Haziran 1992 olarak belirlemiştir. 27 Mart 1992'de AHC, cumhurbaşkanlığı seçimlerine katılma kararı almıştır. 6 Nisan 1992'de Azerbaycan Başbakanı Hasan Hasanov, New York'ta bulunan BM Daimi Temsilciliğine atanarak başbakanlıktan tasfiye edilmiştir. 9 Nisan 1992'de AHC Yüksek Meclisi, Ebulfez Elçibey'i cumhurbaşkanlığına aday göstermiştir. 2-3 Mayıs 1992'de Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı Süleyman Demirel, Azerbaycan'ı ziyaret etmiş ve seçimlerle ilgili Azerbaycanlı yetkililerle görüşmüştür. 14-15 Mayıs 1992'de Mütellibov, iktidar için darbe girişiminde bulunmuş; fakat başarılı olamayarak tamamen tasfiye edilmiştir. 18 Mayıs 1992'de cumhurbaşkanlığına adaylığını koyan Yakup Memedov'un yerine AHC liderlerinden İsa Kamberov, Azerbaycan Parlamentosu Başkanlığına seçilmiş ve Azerbaycan Cumhurbaşkanlığına da vekâlet etmeye başlamıştır. 7 Haziran 1992'de Azerbaycan'da, Azerbaycan Cumhurbaşkanlığı için seçimler yapılmış ve yapılan seçimler sonrası AHC fiilen iktidara gelmiştir (Şimşir, 2011B.N: 438).

Elçibey, Azerbaycan Cumhurbaşkanlığı için; Yakub Memedov, İtibar Memedov, Nizami Süleymanov, İlyas İsmailov ve Refik Abdullayev ile yarışmıştır. Seçimlere Nahçıvan Meclis Başkanı Haydar Aliyev'in de katılacağı haberleri çıkmış, fakat seçimlerde adaylık için 65 yaş sınırı şart olduğu için, 68 yaşında bulunan Aliyev aday olamamıştır. Seçim öncesi bu kadar çok adayın olması, seçimler öncesi ülkeyi 2-3 Mayıs 1992'de ziyaret eden Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı Demirel'in de dikkatini çekmiş ve Başbakan Demirel Azerbaycanlı liderlere "birlik olun" mesajını vermek zorunda kalmıştır. Bu seçimlerden önce Başbakan Demirel, Azerbaycan Devlet Başkanlığı için aday olan liderlerle görüşmüştür. Geziyi takip eden Sayın Cüneyt Arıkan Başbakan Demirel'in gezisini değerlendirirken, Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı Demirel'in, Elçibey'in seçimi kazanmasını ister bir tavır sergilediğini belirtmiştir (Şimşir, 2011B.N: 439-440). Neticede Elçibey, 16 Haziran 1992'de resmen Azerbaycan Devlet Başkanı olmuştur (Kafkasyalı, 2005: 94).

Elçibey, Rusya'nın Azerbaycan'a yönelik ilgi ve isteklerini iyi biliyordu. Rusya, bölgede güçlü bir Türkiye istemediği gibi, Türkçülüğü çağrıştıracak herhangi bir oluşuma da müsaade etmeyeceğini Karabağ konusundaki tavrıyla açıkça

göstermiştir. Rusya bunu, özellikle Ebulfez Elçibey döneminde izlediği politikalarla ortaya koymuştur.

Elçibey'e göre, sömürge toprağı haline getirilen ülkelerde iki türlü insan vardır: Bunlar; mankurtlar ve idealistlerdir. Mankurt; dil, din, tarih bilinci ve vatan duygusundan koparılan insan demektir. İdealistler ise fikir çilesi çeken ve bu yönde çalışan insanlardır. İdealistler, kölelikten insanlığa ve esaretten hürriyete geçmek için çalışırlar (Bakiler, 2009: 9). Elçibey, Azerbaycan için idealini, özellikle Rus-Ermeni istekleri ve bütün bu isteklerin karşısında olduğunu, Türkiye ile Batı yanlısı politikalar izleyerek göstermeye başlamıştır. Elçibey döneminde mankurt olmamak ve idealist bir dış politika benimsemek için Ermenilerle Karabağ'da savaşa devam edilmiş, ülkedeki iç düzen sağlanmaya çalışılmıştır. Ayrıca bu dönemde SSCB döneminden kalma sorunlar, ağır sosyal ve ekonomik problemler giderilmeye çalışılmış, kadro yetersizliği ile mücadele edilmiş, tekrar Latin alfabesine geçilmiştir. Yine bu dönemde devlet dili anayasada "Türk dili" olarak belirlenmiş, Azerbaycan'daki Rus ordusu ülkeden tamamen çıkarılmış, ilk defa millî para "manat" kullanılmaya başlanmıştır. Elçibey iktidarı boyunca uluslararası birçok kuruluşu üye olunmuş, başta Türkiye olmak üzere dünya ülkeleri ile ekonomik, sosyo-kültürel ve diplomatik ilişkilere girilmiş, ilk defa toprak ve tarım reformu çalışmaları yapılmış, ordunun modernizasyonu için Türkiye ile iş birliğine gidilmiştir. Bu dönemde eğitimde Türkiye ile karşılıklı öğrenci transferi başlatılmış, Azerbaycan'da Türk dili ile eğitime önem verilmiş ve başta "Yabancı Sermaye Kanunu" olmak üzere özelleştirme, bankacılık ve sigortacılık gibi alanlarda önemli yasalar çıkarılmıştır. Ayrıca Bakü - Ceyhan Petrol Boru Hattı Projesi (BTC) ilk defa bu dönemde gündeme getirilmiştir (Akdoğan, 2007: 25).

Elçibey, genel olarak Batı ve Türkiye yanlısı politikalar benimsemiştir. Bunun en güzel örneğini Karadeniz Ekonomik İş Birliği (KEİ) toplantısına katılmak için yaptığı Türkiye ziyaretinde göstermiştir. Elçibey, Azerbaycan Cumhurbaşkanı seçildikten sonra ilk yurtdışı ziyaretini Türkiye'ye gerçekleştirmiştir. Elçibey ve Azerbaycan heyeti, 25 Haziran 1992'de Türkiye'nin İstanbul şehrinde yapılacak olan Karadeniz Ekonomik İş Birliği Zirve Toplantısı için Türkiye'ye gelmiştir. 1992 yılında 11 ülkenin katılımıyla kurulan Karadeniz Ekonomik İş Birliği Örgütü (KEİ-Black Sea Economic Cooperation-BSEC),

Karadeniz Havzası'ndaki barış ve istikrarın korunmasını temel ilke olarak belirlemiştir. KEİ ayrıca, üye ülkeler arasında politik, kültürel ve ekonomik alanda iş birliği ile uyumun artırılması amacını taşımaktadır. Azerbaycan, Türkiye, Arnavutluk, Bulgaristan, Ermenistan, Gürcistan, Moldova, Romanya, Rusya Federasyonu, Sırbistan, Ukrayna ve Yunanistan'ın üye olduğu kuruluş, aralarında bilim ve teknoloji alanı başta olmak üzere birçok alt alanda görev yapan çalışma grupları aracılığıyla faaliyetlerini sürdürmektedir. KEİ Bilim ve Teknoloji Grubu'nda, Türkiye'yi TÜBİTAK temsil etmektedir (<http://www.tubitak.gov.tr/tr/kurumsal/uluslararası/cok-terafli-programlar/kei/icerik-kei>, 2014). Azerbaycan'ın KEİ'ye üyeliği Elçibey zamanında olmuştur. Elçibey ve heyeti, KEİ toplantısı sonrası 26-27 Haziran 1992'de iki günlük çalışma ziyareti ve Türk Zirvesi için Ankara'ya geçmiştir. Heyet burada, Türkiye'den birtakım yetkililerle görüşmüş ve temaslarda bulunmuştur. Bu ziyaret sırasında Elçibey, Anıtkabir'i de ziyaret etmiş ve Atatürk'e derin saygılarını sunmuştur. Ayrıca Azerbaycan'ın bağımsızlığı için büyük bir mücadele vermiş olan ve 1918-1920 yılları arasında Azerbaycan'da cumhurbaşkanlığı görevini yerine getirmiş bulunan Mehmet Emin Resulzade'nin Ankara-Cebeci Mezarlığı'ndaki kabrini ziyaret etmiştir. Ankara'da Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı Süleyman Demirel ile görüştüğünden sonra TBMM'de bir konuşma da yapan Elçibey'in ardından, Azerbaycan Dışişleri Bakanı Tefik Kasımov ve Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin arasında da görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Bu ziyaret sırasında iki ülke arasında ilişkilerin çok yönlü geliştirilmesi kararı alınmıştır. Ayrıca alınan karar gereği Türkiye'den teknik düzeyli bir ekibin 13-17 Temmuz'da Azerbaycan'ı ziyareti ve Azerbaycanlı yetkililerle iş birliğini geliştirmeye yönelik temaslarda bulunması kararı alınmıştır (Şimşir, 2011B.N: 444-449). 27 Haziran 1992'de Azerbaycan'ın ve diğer Türk devletlerinin devlet başkanlarının da imzası ile Türkiye'nin başkenti Ankara'da "Ankara Ortak Bildirisi" yayımlanmıştır. Ankara Zirvesi (1992 Zirvesi), Türkiye Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın ev sahipliğinde Ankara'da gerçekleştirilmiştir. Zirve; Azerbaycan Devlet Başkanı Ebulfez Elçibey, Kazakistan Devlet Başkanı Nursultan Nazarbayev, Özbekistan Devlet Başkanı İslam Kerimov, Kırgızistan Devlet Başkanı Askar Akayev ve Türkmenistan Devlet Başkanı Saparmurad Niyazov'un katılımlarıyla gerçekleştirilmiştir. Zirve sonunda alınan kararlardan bazıları ise şunlardır:

- ✓ Türk Cumhuriyetleri arasında gümrük mevzuatları uyumlulaştırılarak kişi mal ve hizmetlerin serbest dolaşımına imkân tanıyan bir serbest ticaret düzeninin oluşturulması,
- ✓ Ortak bir yatırım ve kalkınma bankasının kurulması,
- ✓ Demiryolu, karayolu ve havayolu bağlantıları ile telekomünikasyon imkânlarının geliştirilmesi,
- ✓ Türk Cumhuriyetleri'nin doğal kaynaklarının Türkiye üzerinden Avrupa'ya sevk edilmesi,
- ✓ Dünya ekonomisine uyum sağlamak için ekonomik konularda koordinasyon ve iş birliği imkânlarının geliştirilmesi kararları alınmıştır (<http://www.turkkon.org/icerik.php?no=24> Erişim tarihi: 10 Nisan 2014).

Azerbaycan ile Türkiye arasındaki ziyaretler bu zirveler sonrası da devam etmiştir. Daha önce kararlaştırılan Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Özdem Sanberk'in Azerbaycan'ı ziyareti gerçekleştirilmiş ve ilişkiler hemen hemen her yönüyle ele alınmıştır. 10-12 Ağustos 1992'de de, Azerbaycan Dışişleri Bakanı Tevfik Kasımov Ankara'yı ziyaret etmiş, Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin'le birtakım görüşmeler gerçekleştirmiştir. Görüşmede iki ülke arasında "Konsolosluk Sözleşmesi-Konsolosluk Torbaları ve Kuryeleri ile İlgili Ek Protokol Zaptı" imzalanmıştır. Amaç ise 24 Nisan 1963 Viyana Sözleşmesi'nden esinlenerek karşılıklı iş birliğini daha da artırmak ve ikili ilişkilerdeki kuralları tespit etmektir. Yine bu ziyaret sırasında iki ülke arasında "Askerî Eğitim ve İş Birliği Protokolü" imzalanmıştır (Şimşir, 2011B.N: 448-451).

Her yönden Türkiye'yi örnek alan Elçibey, genellikle Rusya ve İran karşıtı bir politika izlemiştir. Elçibey'in Rusya ve İran karşıtı politikaları ise, özellikle Dağlık Karabağ Sorunu'nda, bu iki ülkenin Azerbaycan'a yönelik desteğini azaltmıştır. Elçibey'in Türkiye ve Batı yanlısı politikaları Rusya ve İran'ı o kadar rahatsız etmiştir ki Türkiye, ABD ve ABD'ye yakın devletlerin Karabağ Sorunu'nda askerî

anlamda varlıklarını içeren her çözüm önerisi, bu iki devlet tarafından reddedilmiştir (Demirtepe, 2011: 75). Elçibey döneminde Karabağ Sorunu ile ilgili olarak, hem askerî çalışmalar yapılmış hem de siyasi manevralarla uluslararası alanda meselenin haline yönelik girişimlerde bulunulmuştur. Elçibey iktidarının ilk altı ayında Ermenilere karşı askerî başarılar da sağlanmıştır (Kafkasyalı, 2005: 95-102).

Elçibey, Türkiye ile ilişkilerini geliştirmek isterken Batı ile ilişkilere de önem vermiştir. Sonrasında Karabağ Sorunu'yla ilgili 1992 yılında Minsk Grubu oluşturulmuştur. Bütün bunlar dışında, Elçibey iktidarının Karabağ'da ateşkesin sağlanması için verdiği mücadele sonucunda, ABD'nin inisiyatifi ile Minsk Grubu'na ek olarak Roma Görüşmeleri gerçekleştirilmiş ve ABD Heyet Başkanı J. Maresca'nın faaliyetleriyle Karabağ Sorunu'nun çözümünde yeni bir ümit ortaya çıkmıştır. Zira Maresca'nın Bakü ve Erivan ziyaretlerinin sonrasında gerçekleşen ABD Başkanı George Bush ve Rusya Başkanı Boris Yeltsin görüşmesinde Karabağ ile ilgili 3 Ocak 1993'te bir deklarasyon zaptı imzalanmıştır. Deklarasyonda her ne kadar Karabağ'daki gelişmelerden rahatsızlık dile getirilse de iki ülke sorumluluk almaktansa meseleyi Minsk Grubu'nun inisiyatifine terk etmeyi tercih etmişlerdir (Yılmaz, 2010: 75).

Elçibey, iktidara gelir gelmez Karabağ Sorunu'nu AGİK'in gündemine taşımıştır. Elçibey yönetiminin gayretleriyle uluslararası alanda elde edilen olumlu sonuçlara rağmen Karabağ Savaşı, Azerbaycan için hiç iyi gitmemiştir. Zira Ermeniler, sağlanan ateşkesi sürekli ihlal etmişlerdir. Devamında savaş, ilk kez Karabağ'ın etrafındaki bölgelere de sıçramaya başlamıştır. Uluslararası kamuoyu karşısında yalnız kalan; ancak Karabağ ve etrafında yeni toprakları elde eden Ermeniler, Karabağ'daki ayrılıkçı Ermenileri de destekleyerek Karabağ'da yeni bir devlet kurdukları iddiasıyla AGİK toplantılarına bu statüyle katılmak istediklerini bildirmişlerdir. Ermeniler, bu isteklerle bir bakıma Azerbaycan'ın istediği gibi seyreden AGİK toplantılarının geleceğini ipotek altına almaya çalışmışlardır (Yılmaz, 2012: 81-82).

Karabağ Savaşı çerçevesinde Batılı güçlerden Avrupa ülkelerine bakacak olursak, Avrupa'daki devletlerden meseleye genelde İngiltere ve Fransa müdahil olmuştur.

İngiltere, Karabağ Sorunu'nda Azerbaycan'ı desteklerken; Fransa ise, özellikle bünyesindeki güçlü Ermeni lobisi nedeniyle, Karabağ Sorunu'nda devamlı olarak Ermenistan'ı destekleyen tutum sergilemiştir (Kafkasyalı, 2005: 105-109).

Diğer taraftan yine Batılı güçlerden ABD ise meselede önceleri tarafsızken 1992'den sonra Ermeni lobisinin de baskısıyla tarafını belli etmiş ve eski SSCB ülkelerine yönelik "Özgürlükleri Destekleme Yasası"nı, Azerbaycan hariç, kabul etmiştir. Üstelik ABD, Azerbaycan'a Karabağ Sorunu ile ilgili kararına ek olarak "907 Sayılı Karar Tasarısı"nı da kabul etmiştir (Kasım, 2009: 173-174). Bu kararın kabulünde ABD'deki Ermeni lobisinin hayli etkisi vardır. 1992 yılında ABD Kongresini zeki bir şekilde kullanarak Azerbaycan'ı iyice zor duruma sokan Ermenistan, Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından kurulan 15 Cumhuriyet arasında Azerbaycan'ı ABD yardımından faydalanamayacak tek ülke konumuna sokmuştur. Azerbaycan'ı Karabağ'da "güç" kullandığı sürece ABD yardım programının dışında bırakan "ABD 1992 – Özgürlüğü Destekleme Kanunu" dâhilindeki "907 Sayılı Karar" ile Ermenistan, ABD Kongresinin de desteğini arkasına almıştır. ABD Kongresi, "Özgürlüğü Destekleme Kanunu'nun 907 Sayılı Kararı"nı kabul etmekle toprakları işgal edilen Azerbaycan'ı her türlü yardımından mahrum etmiştir. ABD Kongresinin kabul ettiği bu kararda, Azerbaycan'a bu yardımdan mahrum kalmasıyla alakalı yöneltilen esas eleştiri ise Ermenistan'a ve Dağlık Karabağ'ın Ermeni nüfusuna ambargo uygulaması sebep olarak gösterilmiştir (Şihaliyev, 2002: 170-171). Görüldüğü gibi, Azerbaycan'da siyasi durumu gerginleştirmeye meraklı olan uluslararası güçler, ABD ve Rusya gibi, Ermenilerin askerî saldırılarına sürekli olarak göz yummuşlardır. Yine aynı güçler Ermenilerden askerî ve ekonomik desteklerini ise hiçbir zaman esirgememişlerdir (Mustafayev, 2010: 37).

Uluslararası güçlerin Ermenileri destekler tutumuna karşın bu dönemde, Dağlık Karabağ Sorunu'nu çözüme bağlamaya çalışan AGİK-Minsk Grubu çerçevesinde Azerbaycan'la Ermenistan arasında barış görüşmeleri devam etmiştir. Bu dönemde Türkiye de Ermenistan nezdinde girişimlerde bulunmuştur. Türkiye, Karabağ Sorunu'nun çözümlenmesinin iki ülke arasındaki ilişkilerin geliştirilmesine katkıda bulunacağını anlatmak üzere Erivan'a bir heyet göndermiştir. Türkiye'nin bütün bu girişimlerine karşın, Ermenilerin Karabağ'ı Ermenistan'a bağlayan Kelbecer şehrini ele geçirme

girişimleri, Türkiye'nin bu çabalarının sonu olmuştur (Şihaliyev, 2004a: 160). Türkiye'nin bütün iyi niyet manevralarına karşın uluslararası büyük güçlerin hoşgörüsüyle iyice cesaretlenen Ermenistan Devleti, Azerbaycan'ın Kelbecer şehrine gözünü dikmiştir. Ermeniler, 27 Mart-5 Nisan 1993'te Kelbecer'e yönelik saldırılarını başlatmışlardır. Türkiye'de ise bu dönemde Başbakan Süleyman Demirel ile Cumhurbaşkanı Turgut Özal arasında siyasi anlaşmazlıklar bulunmaktadır. Bunlardan biri de iki lider arasında Azerbaycan siyasetinin farklılığıdır (Cafersoy, 2001: 128-131). Özal, Kelbecer'in işgali sırasında: "Dişimizi göstermezsek bu sorun halledilmez." diyerek Türkiye'nin Karabağ Sorunu'na müdahalesini gündeme getirmiştir. Başbakan Demirel ise Cumhurbaşkanı Özal'ın söylemlerinin aksi bir siyaset izlemiştir (Şihaliyev, 2004a: 160). Ermenistan'ın daha da ileri adımlar atması üzerine Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı Süleyman Demirel mevcut siyasi anlayışında değişiklik yaparak Ermenistan'ı uyarılmış ve Ermenistan'a, Azerbaycan'a yönelik tüm saldırılarını durdurmasını, aksi takdirde doğacak sonuçlardan Türkiye'nin sorumlu olmayacağını bildirmiştir. Türkiye'den gelen bu uyarılara rağmen, Ermeni saldırılarına hedef olan Azerbaycan'ın Kelbecer kentinin 3 Nisan'da düşmesi, Ermenistan ile Karabağ arasında ikinci bir koridorun açılmasına sebep olmuştur (<http://www.haberkazani.com/kazandan-3-nisan-1993-gundemi.html>, 2014).

Ermenilerin Azerbaycan topraklarına saldırılarının yoğunlaştığı sırada, Türk medyası da olanları günbegün Türkiye'deki okurlarına aktarmaya devam etmiştir. Dönemin Türk basınındaki manşetler ise şöyledir:

- ✓ 60 bin Azeri Kuşatma Altında! (aktaran Şimşir, 2011B.N, 496).
- ✓ Ambargo! (Milliyet, 1993, 1).
- ✓ Ermenistan'a Son İhtar! (Milliyet, 1993, 1).
- ✓ Demirel: Ermeniler Sabrımızı Taşırmasın! (Şimşir, 2011B.N, 496).

Azerbaycan'da bu gelişmeler olurken Ermenilerin Kelbecer'e saldırılarının yoğunlaştığı bir dönemde Azerbaycan Cumhurbaşkanı Elçibey, Türkiye Başbakanı Demirel'den

Azerbaycan'ın Kelbecer bölgesinden yaralı ve sivilleri çıkartmak için acilen helikopter istemiştir (Milliyet, 1993: 1) Azerbaycan Cumhurbaşkanı Ebulfez Elçibey ayrıca, Başbakan Süleyman Demirel'e bir mesaj göndererek Azerbaycan olarak Ermeni saldırılarını durdurmak için otoritenizi ve elinizdeki bütün imkânları kullanmanızı istiyoruz." demiştir. Başbakan Demirel ise Türkiye'nin Batman iline giderken gazetecilere yaptığı açıklamada, Elçibey'in mesajında bir feryat olduğunu ve Türkiye'den acil yardım istediğini belirterek, olayın bir dünya meselesi haline geldiğini ve Türkiye'nin "dünyayı ayağa kaldırmaya çabaladığını" söylemiştir. Demirel, Türkiye ile Azerbaycan arasında ahdî bir durum bulunmadığını; ancak Nahçıvan ile ahdî durumun var olduğunu ve Nahçıvan'a kimsenin bir şey yapmaya cesaret edemeyeceğini belirtirken hükümetinin Karabağ ve Nahçıvan meselesindeki yaklaşımlarını açıkça ortaya koymuştur (<http://www.haberkazani.com/kazandan-7-nisan-1993-gundemi.html>, 2014). Ayrıca Elçibey'in Türkiye'den yardım isteğine Türkiye Başbakanı Demirel cevaben, "Türkiye'nin Azerbaycan-Ermenistan arasındaki anlaşmazlığa bu şekilde müdahalesinin Rusya'yla karşı karşıya gelme riski bulunduğunu gerekçe göstermiş" ve bu isteği reddetmiştir. Cumhurbaşkanı Turgut Özal ise bütün bu gelişmeler üzerine, 14 Nisan 1993'te Azerbaycan'ın başkenti Bakü'yü ziyaret ederek Türkiye'nin Azerbaycan'ın yanında olduğunu ve Türk milletinin sabrının zorlanmaması gerektiğini söylemiş ve Başbakan Demirel ile Karabağ Sorunu'na yaklaşım farklılığını bir kez daha ortaya koymuştur (Şihaliyev, 2004a: 160). Aynı dönemde Ermenistan Savunma Bakan Vekili Vazgen Manukyan ise bir gün önce TASS ajansına yaptığı açıklamada, Erivan Hükümeti'nin sınırların değişmezliği ilkesini kabul etmediğini belirtmiştir. Manukyan, bu ilkenin dünya savaşları sonucunda oluşturulduğunu ve ilkelerin Batı ile özellikle Avrupa sınırları için geçerli olduğunu belirtmiştir. Manukyan ayrıca, eski Sovyet Cumhuriyetlerinin rastgele kalem darbeleriyle çizilmiş olan sınırlarının ise aynı ilkeler çerçevesinde tanınamayacağını beyan etmiştir. Bu döneme Rus Pravda ve Kommersant Daily gazetelerinde yer alan yazılarda ise "Karabağ'da saldırıların bizzat Ermeniler tarafından başlatıldığı belirtilmiş ve bu saldırıların durmaması halinde Ermenistan'ın Azerbaycan'ı yutacağı" haberleri yayımlanmıştır (<http://www.haberkazani.com/kazandan-7-nisan-1993-gundemi.html>, 2014).

Karabağ ve çevresinde bu olaylar olurken Türkiye, Ermenistan'a yönelik "ambargo" kararını almıştır. Ambargo kararıyla birlikte Türkiye, kendi hava sahası üzerinden

Ermenistan'a yapılan insani yardım sevkiyatını durdurmuştur. Bütün bunlara ek olarak Türk uçaklarının Ermenistan sınırında uyarı uçuşları yapması ve Türkiye'den yapılan "sabrımız taşıyor" açıklamaları dahi, Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarındaki işgallerini durduramamıştır (Milliyet, 1993: 14). Türkiye aynı yıl, Kelbecer konusunu BM'ye taşımıştır. Türkiye ayrıca, Kelbecer'in boşaltılması için ABD ve Rusya ile ortak plan hazırlamıştır (Mustafayev, 2010: 37). Uluslararası toplum ancak, Ermenilerin nüfusu 60 binden fazla olan Kelbecer'e saldırmasıyla ve Türkiye'nin yoğun siyasi manevralarıyla harekete geçmiştir. Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi (BMGK), "822 Sayılı Kararı" ile Ermeni kuvvetlerinin işgal altındaki Azerbaycan topraklarından çekilmesini istemiştir. BM'nin bu kararı yine bir sonuç vermemiştir. Kararın ardından AGİT-Minsk Grubu bünyesinde arabuluculuk çalışmaları başlatılmıştır (Kasım, 2002: 443).

Kelbecer'in düşmesi, Azerbaycan'da iç kamuoyunu oldukça hareketlendirmiştir. Bu gelişme, Elçibey iktidarının itibarının azalmasında ve onun iktidardan düşmesinde etkili olmuştur (Kasım, 2002: 23). Azerbaycan-Türkiye ilişkileri bir ara sıkıntılı bir süreçten geçmiştir. Çünkü 1993'ün Mayıs ayında Lâçin'in düşmesi üzerine yardım isteyen Azerbaycan'a yardım konusunda çekimser davranan Türkiye, aynı yıl Ermenistan'a buğday ve elektrik satmıştır. Bu durum, Ankara'nın Bakü ile ilişkilerine zarar vermiş ve Türkiye'deki muhalefetin yoğun eleştirileri sonucu Türk Hükümeti geri adım atmak zorunda kalmıştır. Elçibey iktidarının bu döneminde, Ermeni işgalcileri Dağlık Karabağ'da, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin ulusal çıkarlarını hiçe sayarak Karabağ ve çevresine saldırılarda bulunmuşlardır (Novruzoğlu, 2006: 275).

Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki çatışmalar bu şekilde sürerken Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev'in girişimleriyle, Kazakistan'ın o zamanki başkenti Almatı'da meseleyle alakalı "Almatı Deklarasyonu" imzalanmış ve taraflar belli konularda anlaşmışlardır. Bu deklarasyona rağmen Kafkasya'da yine de barış sağlanamamıştır. Konuyu kendi güdümünden çıkarmak istemeyen Rusya, olaya müdahil olmuş ve sonrasında Rusya'nın Soçi kentinde eski Sovyet Cumhuriyetlerinden delegelerin de katılımıyla "Soçi Konferansı" toplanmıştır. Ermenilerin, Soçi görüşmeleri öncesi ve devamında saldırgan tavırları toplantıyı

önlemiştir. Neticede, Batı'dan da istediği desteği alamayan Elçibey, Nisan 1993'te Kelbecer'in işgalini önleyememiştir. Kelbecer, Ermenistan ile Karabağ arasında tampon bölge olması nedeniyle stratejik açıdan oldukça önemli bir bölgedir ve buranın kaybı Azerbaycan'a o güne kadarki savaşta en ağır darbe vurmuştur (Oğuz, 2010: 60).

Elçibey için Kelbecer'in kaybı olumsuz gelişmelerin başlangıcıdır. Çünkü ülke içi muhalefet, bu son olay karşısında kendisine yoğun bir eleştiri getirmiş ve baskı uygulamıştır. Elçibey'in bu dönemdeki en büyük destekçisi olan Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın 17 Nisan 1993'teki vefatı ise Elçibey için olumsuz sayılabilecek diğer bir gelişmedir. Özal'ın bu vefatı, 4-5 Nisan 1993'te yaptığı 12 günlük Türk Cumhuriyetleri seyahatinin ardından meydana gelmiştir. Özal'ın ani vefatı, başta Türkiye olmak üzere, Azerbaycan, Mısır ve Pakistan gibi ülkelerde "ulusal yas günü" olarak ilan edilmiştir. Özal'ın vefatından sonra Türkiye'de, Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı görevine 16 Mayıs 1993'te Süleyman Demirel seçilmiştir. Yine eski Devlet Bakanı Tansu Çiller de 5 Temmuz 1993'te Türkiye'nin yeni başbakanı olmuştur (Şimşir, 2011B.N: 547-549).

Türkiye'de meydana gelen bu olaylar ve Karabağ Savaşı'nda yaşanan olumsuz gelişmeler, Azerbaycan'da iç siyaseti oldukça hareketlendirmiştir. Suret Hüseyinov'un Gence'de kışlalara saldırması ve kısa sürede askerî destekle birlikte Gence'de kontrolü ele geçirmesi, Elçibey'in sonunu hazırlamıştır. 4 Haziran Gence İsyanı ile savaşta yenilgiden Elçibey'i sorumlu tutan Hüseyinov, ondan istifa etmesini talep etmiştir. Bu aşamada devreye giren Türkiye ise aktif rol alarak Azerbaycan'da siyasi istikrarın sağlanması için girişimlerde bulunmuştur. Türkiye; Elçibey, Aliyev ve muhalefet liderlerinden İtibar Mehmedov arasında bir koalisyon formülü ortaya atmıştır. Türkiye, bu siyasi manevralardan beklediği olumlu sonucu alamamıştır. Türkiye ile ABD'nin açıkça Elçibey'i desteklemelerine karşın, başta Rusya olmak üzere, Elçibey'in başarısızlıklardan yorulmuş, Hüseyinov ve Azerbaycan halkının dediği olmuştur. Azerbaycan'da meydana gelen bütün bu gelişmeler üzerine Elçibey, Bakü'den ayrılmak zorunda kalmıştır. Bu olaylardan sonra, Azerbaycanlıların kurtarıcı olarak gördükleri Haydar Aliyev iktidara gelmiş ve isyancı Hüseyinov'u Azerbaycan Başbakanlığı'na atamıştır. Yaklaşık bir yıl süren

Elçibey döneminde, bir yandan Kelbecer Ermeniler tarafından işgal edilirken bir yandan da Suret Hüseyinov Gence'de Elçibey'e yönelik isyan başlatmıştır. Ağır problemler karşısında zor duruma düşen Elçibey, Nahçıvan Millî Meclis Başkanı Haydar Aliyev'i göreve davet ederek kendisi Nahçıvan'a çekilmiştir (Akdoğan, 2007: 26). Bu karışıklıktan istifade ederek harekete geçen Ermeni ordusu ise yeni yerleri işgal etmiştir. Ermenilerin, Azerbaycan'ın içişleriyle meşgul olduğu bu dönemde, ülkenin yaşadığı karışıklıklardan istifade ederek aldığı Azerbaycan toprakları ise bir daha alınamamıştır.

Türkiye'den isyanın önlenmesi için 15 Haziran'da Bakü'ye gönderilen heyet geç kalmıştır. Heyet, Elçibey'in iktidardan uzaklaştırılmasına engel olamamıştır. Türkiye, Elçibey'e karşı yürütülen isyan karşısında fazla atik davranmamıştır. Bunda, Elçibey'in İran'ı, Rusya'yı ve diğer Türk Cumhuriyetlerini karşısına alması ile birlikte bazı Türk yöneticileri tarafından çok radikal bulunan Türkçü söyleminden Türkiye'nin rahatsızlık duyması da onun iktidardan uzaklaştırılmasında bir etken olmuştur. Bu bağlamda Türk yetkililer, Azerbaycan'da daha ılımlı söylemler kullanan birinin iktidara gelmesine yardımcı bulunmasa da adeta göz yummuştur (Cafersoy, 2001: 132-133). Bütün bu siyasi çekişmelerin ardından Elçibey, iktidardaki yerini Haydar Aliyev'e bırakmak zorunda kalmıştır.

2.1.2. Haydar Aliyev'le Birlikte Sağlanan İstikrar ve Türkiye ile Gelişen Stratejik Vizyon

SSCB dağıldıktan sonra, SSCB'nin Kafkasya Bölgesi'nde yeni devletler ortaya çıkmıştır. Bu koşullar içinde isabetli bir dış politika izlemek ve yürütmek tüm Kafkasya devletlerinde olduğu gibi Azerbaycan açısından da çok önemlidir (Aslanlı ve Hesenov, 2005: 13). Azerbaycan'da 3 Ekim 1993'te Haydar Aliyev'in Azerbaycan Cumhurbaşkanı seçilmesiyle başlayan yeni süreçte Türkiye, onun yönetimindeki Azerbaycan idaresine tutuk bir dış politika ile yaklaşmıştır (Zaman, 1998: sy). Bunun sebebini Aliyev'in Rusya ile ilişkilerinde aramak gerekmektedir. Haydar Aliyev döneminde Azerbaycan-Türkiye ilişkilerini değerlendirebilmek ve geniş çaplı kavrayabilmek için bu dönemin genel siyasi konjonktürünü ortaya koymak gerekmektedir. Aliyev ile birlikte Azerbaycan'daki, iç ve dış siyasi gelişmelerin en

önemli dış aktörü, Rusya'nın pozisyonuna kısaca değinmemiz gerekir. Çünkü zor siyasi koşullarda iktidara gelen Haydar Aliyev, kendi iktidarının dış politikasının genel çerçevesini belirlerken Azerbaycan'ı arka bahçesi olarak gören Rusya'yı dikkate alması gerekmiştir. Rusya, mevcut koşullarda zaten AHC'nin Batı ve Türkiye yanlısı politikasına kızgındı ve 4 Haziran Hüseyinov Darbesi'nin ardında da bu sebep yatmaktadır. Türkiye, Azerbaycan'daki 4 Haziran Darbesi'nde seçimle iktidara gelen yasal Azerbaycan Devlet Başkanı Elçibey'i desteklediğini beyan etmiştir. Türkiye'nin bu açıklaması diplomasiyle sınırlı kalmıştır. Türkiye, Elçibey'e yönelik darbe sırasında da sürece diplomatik müdahale yapma konusunda yavaş kalmıştır. Daha 7 Haziran 1993'te Türk Dışişleri Bakanlığı, isyan Gence sınırları dışına taşmadan diplomatik müdahale için eylem planı hazırlamıştır. Türkiye yine de isyancıların Bakü'ye 70 km yaklaştığı 15 Haziran'a kadar hiçbir girişimde bulunmamıştır. Türkiye tarafından 15 Haziran 1993'te Bakü'ye gönderilen heyet ise geç kalmıştır (Akdoğan, 2007: 50). Neticede 4 Haziran Darbesi'nin gerçekleşmesi ile Türkiye'nin Azerbaycan'daki konumu büyük ölçüde zayıflamıştır. Türkiye'nin Rusya'ya karşı Azerbaycan'daki bu zayıf konumu, Aliyev yönetiminin Şubat 1994'te uygulamaya başladığı Türkiye'ye ve Batı'ya yeniden yaklaşma politikasına kadar bir gerileme dönemi yaşamıştır (Cafersoy, 2001: 133).

Haydar Aliyev, 15 Haziran 1993'te Azerbaycan Meclisi Başkanı seçilmiştir (Aslanlı ve Hesenov, 2005: 40). Devamında Azerbaycan Millî Meclisi, Azerbaycan eski Devlet Başkanı Elçibey'in bütün yetkilerini Aliyev'e devretmiştir. Ardından da Suret Hüseyinov'a bağlı askerlerin kontrolü altındaki parlamentoda yapılan oylama sonucu Suret Hüseyinov, Azerbaycan Başbakanı olmuştur. Ayrıca 35 yaşındaki Hüseyinov'a, Azerbaycan Millî Meclisi, ülkenin silahlı kuvvetlerini ve istihbaratını denetleme yetkisi vererek başkomutanlık yetkilerini de devretmiştir (Şimşir, 2011B.N: 619-621).

Aliyev'in Azerbaycan Meclis Başkanlığına seçilmesi Rusya, İran ve Ermenistan üçlüsü tarafından olumlu karşılanmıştır (Şimşir, 2011B.N: 614). Aliyev'in bütün bu siyasi manevralarına rağmen Nahçıvan'a sığınan Elçibey, Türkiye'den destek alarak referandum talep etmiştir. Elçibey'in bu talebi Aliyev tarafından uygun görülmuş, devamında Azerbaycan'da 29 Ağustos 1993'te yapılan referandumla Elçibey ağır bir

yenilgi almış ve siyasetten silinmiştir (Şimşir, 2011B. N: 554-610). Aliyev, Azerbaycan Meclis Başkanı seçildikten sonra, ülkede 3 Ekim 1993'te Azerbaycan Devlet Başkanlığı için yapılan seçimde, katılımcıların yaklaşık % 99'unun oyunu alarak Azerbaycan Cumhuriyeti'nin yeni devlet başkanı olmuştur. Aliyev'in iktidara geldiği dönem, Azerbaycan'ın içeride ve dışarıda ekonomik, sosyal ve siyasi olarak zor günler yaşadığı döneme denk gelmiştir. Nitekim bu dönemde, dışarıdan Ermenistan'ın Azerbaycan'a yönelik işgalci saldırıları güçlenmiştir. Ülke içindeyse, darbeci Albay Suret Hüseyinov ve "Talış-Muğan Cumhuriyeti"ni ilan eden bölücü nitelikte "Elikram Hümbetov Ayaklanması", devletin bağımsızlığı ile toprak bütünlüğüne yönelik büyük bir tehlike oluşturmuştur. Görüldüğü gibi, Haydar Aliyev iktidara geldiği dönemde Azerbaycan'ın içişlerinde; sorunlar, darbeler ve isyanlar olurken; ülkenin dışişlerindeki en önemli sorun ise Azerbaycan topraklarının Ermenistan tarafından işgali meselesi olmuştur. 1980'li yılların sonlarında ortaya çıkan bu sorun çözülmeden Vezirov'dan, Mütellibov'a Mütellibov'dan, Elçibey'e ve Elçibey'den de Aliyev'e "miras" kalmıştır (Aslanlı ve Hesenov, 2005: 40-42).

Aliyev iktidara geldiğinde, Azerbaycan'da Ermeni saldırılarının izleri devam etmektedir. Aliyev, henüz ülkenin başına geçmeden Ermeniler, Dağlık Karabağ dışında, 26 Şubat 1992'de Hocalı Soykırımını yapmışlar, devamında Mayıs 1992'de Nahçıvan'a saldırmışlardır. Bu saldırıların devamında ise Şuşa 8 Mayıs 1992'de Ermenilerin eline geçmiş, sonra Lâçin şehri 17 Mayıs 1992'de Ermeni saldırıları sonucu Azerbaycan'ın elinden çıkmıştır (Taşkiran, 1997: 1194). Yine 1993 yılı, Azerbaycan-Ermenistan Savaşı'nda, Azerbaycan için askerî açıdan tam bir felaket yılı olmuştur. Nitekim Ermeni saldırıları sonucu Nisan 1993'te Kelbecer ve 7 Temmuz 1993'te Akdam Ermenilerce işgal edilmiştir (Oğuz, 2010: 54). Ermenilerin Akdam'ı ele geçirmesinin ardından AGİK-Minsk Grubu Başkanı Mario Rafaelli 24 Temmuz 1993'te bir açıklama yaparak bu son işgali şiddetle kınamıştır (Şimşir, 2011B.N: 635). Ermenistan'ın Karabağ ve çevresindeki Azerbaycan topraklarını işgali sonrası ABD yönetimi "Kelbecer'den çekilin" mesajını göndermiştir. (Milliyet, 1993: 1). Ermeni işgalleri sonrası, Türkiye'nin yoğun diplomasisi ile BMGK ise 29 Temmuz 1993'te, Azerbaycan'daki Ermeni işgallerini kınayan ve Ermenileri girdikleri topraklardan "hemen koşulsuz" çekilmeye çağıran "853 Numaralı Karar Tasarısı"ni oybirliği ile kabul etmiştir. Siyasi gözlemciler ise BM'deki bu tasarı ile

ilgili, Türkiye Cumhuriyeti Büyükelçisi İnal Batu ve diğer Türk diplomatlarının yoğun siyasi faaliyetlerinin etkili olduğunu belirtmişlerdir. BM'nin Ermeni işgalleri sonrası hazırlamış olduğu bu tasarının, Ermenilere ve ilgili taraflara “emir” ifade eden cümlelerle hazırlanması ise dikkat çekici bir unsurdur (Şimşir, 2011B.N: 640).

Ermenilerin 23 Ağustos 1993'te Cebrail ve Fuzuli ile 31 Ağustos 1993'te Kubatlı, 29 Ekim 1993'te ise Zengilan şehirlerini ardı ardına işgal etmesi, Aliyev iktidarının felaket dönemleri olmuştur. Bu son Ermeni işgalleri, Güney Kafkasya'da siyasi dengeleri alt üst etmiştir (Oğuz, 2010: 54). Zengilan'ın işgalinin ardından yaklaşık 2 ay sonra Aliyev yönetimindeki Azerbaycan ordusu Aralık 1993'te Ermenistan saldırılarını ve işgallerini önleyebilmiş, ayrıca kaybedilen toprakları geri almak için karşı saldırıya geçmiştir. Bu karşı saldırı sonrası birçok köy işgalden kurtarılmıştır. Yine de mevcut şartlar altında savaşla başarı kazanılamayacağına olan inanç ve daha fazla toprak kaybı yaşanmaması düşüncesi nedeniyle Haydar Aliyev, Ermenistan ile barış görüşmelerine başlama politikasını benimsemiştir. Aliyev, Azerbaycan halkına “kaybedilen toprakları savaşmadan geri alacağını” vaat etmiştir (Aslanlı ve Hesenov, 2005: 49-50).

Ermeniler, işgal edilmiş Azerbaycan arazilerine yönelik çeşitli siyasi faaliyetler de yürütmüşlerdir. Dünya Azerbaycanlılarının Haklarını Savunma Komitesinin açıklamasına göre, Ermeniler tarafından işgal edilmiş olan Kelbecer, Kubatlı ve Lâçin şehirlerine 200 ila 500 arasında Kürt ailesinin yerleştirildiği kaydedilmiştir (Sultanlı, 2010: 26). Ermenilerin buradaki amaçları ise aslında bellidir. Ermeniler, Azerbaycan Türklerini azınlık durumuna düşürerek bölgede sadece Türklerin yaşamadığı tezini ortaya koymak istemektedir. Benzer durum, Güney Azerbaycan için de ortaya konulmaya çalışılmaktadır. Bugün yaklaşık tüm Kürt teşkilatları tarafından ve Batılı güçlerin de iştiraki ile Güney Azerbaycan Kürdistan olarak belirtilmektedir (Sultanlı, 2010: 45). Bu oyunun farkında olan Aliyev, aynı durumun Kuzey Azerbaycan toprakları için de uygulandığının bilincinde olmuştur.

Azerbaycan-Ermenistan Savaşı devam ederken, Türkiye'deki basın ise her geçen gün olayları manşetlerine taşımıştır. Türk haber ajansları, gazeteleri, radyo ve televizyonları Azerbaycan'ın içinde bulunduğu sıkıntılı durumu Türk halkına

aktarmışlardır. Özellikle, Cebrail ve Fuzuli kentlerinin Ermenilerce işgali sonrası, Türk kamuoyu ayağa kalkmıştır. Bütün bu olaylar, Türkiye'deki medyada gündeme damgasını vurmuştur. Basındaki haberlerden birkaçı ise şöyledir:

✓ “Azerbaycan Boğazlanıyor” (aktaran Şimşir, 2011B.N: 665).

✓ “Ermeniler Azerbaycan'ı Yutuyor” (aktaran Şimşir, 2011B.N: 666).

Azerbaycan topraklarındaki Ermeni ilerleyişinin durdurulamamasının altında, Azerbaycan'ın kendi içinde bulunduğu şartlar da belirleyici olmuştur. Çünkü o dönemde, iç isyanlar, karışıklıklar ve darbeler gibi daha birçok sorun Azerbaycan'ı Ermenistan ile yaşanan savaşta zor durumlara sokmuştur. Mesela Gence İsyanı, Suret Hüseyinov'a bağlı birliklerin Azerbaycan Devlet Başkanı Elçibey'e karşı isyanıdır. Rus yanlısı bu isyan, 4-18 Haziran 1993'te meydana gelmiş olup Azerbaycan Devlet Başkanı Elçibey'in siyasetten silinmesiyle ve devamında Haydar Aliyev'in Azerbaycan Devlet Başkanı olmasıyla son bulmuştur (Şimşir, 2011B.N: 554-610). Bu isyan sırasında Ermeniler, Karabağ'da güçlerini iyice artırmışlardır. Yine Ağustos 1993'te çıkan Lenkeran İsyanı sonucu Azerbaycan, içte ve dışta zayıf düşmüş, bundan yararlanan Ermeniler ise Cebrail, Fuzuli ve Kubatlı'yı 1993'ün Ağustos ayı içinde ele geçirmişlerdir. Lenkeran İsyanı, Albay Ali İkrım Himmetov'un Ağustos 1993'te çıkarmış olduğu bir isyandır. Azerbaycan'ın Taliş bölgesinde ortaya çıkan isyan, ayrılıkçı bir hareket olarak tarihteki yerini almıştır. Himmetov'un bu isyandaki amacı ise Lenkeran, Lerik, Masallı, Yardımlı, Celilabad, Bilasuvar ve Astara şehirlerini içine alan bölgede “Taliş – Muğan Cumhuriyeti” adıyla bağımsız bir devlet kurmaktır (Milliyet, 1993: 16). Lenkeran İsyanı ile ilgili Milliyet gazetesinde çıkan bir haber, Türkiye'nin Azerbaycan'da meydana gelen gelişmeleri endişe ile takip ettiğinin göstergesidir. Bu habere göre: “Bir Albay Ayrı Bir Cumhuriyet İlan Etti: Azerbaycan'da isyan.” denilmiştir. Azerbaycan'ın o yıllardaki askerî başarısızlığının arkasında aslında iki temel neden vardır: Birincisi Azerbaycan Silahlı Kuvvetlerinin, Ermenistan Silahlı Kuvvetlerine nazaran çok daha geç kurulmuş olması ve ikincisi ise Ermenistan lehine savaşan ve ayrıca Azerbaycan iç siyasetine sürekli müdahil olmaya çalışan Rusya faktörüdür (Oğuz, 2010: 54).

Güney Kafkasya'daki Rusya faktörü, Azerbaycan iç ve dış siyasetini gerçekten belirleyici olmuştur. Bunda Rusya'nın, SSCB dağıldıktan sonra uygulamaya başladığı "Yakın Çevre Doktrini" de etkili olmuştur. Rusya'da temel ilkeleri Şubat 1993'te belirlenen "Yakın Çevre"ye dayanan dış politika doktrini, Rusya Federasyonu Güvenlik Konseyi tarafından kabul edilmiş ve Nisan 1993'te Rusya Devlet Başkanı Boris Yeltsin tarafından onaylanarak yürürlüğe girmiştir (Aslanlı ve Hesenov, 2005: 37). Yakın Çevre Doktrini, Rusya'nın eski SSCB Cumhuriyetlerine karşı geliştirmiş olduğu bir hamle olarak dikkatleri çekmektedir. Kafkaslarda askerî nüfuzunu arttırarak Gürcistan ve Azerbaycan'ı kontrolü altına almak ve Ermenistan'da etkin olmak isteyen Rusya, "Avrupa Konvansiyonel Kuvvetler Antlaşması"nın değiştirilmesini gündeme getirerek Kafkaslarda bulunan tank ve zırhlı savaş araçlarının sayılarını artırma isteğini ortaya koymuştur. Rusya, 2 Kasım 1993'te ise "Yakın Çevre Doktrini"ni yürürlüğe koymuştur. Rusya bu doktrin ile Orta Asya ve Güney Kafkasya'da tarihten gelen siyasi hedeflerini herkese açıklamıştır. Rusya bu manevra ile eski Sovyet toprakları üzerinde kurulan bağımsız ülkelerin doğal kaynakları üzerinde denetim sağlamak, bu ülkeleri askerî kontrolü altında tutabilmek için bölgede etkili olmak isteyen güçler karşısında dış politikasında değişiklikler yapmıştır (Mahmudov, 2006: 45). Rusya bu siyasi hedeflerle bütün dünyaya, Orta Asya ve Kafkasları stratejik çıkarları açısından nüfuz alanı olarak gördüğünü ilan etmiştir. Rusya Devlet Başkanı Boris Yeltsin'in 3 Mayıs 1993'te Yakın Çevre'ye dayalı bu politikaları sonrası gelişen Güney Kafkasya siyaseti, Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki çatışmaların iyice arttığı bir dönemde Rusya'nın inisiyatifi eline alma girişiminin bir sonucudur. Neticede, Rusya'nın bizzat kendi girişimi ile oluşan AGİK süreci barış girişiminde bu tezini savunması, yeni siyasi gelişmelerin de başlangıcı olmuştur. Böylece Rusya, AGİK içinde, dolaylı da olsa, Yakın Çevre'ye dayalı doktrinini uygulama imkânı bulmuştur (Aslanlı, 2002b: 202).

Rusya'nın bu siyasi manevraları karşısında "dengeli dış siyaseti" temel politikası olarak gören Aliyev, kendi iktidarı döneminde uygulayacağı iç ve dış politikaya ilişkin esasları belirlemiştir. Bu esaslar ise şöyledir:

- ✓ Devletlerin birbirlerinin bağımsızlığına; siyasal, sosyal ve ekonomik gelişme yöntemlerine; demokratik yöntemlerle oluşturulmuş kalkınma stratejilerine saygıyla yaklaşılması;
- ✓ Devletlerin sınırlarının zorla değiştirilmesine ve bağımsızlıklarının tehlikeye girmesine müsaade edilmemesi ve uluslararası hukuk kuralları çerçevesinde ortaya çıkan bu sorunların barışçıl yollarla çözülmesi;
- ✓ Uluslararası arenada sosyal, ekonomik, toplumsal ve kültürel ilişkilerin karşılıklı ortak çıkar ve güvenlik ilkeleri çerçevesinde geliştirilmesi;
- ✓ İki taraflı antlaşmalarda, uluslararası hukuk kurallarına aykırı davranılmaması;
- ✓ Ulusların kendi kaderlerini belirlemelerine saygı gösterilmesi ve insan haklarının korunup geliştirilmesi;
- ✓ Uluslararası toplumla, teröre ve devletlerin güvenliğini tehdit edebilecek diğer unsurlara karşı ortak mücadele edilmesi;
- ✓ Küresel sorunların çözülmesinde uluslararası toplumla beraber çalışılmasıdır (Aslanlı ve Hesenov, 2005: 41-42).

Dağlık Karabağ Sorunu'nun Azerbaycan'ın toprak bütünlüğü çerçevesinde çözülmesi ve işgal edilen Azerbaycan topraklarının iadesi konusu, Aliyev iktidarının dış siyasette en başat konusu olmuştur (Kılıç, 2012: 16).

Aliyev iktidarı döneminde, Azerbaycan dış politikasını iki farklı dönemde değerlendirmek mümkündür: Bunlardan birincisi, Haziran 1993 - Şubat 1994 dönemini içine alan Rusya'yı yatıştırma politikası dönemidir. İkincisi ise Şubat 1994'te başlayıp, Aliyev iktidarının sonuna kadar süren Batı ve Türkiye ile yakınlaşma politikasını sürdürme dönemidir (Salmanlı, 2007: 41). Haydar Aliyev, iktidarının ilk yıllarında Azerbaycan-Türkiye ve Azerbaycan-Batı ilişkilerinde bir soğuma olurken Azerbaycan-Rusya ilişkilerinde ise bir yükseliş meydana gelmiştir.

Bu politikalardan ilki olan Rusya'yı yatıştırma politikasının en somut adımı ise Elçibey döneminde Batı ve Türkiye ile yapılan petrol anlaşmalarının askıya alınmasıdır. Alınmış olan bu karar, Türkiye'de Aliyev'e karşı olumsuz bir algının oluşmasına sebep olmuştur. Çünkü askıya alınan petrol anlaşmasının içinde Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı (TPAO)'nın da olması bu olumsuz algıyı Türkiye'de güçlendirmiştir. Bu bakımdan Haydar Aliyev yönetiminin bu anlaşmayla ilgili kararı, Türkiye'de Aliyev'e karşı haklı bir hassasiyet yaratmıştır. Türkiye'deki basın, Aliyev dönemindeki bu politika değişikliğine ve petrol anlaşmalarının askıya alınması konularına oldukça yer vermeye başlamıştır (Şimşir, 2011B.N: 625). Reha Yılmaz'ın da değindiği gibi Azerbaycan 1992-1993 yılları arasında Rusya karşıtı politika izlese de Karabağ Savaşı'nda meydana gelen olumsuz gelişmelerin ardından iktidara gelen Aliyev ile birlikte bu politika değişmeye başlamıştır. Aliyev, Rus yanlısı olmasa da Rusya karşıtı bir politikanın nelere mâl olabileceğini iyi kavramış bir liderdir. Azerbaycan, Rusya'dan tarih boyunca hep endişe duymuştur. Çünkü son iki yüz yıldır Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarındaki işgalleri hep Rusya'nın koruyuculuğunda meydana gelmiştir. Rusya, Ermenistan'a tarih boyunca siyasi olduğu kadar, askerî, kültürel ve ekonomik alanlarda da yardımda bulunmuştur. Bütün bunlar hesaba katıldığında Aliyev'in ve Azerbaycan'ın bu hassasiyetinde haksız olduğunu düşünmek yersiz olur (Yılmaz, 2012: 64).

Aliyev iktidarının ikinci ayağı olan Batı ve Türkiye'ye yakınlaşma politikasını ise Rusya ve Ermenistan'ın Azerbaycan'a yönelik politikaları belirlemiştir. Aliyev'in Rusya ile iyi ilişkiler kurma çabası, Rus-Ermeni ilişkilerini olumsuz etkilememiş ve Karabağ Sorunu'nda, Rusya tarafından Azerbaycan lehine olumlu bir açılıma sebep olmamıştır (Kasım, 2002: 25). Aliyev, Rus desteğine fazla güvenilemeyeceğini ve Rusya'nın Ermenistan'a daha fazla değer verdiğini Fuzuli, Cebail ve Zengilan'ın işgali ile anlamıştır. Böylece Azerbaycan, mevcut topraklarının, Karabağ da dâhil, % 20'sini kaybetmiştir. Bütün bu işgallerin ardından Aliyev, yönünü tekrar Batı ve Türkiye'ye dönmüştür. Aliyev, Türkiye'nin yoğun diplomasisi ve desteği ile BM'den Ermenistan'ın bütün bu işgallerinin sona erdirilmesini istemiştir (Şimşir, 2011B.N: 636). Bunun üzerine BMGK, Ermenistan'ın bu işgallerine son vermesini isteyen birtakım kararlar almaya başlamıştır. BM, Karabağ işgalini kınayan toplamda dört karar almıştır. Bu kararlar, genellikle etkisiz ve yaptırım olmayan kararlardır. BM,

işgal edilmiş Azerbaycan topraklarıyla ilgili; “822, 853, 874 ve 884 Sayılı Kararları” almıştır. (Aslanlı, 2010: 14). BM bu kararlarda, Ermeni işgallerini kınamış ve Ermenistan’ın işgal ettiği yerlerden derhal ve koşulsuz çekilmesini istemiştir (Kafkasyalı, 2005: 112-113). Neticede yaşanan bütün bu olumsuz gelişmeler, 1994 yılının ilk aylarında Azerbaycan’da politika değişikliğine neden olmuştur. Rusya’ya güvenilemeyeceğini anlayan Azerbaycan Devlet Başkanı Aliyev, yönünü tekrar Türkiye ve Batı’ya çevirmiştir.

Batı’da bu dönemde ise çeşitli uluslararası kurumlar seviyesinde Karabağ Sorunu’nun çözümü için birtakım girişimler devam etmiştir. Batı ve Türkiye’nin öncülüğünde en yetkili kurum olarak AGİT-Minsk Grubu oluşturulmuştur. Minsk Grubu ve Rusya’nın özel çabaları sonucunda 1994’ün Mayıs ayında Azerbaycan ile Ermenistan arasında çatışmaların durdurulmasını öngören anlaşmalar imzalanmıştır. Ateşkes ara ara bozulsa da Ermenistan’ın daha önce bahsedilen son işgalleriyle birlikte günümüze kadar devam etmiştir (Aslanlı, 2010: 14).

AGİT’in Karabağ Sorunu’na müdahil olması, Aliyev’in politika değişikliği olarak yorumlanabilir. Aliyev’in Batı’yı da Karabağ Sorunu’na katması sonucu Rusya, sorunun kontrolünden çıkmasını istemediğinden 1994’ün Şubat’ında, Ermenistan ile Azerbaycan arasında arabuluculuk yapmaya başlamıştır. Rusya, bu arabuluculuk girişiminin ilk meyvesini 4-5 Mayıs 1994’te gerçekleştirilen BDT’nin Bişkek Zirvesi’nde almıştır. Tarihe “Bişkek Protokolü” olarak geçen bu zirvenin ardından, Rusya’nın öncülüğünde Azerbaycan ile Ermenistan arasında 12 Mayıs 1994’te ateşkes zaptı imzalanmıştır. Devamında Rusya, Karabağ ile ilgili Batılı ülkelerle görüşmelere başlamıştır. Rusya, kendi deyimiyle “Büyük Siyasi Antlaşma” hazırlamış ve bunu da Batılı ülkelere sunmuştur. Batı, özellikle de ABD, bu anlaşmada geçen Karabağ’da Rus askeri olması fikrine karşı çıkmıştır. Çünkü Rusya, bölgede BM adı altında kendi askerlerinin var olmasını istemektedir. Ağustos-Eylül 1994’te Moskova’da yapılan “Büyük Siyasi Anlaşma” görüşmelerinden bir sonuç çıkmaması ile Rusya’nın arabuluculuk girişimi sonuçsuz kalmıştır. Devamında AGİT’in 1994 yılı içinde yaptığı “Budapeşte Zirvesi”nde alınan kararlarla Rusya’ya eşbaşkanlık verilmiş ve müzakereler bu çerçevede ele alınmıştır (Aslanlı ve Hesenov, 2005: 64-69).

Aliyev, Karabağ Sorunu'na aslında Batı'nın istediği gibi yaklaşmıştır. Bu noktada Aliyev'in politikalarından biri de kendinden önceki iktidarlarda olmayan, Karabağ'a farklı bir perspektiften bakma anlayışını başlatmış olmasıdır. O, Karabağ'a geniş özerklik verileceğini söyleyerek Batılı ülkelerin desteğini arkasına almıştır. Aliyev ayrıca, burada yaşayan Türk ve Ermeni halklarının hayat standartlarının yükseltileceğini söylemiştir. Bu söylem ise Batı'nın istediği bir söylemdir. Çünkü Batı, bölgedeki savaşın bir an önce bitmesini ve Azerbaycan petrolünün, mümkünse en kısa sürede, Batı'ya akışını istemektedir. Aliyev'in yurtiçi ve yurtdışındaki politik faaliyetleri, Azerbaycan için olumlu bir durum olarak değerlendirilebilir. Aliyev, ne Mütellibov gibi Rus yanlısı bir söylem geliştirmiş ne de Elçibey gibi Türkçü açıklamalarıyla sürekli gündeme gelmiştir. Bu siyasi manevralar, onun politik anlayışının ve siyasi tecrübesinin bir yansıması gibidir (Attar, 2005: 114).

Rusya'dan Karabağ Sorunu'nda yeterli desteği alamayan Aliyev, Türkiye ile ilişkilere ağırlık vermeye başlamıştır. Aliyev'in Türkiye ile ilişkilere ağırlık vermeye başladığı dönemde yaptığı bir açıklama, dönemin Azerbaycan-Türkiye ilişkilerine de büyük yarar sağlamıştır. Aliyev, Azerbaycan ile Türkiye'nin "bir millet, iki devlet" olduğunu vurgulayarak ilişkilerin gelişimine verdiği önemi göstermiştir (Paşayeva, 2012: 61). Aliyev'in açıklamalarından sonra Türkiye, Azerbaycan yönetimine desteğini artırmaya başlamıştır. Türk yetkililerinin gelişen ilişkiler çerçevesinde Azerbaycan Devlet Başkanı Aliyev'e, iktidarını sağlamlaştırması ve Batı ile ilişkilerini geliştirmesi noktasında yardımları dikkatimizi çekmektedir. Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in arabuluculuğuyla Aralık 1993'te Azerbaycan Devlet Başkanı Aliyev'in, Fransa'nın başkenti Paris'i ziyareti gerçekleşmiştir. Bu ziyaret, Azerbaycan Devlet Başkanı Aliyev'in, Batılı bir ülkeyi ilk ziyaretidir. Fransa'ya yapılan bu ilk ziyaretten sonra Aliyev'in, Avrupa başkentlerini gezileri birbirini izlemiştir (Akdoğan, 2007: 52).

Aliyev iktidarının Batı ile yakınlaşma çabalarının bir diğer işareti olarak gösterebileceğimiz 8-10 Şubat 1994'teki Türkiye ziyareti, Azerbaycan'ın Türkiye ve Batı'ya verdiği önemin bir işaretidir (Salmanlı, 2007: 41). Bu ziyarette Azerbaycan ile Türkiye arasındaki ilişkilerde güven aşılanmış, dostane mesajlar verilmiş ve

Ermenistan eğer Karabağ ile çevresindeki işgallere son vermezse Türkiye'nin de sınırlarını Ermenilere açmayacağı kararı alınmıştır (Tağıyev ve Qasımova, 2010: 50). Yine Şubat 1994'te Azerbaycan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev'in Türkiye ziyareti sırasında yaptığı görüşmeler ve devamında TBMM'de yaptığı konuşma ile iki devletin parlamentoları arasındaki ilişkilerde yeni bir aşamaya geçilmiştir. Azerbaycan Cumhurbaşkanı, TBMM'de yaptığı konuşmada iki halk ile iki ülke arasında karşılıklı ilişkilerin tarihinde ve mevcut durumunda parlamentoların özel bir yerinin olduğunu bildirmiştir. Aliyev TBMM'de yaptığı bu konuşmada, iki ülke arasındaki parlamentolararası ilişkileri artırmayı tavsiye etmiştir (Paşayeva, 2012: 64).

9 Şubat 1994 tarihi, iki ülke arasında önemli tarihî konuların karara bağlandığı ve ittifakın güçlendirildiği bir dönemin başlangıcıdır. Çünkü 9 Şubat 1994'te, Ankara'da Türkiye ile Azerbaycan arasında tam 17 antlaşma imzalanmıştır. İki ülke arasında bir günde tam 17 antlaşmanın imzalanması, o güne kadar sık görülen sıradan bir olay değildir. Bu antlaşmaların siyasi irade ile bir anda imzalanması, Türkiye ve Azerbaycan'ın karşılıklı ilişkilere verdikleri olağanüstü değerlerin bir işareti olarak gösterilebilir. İki kardeş ülke bir çırpıda 17 belge birden imzalamakla ilişkilerin yeni dönemde de çok yönlü ve hızla geliştirileceğini dostu düşmana göstermiş oldular (Şimşir, 2011B.N: 675).

İmzalanan 17 belgeden üçünü, ikili siyasi ilişkilerin önemini ve gelişimini daha iyi anlamamız için ele almayı uygun bulduk. Bu üç antlaşma sırasıyla şöyledir:

➤ Birinci Belge: “Türkiye Cumhuriyeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti Arasındaki Dostluğun ve Çok Yönlü İş Birliğinin Geliştirilmesine İlişkin Antlaşma”dır.

Bu antlaşma, 9 Şubat 1994'te Ankara'da, Türkiye Cumhuriyeti adına Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel ile Azerbaycan Cumhuriyeti adına Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev tarafından imzalanmıştır. Bir tane giriş bölümü ve 19 maddeden oluşan altı sayfalık bir belge olan bu antlaşma, Türkiye'de 8 Nisan 1994 tarihli ve 94/5527 Sayılı Bakanlar Kurulu kararıyla onaylanmıştır.

Antlaşmanın yedi paragraflık girişinde, tarafların göz önünde tutacakları belgeler ve ilkeler sıralanmıştır. Bunlar: BM Antlaşması, Helsinki Nihai Senedi, AGİK belgeleri; çok partili siyasi sistem, serbest piyasa ekonomisi, insan hakları ve temel özgürlükler, demokratik hukuk devleti, iki ülke arasındaki tarihsel ve kültürel bağlar, ulusal bağımsızlık, egemenlik, toprak bütünlüğü, sınırların dokunulmazlığı ve değişmezliği, barış, istikrar ve güvenlik gibi konuları içine almaktadır.

➤ İkinci Belge: Türkiye Cumhuriyeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti Arasında Bilimsel, Teknik, Sosyal, Kültürel ve Ekonomik Alanlarda Kapsamlı İş Birliği Antlaşması”dır.

Bu antlaşma, 9 Şubat 1994’te Ankara’da, Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel ile Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev tarafından imzalanmıştır. Antlaşma, bir giriş bölümü ve 10 maddeden oluşan 3 sayfalık bir belge niteliği taşımaktadır.

İki ülke arasındaki bu ikinci antlaşma, birinci antlaşmayı tamamlayan bir belge görünümündedir. Antlaşmanın giriş paragrafında, 9 Şubat 1994’te Ankara’da imzalanmış olan “Azerbaycan ve Türkiye Arasındaki Dostluğun ve Çok Yönlü İş Birliğinin Geliştirilmesine İlişkin Antlaşma”ya atıfla iki ülke, kardeşlik ve yakın dostluk ilişkilerini daha da geliştirmeyi kararlaştırmışlardır.

➤ Üçüncü Belge: “Türkiye Cumhuriyeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti Arasında İş Birliği ve Karşılıklı Yardımlaşma Protokolü”dür.

Bu protokol, 9 Şubat 1994’te Ankara’da, Türkiye Cumhuriyeti adına Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin ile Azerbaycan Cumhuriyeti adına Dışişleri Bakanı Hasan Hasanov tarafından imzalanmıştır. Bir tane giriş bölümü olan bu antlaşma, 6 maddeden oluşan 3 sayfalık bir belgedir (Şimşir, 2011B.N: 676-682).

İki ülke arasında bu 17 belgenin imzalanması ile Azerbaycan, Türkiye’nin güçlü desteğini alarak Batı ile de ilişkilere önem vermeye başlamıştır. Devamında, Azerbaycan ve Türkiye arasında ikili ilişkilerin geliştirilmesine yönelik çok sayıda

antlaşma imzalanmıştır. Türkiye, kardeş Azerbaycan'ın güçlenmesi ve uluslararası arenada hak ettiği saygınlığı kazanması için her türlü destek ve gayreti sergilemiştir. İki ülke arasındaki dostluk ve kardeşliğin iyice arttığını bizlere, Azerbaycan Devlet Başkanı Haydar Aliyev'in "bir millet, iki devlet" sözünü vurgulaması göstermiştir (Paşayeva, 2012: 64).

Rusya ile Batı arasındaki rekabetin bir sonucu olarak 26 Nisan-2 Mayıs 1994 tarihleri arasında AGİK heyeti çatışma bölgesini ziyaret etmiştir. AGİK'in bu girişimlerine karşın Rusya, kontrolü BDT bünyesinde çözmek için girişim başlatmıştır. Rusya'nın bu yöndeki adımı Kırgızistan'ın başkenti Bişkek'te 4-5 Mayıs 1994'te düzenlenen BDT Zirvesi'nde atılmıştır. Zirvede, Rusya Dışişleri Bakanlığı yetkilileri, Kırgızistan Parlamentosu yetkilileri, Azerbaycan ve Ermenistan Parlamentosu yetkilileri ve Karabağ'ın Türk ile Ermeni temsilcilerinin katılımıyla "Bişkek Protokolü" imzalanmıştır. Bu protokol 12 Mayıs 1992'de Azerbaycan ile Ermenistan arasında imzalanacak olan ateşkes antlaşmasına temel oluşturmuştur. Bişkek Protokolü ile Azerbaycan, Karabağ'ın Ermeni nüfusu ile ilk kez masaya oturmuştur. Azerbaycan ayrıca, Karabağ Sorunu ile ilgili siyasi tezlerinden ilk kez taviz vermiştir. Çünkü o tarihe kadar Azerbaycan, Karabağ ile ilgili muhatap olarak sadece Ermenistan'ı tanımaktadır (Aslanlı, 2002b: 204).

Ermenistan'la imzalanan 4-5 Mayıs 1994 Bişkek Protokolü ve 12 Mayıs 1994'te Ermenistan ile imzalanan ateşkes, Aliyev'e beklediği fırsatı vermiştir. Aliyev, bütün bu gelişmelerin ardından, öncelikle ülkede iç istikrarı sağlama yoluna gitmiştir. Aliyev iktidarının önceliği ekonomide güçlü olmak olarak belirlenmiştir. Aliyev ile birlikte Azerbaycan'da, Karabağ Sorunu'nun öncelikle içeride güçlü olmakla ülke menfaatleri çerçevesinde çözüleceğine inanılmıştır. Aliyev de bunları dikkate alarak hareket etmiştir. O, zamanla Rus yanlısı siyasetten, Batı yanlısı siyasete dönmüştür. Bu siyasi manevraların göstergelerinden biri, 20 Eylül 1994'te Azerbaycan Hükümeti ile aralarında Türkiye'nin Petrolofisi firmasının da bulunduğu, Batılı Petrol Konsorsiyumu (Azerbaycan Uluslararası İşletme Şirketi/AİOC) (http://www.azer.com/aiweb/categories/magazine/62_folder/62_articles/62_socar_aioc.html, 2014). arasında "Asrın Petrol Anlaşması"nın imzalanması olmuştur (Şimşir, 2011B.N: 683). Haydar Aliyev, bu şirketleri dolaylı yoldan da olsa Karabağ

Sorunu'na müdahil etmiş, bu da büyük devletlerin soruna bakış açısını yavaş yavaş Azerbaycan lehine çevirmiştir.

Aliyev yönetimi Batı'ya yaklaşmaya başlayınca birtakım problemlerle de karşılaşmaya başlamıştır. Mesela Batı ile yakınlaşma siyaseti sonrası, Azerbaycan'da Aliyev iktidarına yönelik komplolar ve isyanlar artmıştır. Mesela, Suret Hüseyinov'a bağlı birliklerin 4 Ekim 1994'te tekrar ayaklanması ve bu ayaklanma sırasında OMON adı verilen Özel Polis Birliklerinin komutanı ve İçişleri Bakanı olan Albay Ruşen Cevadov'un umursamaz tutumu, Azerbaycan'da bu isyanın önünün alınamamasına neden olmuştur. Bütün bu gelişmelerin ardından, Bakü'nün Azadlık Meydanı'nda 400 bin kişinin katılımıyla Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev'e destek mitinginin yapılması ve devamında Başbakan Hüseyinov'un tasfiyesi ile bu isyan da atlatılmıştır. Devamında Azerbaycan'da meydana gelen olaylar sonucu, Başbakan Hüseyinov hapse atılmıştır. Hüseyinov, ilerleyen dönemlerde Ruslar tarafından hapisten kaçırılmış ve Hüseyinov problemi de Azerbaycan için kapanmıştır (Şimşir, 2011B.N: 685-691). Gence İsyanı ile ilgili meydana gelen gelişmeler, Türkiye'de geniş yankı uyandırmıştır. Mesela bu isyanla ilgili, Türkiye'deki Milliyet gazetesi: "Rus Kuklası Ayaklandı" ve "Bakü'de Darbe Girişimi" gibi bir başlık kullanmıştır (Milliyet, 1994: 1).

Azerbaycan'da bütün bu gelişmelerin ardından Azerbaycan Devlet Başkanı Aliyev, İstanbul'da yapılan Türk Zirvesi'ne, ülkesindeki iç karışıklıklara ve isyanlara rağmen, katılabiliştir. 18-19 Ekim 1994'te Türkiye'nin İstanbul kentinde Türk Cumhuriyetlerinin katılımıyla "İstanbul Zirvesi" yapılmıştır. Zirvede, Türkiye'den Aliyev'e güçlü siyasi destek mesajları verilmiştir. Zirve, Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in ev sahipliğinde gerçekleşmiştir. Zirveye, Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel ev sahipliği yapmış olup Azerbaycan Devlet Başkanı Haydar Aliyev, Kazakistan Devlet Başkanı Nursultan Nazarbayev, Kırgızistan Cumhuriyeti Devlet Başkanı Askar Akayev, Özbekistan Devlet Başkanı İslam Karimov ve Türkmenistan Devlet Başkanı Saparmurad Niyazov katılmışlardır (<http://www.turkkon.org/icerik.php?no=24>, 2014). Bu zirvede ve zirve sonrasında yayımlanan bildiride, Türk Cumhuriyetleri arasındaki iş birliğini

artırmaya yönelik kararlar alınmıştır. İstanbul Bildirisi, 6 paragraflık bir girişten sonra numaralanmış 24 paragraftan oluşmuştur (Şimşir, 2011B.N: 694-711).

1994-1995 yıllarını Azerbaycan genel olarak ülke içi isyanlarla geçirmiştir. Bu isyanlarla sanki Azerbaycan Devlet Başkanı Aliyev, Rusya tarafından cezalandırılmıştır. Çünkü Rusya, Azerbaycan'ın Batı ve dolayısıyla Türkiye'ye kaymasını istememiştir. Aliyev'e yönelik isyanların son halkası olan 13 Mart 1995 tarihli "Özel Polis Birliklerinin Ayaklanması" sonrasında, Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel ve Ankara'nın güçlü desteğini arkasına alan Aliyev, isyancıların lideri Ruşen Cevadov ve isyancıları bertaraf etmiştir. Azerbaycan'da isyanın bastırılmasının ardından Ankara'dan Bakü'ye üst üste bir dizi destek mesajları gönderilmiştir. Başbakan Tansu Çiller ve CHP lideri Hikmet Çetin, Azerbaycan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev'e; Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanı Murat Karayalçın da Azeri meslektaşı Hasan Hasanov'a birer destek mesajı göndererek Türkiye'nin Aliyev'e olan desteğinin süreceğini belirtmişlerdir (Şimşir, 2011B.N: 712-720). Devamında Türkiye'nin Azerbaycan'a ve Azerbaycan yönetimine güçlü desteğinin bir göstergesi olarak algılanan Türkiye'den Azerbaycan'a yönelik resmî ziyaretler gerçekleştirilmiştir. 1994'ün sonlarında, dönemin TBMM Başkanı Hüsamettin Cindoruk ve başkanlığındaki 5 kişilik bir TBMM heyetinin Azerbaycan'a ziyareti, Türkiye tarafından karşılıklı iş birliğini geliştirme çabalarının birer göstergesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu ziyaretin devamında Nisan 1995'te Azerbaycan Parlamentosunun temsilci heyetinin Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunun 75. yılı ile ilgili programa katılması ise iki ülke arasındaki ilişkilere yeni bir ivme katmıştır (Paşayeva, 2012: 64).

Aliyev Dönemi ile birlikte Batı'nın Azerbaycan'a yavaş yavaş desteği artarken Rusya, 25 yılına Ermenistan ile askerî bir antlaşma yapmıştır. 16 Mart 1995'te imzalanan bu antlaşma gereğince Ermenistan'ın Gümrü bölgesinde bulunan 102. Rus Askerî Üssü'ne, yaklaşık 3000 kişiden oluşan askerî bir birlik ile SU-27 savaş uçağı filosu, hava savunma birlikleri ve S-300 roketleri konuşlandırılmıştır. Bundan başka "Rusya Federasyonu ve Ermenistan Cumhuriyeti Arasında Hava Savunma Güçleri Arasında Ortak Eylem Antlaşması" imzalanmış, ortak hava savunma sistemi kurulması kararı alınmış ve koalisyon savunma birliklerinin oluşturulması için

çalışmalara başlanmıştır (<http://www.turkishny.com/dr-hatem-cabbarl/109-dr-hatem-cabbarl/125500-ermenistanin-askeri-problemleri-ve-guvenlik-endisesi-rusya-kurtarici-mi#.VQWxztKsVIo>, 2015).

1995 yılıyla birlikte Rusya'nın bu manevraları karşısında Batı'nın Azerbaycan'a yönelik desteği daha da artmıştır. Batı'nın, Karabağ Sorunu'na çare bulmak için Mart 1995 sonlarında girişimleri olmuştur. Konuyla ilgili AGİT-Minsk Grubu Eşbaşkanları, Azerbaycan ile Ermenistan arasında devam eden çatışma bölgesini ziyaret etmişlerdir. 6-7 Nisan 1995'te ise İsveç'in başkenti Stockholm'de, AGİT-Minsk Grubu'nun Azerbaycan topraklarının Ermenistan tarafından işgali meselesi görüşülmüştür. Her iki girişim de sonuçsuz kalmıştır. Çünkü Ermeni tarafı, ilk önce bölgenin statüsünün belirlenmesini istemiş; Azerbaycan tarafı ise Şuşa ve Lâçin'in boşaltılmasını talep etmiştir. Mayıs 1995'te Moskova'da yapılan görüşmelerde, Ermenistan ani bir kararla AGİT-Minsk Konferansı görüşmelerine bir daha katılmayacağını bildirmiştir. Böylece Ermenistan'ın izlediği taktiksel politikalar nedeniyle hem Moskova hem de Haziran ve Temmuz 1995'te yapılması planlanan Helsinki (Finlandiya) ve Baden (Avusturya) görüşmeleri de sonuçsuz kalmıştır (Aslanlı ve Hesenov, 2005: 70-71).

1996 yılı içerisinde Batılı ülkeler ve Moskova'nın barış için yaptıkları arabuluculuk çalışmaları da sonuçsuz kalmıştır. 1996 AGİT Lizbon Zirvesi'nde Türkiye'nin Azerbaycan'a açık bir destek verdiğini görmekteyiz. Bu çerçevede Türkiye, Minsk Grubu toplantılarında Azerbaycan'ın tutumunu sürekli desteklemiş ve Azerbaycan'a arka çıkmıştır. Türkiye, 1996'da yapılan Lizbon Zirvesi'nde Azerbaycan'a destek vererek AGİT'in Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü onaylayan bir bildiri yayınlaması için yoğun ve ciddi bir diplomatik çaba göstermiştir (Akdoğan, 2007: 56).

Lizbon Zirvesi sonrası, AGİT-Minsk Grubu'nda Karabağ Sorunu ile ilgili eşbaşkanlık oluşturulmuştur. Bu eşbaşkanlık ise ABD, Fransa ve Rusya'ya verilmiştir. Sonraki aşamada çeşitli görüşler sunulsa, değişik kurumlar nezdinde kararlar alınsa ve öneriler ileri sürülse de bunlar arasında AGİT-Minsk Grubu Eşbaşkanlarının 1997 ve 1998'deki "3 Çözüm Planı", "İki Terim ("Prag Süreci" ve

"Madrid İlkeleri")" dikkatimizi çekmiştir (Aslanlı, 2010: 14). Minsk Grubu Eşbaşkanları tarafından ileri sürülen çözüm önerilerinde, Azerbaycan ve Ermenistan Devlet Başkanı arasındaki görüşmelerin başlaması talep edilmiştir. AGİT-Minsk Grubu Eşbaşkanları tarafından şimdiye kadar 3 farklı çözüm önerisi (3 farklı barış antlaşması taslağı) ortaya konmuş; fakat bunlardan biri Azerbaycan, diğer ikisi ise Ermenistan tarafından kabul edilmediği için iki ülke arasında uzlaşma sağlanamamıştır. Bu taslaklar sırasıyla "Paket Çözüm", "Aşamalı Çözüm" ve "Ortak Devlet" şeklinde isimlendirilmiştir. Bunların tarihleri: Paket Çözüm - Haziran 1997, Aşamalı Çözüm - Ekim 1997, Ortak Devlet - Kasım 1998 şeklinde gerçekleşmiştir (İbrahimov, 2002: 116). Taslaklar genelde aynı maddeleri içermekle birlikte, aralarında önemli farklılıklar da barındırmaktadır. Taslakların her üçünde de ekonomik unsurlar ön plana çıkarılmış olup bölgenin kalkınması, yaşam standartlarının yükseltilmesi ve bölgeye yabancı yatırımın gelmesi için barışın şart olduğu ifade edilmiştir. Taslaklar, Azerbaycan ile Azerbaycan'ın DKÖB arasında çıkabilecek sorunların çözümü için "Sürekli Karma Komisyon" ve Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki ilişkilerin geliştirilmesi için "Azerbaycan-Ermenistan İki Taraflı (veya Hükümetlerarası) Komisyonunun" kurulmasını içermektedir. Ayrıca, her üç taslakta da Ermenistan Silahlı Kuvvetlerinin, Ermenistan sınırları içine dönmesi gerektiği vurgulanmakla birlikte, Azerbaycan güvenlik güçlerinin de Dağlık Karabağ Hükümeti'nin rızası olmadan onun toprakları içine giremeyeceği de öngörülmektedir (Aslanlı ve Hesenov, 2005: 77). Ancak bu şartlar ne Azerbaycan ne de Ermenistan tarafından kabul edilmiştir. Azerbaycan, Karabağ'a geniş bir özerklik verilmesine karşı çıkarken Ermenistan, Nahçıvan'ın kendi topraklarından geçen bir koridorla Azerbaycan'a bağlanmasını kabul etmemiştir (Akman, 2005: 66). Görüldüğü gibi, Ermenilerce gerçekleştirilen işgallerin önlenmesi için yapılan bu girişimler de bir sonuç vermemiştir. Aslında 1994'e kadar Rusya'nın çabaları, Dağlık Karabağ Sorunu'nun çözümü için ön planda olurken 1990'ların ikinci yarısından itibaren ise Dağlık Karabağ Sorunu'na ABD ve Fransa daha fazla müdahil olmuşlardır. Bu üç devlet de Azerbaycan-Ermenistan arasındaki Dağlık Karabağ Sorunu'nun çözümünde başarılı olamamışlardır (İbrahimov, 2002: 116).

Bütün bu barış girişimlerine rağmen 1997'de Fransa'nın öncülüğünde barışa yaklaşılmış; ama Ermenistan'da iktidar değişikliği olunca görüşmeler sonuçsuz

kalmıştır. Fransa'nın ve diğer büyük devletlerin Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki Dağlık Karabağ Sorunu'na yaklaşımı beklentileri yeterince karşılamamıştır (Şahsuvarov, 2010: 57). Yani Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki barış girişimleri, Ermenistan'da 1997'de meydana gelen iç siyasi olaylarla Ter-Petrosyan'ın yerine savaş yanlısı Robert Koçeryan'ın gelmesiyle sıkıntıya girmiştir (Aslanlı, Ty: 186-187). Bu noktada belirtmeli ki, AGİT-Minsk Grubu Eşbaşkanlarından Rusya ve Fransa, Azerbaycan-Ermenistan çatışmasında açık açık Ermeniperest pozisyon almışlardır. Bu iki devlet Ermenistan'a, Azerbaycan'a karşı toprak talebinde destek vermiştir (Manafı, 2010: 79). Haliyle bu durum da Karabağ'daki anlaşmazlığın çözümünü zorlaştırmaktadır.

Aliyev ile başlayan ve devam eden süreçte, 1996 yılından sonraki gelişmeler, Azerbaycan siyasetinin barışçı yönüyle de birleşince, AGİT ve ABD gibi Batılı kuruluş ve devletlerin Azerbaycan'a desteği daha da artmıştır. Bunda, Türkiye'nin rolünü de inkâr etmemek gerekir. Çünkü Türkiye, hem BM'de hem de AGİT-Minsk Grubu nezdinde yoğun bir diplomasi yürütmüştür. Türkiye, Karabağ Sorunu nedeniyle Ermenistan'la diplomatik ilişkiler kurmaktan kaçınmış ve Ermenistan'a ekonomik ambargo uygulamıştır. Türkiye defalarca, Ermenistan'la ilişkilerin ancak Karabağ Sorunu'nun adil bir biçimde ve Azerbaycan'ın toprak bütünlüğü çerçevesinde çözülmesi durumunda normalleşeceğini dile getirmiştir (Salmanlı, 2007: 56) Türkiye Cumhuriyeti, uluslararası alanda Azerbaycan'a büyük destek vermiş ve Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki Dağlık Karabağ Sorunu'nun adil çözümü için çaba sarf etmiştir (Ahmedov, 2010E: 25-28).

Azerbaycan-Türkiye ilişkileri büyük bir ivme kazanırken Azerbaycan-ABD ilişkileri de yavaş yavaş rayına oturmaya başlamıştır. Azerbaycan-ABD ilişkilerinde 1996'da meydana gelen gelişmeler iki ülke ilişkilerinin düzelmesinin başlangıcı olmuştur. Mesela, 25-26 Ocak 1996'da ABD Kongresi Temsilciler Meclisi, ardından da ABD Senatosu, Azerbaycan'a insani yardım yapılmasını öngören bir yasa tasarısını kabul etmişlerdir. Kongre üyesi Charles Wilson yaptığı açıklamada, sunulan tasarının sebebi olarak sivil toplum örgütlerinin yaptığı yardımların, Azerbaycan'daki sığınmacıların ihtiyaçlarını yeterince karşılamadığı ve bu nedenle de tasarının Başkan Bill Clinton tarafından kongreye sunulması halinde, ABD'nin Azerbaycan'a

insani yardım yapmasının mümkün olabileceğini belirtmiştir. (Kafkasyalı, 2005: 113-114). Aliyev iktidarı, 1997'den itibaren Amerikan Başkanı Bill Clinton ile yakın temas kurmuş ve ABD'yi ziyaret etmiştir. Azerbaycan, bu görüşmelerde Karabağ'a karşılık petrol kozunu oynamaya başlamıştır. 2001'de Bush yönetimi ile temaslar kurularak Karabağ konusunda ABD'nin desteği alınmaya çalışılmıştır. Bu da, Batılı şirketler kadar ülkelerin de meseleye uzak kalamayacağını açık bir göstergesidir. Azerbaycan'ın bu manevralarına karşın ABD Kongresindeki yoğun Ermeni faaliyetleri, meseleyi yine de çıkmaza sürüklemeye devam etmiştir (Aslanlı ve Hesenov, 2005: 211-229).

Azerbaycan yönetimleri, özellikle Haydar Aliyev, Azerbaycan'ın petrol rezervlerini ve kaynaklarını dış politika beklentileri ile hayata geçirmek için başarılı bir şekilde kullanmışlardır (Yılmaz, 2010: 80). Aliyev'in bu politikaları sonucu Azerbaycan'ın artan önemi, dış güçler tarafından görmezden gelinememiştir. Azerbaycan'ın Karabağ Sorunu ile ilgili tezleri, Batılı ülkeler tarafından yavaş yavaş desteklenmeye başlamıştır.

Azerbaycan-Türkiye ilişkilerine tekrar dönecek olursak, özellikle Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel ve Azerbaycan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev dönemlerinde ilişkiler gittikçe ivme kazanmıştır. Bu dönemde iki ülke arasında siyasi anlamda zaman zaman gerginlikler de yaşanmıştır. Örneğin, Mart 1995'te Azerbaycan Devlet Başkanı Haydar Aliyev'in Türk istihbaratının kendisine karşı darbe girişiminde bulunduğunu belirtmesinin ardından ilişkilere bir dönem karşılıklı itimatsızlık egemen olmuştur. Bu itimatsızlık, Haydar Aliyev yönetimi ile dönemin Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı Tansu Çiller arasında yaşanmıştır. Bu dönemde Azerbaycan Devlet Başkanı Aliyev ile Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Demirel arasındaki ilişkiler ileri seviyededir. Zaten, darbeyi Aliyev'e haber vererek bu darbenin önlenmesini sağlayan kişi de Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel olmuştur (Aslanlı ve Hesenov, 2005: 150).

1995, 1996 ve 1997 yıllarında ise Azerbaycan ile Türkiye karşılıklı ziyaretler çerçevesinde birbirlerine güven aşlamışlardır. 1995 yılında Kırgızistan'ın başkenti

Bişkek'te yapılan Türk Zirvesi, karşılıklı ilişkilere katkı sağlamıştır. Bu zirve, Kırgızistan Devlet Başkanı Askar Akayev'in ev sahipliğinde yapılmıştır. Zirveye, Kırgızistan ev sahibi olarak katılmış olup Azerbaycan Devlet Başkanı Haydar Aliyev, Kazakistan Devlet Başkanı Nursultan Nazarbayev, Özbekistan Devlet Başkanı İslam Karimov, Türkiye Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel ve Türkmenistan Devlet Başkanı Saparmurad Niyazov katılmışlardır. Zirve sonunda "Bişkek Bildirisi" imzalanmıştır (<http://www.turkkon.org/icerik.php?no=24>, 2014).

İki ülke ilişkilerine 1996 yılında Özbekistan'daki Türk Zirvesi ivme kazandırmaya devam etmiştir. Zirveye Özbekistan ev sahipliği yapmıştır. Zirve, Özbekistan Devlet Başkanı İslam Karimov'un ev sahipliğinde, Azerbaycan Devlet Başkanı Haydar Aliyev, Kazakistan Devlet Başkanı Nursultan Nazarbayev, Kırgızistan Devlet Başkanı Askar Akayev, Türkiye Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel ve Türkmenistan Devlet Başkanı Saparmurad Niyazov'un katılımlarıyla Özbekistan'ın başkenti Taşkent'te gerçekleştirilmiştir. Zirve sonunda "Taşkent Bildirisi" imzalanmıştır. Zirvede Türk Cumhuriyetleri arasında "Türk Devletleri Daimi Sekreteryası" kurulması kararlaştırılmıştır (<http://www.turkkon.org/icerik.php?no=24>, 2014).

Azerbaycan ile Türkiye arasındaki ilişkiler, 1997'den itibaren tekrar düzelmeye başlamıştır. 1997'de Türkiye'de Mesut Yılmaz Dönemi başlamış ve ilişkiler tekrar toparlanmaya başlamıştır. Başbakan Mesut Yılmaz döneminde yapılan karşılıklı ziyaretlerde ekonomik ilişkilerin yanı sıra, Karabağ Sorunu ve Türk-Ermeni sınır kapısı (Alican Sınır Kapısı) gibi sıkıntılar da görüşülmüştür. Devamında, Türkiye'nin Azerbaycan'a desteğinin göstergelerinden biri olarak algılanan, Türkiye Cumhuriyeti Meclis Başkanı Mustafa Kalemli tarafından Azerbaycan'a gerçekleştirilen ziyaret, ilişkilerin gelişmesine katkı sağlamıştır. 19-20 Mart 1997'de Azerbaycan'a resmî ziyarette bulunan dönemin Türkiye Cumhuriyeti TBMM Başkanı Mustafa Kalemli başta olmak üzere çok sayıdaki temsilci heyetinin Azerbaycan'a ziyaretlerinin asıl amacı, iki ülke parlamentoları arasındaki ilişkileri geliştirmektir. Bu arada, ziyareti gerçekleştiren üst düzey Türk yetkililerden biri olan TBMM Başkanı Mustafa Kalemli, Türkçe konuşan devletlerin uluslararası parlamento kurumunun oluşturulmasının da fikir babalarından olmuştur (Paşayeva, 2012: 64). Bütün bu gelişmeler Karabağ Sorunu devam ederken ikili ilişkilere büyük katkı sağlamıştır.

Azerbaycan ile Türkiye arasındaki ikili ilişkiler, 1997 yılındaki stratejik antlaşmalarla pekiştirilmiştir. Bu çerçevede, 5 Mayıs 1997’de Azerbaycan ve Türkiye arasında “Stratejik Ortaklık Deklarasyonu” imzalanmıştır. Buna göre Azerbaycan’ın Hazar’dan çıkardığı petrolün, Türkiye üzerinden Avrupa’ya pazarlanması, Dağlık Karabağ Sorunu ve işgallerle ilgili Ermenistan’ın kınanması, Ermenilerin bölgedeki askerlerini koşulsuz olarak geri çekmeleri, Türkiye’nin Ermenistan’a hiçbir malın gitmesine izin vermemesi gibi hususlar iki ülke arasında kabul görmüş ve değerlendirilmiştir (Salmanlı, 2007: 45). Türkiye bu protokollerle Azerbaycan topraklarının işgalinden vazgeçilmedikçe Ermenistan’la diplomatik ilişkiler kurmayı reddetmiş ve Ermenistan’a ekonomik ambargo uygulamayı da taahhüt etmiştir. Türkiye Ermenistan’la ilişkilerini, Türkiye-Ermenistan ve Azerbaycan-Ermenistan ilişkilerindeki sorunların adil bir biçimde, Azerbaycan’ın toprak bütünlüğü çerçevesinde çözülmesi durumunda normalleşeceğini defalarca dile getirmiştir (Aslanlı ve Hesenov, 2005: 156).

Çalışmamızın bu bölümünde biraz da İran konusuna değinmemiz gerekmektedir. Çünkü Türkiye-İran ilişkileri, Azerbaycan-İran ilişkilerinde de belirleyici rol oynamaktadır. Daha önceki konularımızda değindiğimiz gibi Gülistan ve Türkmençay antlaşmaları ile Azerbaycan, İran ve Rusya arasında bölünmüş ve iki kısma ayrılmıştır. Bu parçalanmadan sonra 30 milyona yaklaşan Azerbaycan Türk’ü, İran Devleti’nin sınırları içinde kalmıştır. Soğuk Savaş (1945-1991) yıllarında İran’da Şah iktidarı vardır. Bu iktidar ABD’den, NATO üyesi olmasa da, Yakın Doğu’da NATO üyesi gibi destek görmüştür. Bu nedenle İran ile Türkiye arasında ciddi bir sorun olmamıştır. Hatta Türkiye ve İran, Sovyetler Birliği’nin Yakın Doğu’da komünizmi yayma faaliyetlerine karşı ABD’nin oluşturduğu “Yeşil Kuşak Politikası”nın bir parçası olmuşlardır. 1979 yılındaki “İslam Devrimi” ile birlikte İran’da rejim ve onun müttefikleri de değişmiştir. Dış politikasında “ne Batı, ne de Doğu” ilkelerini kabul eden İran, ABD’yi “Büyük Şeytan” ve Sovyetler Birliği’ni ise “Küçük Şeytan” olarak ilan etmiştir. İran bütün bu gelişmeler üzerine politikalarını buna göre belirlemiştir. İran, özellikle çevresindeki ülkelere karşı, İslam Rejimi’nin ihracını temel amaç edinmiştir. İran, bu amaçla etrafında ve dünyanın birçok bölgesinde onu destekleyen ülkelerle iş birliği oluşturmuştur. Neticede İran, Batılılar

tarafından dışlanmış. Bütün bu gelişmeler sonucu İran dış politikasında Türkiye, iki yönde değerlendirilmiştir:

1. Türkiye, “Büyük Şeytan” olarak adlandırılan ABD ve onun kurumu olan NATO’nun bölgedeki müttefiki;
2. Türkiye’de nüfusun çoğunluğu Müslüman olduğu için rejimin ihraç edilebileceği ülke (Veliyev, 2012: 44-45).

İran ile Azerbaycan arasındaki ilişkiler de Azerbaycan’ın bağımsızlığını kazandığı 1991’den sonra yavaş yavaş gelişmiştir. İran, 1991 ile 1992 arasında Azerbaycan’a mesafeli durmuştur. 1992’den sonra, özellikle Elçibey döneminde, Azerbaycan-İran ilişkilerinde bir soğuma meydana gelmiştir. Azerbaycan-İran arasındaki bu soğumada, Elçibey’in Türkiye ve Batı yanlısı politikaları kadar İran’ın da Azerbaycan’ın bağımsızlığının kendi içindeki Türkleri Azerbaycan’a meyilli hale getirmesinden dolayı duyduğu endişe de etkili olmuştur. Aslında İran, Azerbaycan yerine pek sorun yaşamadığı SSCB ile komşu olmaktan memnundur. Ayrıca İran, Sovyetlerin dağılmasından sonra Güney Kafkasya’da ortaya çıkan üç yeni devletten rahatsız olmuştur. Bu durum İran’ın, Güney Kafkasya politikalarında değişime neden olmuş ve Azerbaycan da olumsuz anlamda bu değişimden nasibini almıştır (Yılmaz, 2012: 73-74). İran’ın bu politikalarına karşın Aliyev’in iktidarı döneminde ve 1995’ten sonra biraz olsun ivme kazanan Türkiye-İran yakınlaşması ile birlikte İran’ın Kafkasya politikalarında da değişiklikler olmuştur. Kafkasya ve Orta Asya’da, belli dönemler hariç, görülen bu genel uyum, Aliyev’in politikalarıyla ivme kazanmıştır (Arık, 2010: 96). Neticede, Kafkasya ve Orta Doğu’da büyük bölgesel güç olan Türkiye ve İran, sürekli rekabet içerisinde olmuşlarsa da son dönemde Karabağ konusunda İran biraz daha Azerbaycan tezlerine yaklaşmıştır. Bunda Aliyev’in İran’ı rahatsız edecek Türkçü söylemlerinin fazla olmaması ve Azerbaycan enerji kaynaklarının paylaşımında İran’a da pay verme girişimlerinin etkisi vardır. Bütün bunlara rağmen Aliyev zamanında da İran’ın, Ermenistan’a Karabağ Savaşı sırasında üstü kapalı destek olması ve Ermeni işgalleri öncesi ve sonrasında sessiz kalması, Azerbaycan-İran ilişkilerinin zarar görmesine neden olmuştur. İran, bu politikalarla Güney Azerbaycan’da yaşanan milliyetçi Türk söylemlerinin önüne

geçmeye ve Azerbaycan'ı kendi sorunlarıyla uğraşmaya mecbur bırakmıştır. İran, aslında kendi içindeki Türkleri etkilemesinden çekindiği ve Hazar Havzası'nda güçlü bir Azerbaycan istemediği için onun zayıflamasını istemektedir. İran bütün bunlara karşın yine de Azerbaycan'ın ticarete en fazla iş birliği yaptığı ülkedir (Aslanlı ve Hesenov, 2005: 243-244).

Azerbaycan-Türkiye ilişkilerinde Türkiye'nin konumu ile siyasi ve ekonomik avantajları belirleyici olmuştur. Türkiye, Azerbaycan'ın Batı'ya açılan kapısıdır. Bu nedenle Azerbaycan, İran ve Rusya gibi iki güç karşısında Türkiye'nin desteğini almış ve bu kozu kullanmaya çalışmıştır. Türkiye, bölgesinde hızla güçlenen bir ülke durumuna özellikle SSCB dağıldıktan sonra gelmiştir. Bunu Türk dış politikasında, 1990'lı yıllarda net bir şekilde görmekteyiz. Mesela, 1998 yılı içinde Azerbaycan ve Gürcistan'a baskısını iyice artıran Rusya'ya karşı Türkiye'nin öncülüğünde Trabzon (Türkiye) kentinde Türkiye, Azerbaycan ve Gürcistan arasında üçlü zirve toplanmış ve Türkiye'den bu iki Kafkas ülkesine tam destek çıkmıştır. Türkiye, bu iki Kafkas ülkesi için stratejik önemi olan bir ülkedir. Gürcistan'ın da Türkiye- Azerbaycan ikilisine katılımı ile Güney Kafkasya'da yeni stratejik oluşumlar başlamıştır. Tıpkı Azerbaycan gibi Gürcistan da, Türkiye'nin Güney Kafkasya'ya yönelik bu politikası sonrasında, Rusya'ya karşı yönünü Türkiye ve Batı'ya dönmüştür. Gürcistan, bölgede elde ettiği jeopolitik değeri, Batı ile iş birliği nispetinde artırmıştır. Bunda, Azerbaycan ve Türkiye'nin oluşturduğu projelerin merkez ülkesi olması da etkili olmuştur. Bu projeler sonrası Gürcistan, sadece Güney Kafkasya için değil, Doğu-Batı projelerinde de önem kazanmıştır. Karadeniz'de limanları olan Gürcistan, Azerbaycan'ın petrol ve diğer ürünlerinin açık denizlere çıkışında stratejik rol oynamıştır (Veliyev, 2012: 41). Rusya'nın Kafkaslara yönelik yayılmacı politikaları karşısında güçlü bir müttefik arayan Azerbaycan Devlet Başkanı Aliyev ve benzer niyetleri taşıyan Gürcistan Devlet Başkanı Şevardnadze, sık sık Türkiye'yi ziyaret etmiş ve Türkiye de bu ülkelerin yanında olduğunu sürekli dile getirmiştir. Üst düzey Türk yetkilileri, ABD'nin de desteğiyle, her iki ülkenin bağımsızlığının korunması için gerekli desteği vermiştir. Azerbaycan'ın Gürcistan ve Türkiye ile ittifakı sonrası gelişen petrol boru hatlarından sonra, bölgenin ikinci büyük enerji yatırımı kabul edilen Deriner Barajı'nın temel atma töreni için Türkiye Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel, Azerbaycan Devlet Başkanı Haydar Aliyev ve Gürcistan Devlet Başkanı

Eduard Şevardnadze bir araya gelmişlerdir (Akdoğan, 2007: 54). Bu durum ise Rusya, İran ve Ermenistan üçlüsünün tepkisine neden olmuştur. Gürcistan'ın da tıpkı Azerbaycan gibi yönünü Rusya'ya değil de Batı'ya dönmesi, Türkiye ve Azerbaycan için Karabağ Savaşı'nda Rusya karşısında kaybedilen avantajlı konumun rövanşının alınması gibidir. Çünkü Gürcistan, sahip olduğu stratejik konum ile Türkiye'nin Kafkasya ve Orta Asya'ya, Azerbaycan'ın da Türkiye ve Batı'ya açılan kapısı konumundadır. Uzmanlar, özellikle Aliyev iktidarı ile birlikte Azerbaycan-Türkiye stratejik iş birliğine Gürcistan'ın da katıldığını belirtmişlerdir (Aslanlı ve Hesenov, 2005: 155).

Azerbaycan-Türkiye ilişkilerinde 1998 yılı yeni gelişmelerin başlangıcı olmuştur. İki ülke arasındaki ikili ilişkiler, 1998'deki Türk Zirvesi'nde yeni bir ivme kazanmıştır. Kazakistan Devlet Başkanı Nursultan Nazarbayev'in ev sahipliğinde gerçekleşen bu zirveye, Azerbaycan Devlet Başkanı Haydar Aliyev, Kırgızistan Devlet Başkanı Askar Akayev, Özbekistan Devlet Başkanı İslam Karimov, Türkiye Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel ve Türkmenistan Devlet Başkanı Saparmurad Niyazov katılmışlardır. Zirve, Kazakistan'ın Astana şehrinde gerçekleştirilmiştir. Zirve sonunda "Astana Bildirisi" imzalanmıştır. Zirvede Türk Cumhuriyetleri arasında "Daimi Sekreteryaya Tüzüğü" oluşturulması yönünde karar kabul edilmiştir (<http://www.turkkon.org/icerik.php?no=24>, 2014).

Azerbaycan'da 1998 yılında yapılan seçimlerden Haydar Aliyev, % 76'luk oy oranı ile lider çıkmış ve Türkiye'den tam destek alarak görevine devam etmiştir. 1999 yılında İstanbul'da yapılan AGİT Zirvesi'nde Aliyev'e, hem Türkiye hem de Batılı devletlerden destek gelmiştir. Çünkü Aliyev'in izlediği barışçı politika ve vizyon, Batı'nın istediği bir dış politika vizyonudur. Türkiye de tıpkı Batılı müttefikleri gibi, Aliyev'in dış politika anlayışını memnuniyetle desteklemiştir. Türkiye ayrıca, Azerbaycan ve Ermenistan arasında üst düzey görüşmelerin gerçekleşmesini memnuniyetle karşılamış ve bu doğrudan görüşmeleri desteklemiştir. Türkiye, Dağlık Karabağ Sorunu'nun görüşmeler yoluyla Azerbaycan'ın toprak bütünlüğü içinde, kalıcı ve adil bir şekilde çözülmesine büyük önem vermiş ve Karabağ Sorunu'nun çözülmesi için Minsk Grubu'nun aktif bir üyesi olarak çaba harcamıştır (Salmanlı, 2007: 63).

1994'ün ikinci yarısı ile birlikte Azerbaycan dış politikasında Türkiye'nin rolünün hızla arttığını daha önce belirtmiştik. 1999 yılında Türkiye'de Demokratik Sol Parti (DSP), Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) ve Anavatan Partisi arasında koalisyon hükümeti kurulmuştur. Bu yeni Türk Hükümeti, iki ülke arasındaki ilişkilerin hızla ilerlemesine büyük önem vermiştir. Bunun bir kanıtı olarak iki ülkenin meclisleri arasındaki ilişkilerin daha da canlanması gösterilebilir. İlişkilerin daha verimli hale getirilmesi için Türkiye'den Azerbaycan'a yönelik bir ziyaret gerçekleştirilmiştir. 7 Şubat 2000 tarihinde TBMM Başkanı Yıldırım Akbulut tarafından Azerbaycan'a gerçekleştirilen bu ziyarette, iki ülkenin meclis başkanları arasındaki müzakerelerin temel mevzusu, Batı'daki bazı devletlerin parlamentolarının sözde "Ermeni Soykırımı"ni tanımaları olmuştur. İkili ilişkilerin iyi niyeti olarak Azerbaycan Parlamentosu defalarca, sözde Ermeni Soykırımı'ni görüşmeye başlayan veya tanıyan ülkelerin parlamentolarına sert müracaatlarda bulunmuştur. Bütün bunların sonucunda Azerbaycan ile Türkiye arasındaki iş birliğinin bir göstergesi olarak 7 Kasım 2000'de sözde soykırım iddialarını kabul eden Fransa Senatörlüğüne karşı Azerbaycan Parlamentosu tepki ortaya koymuş ve Fransız yetkililer nezdinde girişimlerde bulunmuştur (Paşaveya, 2012: 64).

Aliyev, Türkiye'ye verdiği önemi, altıncısı Bakü'de gerçekleşen Türk Zirvesi'nde göstermiştir. Azerbaycan Devlet Başkanı Haydar Aliyev'in ev sahipliğinde gerçekleşen Türk Zirvesi'ne, Kazakistan Devlet Başkanı Nursultan Nazarbayev, Kırgızistan Devlet Başkanı Askar Akayev, Özbekistan Devlet Başkanı İslam Karimov, Türkiye Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel ve Türkmenistan Devlet Başkanı Saparmurad Niyazov katılmışlardır. Bu zirve, Azerbaycan'ın başkenti Bakü'de gerçekleştirilmiştir. Zirve sonunda "Bakü Bildirisi" imzalanmıştır. Bildiride, "Türk Devletleri Daimi Sekreteriyasının" merkezinin Türkiye'de kurulması kararlaştırılmıştır (<http://www.turkkon.org/icerik.php?no=24>, 2014).

Azerbaycan'ın Batı ve Türkiye ile yakınlaşma siyaseti sonrası, Rusya son dönemlerde Azerbaycan ile Türkiye arasında gelişen ilişkilere engel olmak için yeni ve değişik siyasi manevralar oluşturmuş; fakat bu girişimler Moskova'nın Azerbaycan üzerindeki etkisinin azaldığının kanıtı olmuştur (Nağı, 2010: 10). Moskova bu girişimlerinde, Azerbaycan'ın işgal altındaki arazilerine ilişkin Ermeni

iddialarının dışına çıkmamıştır. Aliyev de bu noktada, Moskova'nın bu girişimlerine fazla güvenmemiştir. Neticede, Türkiye ile ilişkilere daha fazla önem veren Aliyev, bunun somut adımlarını da Türkiye ile yakınlaşarak atmıştır. Azerbaycan'a yönelik Rus manevralarına karşılık, Türkiye de güçlü desteğini Azerbaycan'a hissettirmiştir. Mesela, Aliyev iktidarının sonlarına yaklaşılırken 2000 yılında Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel ve daha sonra yerine seçilen Ahmet Necdet Sezer, Azerbaycan'ı ziyaret ederek Azerbaycan'a, Türkiye'nin güçlü desteğini iletmişlerdir. Azerbaycan ve Türkiye arasındaki ilişkilerin gelişim süreci, Türkiye'de Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer'in iktidara gelmesi sonrası, 11-12 Temmuz 2000 tarihli Azerbaycan ziyareti ile ivme kazanmıştır. Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Sezer'in ilk yurtdışı ziyaretini Azerbaycan'a yapması, Türkiye'nin Azerbaycan'a verdiği önemi ve desteği göstermesi açısından önemlidir (Akdoğan, 2007: 56).

Türkiye, Sezer döneminde de Azerbaycan'ın yanında olduğunu her platformda dile getirmeye devam etmiştir. Türkiye, Azerbaycan'a olan desteğini 2001'de İstanbul'da düzenlenen "Türkçe Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları Zirvesi"nde de göstermiştir. Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer'in ev sahipliğinde gerçekleştirilen bu zirveye, Azerbaycan Devlet Başkanı Aliyev, Kazakistan Devlet Başkanı Nursultan Nazarbayev, Kırgızistan Devlet Başkanı Askar Akayev, Türkmenistan Devlet Başkanı Saparmurad Niyazov ve Özbekistan Ali Meclis Başkanı Erkin Halilov katılmıştır. Zirve sonunda Türk Cumhuriyetleri tarafından "İstanbul Bildirisi" imzalanmıştır. Zirvede, Kazakistan Devlet Başkanı Nursultan Nazarbayev, zirveler süreci çerçevesinde "Aksakallılar Konseyi" kurulmasını, ayrıca "Türk Dili Konuşan Ülkeler Parlamenterler Asamblesi" kurulmasını önermiştir. Bu zirvede ayrıca, Kırgızistan Cumhuriyeti Devlet Başkanı Askar Akayev "Zirve Daimi Sekreteryası"nın oluşturulmasını önermiştir (<http://www.turkkon.org/icerik.php?no=24> 2014). Zirveden ayrıca Azerbaycan'a destek mesajları da gelmiştir.

2001 yılı ile birlikte Türkiye'de, yavaş yavaş Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki Karabağ Sorunu'na farklı sesler yükselmeye başlamıştır. Bunun üzerine 9-14 Temmuz 2001'de Türkiye'yi ziyarette bulunan Azerbaycan Parlamentosu Başkanı ve beraberindeki heyet, Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer'le

görüşme gerçekleştirmiştir. Azerbaycan heyeti ayrıca, TBMM’de görevine yeni başlayan TBMM Başkanı Ömer İzgi ve Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı Bülent Ecevit ile görüşmüştür. Azerbaycan Parlamento Başkanı Murtuz Alaskerov, Ömer İzgi ile gerçekleştirdiği görüşmede Türkiye’de ekonomik çıkarları olan bazı güçlerin Ermenistan’la Türkiye’nin sınırlarının açılmasını istediğini belirtmiştir. Alaskerov Türkiye’ye, Türkiye’nin Ermenistan ile ilişkilerin normalleştirilmesiyle ilgili faaliyetlerinden, Azerbaycan’ın duyduğu rahatsızlığı iletmiştir (Paşayeva, 2012: 65). Bugün Azerbaycan’ın temel sorunu, Dağlık Karabağ’ın ve onun etrafında olan Kelbecer, Lâçin, Kubatlı, Zengilan, Fuzuli, Ağdam ve Cebrail bölgelerinin Ermenistan tarafından işgalidir. Ayrıca, Azerbaycan’da bu işgaller sonrası bir milyondan fazla mültecinin oluşmasını, Türkiye ve Batılı güçlerin göz önünde bulundurması gerekmektedir. Bu durum, Azerbaycan Devleti ve Azerbaycan Türk’ü üzerinde olumsuz bir etki oluşturmuştur (Ahmedov, 2010V: 193).

Türkiye’den Azerbaycan’a yönelik farklı seslerin yükselmeye başladığı bu dönemde Fransa ve ABD, Azerbaycan-Ermenistan ihtilafına arabuluculuk girişimlerini tekrar başlatmışlardır. Hatırlanacağı üzere, Azerbaycan ile Ermenistan arasında 1997 yılında Karabağ Sorunu’nda arabuluculuk girişimi yapan Fransa başarısız olmuştur. Fransa Cumhurbaşkanı Chirac’ın 2001’deki girişimleriyle Azerbaycan-Ermenistan arasında barış yolunun açılması için bir teşebbüsü daha olmuştur. İki ülkenin devlet başkanlarının ve üst düzey yetkililerinin katılımıyla gerçekleşen bu girişimden de net bir sonuç alınamamıştır. Fransa’nın bu girişimlerinin başarısız olmasının ardından, ABD’nin de Azerbaycan-Ermenistan anlaşmazlığına yönelik bir girişimi olmuştur. ABD, iki ülke arasındaki anlaşmazlığı çözmek için 2001 yılının Nisan ayında “Key-West Görüşmeleri”yle iki ülke arasında arabuluculuk yapmak istemiştir. Görüşmelerde olumlu bir hava olsa da herhangi bir sonuç alınamamıştır (Aslanlı, 2001: 418-419). Görüşmelerde, Minsk Grubu Eşbaşkanlarına Cenevre’de konuyla ilgili görüşmelerin gerçekleştirileceği açıklansa da, Azerbaycan ile Ermenistan tarafları buna sıcak bakmamışlar ve “Cenevre Görüşmeleri” gerçekleştirilememiştir (Aslanlı, 2002b: 206).

2000’li yıllardan itibaren Karabağ Sorunu’nun çözümünün uzaması ve Türkiye’de yeni gelen hükümetlerin soruna farklı yaklaşımı, ikili ilişkilere bir soğuma katmıştır. Bu konuda Türkiye’den yükselen seslerin temel görüşleri ise şöyledir:

1. Ermenistan sınırların kapatılmasına alıştığı için, Türkiye bu konunun çözümüne etki edememiştir.
2. Azerbaycan, Karabağ Sorunu’nu çözmek istememekte; bu nedenle Türkiye sınırları açarsa Karabağ Sorunu’nun çözümünde Türkiye’nin rolü artabilir.
3. Türkiye-Ermenistan sınırları açılırsa, Ermenistan’ın Rusya’ya bağımlılığı azalır ve Türkiye’nin Ermenistan’da politik karar verme sürecine etkisi artar. Ayrıca Türkiye, Ermenistan’ın Karabağ Sorunu’nda olumlu adım atmasına etki eder.
4. Türkiye, Ermenistan’la sınırları kapatmakla Güney Kafkasya politikasını Karabağ’ın esiri etmiş, taraf olmuş ve Güney Kafkasya’nın bütünlüğüne etki etmek olanağı bu şekilde kısıtlanmıştır.
5. Türkiye, Ermenistan’la sınırları kapattığı için birçok devletle ilişkileri zarar görmüştür (Veliyev, 2012: 30).

Bu fikirlerin temel sebebi olarak Türkiye’deki iktidarların Karabağ Sorunu dolayısıyla Azerbaycan’a ve Ermenistan’a farklı politikayla yaklaşmak istemelerinden kaynaklandığını belirtmemiz gerekmektedir. Oysaki Ermenistan, işgal ettiği topraklardan hala çekilmemiştir. Bugün Ermenistan, sadece Dağlık Karabağ’ın işgali ile yetinmemiştir. Ermenistan, 2000’li yılların başı itibariyle Karabağ’da ve Karabağ çevresinde işgal edilmiş Azerbaycan topraklarına olan niyetini de gizlememiştir (Mustafa, 2010: 55). Neticede Türkiye’deki bu politika değişiklikleri, Azerbaycan’la olan ilişkilere zaman zaman zarar vermiştir. Haydar Aliyev döneminde bu konular gündeme pek gelmese de kendinden sonra iktidara gelen İlham Aliyev döneminde bu konular ilişkilere zarar vermeye başlamıştır. Bu sıkıntıyı gören Türkiye, TBMM Başkanı Ömer İzgi aracılığıyla konuya açıklık getirme zarureti duymuştur. Bu sebeple 7 Şubat 2002’de Bakü’yü ziyaret eden TBMM

Başkanı Ömer İzgi, Dağlık Karabağ Sorunu çözülmeden ve Ermenistan işgal ettiği Azerbaycan topraklarından çekilmedikçe Türkiye-Ermenistan ilişkileri söz konusu olamaz demiştir (Paşayeva, 2012: 65). Bu destek mesajı, Bakü'de bir nebze de olsun ilişkilerdeki havayı yumuşatmıştır. Burada şu gerçeği inkâr edemeyiz. İlişkilerde hükümetler değişebilir, çeşitli kararlar da alınabilir; fakat hiç kimse Azerbaycan topraklarının işgal edilmediğini ileri süremez. Sonuçta Azerbaycan'ın Dağlık Karabağ Sorunu'nda, Dağlık Karabağ'ı Ermenistan'la birleştirmek için birtakım güçler planlı bir şekilde politikalar yürütmüşler, Ermeniler ve Ermeniperestler yapay "Dağlık Karabağ Sorunu" yaratmışlar, bütün bunlar sonrası Ermenistan, Azerbaycan'a yönelik sürekli askerî tecavüzlerde bulunmuştur. Ermenistan bütün bu gelişmeler sonrası ise Azerbaycan'ın Dağlık Karabağ ve diğer arazilerini (% 20 arazi) işgal etmiştir (Şahsuvarov, 2010: 56). Aslında Azerbaycan için, Ermenistan ile yaşanan Dağlık Karabağ Sorunu'nun çözülmesi, ülkenin dış politikasında öncelikli bir sorun olarak kabul edilmiştir. Bu mevcut hal, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin dış politika manevralarını sınırlandırmıştır.

Azerbaycan ile Türkiye arasında yaşanan bu olumsuz siyasi gelişmelere rağmen Türkiye, 2000'li yıllarda yoğunlaşan Azerbaycan-Ermenistan ikili görüşmelerine de büyük destek vermiştir. Çünkü Türkiye, Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki görüşmeler sürecine barışçı bir çözüm yolu bulunmasının yararlı olacağını düşünmektedir. Türkiye sürekli, Yukarı Karabağ Sorunu'nun çözümünde her iki tarafın da kabul edeceği bir çözüme destek vermeye hazır olduğunu beyan etmiştir. Türkiye ayrıca, çözüm sürecindeki anlaşmazlıkların aşılması için yeni yollar yaratılmasının ve her iki tarafın, özellikle de 1 milyonu aşkın Azerbaycan Türk'ünün, yerinden yurdundan edilmesinin ardından bu insanların beklentilerinin karşılanması amacıyla uluslararası toplumun daha aktif bir biçimde barış sürecine katkıda bulunmasının gerekli olduğunu belirtmektedir. Türkiye'nin girişimleriyle Yukarı Karabağ Sorunu'nun çözümünde "kolaylaştırıcı" rolü oynamak ve diğer bölgesel sorunlar hakkında görüş alışverişinde bulunmak üzere Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı'nın öncülüğünde, Azerbaycan ve Ermenistan Dışişleri Bakanı'nın da bulunduğu bir diyalog forumu oluşturulmuştur. Forum, ilk toplantıyı 15 Mayıs 2002'de İzlanda'nın başkenti Reykjavik'te gerçekleştirmiştir (Mikail ve Tazegül,

2012: 122-123). Bu görüşmeler maratonu, İlham Aliyev zamanında da sürdürülmüştür.

2003 yılı ise artık Haydar Aliyev'in son dönemleridir. Aliyev 12 Aralık 2003'te 81 yaşında ABD'nin Cleveland Hastanesi'nde vefat etmiştir (http://www.azerbaijans.com/content_842_tr.html, 2014). Haydar Aliyev'in vefatı, Azerbaycan'da Aliyev ailesinin etkinliğini sonlandırmamıştır. Haydar Aliyev, oğlu İlham Aliyev'i Azerbaycan siyaseti için daha önceden hazırlamıştır. Aliyev, hastalığının tedavisi sürecinde yurtdışında olacağı için oğlu İlham Aliyev'i Ağustos 2003'te Azerbaycan Başbakanlığı koltuğuna getirtmiştir. Mesela, Haydar Aliyev vefat etmeden önce Azerbaycan'da Ekim 2003'te yapılan başkanlık seçimleri için aday olmuştur. Bu seçimlerde Haydar Aliyev'in isteği ile oğlu İlham Aliyev de aday olmuştur. İlham Aliyev iktidara geldikten sonra, tıpkı babası gibi, Türkiye için "Azerbaycan Cumhuriyeti'nin en yakın dostu ve müttefiki" ifadesini kullanmıştır. O da Haydar Aliyev'in dış politikada benimsediği stratejiyi devam ettirmiş ve Azerbaycan-Türkiye ilişkilerinde günümüze gelinmiştir (Salmanlı, 2007: 41).

Haydar Aliyev döneminde Azerbaycan millileşmeyi sağlamaya çalışmıştır. Mesela ülkede, Sovyet yanlısı tarih yazıcılığı terk edilmiştir. Aliyev, Azerbaycan ve Türkiye'nin ortak tarih doktrini oluşturması için de uğraşmıştır (Cabbarlı, 2012: 199). Onun jeopolitik siyasi görüşleri, günümüz siyasi gelişmeleriyle örtüşmeye de başlamıştır. Aliyev zamanında ayrıca, Azerbaycan'ın para birimi manatın üzerine millî kahramanların resimleri işlenmeye başlamıştır. Aliyev iktidarı, Elçibey iktidarından "denge politikası" izlemesi yönüyle ayrılır. O, bazen Rusya yanlısı bir politika izlerken bazen de Türkiye yanlısı bir politikayı tercih etmiştir. Aliyev'in son dönemleri, ağırlıklı olarak Türkiye'ye ve Batı'ya yakınlaşma siyaseti ile geçmiştir.

2.2. Askerî İlişkiler

Azerbaycan ile Türkiye arasındaki askerî ilişkilerin daha iyi anlaşılması için incelenmesi gereken bir konu, her iki ülke açısından askerî ilişkilerin dış politikada tuttuğu yerdir. Çünkü ikili askerî ilişkilerin, genel olarak ikili ilişkilerde tuttuğu yer, sadece ilişkilerin genel ruhundan değil, aynı zamanda genel olarak bu iki ülke için

askerî konuların taşıdığı önem ve askerî konuların bu iki ülkenin dış politikasında tuttuğu yerden kaynaklanmıştır.

Azerbaycan ile Türkiye arasındaki askerî ilişkilerin yakın tarihini, geniş bir çerçevede ele alacak olursak bunu 20. yüzyılın başlarına kadar götürmemiz mümkündür (http://www.jandarma.gov.tr/diger/dis_iliskiler.htm, 2012). Çünkü Azerbaycan ile Türkiye, askerî ilişkilere, daha doğrusu askerî iş birliğine, 20. yüzyılın ilk yarısında Kafkas İslam Ordusunun kurulmasıyla başlamıştır. O dönemde, Rus ordusunun Brest-Litovsk Antlaşması (1918) ile Güney Kafkasya'nın büyük bir kısmından çekilmesi ve bölgede Ermeni taşkınlıkları, Azerbaycan ile Türkiye'nin (Osmanlı) askerî iş birliğine gitmelerine sebep olmuştur (Bal, 2010: 93-127).

Azerbaycan ile Türkiye arasındaki kardeşlik ilişkileri, aslında iki ülkenin ortak tarihine ve köklerine dayanmaktadır. Kardeşlik ilişkilerinin doğal bir sonucu olarak Türkiye Cumhuriyeti, yaklaşık 71 yıl sonra bağımsızlığını yeniden kazanan, Azerbaycan Cumhuriyeti'ni 9 Kasım 1991'de tanıyan ülkelerden ilki olmuştur. Azerbaycan ile Türkiye'nin yakın ilişki ve kardeşlik münasebetlerine baktığımızda, 20. yüzyılın başlarında 1918 yılında Azerbaycan'ın bir devlet olarak ilanını ve Azerbaycan topraklarını kurtarmak için yapılan harekâtın sonunda, 15 Eylül 1918'de Bakü'yü Bolşevik ve Ermeni işgalinden kurtaran Nuri Paşa komutasındaki "Kafkas İslam Ordusu"nu hatırlarız (Kılıç, 2012: 14).

Türkiye ve SSCB, geçen yüzyılın 1920'li yıllarında müttefik olmalarına rağmen İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra rakip kutuplarda yer almışlardır. Bu durumdan haliyle Azerbaycan da etkilenmiştir. Dolayısıyla bu dönemde Türkiye ile Azerbaycan, uluslararası arenada adeta birbirlerine "rakip" olmuşlardır (Veliyev, 2012: 23). İki ülke arasındaki bu rekabet isteyerek değil, Rus baskısı ve işgalinin Azerbaycan'da hissedilmesi sonucu oluşmuştur.

Azerbaycan'da Rus egemenliğinin olduğu 170 yıl boyunca, Azerbaycan'ın kendisine ait bir ordusu olmamıştır (Musayev, 2012: 173). Soğuk Savaş yıllarında Azerbaycan'ın kendi millî ordusu olmadığı için Azerbaycan ile Türkiye arasında askerî ilişkilerden söz etmek mümkün değildir.

Soğuk Savaş'ın sona ermesi ile birlikte uluslararası ilişkilerde birçok kavram yeniden tanımlanmıştır. Bu durum ise çok sayıda ülkenin stratejik önemini yeniden gözden geçirilmesine yol açmıştır. Güney Kafkasya, Soğuk Savaş sonrası dünya politikasında dikkatleri hemen üzerine çekmiştir. Bunda Güney Kafkasya'nın sunduğu fırsatlar kadar, Soğuk Savaş yıllarının siyasi ve askerî şartları döneminde gizli kalan muhtelif anlaşmazlıkların ve çatışmaların ortaya çıkması da etkili olmuştur. Bununla birlikte, küreselleşen dünya ekonomisinde artan enerji talebinin karşılanması açısından bölge ülkelerinin hem kaynak hem de Asya-Avrupa geçiş güzergâhında olmaları önemlerini daha da artırmıştır. Güney Kafkasya'nın jeostratejik ulaşım hatlarının kesiştiği bir noktada bulunması, uluslararası ilişkilerdeki önemini daha da artmıştır (Kılıç, 2012: 13). İşte bu noktada Azerbaycan-Türkiye ilişkilerinin, siyasi olduğu kadar askerî değeri de artmıştır.

Askerî ilişkilerde her iki ülkenin de esas amacı, ülkelerindeki hem iç hem de dış güvenlik ortamının yeniden tesisini sağlamaktır. Elbette, iç ve dış güvenliğin askerî boyutu dışında ekolojik, informatik ve ekonomik başka boyutları da vardır. Azerbaycan'da millî ordunun kurulması ve geliştirilmesi için Türkiye'nin Azerbaycan'a önemli katkıları olmaktadır. Mesela, Türkiye ile Azerbaycan arasında Azerbaycan ordusunun eğitilmesi için çeşitli anlaşmalar imzalanmış ve Türk subaylar Azerbaycan askerlerini eğitmiştir. Bununla birlikte Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki anlaşmazlıklara bağlı olarak Türkiye ile Azerbaycan arasındaki ilişkilerin en önemli alanlarından birini Karabağ Savaşı teşkil etmiştir. Azerbaycan'ın karşı karşıya kaldığı en önemli problem olmasının yanı sıra, ülkenin bazı sosyal ve ekonomik problemlerinin de temel nedenini oluşturan Dağlık Karabağ Sorunu'nun çözümünde Türkiye Cumhuriyeti, problemin başladığı ve henüz Azerbaycan'ın bağımsız olmadığı ilk günden itibaren Azerbaycan'ın sıkıntılarının giderilmesi için elinden geleni yapmıştır. Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünün korunmasına önem veren ülkelerden belki de ilki Türkiye'dir. Türkiye, Karabağ Sorunu'nun bir an önce adil, barışçıl ve kalıcı yollardan çözülmesi amacıyla ikili düzeyde ve AGİT-Minsk Grubu içinde aktif olarak çaba göstermektedir (Aras, 2004: 200-201). Bu bağlamda Türkiye, Azerbaycan-Ermenistan Savaşı'na askerî olarak müdahale etmese bile, uluslararası arenaya ve organizasyonlara sorunu taşıyan, Azerbaycan'ı destekleyen ülkelere biri olmuştur (Veliyev, 2012: 29).

Öte yandan Soğuk Savaş sonrasında güvenlik kavramı değişmiş, terörün küresel anlamda artan etkisi, kitle imha silahları, sınır ötesi suç örgütleri ve siber saldırılar gibi değişik güvenlik konuları daha da önemli hale gelmiştir. Bütün bu gelişmeler üzerine Türkiye'nin resmî dış politikasında en önemli yapı olarak Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (NATO) ön plana çıkmıştır. Türk dış politikasında Nato'nun ikili askerî ilişkilerde önemli belirleyiciliğinin olması, Türkiye'nin çok uluslu askerî müdahalelere katılımına sebep olmuştur. Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK)'nin 1980-1990 arası sınır ötesi askerî harekâtları sonrası, iç ve dış politika ile uluslararası arenada artan rolü dikkatleri çekmiştir (Cafersoy ve Aslanlı, 2012: 150-151). Türkiye bu noktada Azerbaycan'a askerî desteğini, Azerbaycan'ın bağımsızlığının ilk günlerinden beri vermiştir ve vermeye de devam etmiştir. Azerbaycan'ın NATO üyeliğine de büyük destek veren Türkiye, Azerbaycan'ı Batı Bloğu'nun en doğu ucu yapmak istemektedir.

Azerbaycan-Türkiye ilişkilerindeki yakınlaşma, bölgede güçlü bir konuma sahip olmalarına katkı sağlaması bakımından da dikkat çekicidir. İki devlet arasındaki yakın ve çok yönlü iş birliği, Türkiye ve Azerbaycan'ın bölgede etkinlik sahibi olmasından çekinen bazı devletlerin yakınlaşmasına ve iş birliğine gitmesine neden olmaktadır. Mesela, Azerbaycan-Türkiye iş birliğine karşın İran, Ermenistan, Rusya, Yunanistan ve Güney Kıbrıs Rum Yönetimi (GKRY) arasında bir yakınlaşmadan bahsetmemiz söz konusudur. Yunanistan, GKRY ve Ermenistan arasındaki yakınlaşmada Azerbaycan'ı rahatsız eden esas unsur, Azerbaycan'ın Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (KKTC)'ni tanıması durumunda, Yunanistan ve GKRY'nin Karabağ'ın bağımsızlığını tanıması ihtimalidir. Bu ihtimal, Azerbaycan'ın KKTC ile ilişkilerini geliştirme yönündeki çabalarını ve hareket alanlarını sınırlandırmaktadır. Dağlık Karabağ Sorunu'nun çözümü, Azerbaycan'ın iç ve dış politikada daha rahat politikalar üretmesini kolaylaştırabilecektir. Azerbaycan bu sorununu çözdüğü takdirde, KKTC'yi tanıyabilecek duruma gelecektir (Güzel, 2009: 34-35). Böylece Azerbaycan ile Türkiye, hatta KKTC, dış politikada da askerî alandaki iş birliği fırsatlarını yakalayabileceklerdir.

Azerbaycan'ın iç ve dış güvenliği için, Türkiye ile askerî iş birliği yapması gerekmektedir. Çünkü Ermenistan, kendi güvenliği için Rusya ile iş birliği yaparken

ve Rusya da Kafkasya'daki çıkarları için Ermenistan'ı desteklerken; dini, dili ve ırkı bir olan Azerbaycan ile Türkiye'nin ortak askerî projeler gerçekleştirilmemesi akla uygun düşmemektedir. Ayrıca, Azerbaycan'ın % 20'si komşusu Ermenistan tarafından işgal edilmişken bu iş birliğinin Azerbaycan açısından çok büyük faydaları da olabilecektir. Uluslararası güçlerin bu konudaki "çifte standartlı" tutumu, uluslararası barış, güvenlik ve istikrara darbe vurmakta, Ermenistan ile Azerbaycan arasındaki Dağlık Karabağ Sorunu'nun barışçı yollarla çözümünü geciktirmektedir. Bu anlayış ise Ermenistan'ı sürekli işgalci politikalar üretmeye ve bunları uygulamaya teşvik etmektedir (Aslanov, 2012: 10). Böyle bir durumda, Türkiye'nin Azerbaycan'la askerî iş birliğine gitmemesi düşünülemez bir gerçekliktir.

Azerbaycan ile Türkiye arasındaki askerî ilişkiler, her iki ülke açısından da sürekli gündemde olan bir konudur. Bazı dönemlerde bu konu, daha fazla gündeme gelmekte ve her iki ülkede de açık veya gizli olarak seslendirilmektedir. Örneğin, Azerbaycan topraklarının halen Ermenistan'ın işgali altında bulunması bu durumu gündeme getirmektedir. Yine Ermenistan ile Azerbaycan arasında gerginliğin tırmandığı dönemlerde ve Rusya ile Ermenistan arasındaki askerî ilişkilerin geliştirilmesine ilişkin adımlar atıldığında bu ilişkiler dillendirilmektedir. Rusya ile Ermenistan arasında ikili askerî ilişkilere ilişkin anlaşmalar imzalandığında veya Rusya'nın Ermenistan'a büyük oranda askerî yardım yaptığında iki ülke kamuoyunda bu konu daha fazla dillendirilmektedir. Ayrıca, hem Azerbaycan hem de Türkiye açısından stratejik öneme sahip olan enerji nakil hatları (Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattı, Bakü-Tiflis-Erzurum Doğalgaz Boru Hattı) saldırıya maruz kaldığında askerî iş birliğinden bahsedilir olmuştur. Askerî iş birliğinden, özellikle Azerbaycan kamuoyunda yoğun olmak üzere, Azerbaycan ile Türkiye'nin askerî ilişkilerinin ileri düzeylere taşınması gerektiği konusu yoğun bir biçimde tartışılmakta ve konuşulmaktadır. Konu, iki ülkenin NATO ile iş birliği vesilesiyle bir araya gelmelerinde de sürekli gündeme gelmektedir (Cafersoy ve Aslanlı, 2012: 149).

Devletlerin bağımsızlığını kazandıktan sonra yaptıkları işlerden biri de kendi devletlerinin temel unsurlarını oluşturmak olmuştur. Bu temel unsurlardan biri, belki

de en önemlisi, ordu kurmaktır. Azerbaycan da 18 Ekim 1991’de bağımsızlığını ilan ettikten sonra devletin temel unsurlarını oluşturmak ve bunları hayata geçirmek için kolları sıvamıştır. Bu bağlamda Azerbaycan’ın temel unsurlarından biri de, belki de en önemlisi, ülke silahlı kuvvetlerinin oluşturulması olmuştur (Musayev, 2012: 173). Bağımsızlığını kazanan devletler genellikle bu işte tecrübesi bulunan devletlerden yardım alırlar. Azerbaycan da, silahlı kuvvetlerini oluşturmak için Türkiye’den yardım almıştır.

Azerbaycan ile Türkiye arasındaki ilk askerî temas, Mütellibov zamanında olmuştur. Mütellibov, Karabağ’da Ermenistan ile savaş başlayınca Azerbaycan’ı savunmak üzere acilen ordu kurmaları gerektiğini belirtmiştir. Mütellibov, bu konuda Türk yetkililerle görüştüğünü ve Türkiye’nin bu konuda Azerbaycan’a yardımcı olacağını belirtmiştir. Bu demec, o dönemki şartlarda laftan öteye fazla gitmemiş ve gerçeğe dönüşmemiştir (Cafersoy ve Aslanlı, 2012: 155). Bunda, dönemin siyasi ve askerî konjonktürü de etkili olmuştur.

Elçibey döneminde ise askerî ilişkiler biraz daha yoğunlaşmıştır. İki ülke arasındaki askerî ilişkiler, Rusya ve Ermenistan arasındaki iş birliğine benzer bir şey isteyen Elçibey’in istediği gibi ve istediği oranda olmasa da Ermenistan’ın Azerbaycan’a saldırılarının olduğu dönemde Türkiye, Azerbaycan’a askerî alanda eğitim ve danışmanlık hizmetleri vermiştir. Askerî danışmanlık hizmeti, Azerbaycan’a yollanmış TSK’ye mensup üst düzey Türkiyeli askerî yetkililer aracılığıyla verilmiştir. Bu yetkililer, Azerbaycan’ın harp okullarında ve harp akademilerinde uzun süreli kadro eğitiminin yanı sıra, kısa dönemli askerî eğitim projeleri ve uygulamaları da gerçekleştirmişlerdir. Aslında Karabağ Savaşı sırasında Rusya’nın Ermenistan’a verdiği askerî destek, Türkiye’nin Azerbaycan’a verdiği askerî destekten daha çoktur. Yine de askerî ilişkilerin önemi açısından, Türkiye’nin Azerbaycan’a verdiği askerî destek de dikkate değerdir (Cafersoy ve Aslanlı, 2012: 167).

Azerbaycan için bağımsızlık sonrası yıllar oldukça sıkıntılı başlamıştır. Çünkü bağımsızlığını kazandıktan sonra Azerbaycan, daha ilk günlerden itibaren çözümü karmaşık iç ve dış sorunlarla karşılaşmıştır. Bunlardan biri de Ermenistan’ın Karabağ

Sorunu dolayısıyla Azerbaycan topraklarına saldırıdır. SSCB'nin dağılacağını anlayan ve bu yönde politikalar geliştiren Ermenistan, daha SSCB sancılı dönemden geçerken kendi silahlı gruplarını oluşturmuştur. Nitekim bu gruplar SSCB'nin ardından Ermenistan Silahlı Kuvvetlerinin temelini oluşturmuşlardır. Ermenistan Cumhuriyeti, daha sonra dağılmış olan Sovyet ordusunun paralı askerlerinin de yardımıyla Karabağ Sorunu'nda Azerbaycan'a karşı tek taraflı toprak iddialarında bulunarak ilan edilmemiş bir savaşa başlamıştır. Söz konusu yıllarda Azerbaycan halkı, ülkede henüz millî bir ordu olmadığı için Ermenilerin işgalci saldırılarına karşı gönüllülerden oluşan silahlı birlikler oluşturmuşlardır. Söz konusu gönüllü gruplar, savaş ve askerlik eğitimleri almadıkları, bu konuda deneyimleri olmadığı, ülkede düzenli askerî birlikler oluşturulmadığı ve tek bir komutanlık altında birleştirilmedikleri için Ermeni ordusunun işgallerine karşı başarı sağlayamamışlardır. Karabağ Savaşı'nın Ermenistan lehine ve Azerbaycan aleyhine gelişmesi üzerine ülkede acil olarak gerçek ve disiplinli bir ordunun kurulması gündeme gelmiştir. Yeni bir devlette, yeni ordu kurmak zorlu ve karmaşık bir süreçtir. O dönemde askerî alanda Azerbaycanlı millî kadro sayısının oldukça az olması dolayısıyla Karabağ Savaşı sürekli Azerbaycan aleyhine gelişme göstermiştir. Mevcut personelle silahlı kuvvetlerin oluşumu ve tamamlanması ise yalnız barış ve istikrar ortamında mümkün olan bir durumdur. Buna paralel olarak Ermeni işgali, Rus desteği ile artmış ve genişlemiştir. Mevcut şartlarda Azerbaycan için acil çıkış yolu, bir yandan gönüllüleri askerî eğitime tabi tutmak ve bir yandan da düzenli bir orduya geçmek olarak belirlenmiştir (Musayev, 2012: 173-174).

Millî ordu konusundaki ilk somut adımı Elçibey atmıştır. Karabağ ile ilgili yukarıda bahsettiğimiz gelişmeler olurken bu dönemde Türkiye'de temaslarını sürdüren Elçibey, 3 Kasım 1992'de iki ülke arasında askerî alanda iş birliğinin geliştirileceğini ifade etmiştir. Elçibey'in bu ziyaretinin hemen ardından, yeni kurulacak Azerbaycan Silahlı Kuvvetlerinin genç subaylarına eğitim vermek ve aynı zamanda yeni oluşturulan orduya teknik yönden yardımda bulunmak amacıyla 1992'de Azerbaycan Hükümeti ile Türkiye Hükümeti arasında "Askerî Alanda Bilimsel Teknik ve Eğitim Öğretim İş Birliği Protokolü" imzalanmıştır. Türkiye'den bu protokolün ardından, antlaşma koşullarını yerine getirmek ve daha geniş yelpazede Azerbaycanlı askerlere eğitim vermek amacıyla, TSK içinden seçilmiş en yetenekli subay ve astsubaylar

Azerbaycan'a gönderilmiştir. Gerçekten de bağımsızlığını henüz yeni kazanmış ve türlü sıkıntılarla boğuşmak zorunda olan Azerbaycan Devleti'nin en zor anlarında onun yanında olan ve onu destekleyen ilk ve tek devlet Türkiye Cumhuriyeti olmuştur (Musayev, 2012: 174).

Elçibey iktidarında Azerbaycan ile Türkiye'nin askerî ilişkilerinin boyutuna ilişkin beklentiler, kimi çevrelerce abartılı bulunmuştur. İki ülke arasındaki askerî ilişkilerin beklenebilir verememesi, kimilerine göre Türkiye'deki yönetimlerin çekingen tavırları, kimilerine göre ise Elçibey'in beklentilerinin aşırı olması ve dönemin gerçekçi politikalarını yansıtmaması dolayısıyla başarısız olmuştur. Bazı çevrelere göre ise askerî alandaki iş birliği beklentilerinin yüksek olması sonrası oluşan hava, dönemin uluslararası şartları müsait olmadığı için gerçekleşmemiştir (Cafersoy ve Aslanlı, 2012: 156).

Haydar Aliyev ile birlikte iki ülke arasındaki askerî ilişkiler, Aliyev'in başlangıçta Rusya'ya yaklaşma politikası dolayısıyla gerileme yaşamıştır. Aliyev'in daha sonraki dönemlerde Türkiye ve Batı'ya yaklaşma politikası ile Azerbaycan-Türkiye askerî ilişkileri daha da yoğunlaşmıştır. Aliyev, iktidarı boyunca Azerbaycan ile Türkiye ilişkilerinin özellikle askerî alanda iş birliği çerçevesinde geliştirilmesine büyük önem vermiştir. Bunun sonucu olarak TSK'nin katılımı ve desteği ile Azerbaycan Harp Okulu, Azerbaycan Askerî Hava Kuvvetleri Okulu ve Azerbaycan Askerî Denizcilik Okulu yeniden yapılandırılarak NATO standartlarına çıkarılmıştır. Günümüzde söz konusu bu okullarda, eğitim ve öğretim düzeyinin yüksek standartlarda olduğunu belirten yabancı devletlerin askerî alandaki uzmanları, NATO standardında eğitim veren bu okullarda, kendi ülkelerinin askerlerinin de eğitim görmeleri için Azerbaycan'dan istekte bulunmuşlardır (Musayev, 2012: 175).

Daha önce de belirtildiği gibi, Azerbaycan ile Türkiye arasındaki askerî ilişkilerdeki esas gelişim dönemi, Aliyev'in iktidarı ile gerçekleşmiştir. İki ülke arasında, özellikle 1990'ların ikinci yarısında bu alandaki iş birliği daha da artmıştır. Türkiye ve Azerbaycan arasında Ankara'da 10 Haziran 1996'da "Askerî Alanda Eğitim, Teknik ve Bilimsel İş Birliği Protokolü" imzalanmıştır. 7 Temmuz 1996'da ise Türkiye'nin Genelkurmay Başkanı Orgeneral Doğan Güreş, ikili ilişkilerde ilerleme

sağlamak ve gelinen noktayı değerlendirmek için Bakü'yü ziyaret etmiştir. Askerî alandaki bu antlaşmaya, Türkiye adına Genelkurmay Başkanı Orgeneral Hakkı Karadayı, Azerbaycan adına ise Savunma Bakanı Tümgeneral Sefer Ebiyev imza atmıştır. İki ülke arasında bu denli yakın ilişkilere rağmen henüz geniş kapsamlı askerî iş birliğini öngören askerî ve politik antlaşmalar imzalanmamıştır. İkili askerî ilişkiler, Azerbaycan subaylarının Türk askerî okullarında eğitim görmesi ve Kosova'daki BM Barış Gücü'nde görev yapan Azerbaycan taburunun Türkiye tarafından finanse edilmesi ile sınırlı kalmıştır. İki ülke, askerî ilişkilerde 1999'un başlarından itibaren yeni bir aşamaya geçmiştir. Bu dönemin başlamasını sağlayan gelişme ise Azerbaycan Devlet Başkanı Aliyev'in Dış Politika Danışmanı Vefa Guluzade'nin Azerbaycan'ın kendi güvenliğini sağlayabilmesi için, Batı ve Türkiye ile geniş çaplı askerî iş birliği yapması gerektiğini belirtmesi olmuştur. Guluzade, Batı ile iş birliği için Türkiye'deki İncirlik NATO Üssü'nü, Azerbaycan'daki Abşeron Yarımadası'na yerleştirmeyi önermiştir. Guluzade'nin bu tarihî çıkışı ve önerisinin ardından, Türkiye ile Azerbaycan arasındaki askerî ilişkiler daha da ivme kazanmıştır. Her iki ülkenin de resmî makamları, Rusya faktörü nedeniyle bu öneriye ilk başta mesafeli yaklaşımlar da resmî makamlar, Ocak 2000'den itibaren bu olasılığa ihtimal vermeye başlamışlardır. Ocak 2000'de Ankara'yı ziyaret eden Azerbaycan Savunma Bakanı Sefer Ebiyev, Azerbaycan ile Türkiye arasında "Askerî İttifak Antlaşması" imzalanabileceğini belirterek iki ülke arasında gerçekleştirilmek istenen askerî iş birliğine vurgu yapmıştır. Şubat 2000'de ise Türkiye Genelkurmay Başkanlığı Lojistik Kuvvetler Komutanı Korgeneral İbrahim Tülün ve Kara Kuvvetleri Lojistik Destek Komutanı Orhan Tiryak, Bakü'yü ziyaret ederek askerî iş birliği konusunu görüşmüşlerdir (Akdoğan, 2007: 58-59).

Azerbaycan ile Türkiye arasında gittikçe artan askerî iş birliğine rağmen, Azerbaycan ordusunun ihtiyaçları Türkiye tarafından tam olarak karşılanamamıştır. Azerbaycan'ın askerî sanayi yapısını kuvvetlendirmek için oluşturulan "Azerbaycan Özel Makine ve Dönüşüm Komitesi" de gelişmiş bir orduda olması gereken ihtiyaçları karşılayamamıştır. Bu komitenin faaliyetlerini artırmak amacıyla 20 Eylül 2000'de Azerbaycan Özel Makine ve Dönüşüm Komitesi ile Türkiye'nin askerî mühimmatlar üreten "Makine ve Kimya Endüstrisi Kurumu (MKEK)" arasında "Askerî Savunma Sanayi Alanında İş Birliği Protokolü" imzalanmıştır. Bu

protokolde MKEK'in, Azerbaycan Askerî Sanayi Kurumu'nun gelişimine çok yönlü yardım etmesi hedeflenmiştir. Protokol, Azerbaycan Özel Makine ve Dönüşüm Komitesinin faaliyetlerine olumlu katkı sağlamıştır. Kurum iki ülke arasındaki bu iş birliğine rağmen, modern dönemin askerî ihtiyaçlarını ve taleplerini karşılamakta yetersiz kalmıştır (Musayev, 2012: 176).

Türkiye ile askerî iş birliğini artırmak için 1 Mart 2001'de Azerbaycan Savunma Bakanı Sefer Ebiyev, Türkiye Genelkurmay Başkanlığı Planlama ve Kaynak Yönetim Dairesi Başkanı Tümgeneral Şerafeddin Telyaza'nın başkanlık ettiği heyetle ikili bir görüşme yapmıştır (Cafersoy ve Aslanlı, 2012: 158). Ebiyev, iki ülke arasında askerî ilişkilerin daha da geliştirilmesi gereksiniminden söz ederken, görüşmeler sonucu Azerbaycan Hükümeti ile Türkiye Hükümeti arasında "Karşılıksız Askerî Yardım Protokolü" ve Azerbaycan Savunma Bakanlığı ile Türkiye Genelkurmay Başkanlığı arasında "Ekonomik Yardım Protokolü" imzalanmıştır. Bu antlaşmalarla Türkiye'nin, Azerbaycan Silahlı Kuvvetlerine 3 milyon dolar yardım yapması planlanmıştır. Görüldüğü gibi Türkiye, Azerbaycan Silahlı Kuvvetlerine verdiği eğitim desteğinin yanı sıra iki ülke arasındaki askerî antlaşmalar çerçevesinde Azerbaycan'a ekonomik yardım yapmayı da benimsemiştir (Salmanlı, 2007: 41). Geline bu son noktaya baktığımızda, iki ülke arasındaki askerî iş birliği giderek güçlenmiştir (Akdoğan, 2007: 59).

2001 yılında ivme kazanan Azerbaycan ile Türkiye askerî ilişkilerinde, Türkiye'nin Azerbaycan'a bağlı Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'ne yardımları da dikkatimizi çekmektedir. 14 Eylül 2001'de Türkiye ile Azerbaycan arasında yapılan "Askerî Alanda Eğitim, Teknik ve Bilimsel İş Birliği Protokolü" çerçevesinde TSK tarafından Nahçıvan'da eğitim amaçlı dershaneler açılmıştır. Aynı antlaşma kapsamında, 15 Eylül 2001'de Nahçıvan 5. Kolordu Komutanlığı, TSK tarafından hibe edilen 80 askerî araç ile 4 iş makinesini törenle teslim almıştır (aktaran Cafersoy ve Aslanlı, 2001: 159).

Azerbaycan Devlet Başkanı Haydar Aliyev, Türkiye'yi ziyareti sırasında Türkiye'nin Genelkurmay Başkanı Orgeneral Hüseyin Kıvrıkoğlu'nun Azerbaycan'a askerî iş birliği alanında yardımlarına karşılık Azerbaycan Cumhuriyeti'nin "şeref madalyasını" takdim

etmiştir (<http://www.byegm.gov.tr/ayin-tarihi2-detay.aspx?=2001&a=8>, 2012). Sonraki yıllarda iki ülke arasında Bakü’de “Azerbaycan-Türkiye Askerî İş Birliği Koordinasyon Kurulu” oluşturulmuştur. 2002’de ise eski Genelkurmay Başkanı Hilmi Özkök, Azerbaycan’ı ziyaret etmiş ve Azerbaycan’a Türkiye’nin askerî alanda her türlü desteği vereceğini belirtmiştir. Azerbaycan bütün bu gelişmeler sonrası NATO bünyesindeki organizasyonlara, Türkiye’nin öncülük ettiği askerî birlik bünyesinde katılmaya başlamıştır. Buna en güzel örnek ise Afganistan’dır (Bulut, 2007: 164-167). İki ülke askerî alanda özellikle 2000’li yıllarda hemen hemen her alanda iş birliğine gitmiştir. Şüphesiz bu gelişmede Aliyev’in payı inkâr edilemez.

Sivil üst düzey Türk yetkililerin göreve başladıktan sonra ilk yurtdışı ziyaretlerini Azerbaycan’a yapmış olmaları ve bu geleneğe askerlerin de katılması, Türkiye tarafından Azerbaycan’la siyasi ve askerî ilişkilere verilen önemin ifadesi olarak değerlendirilebilir. 2000’li yıllarla birlikte Azerbaycan-Türkiye askerî ilişkilerinde belirgin bir yoğunluk yaşanmıştır (Cafersoy ve Aslanlı, 2012: 160). Aliyev iktidarında, Azerbaycan Silahlı Kuvvetlerinin teknik teçhizatı gerekli düzeye ulaştırılmış ve Azerbaycan ordusu çağdaştırılmıştır. NATO üyesi olan Türkiye, bu aşamada da Azerbaycan Silahlı Kuvvetlerine elinden gelen tüm yardımları yapmıştır. TSK danışmanlarının tavsiyelerini dikkate alan Azerbaycan askerî makamları, 2000’li yılların ilk yarısından itibaren bölgenin en hızlı ve güçlü ordusuna sahip olmuştur. Askerî iş birliği sürecinin sonucunda TSK’nin desteği ile Azerbaycan Silahlı Kuvvetlerinin Askerî Akademisi kurulmuştur. Bugün Azerbaycan ordusunun yetenekli subayları söz konusu akademide, askerlik ve askerî danışmanlık gibi eğitimlerin yanı sıra savaş sanatının inceliklerini de öğrenmektedirler. Azerbaycan ordusunda, Askerî Akademi’nin başarılı faaliyetleri sonucu muvazzaf general ve subayların sayısı oldukça artmıştır. Bu general ve subayların yeteneği ile Azerbaycan Silahlı Kuvvetlerinin savaş kabiliyeti ve askerî çevikliği bir hayli yükselmiştir (Musayev, 2012: 176). Türkiye, bu general ve subayların uluslararası örgütlerde görev alması için yoğun bir lobi yürütmüştür. Türkiye, Azerbaycan’ın NATO’daki askerî organizasyonlara katılması gibi faaliyetleri de desteklemiştir.

2.3. Sosyo-Kültürel İlişkiler

Azerbaycan-Türkiye ilişkilerinde yadsınmaması gereken konulardan biri de sosyo-kültürel ilişkilerdir. Sosyo-kültürel ilişkiler, Azerbaycan ile Türkiye arasındaki devletlerarası ilişkilerden çok, iki ülke halkları arasındaki ilişkilerin ve iş birliğinin boyutunu bizlere göstermesi açısından önemlidir.

İki ülke arasındaki sosyo-kültürel ilişkilerin temelini, aşağıdaki antlaşmalar oluşturmaktadır:

- ✓ 2 Kasım 1992: Azerbaycan Cumhuriyeti ile Türkiye Cumhuriyeti Arasında Uzman Kadroların Hazırlanması Hakkında Protokol,
- ✓ 3 Mayıs 1992: Azerbaycan Cumhuriyeti ile Türkiye Cumhuriyeti Arasında Talim, Eğitim, Teknik ve Bilimsel İş Birliği Antlaşması,
- ✓ 2 Kasım 1992: Azerbaycan Cumhuriyeti Bilimler Akademisi ve Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu (TÜBİTAK) Arasında Bilimsel ve Teknik İş Birliği Hakkında Antlaşma,
- ✓ 9 Şubat 1992: Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Televizyon ve Radyo Komitesi ile Türkiye Cumhuriyeti Radyo ve Televizyon Kurumu (TRT) Arasında İş Birliği Protokolü,
- ✓ 9 Şubat 1994: Azerbaycan Cumhuriyeti ile Türkiye Cumhuriyeti Arasında Spor Alanında İş Birliği Hakkında Protokol,
- ✓ 9 Şubat 1994: Azerbaycan Cumhuriyeti ile Türkiye Cumhuriyeti Arasında Kültür ve Sanat Alanlarında İş Birliği Hakkında Protokol,
- ✓ 9 Şubat 1994: Azerbaycan Cumhuriyeti ile Türkiye Cumhuriyeti Arasında Tahsil ve Bilim Alanında İş Birliği Hakkında Protokol,

✓ 30 Mayıs 1994: Azerbaycan Cumhuriyeti ile Türkiye Cumhuriyeti Arasında Bilimsel, Teknik, Sosyal, Kültürel ve İktisadi Alanlarda İş Birliği Hakkında Antlaşma,

✓ 8 Aralık 1995: Azerbaycan Cumhuriyeti ile Türkiye Cumhuriyeti Arasında, Televizyon Yayınları Hakkında Antlaşma (Cabbarlı, 2012: 187-188).

2.3.1. Sivil Toplum Kuruluşlarının İlişkilerdeki Rolü

Katılımcılık ve yönetişimin temel bir değer haline gelme süreciyle birlikte, bazen de ondan bir ölçüde bağımsız olmasıyla beraber sivil toplumun, etkili ve örgütlü bir biçimde devlet yönetiminde sıradan demokrasi araçlarıyla doğrudan temsili dışında, yeni araç ve yöntemlerle söz sahibi olmaya başladığı görülmüştür. Tüm bu gelişmeler yaşanırken dış politika ve dolayısıyla devletlerin diğer devletlerle ilişkileri de Türkçede genel olarak sivil toplum kuruluşları (STK) ya da sivil toplum örgütleri (STÖ) olarak isimlendirdiğimiz yapıların ilgi alanında yer almaya başlamıştır. Daha eskiye ilişkin sınırlı ve kalıplaşmış örnekleri bulunmakla beraber, STK'lerin ülkelerin dış politikasında yer almaları, daha çok “İkinci Dünya Savaşı” sonrası döneme özgü bir durumdur. STK'lerin dış politikadaki rolünün günümüzdeki düzeye varması ise göreceli olmakla birlikte, “Soğuk Savaş” sonrası döneme özgü bir olgudur (Aslanlı, 2012: 203).

Azerbaycan-Türkiye ilişkilerinde STK'lerin üstlendikleri rollere ilişkin ilk örnekler, 1990'lı yılların başlarında görülmektedir. Türkiye'de adında “Azerbaycan” kelimesi geçen, Türk ve Müslüman coğrafyasına yönelik dernek ve vakıfların yaptıkları çalışmalar öne çıkmıştır. Mesela, Türk Ocağı, Azerbaycan Kültür Derneği, Azerbaycan Dayanışma Derneği, Türkiye-Azerbaycan Dostluk ve Dayanışma Derneği, (KÖKSAV) Kök Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Vakfı (<http://www.koksav.org.tr/>, 2015) gibi diğer dernek ve vakıflar, Türkiye'de genel olarak Azerbaycan'ın Karabağ Sorunu başta olmak üzere Azerbaycan'ın iç ve dış sorunlarının çözümüne, Azerbaycan kültürünün tartışılmasına ve Azerbaycan-Türkiye ilişkilerinin çeşitli alanlarda geliştirilmesine katkılar sağlamışlardır. Özellikle 2000'li yıllarla birlikte Türkiye'de, isminde “Azerbaycan” kelimesi geçen

STK'lerin sayısında ciddi bir artış gözlenmiştir. Bunun hem ikili ilişkilerin kazandığı ivme hem de Türkiye'deki ilgili kurumlardaki mevzuat değişiklikleri ile birlikte, Azerbaycan Diaspora Komitesinin de çalışmalarının katkısının olduğunu belirtebiliriz. Dernek ve vakıf gibi STK'lerin sayısındaki artışın faaliyet sayısına arzalandığı şekilde yansımadağı yönünde eleştiriler bulunmakla beraber, her bir STK'nin sadece kuruluşu ile ilgili yaptığı basın toplantısı bile bu artışın önemini bizlere göstermektedir. Diğer yandan Türkiye'nin çeşitli kentlerinde o kentin adıyla "Azerbaycan" kelimesinin yan yana geçtiğı isimlerde STK'lerin kurulması, iki ülkeyi köklü bir biçimde birbirine yaklaştırmaktadır. Ankara Azerbaycan Evi Derneğı, Ankara Evi Derneğı, İzmir Azerbaycan Kültür ve Dayanışma Evi Derneğı, Çanakkale Evi Derneğı, Kocaeli Evi Derneğı, İstanbul Türk Azerbaycan Dostluk Kültür ve Dayanışma Derneğı, İstanbul Azerbaycan Kültür ve Sanat Derneğı, Antalya Azerbaycan Evi Derneğı bunun birkaç örneğidir. Bu derneklerin bir kısmı bütünleşme içine girmiştir. Bunun sonucunda Türkiye'de faaliyet gösteren STK'ler, "Türkiye-Azerbaycan Dernekleri Federasyonu" adıyla ortak bir çatıda birleşmişlerdir (Aslanlı, 2012: 212).

Azerbaycan ile Türkiye arasındaki sosyo-kültürel ilişkilerinin gelişimine katkı sağlayan ve STK'lerin birçoğunda emeğı olan Azerbaycan doğumlu Mehmet Kengerli'yi unutmamak gerekir. Kengerli, SSCB ve Türkiye Cumhuriyeti gibi iki farklı devlette ve ideolojide görev yapmış ender Azerbaycanlı aydınlardan biridir. Kengerli'nin çalışmaları sayesinde Azerbaycan ile Türkiye arasında kültür alışverişi hızlanmış ve iki kardeş ülke birbirine daha da yakınlaşmıştır. Kengerli'nin Azerbaycan ile Türkiye arasındaki kültür alışverişine yaptığı katkılar genelde, Türkiye'ye geldikten sonraki faaliyetlerinde görülmektedir. Kengerli, Türkiye'de Kızılay üyeliğı ve hekimlikler yapmıştır. Ayrıca Kengerli, 1966-1969 yılları arasında Türkiye'de Azerbaycan Kültür Derneğı Başkanlığı yapmıştır. Kengerli, Azerbaycan Cumhuriyeti bağımsız bir devlet olduktan sonra ise 1990-1992 yılları arasında Azerbaycan Kültür Derneğı Danışma Meclisi Başkanlığı yaparak iki ülke arasındaki sosyo-kültürel ilişkilere büyük katkı sağlamıştır (Azerbaycan Türk Kültür Dergisi, 2006: 13). Ayrıca Kengerli, TÜDEV (Türk Devlet ve Toplulukları Dostluk, Kardeşlik ve İş Birliğı Vakfı)'in kurucuları arasında yer alarak, Azerbaycan ile Türkiye arasındaki sosyo-kültürel ilişkilerde, STK'lerin canlandırılmasına ve

gelişimine büyük katkı sağlamıştır (<http://www.anitlar.org.tr/yeni/dr-muhammed-kengerli.html>, 2014). Yine Kengerli, Türkiye’de Anıtlar Kurulu Genel Başkanlığı da yaparak Azerbaycan ile Türkiye arasındaki kültürel ilişkilerin gelişmesini sağlamıştır (<http://www.azerbaycankulder.org/icerik/pdf/temmuz2006.pdf>, 2014).

Azerbaycan ile Türkiye arasındaki sosyo-kültürel ilişkilerde; TC Millî Eğitim Bakanlığı, TC Kültür Bakanlığı, TC Dışişleri Bakanlığı ve TC Devlet Bakanlıklarının ilgili birimleri önemli roller üstlenmişlerdir. Yine YÖK (Yüksek Öğretim Kurumu), TRT (Türkiye Radyo Televizyon Kurumu), DİB (Diyanet İşleri Başkanlığı), BYEGM (Basın, Yayın Enformasyonu Genel Müdürlüğü) ve AKDITYK (Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu) gibi resmî kurumlar da sosyo-kültürel ilişkilere katkı sağlamışlardır. Bunun yanı sıra Çağ Öğretim İşletmeleri, TÜDEV, TKAE, (Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü) ve TDAV (Türk Dünyası Araştırma Vakfı) gibi özel kuruluşlar da ilişkilerde önemli rol oynamaktadırlar. TC Kültür Bakanlığı’na bağlı HAGEM (Halk Kültürleri Araştırma Geliştirme Genel Müdürlüğü); araştırma, kongre, sempozyum, panel, festival, şölen, sergi ve yayın faaliyetleri çerçevesinde projeler üretmekte ve bu kapsamda Azerbaycan’da faaliyet göstermektedir. Dili Türkçe olan ülkeler arasında karşılıklı dostluk ilişkileri kurarak ortak Türk tarihî mirasını ve Türk kültürel değerlerini araştırarak ortaya çıkarmak amacıyla sahip olan TÜRKSOY (Türk Kültürü ve Sanatları Ortak Yönetimi)’un kurucu üyeleri arasında her iki ülke de yer almaktadır. TC Kültür Bakanlığı Yayın Dairesi Başkanlığının, Türk Dünyası’na yaptığı kitap yayını Azerbaycan’ı da kapsamaktadır. Öte yandan Azerbaycan Devlet Başkanı Haydar Aliyev’in girişimleriyle 9 Mart 2001’de Bakü’de “Azerbaycan Atatürk Merkezi” açılmıştır. AKDITYK bünyesinde faaliyet gösteren TTK (Türk Tarih Kurumu), SSCB sonrası oluşan coğrafi bölgelere göre yaptığı yeni yapılanmasında, Azerbaycan’ı Kafkasya Araştırma Kurulu kapsamına almıştır. TDK (Türk Dil Kurumu), Türk Dünyası ile ilgili yaptığı kitap çalışmalarına Azerbaycan’ı da katmış ve ilişkilerin sosyo-kültürel yönüne katkı sağlamıştır. AKM (Atatürk Kültür Merkezi) ise Azerbaycan’ın Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti’nde bulunan Nahçıvan Devlet Üniversitesi’nde, Nahçıvan Atatürk Araştırma Merkezi’ni açmıştır. DİB (Diyanet İşleri Başkanlığı), Azerbaycan’da dört cami yaptırırken iki cami onartmış ve sürekli değişmekle birlikte önemli miktarda din görevlisini, tıpkı Orta Asya ülkelerinde görevlendirdiği gibi,

Azerbaycan'da da görevlendirmiştir. Türkiye ile soydaş ve dindaş olan Türk halklarına, dini, millî ve manevi kimliklerini öğrenmeleri için hizmet götürmeyi amaçlayan bir mevzuata sahip olan DİB' nin diğer önemli bir etkinliği ise 1992-1993 eğitim-öğretim yılından itibaren Bakü Devlet Üniversitesi bünyesinde faaliyet göstermeye başlayan İlahiyat Fakültesi'ni açmasıdır. İlahiyat Fakültesi bünyesinde ayrıca, Bakü-Türk Lisesi de açılmıştır. DİB, bütün bunlar dışında Azerbaycan'a, her yıl Kur'an-ı Kerim ve diğer dini yayınlar göndermektedir (Aras, 2004: 198-200).

Azerbaycan-Türkiye ilişkilerinde, STK'lerin üst düzey bir birlikteliği olmamakla birlikte, iki ülkedeki STK'lerin faaliyetleri oldukça geniş bir alanı kapsamaktadır. Bu alanlar, iki ülke arasında arzulananın çok gerisinde olsalar da askerî, sosyal, eğitim, spor, ekonomi, hukuk, insan hakları, çevre, sağlık, medya, sendikacılık ve diğer alanlarda da çok sayıda iş birliği gerçekleştirilmiştir. Son yıllarda iki ülkedeki STK faaliyetlerinin içine, araştırma merkezleri arasındaki işbirlikleri de eklenmiştir. Azerbaycan'daki STK'ler, iki ülke arasındaki ilişkileri geliştirmeye çalışmışlardır. Bu STK'ler, Azerbaycan Cumhuriyeti kurumlarıyla iş birliği içinde, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin resmî politikasının tamamlayıcısı rolünde çalışmışlardır. Yakın dönemde Türkiye'deki bazı STK'ler, Türk dış politikasında belirleyici rol oynamaya başlamışlardır. Türkiye'deki STK'ler içinde, araştırma merkezi niteliğinde olanlar, ikili ilişkilerde kapsamlı çalışmalar yapmışlardır. Örneğin; (ASAM) Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi (<http://politikakademi.org/2012/02/avrasya-stratejik-arastirmalar-merkezi-asam/>, 2015), SETAV (Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı), TASAM (Türk Asya Stratejik Araştırma Merkezi), USAK (Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu), ORSAM (Ortadoğu Stratejik Araştırmalar Merkezi) ve diğer bazı STK'lerin düzenlediği toplantılara her iki ülkenin yetkilileri bizzat katılmışlardır. Toplantılar daha çok mevcut yönetimlerin politikalarını anlatmaya, onları temellendirmeye ve mevcut ilişkilere katkı sağlamaya yönelik olmuştur. Daha çok USAK yoğunluklu olmak üzere STK'lerin karar alıcılara uzmanlık, araştırma ve kamuoyunu yönlendirme konusunda destek verdikleri de gözlenmiştir. Türkiye'deki STK'ler, resmî devlet politikalarının etkisinin eksik kaldığı dönemlerde, Azerbaycan'a direkt ya da dolaylı yollardan etkide bulunmuşlardır. Bu konuda TÜRKSAM, Azerbaycan ve Türk kamuoyuna, politikacılarına, medyasına hitap ederek ikili ilişkilere katkıda bulunmaya çalışmıştır. TÜRKSAM ayrıca, Azerbaycan

ve Azerbaycan'ın ilgi duyduğu temel konularla ilgili sürekli çalışmalar (araştırma, yayın, etkinlik ve açıklama gibi) yapan STK'ler arasında yerini almıştır (Aslanlı, 2012: 210-211).

Görüldüğü gibi modern dünyada, devletlerden daha çok STK'lerin yaptıkları faaliyetler önem kazanmıştır (Cabbarlı, 2012: 196). Azerbaycan-Türkiye ilişkilerinde de STK'lerin, özellikle Azerbaycan'ın bağımsızlığı sonrası, ikili ilişkilerin gelişimine katkıları olmuştur. STK'lerin bu faaliyetleri çerçevesinde, bir de TİKA (Türk İş Birliği ve Kalkınma Ajansı)'nın Azerbaycan-Türkiye ilişkilerinde yaptığı faaliyetlere göz atmak gerekmektedir.

TİKA, Azerbaycan ile Türkiye arasında ekonomik ve kültürel iş birliğinin geliştirilmesi amacıyla çalışmalar yürütmektedir. TİKA, Azerbaycan'da aşağıdaki alanlarda faaliyet göstererek farklı projeleri gerçekleştirmiş ve gerçekleştirmeye devam etmiştir:

- ✓ Kurumsal ve İdari Yapıların Geliştirilmesi Programı,
- ✓ Avrasya Ülkelerinde Tarım Sistemlerini Araştırma ve Geliştirme Programları,
- ✓ Avrasya Ülkelerinde Girişimciliği, Küçük ve Orta Ölçekli Sanayi Geliştirme Programları,
- ✓ Turizm ve Hizmet Sektörünü Geliştirme Programları,
- ✓ Sosyal İş Birliği Programları,
- ✓ Eğitim ve Kültürel İş Birliği Programları'dır (Aras, 2004: 178-179).

2.3.2. İkili İlişkilerde Eğitimin Rolü

Azerbaycan'da Çarlık döneminde, çocuklara 5 yaşından başlayarak medrese temelli İslami eğitim verilmektedir. Yalnız bu durum, 19. yüzyıldan itibaren değişmeye

başlamış ve eğitim kurumlarının yerini bu yüzyıldan itibaren seküler eğitim kurumları almaya başlamıştır. Ayrıca bu dönemde Azerice eğitim veren okullar da yavaş yavaş yasaklanmıştır. Azerbaycan'da SSCB döneminde ise yaklaşık 70 yıl, eğitimde Sovyet etkisi görülmektedir. Ülkede bu dönemde eğitim, tüm Sovyet coğrafyasında olduğu gibi, merkezi bir şekilde ve Marksist-Leninist bir anlayışla verilmeğe başlanmıştır (Akman, 2005: 32).

Azerbaycan'da bağımsızlıkla birlikte şiddetlenen savaş ortamına bağlı olarak bağımsızlığın ilk yıllarında eğitimde genel olarak bir düşüş yaşanmıştır. Dolayısıyla eğitim seviyesi yüksek olmakla birlikte savaş ortamının ve bu sürecin ekonomik şartları, ülkede eğitim seviyesinin gelişimine olumsuz etkide bulunmuştur. Azerbaycan'da eğitimde gözlenen bu olumsuz tablo, ülkenin bağımsızlığının onuncu yılının ikinci yarısına kadar devam etmiştir. Bu tarihten sonra ise Azerbaycan'da eğitim seviyesi gözle görülür bir şekilde yükselmeye başlamıştır (Aras, 2003: 80). Bu yükseliş, savaş ortamının bir nebze de olsa sona ermesi ve Azerbaycan Hükümeti'nin eğitime biraz daha önem vermeye başlamasıyla açıklanabilir.

Azerbaycan'da 1992'de kabul edilen "Azerbaycan Eğitim Kanunu", eğitim alanında yükseköğretim kurumlarına birtakım kolaylıklar sağlamıştır. Yükseköğretim kurumları bu yasayla özerk statüye kavuşmuş, finansman ve yönetim konularında da serbest kararlar almaya başlamışlardır. Azerbaycan'da ilköğretim 6 yaşında başlamakta olup zorunludur. Ülkede mevcut şartlarda 50 yükseköğretim kurumu bulunmakta olup 100 bini aşkın üniversite öğrencisi eğitim almaktadır. Azerbaycan'da önde gelen yükseköğretim kurumları ise Azerbaycan Devlet Üniversitesi, Petro-Kimya Enstitüsü, Azerbaycan Teknik Üniversitesi, Azerbaycan Diller Üniversitesi, Azerbaycan Tıp Üniversitesi, Azerbaycan Pedagoji Üniversitesi ve İktisat Üniversitesi gibi üniversitelerdir. Son dönemlerde ülkede uluslararası üniversiteler de açılmakta ve bunların sayıları her geçen yıl artmaktadır. Bunlardan biri olan Hazar Üniversitesi, Azerbaycan'da İngilizce eğitim veren bir kurumdur. 1993'te kurulan Kafkas Üniversitesi'nin ise eğitim dili Türkçe, Azerice ve İngilizce olarak belirlenmiştir. Yükseköğretim kurumlarının bir kısmı farklı bölgelerde bulunmakla birlikte genel olarak çoğu Bakü'de bulunmaktadır. Azerbaycan'da ayrıca çok sayıda sosyo-kültürel merkez de bulunmaktadır. Azerbaycan Ahundov Devlet

Kütüphanesi, ülkedeki en büyük kütüphanedir. Yine Azerbaycan Ulusal Arşivi ise çok sayıda doküman ve değerli el yazma eserleri bünyesinde bulundurmaktadır (<http://avrasyamerkezi.okan.edu.tr/sayfa/azerbaycan>, 2014).

Azerbaycan, bağımsızlığından sonra birçok ülke ile farklı alanlarda iş birliğine gitmiştir. Bu alanların başında ise eğitim gelmektedir. Azerbaycan'ın eğitim alanında iş birliği yaptığı ülkelerden biri de Türkiye'dir. Mevcut şartlarda, Azerbaycan ile Türkiye arasında çok yönlü ve gelişmiş eğitim ilişkileri bulunmaktadır. Azerbaycan ile Türkiye'nin eğitim alanındaki iş birliği, hem anlamına, hem de kapsamına göre başka ülkelerle kıyaslanamayacak derecede geniş yelpazedir (Novruzov, 2012: 135).

Azerbaycan ile Türkiye'nin eğitim alanındaki iş birliğine örnek verilebilecek ilk gelişme, 1991'de Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın başlattığı, eski komünist ülkelere burslu öğrenci getiren "Büyük Öğrenci Projesi"dir (<http://www.ihhakademi.com/turkiye-icin-uluslararası-ogrencilerin-anlami/>, 2014). Türkiye, bu proje kapsamında 1991'de Azerbaycanlı öğrencilere kapılarını açmıştır (<http://www.sabah.com.tr/Dunya/2012/10/18/kardes-ulke-21-yasinda>, 2015). Azerbaycan ile Türkiye arasındaki eğitim ilişkileri ve bu yöndeki iş birliği, ilk olarak 29 Şubat 1992'de imzalanan "Azerbaycan-Türkiye Eğitim Mutabakat Zaptı" ile başlayarak günümüze kadar toplam 11 anlaşma ve protokol aracılığı ile düzenlenmiştir (Zengin, 2010: 317). Yine aynı yıl, AHC iktidarının Türkiye ile ilişkileri geliştirme çabası sonrası ilişkilerdeki iyi boyut, siyasi ve ekonomik alanlar dışında eğitim alanına da taşınmış ve 19 Temmuz 1992'de Türkiye'deki YÖK'ün aracılığıyla, Azerbaycan'da Türkiye'deki üniversitelere giriş sınavları gerçekleştirilmiş ve ilk etapta 929 öğrenci burslu olarak Azerbaycan'dan Türkiye'ye gönderilmiştir. Bu sayıya ilave olarak, yaklaşık 200 öğrenci de askerî okullarda eğitim almak üzere Azerbaycan'dan Türkiye'ye gelmiştir (Cafersoy, 2001: 124). Türkiye, Azerbaycan ile ortak ilişkilerin pekişmesi ve Azerbaycan'ın kadro ihtiyacını karşılamak amacı ile 1992'de Azerbaycan'dan gelen öğrencilere Türkiye'deki üniversitelerde eğitim imkânı sağlamıştır (<http://www.turkiyehaberajansi.com/koseyazilari/613/Azerbaycan-Turkiye-Ogrenci-Projesi>, 2014).

Öğrenci Değişim Programı çerçevesinde diğer Türk Cumhuriyetlerinden olduğu gibi Azerbaycan'dan da Türkiye'ye lisans, yüksek lisans ve doktora eğitimi almak amacıyla öğrenci gelmiştir. Türk Cumhuriyetlerinden Türkiye'ye eğitim almak üzere gelen öğrencilerin yaklaşık % 11'i Azerbaycan kökenlidir (Aras, 2004: 178).

Karşılıklı öğrenci değişimi ile gelişen Azerbaycan-Türkiye eğitim iş birliği, Türkiye'den Azerbaycan'a 1992-2001 yıllarını kapsayan dönemde ortaöğrenim alanında toplam 604, yükseköğrenim alanında ise toplam 3490 kişilik öğrenci kontenjanı ayrılmasıyla daha da ivme kazanmıştır (Akdoğan, 2007: 59).

Görüldüğü gibi, iki ülke arasında eğitim alanında çok yönlü iş birliğini gerçekleştirmek için gerekli altyapı oluşturulmuştur. 1992'de Azerbaycan Cumhuriyeti Eğitim Bakanlığı ile Türkiye Cumhuriyeti Millî Eğitim Bakanlığı arasında "Eğitim Alanında İş Birliği Protokolü" imzalanmıştır. Şubat 1994'te ise Türkiye Cumhuriyeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti arasında "Bilim, Teknoloji, Sosyal, Kültürel ve Ekonomi Alanlarında Kapsamlı İş Birliği Protokolü" imzalanmıştır. Yine Mart 1997'de Azerbaycan Cumhuriyeti Eğitim Bakanlığı ile Türkiye Cumhuriyeti Millî Eğitim Bakanlığı arasında "Eğitim ve Bilim Alanlarında İş Birliği Protokolü" imzalanmış ve yürürlüğe girmiştir (Novruzov, 2012: 135).

Azerbaycan ile Türkiye arasında eğitim ve bilim alanlarında bu gelişmeler olurken, iki ülke arasında bilimsel iş birliğinde de önemli bir adım daha atılmıştır. Azerbaycan İlimler Akademisi, internete bağlanma konusunda Türkiye'den destek almış ve bu konu çözüme kavuşturulmuştur. Azerbaycan, Türk Cumhuriyetleri içinde internete bağlanan ilk ülke olmuştur. Azerbaycan'a bu konudaki bilimsel ve teknik altyapı desteğini TÜBİTAK (Türkiye Bilimsel ve Teknik Araştırma Kurumu) vermiştir (Mikail ve Tazegül, 2012: 88-89). Azerbaycan'da, Türkiye'nin desteğiyle eğitimin çeşitli alanları ile ilgili gelişmeler olmakla birlikte, karşılıklı öğrenci değişimine olanak sağlayan maddeler, iki ülke antlaşmalarında bulunsa da Azerbaycan yükseköğrenim okullarındaki ihtisasların Türkiye tarafından tanınmaması konusu bir türlü çözülememiştir. Bu durum, sonraki yıllarda Azerbaycan yükseköğrenim okullarından mezun olan Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarının diplomalarının Türkiye'nin ilgili kurumları tarafından tanınmaması gibi ciddi bir soruna neden

olmuş ve eğitim alanında ikili iş birliğinin geliştirilmesinde sıkıntı oluşturmuştur. Türkiye Cumhuriyeti vatandaşları, sadece ülkelerindeki YÖK tarafından tanınan yükseköğrenim okullarının ilgili ihtisaslarında eğitim aldıklarında böyle bir sorunla karşılaşmamışlardır. Türkiye’de daha çok ihtiyaç duyulan ihtisaslara göre eleman yetiştiren Azerbaycan yükseköğrenim okullarının diplomalarının Türkiye gibi kardeş bir ülkede tanınması için hukuki altyapının oluşturulması son derece zaruri bir durumu teşkil etmiştir. Bu konu, Azerbaycan Cumhuriyeti Eğitim Bakanı Misir Merdanov’un 2-9 Kasım 1998’de Türkiye’ye yaptığı resmî ziyareti sırasında çözüme kavuşturulmuştur. Ziyaret esnasında Azerbaycan Cumhuriyeti Eğitim Bakanlığı ile Türkiye Cumhuriyeti Millî Eğitim Bakanlığı (MEB) ve Yüksek Öğretim Kurumu Başkanlığı (YÖK) arasında “Eğitim ve Bilim Alanlarında İş Birliği Protokolü” imzalanmıştır. Protokolde ayrıca, iki ülke arasında eğitimin çeşitli alanlarında, ortaokul ve yükseköğrenim kurumu öğretmenlerinin değişimi, derslik ve yayın, Türkçe konuşan ülkelerde öğretilecek ortak tarih ve edebiyat kitaplarının yazılması gibi konularda da iş birliğinin kurulması ve bu iş birliğinin daha da genişletilmesi kararlaştırılmıştır. Azerbaycan heyeti, ziyareti esnasında Türkiye’nin çeşitli eğitim kurumlarına gitmiş, Türkiye’deki orta ve yükseköğretim sistemini araştırma imkânı bulmuştur. Bu ziyaretten ve belirtilen protokolün imzalanmasından sonra Azerbaycan ile Türkiye arasında öğrenci değişimi alanında iş birliği kapsamında ciddi değişiklikler yapılmıştır. İki ülke arasındaki bu sorun giderildikten sonra, Azerbaycan ile Türkiye arasında eğitimde iş birliği ile ilgili bir araştırma yapılmıştır. 1997-1998 eğitim-öğretim yılının istatistikî verilerine göre; Ankara, Gazi, İstanbul, Marmara, Ege, Dokuz Eylül, Selçuk, Uludağ ve On Dokuz Mayıs gibi üniversiteler üzerinde yapılmış araştırmada Azerbaycanlı öğrencilerin hangi alanlarda eğitim aldığı bilgisine ulaşılmaktadır. Bu yükseköğrenim okullarında Azerbaycanlı öğrencilerin % 34.1’inin pedagoji, % 27’sinin ekonomi, yönetim ve halkla ilişkiler fakültelerinde (maliye, ekonomi ve işletme gibi), % 8.2’sinin hukuk ve basın-yayın, % 8’inin ilahiyat, % 5.1’inin mühendislik, % 4.1’inin ziraat ve % 4.3’ünün tıp ihtisasları üzerine eğitim almış oldukları sonucuna ulaşılmıştır. Azerbaycanlı öğrencilerin % 9.2’si, Türkiye’de yükseköğrenimin iki yıllık lisans eğitimi veren (meslek yüksek okulları) okullara kabul edilmiştir. Azerbaycan’dan gelen bu öğrencilerin 1/3’lük kısmı, Türkiye’nin birçok yükseköğrenim okulunda mevcut ihtisaslar üzerine eğitim almışlardır. Belirtilen protokol, Azerbaycan’da

gerçekleştirilen eğitim reformlarına Türkiye'nin her türlü yardımı göstermesi açısından önemlidir (Novruzov, 2012: 135-137). Azerbaycan ile Türkiye arasında mevcut iş birliği ortamı sayesinde, önemli sayıdaki Azerbaycanlı öğrenci, Türk okullarında eğitim almaya başlamıştır. Bu iş birliğinin bir sonucu olarak Azerbaycanlı diplomatlar, Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı'nda diplomatlık ve siyasi ilişkiler eğitimi almaya başlamışlardır (<http://www.ayed.com.tr/haber/66-azerbaycan-turkiye-iliskileri>, 2014).

Azerbaycan ile Türkiye arasındaki eğitim alanındaki iş birliği, Azerbaycan Eğitim Bakanı Misir Merdanov'un başkanlığındaki temsilci heyetinin 22 Temmuz - 4 Ağustos 1999'da Türkiye'ye gerçekleştirdiği ziyaret ile pekişmiş ve iki ülke arasında eğitimde yeni perspektifleri de açmıştır. Ziyaretin amaçları arasında, Batılı eğitim sistemi ile bütünleşme yolunda büyük başarılar elde etmiş Türkiye'deki okulların deneyiminin öğrenilmesi ve eğitim reformlarının gidişatını görmek de bulunmuştur. Azerbaycan, 1999'da Türkiye'nin de desteğiyle Dünya Bankası - Uluslararası Gelişim Kurumu tarafından kendisine ayrılan kredi ile ortaöğretim sisteminde ıslahatlara başlamıştır. İkili ilişkilerde meydana gelen bu gelişmelerle iki ülke arasında eğitim ilişkileri kurulmuş ve yapılacak faaliyetler için hukuki temeller, karşılıklı ziyaretler ile yerine oturtulmuştur. Azerbaycan heyetinin 1999'daki bu ziyareti sonrasında iki ülke arasındaki iş birliği genişletilmiştir. Azerbaycan'ın, İstanbul'da 2-11 Temmuz 2000'de Karadeniz Üniversiteler Birliği tarafından düzenlenen 2. Uluslararası Kongre etkinliklerine katılımı da Azerbaycan ile Türkiye arasında geliştirilen eğitim ilişkilerine yarar sağlamıştır. Misir Merdanov kongrenin açılışındaki konuşmasında, bu programın Karadeniz Havzası üniversiteleri arasında yeni ilişkilerin kurulması ve iş birliğinin daha da geliştirilmesinde önemli role sahip olacağını bildirmiştir. Kongrede; Arnavutluk, Bulgaristan, Gürcistan, Ermenistan, Moldova, Romanya, Rusya, Yunanistan ve Ukrayna'dan birçok katılımcı yer almıştır. Karadeniz Üniversiteler Birliği, İstanbul'da yaptığı bu kongrenin sonraki durağını ise Bakü olarak belirlemiştir. Kongrenin olağan toplantısı 2002'de Bakü'de gerçekleştirilmiştir (Novruzov, 2012: 138).

Azerbaycan ile Türkiye arasındaki eğitim iş birliğinin bir göstergesi olarak Türkiye Cumhuriyeti Millî Eğitim Bakanlığı tarafından Azerbaycan'a çeşitli yardımlar

yapılmıştır. Bu çerçevede 1991-1998 eğitim-öğretim yılları arasında Azerbaycan Eğitim Bakanlığı tarafından kullanılmak üzere 95.551 adet lise ders kitabı, 7.478 adet üniversite kaynak kitabı ve 95 adet eğitim araç-gereci olmak üzere toplam 103.124 adet kitap ve eğitim aracı gönderilmiştir. Ayrıca Türkiye Cumhuriyeti Millî Eğitim Bakanlığı tarafından Azerbaycan'a, Latin harfleri ile hazırlanan ve basımı yapılan 425.000 adet "Türk Dili", 11.300 adet "Oku" ders kitabı ve 30.000 adet "Azerbaycan Türkçesi Sözlüğü" verilmiş ve kitap basımı için 250 ton kâğıt yardımıyla bulunulmuştur. Bunun dışında Türkiye Cumhuriyeti Millî Eğitim Bakanlığı, 1991-1997 yılları boyunca Azerbaycan Eğitim Bakanlığı tarafından kullanılmak üzere, toplam 1.200.000 dolarlık mali yardımda bulunmuştur (Akdoğan, 2007: 60).

Azerbaycan ile Türkiye arasında eğitim alanındaki iş birliği ile ilgili önemli olaylardan biri de Aralık 2000'de Misir Merdanov'un daveti ile Türkiye Cumhuriyeti Millî Eğitim Bakanı'nın Bakü'yü ziyareti olmuştur. Türkiye Cumhuriyeti Millî Eğitim Bakanı Metin Bostancıoğlu, Azerbaycan'a yaptığı ziyareti esnasında, aynı yıl Bakü'de depremde zarar görmüş iki okulun tamir giderlerinin Türkiye Cumhuriyeti Millî Eğitim Bakanlığı tarafından karşılanacağını bildirmiş ve Türkiye'nin Azerbaycan'a olan desteğini iletmiştir. Bakü şehrindeki Güzel Sanatlar Fakültesi ve Sebail bölgesindeki 7 No'lu Ortaokul'un tamirine Türkiye Cumhuriyeti Millî Eğitim Bakanlığı 50.000 dolar yardımda bulunmuştur. Ziyaret esnasında "Eğitim ve Bilim Alanlarında İş Birliği Protokolü" ile ilgili yeni bir sözleşme imzalanmıştır. Taraflar, iki ülke arasında özellikle 1998'den itibaren eğitim ve bilim alanlarında iş birliğinin başarılı olduğunu ifade etmekle birlikte bazı alanlardaki zorluklara, özellikle de birçok ihtisas alanında Azerbaycan yükseköğrenim diplomalarının Türkiye tarafından tanınmaması konularına, vurgu yapmışlar ve bu sorunlar üzerinde yoğunlaşmışlardır. İkili görüşmeler sonucunda, Azerbaycan Cumhuriyeti Eğitim Bakanlığı ile YÖK arasında "Azerbaycan-Türkiye Yüksek Öğrenim Alanında İş Birliği Protokolü" imzalanmıştır. Bu protokolde, Azerbaycan yükseköğrenim okulları tarafından verilen ekonomi, uluslararası ilişkiler, mimarlık, inşaat, elektrik-elektronik ve makine mühendisliği ihtisaslarının en yakın zamanda Türkiye'de tanınması için gereken işlemlerin yapılması öngörülmüştür. Taraflar ayrıca, iki ülkenin yükseköğrenim okullarının tıp bölümünden mezun olanlarının diplomalarının

karşılıklı tanınması koşullarının belirlenmesinde de anlaşmaya varmışlardır. Azerbaycan'ın, Türkiye vatandaşları için belirlediği kontenjanlar kapsamında, Türkiye'de yapılmış üniversite sınavları sonucunda Azerbaycan Tıp Üniversitesi'ne kabul edilmiş öğrenciler için ilk 3 yılı bu okullarda öğrenim gördükten sonra, öğrencilerin eğitimlerini Türkiye'de devam ettirmeleri konusu kararlaştırılmıştır. Protokolde, Türkiye'de tıpta uzmanlık programı kapsamında, devlet desteğiyle öğrenim görmeye giden Azerbaycan'ın tıp mezunları, bir öğretim yılı Türkçe Öğretim Merkezi bünyesinde okuduktan sonra Ege Üniversitesi'nin düzenleyeceği ihtisas sınavlarının sonucuna göre YÖK tarafından ilgili yükseköğrenim kurumlarına yerleştirilecekleri de karara bağlanmıştır. Taraflar aynı zamanda ister devlet isterse özel kurum ve kişiler aracılığıyla karşılıklı şekilde ayrılmış burs kapsamında diplomadan sonraki eğitime (yüksek lisans ve doktora) öğrenci kabulünün artırılması amacıyla ilgili işlemlerin yapılması konusunda da anlaşmaya varmışlardır (Novruzov, 2012: 135-140).

Türkiye, Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet İstatistik Komitesine eğitim ve danışmanlık desteği de vermektedir. Bu işi ise TİKA yürütmektedir. Türkiye, 1990'lı yıllarda Azerbaycan'da ilk "İstatistik Bilgi Kitabı"nın basımına destek vererek Devlet İstatistik Komitesinin merkez teşkilatı ile bölgesel birimleri arasındaki elektronik bilgi ağının kurulması işini de hayata geçirmiştir. Bu işte desteği olan kurum da TİKA olmuştur (Bolat ve Hümmetov, 2012: 130).

Azerbaycan ile Türkiye arasında eğitim alanındaki iş birliği hızla ilerlerken 2000 yılından başlayarak Azerbaycan'ın başkenti Bakü'deki okullarda Türkçe dersi de verilmeye başlanmıştır. Dersler, Bakü'deki Bakü-Türk Liselerinin Türkiyeli öğretmenlerince verilmektedir. Türkiye tarafı ile eğitim alanında imzalanmış protokollerin ilgili maddelerine uygun olarak iş birliği amacıyla iki ülkenin eğitim bakanlıkları arasında iş birliğinin geliştirilmesi ile ilgili her iki tarafın temsilcilerinden oluşmuş daimi komisyonun faaliyeti de yapılan çalışmalarla düzenlenmiştir. Azerbaycan ile Türkiye arasında eğitim alanında iş birliğinin belirgin alanlarından biri de karşılıklı öğrenci değişimidir. Yukarıda adı geçen protokoller, öğrenci değişimi alanında başarılı iş birliği için geniş perspektifler oluşturmaktadır. Karşılıklı şekilde belirlenmiş sayıda bursların ayrılması, aynı zamanda burs dışında

kendi olanaklarıyla karşı tarafın yükseköğrenim okullarında eğitim görmeye ilgili şartların düzenlenmesi, söz konusu anlaşmalarda belirtilmiştir. Bu nedenle Azerbaycan vatandaşlarının ülke dışında en çok öğrenim gördüğü ülkelerin başında Türkiye gelmektedir. 1992'den itibaren Türkiye'de dönemin hükümetinin gerçekleştirdiği "Büyük Öğrenci Projesi" kapsamında Azerbaycanlı gençler Türkiye'nin yükseköğrenim okullarında çeşitli ihtisaslarda öğrenim görmüşler ve görmeye de devam etmektedirler. Yukarıda da belirtildiği gibi, bu sürecin daha düzenli ve sistemli şekilde gerçekleştirilmesi 1998 ve sonrasındaki çalışmalarla Azerbaycan Eğitim Bakanlığı'nın, Türkiye'nin ilgili eğitim kurumları ile imzaladığı protokollerle sağlanmıştır.

Türkiye Cumhuriyeti'nin Azerbaycan'dan gelen öğrencilere ayırdığı burslar ise şöyledir:

- ✓ 1998 Yılı: Türkiye tarafından ayrılan burs-150, Azerbaycanlı öğrenciler tarafından kullanılan burs-174,
- ✓ 1999 Yılı: Türkiye tarafından ayrılan burs-150, Azerbaycanlı öğrenciler tarafından kullanılan burs-138,
- ✓ 2000 Yılı: Türkiye tarafından ayrılan burs-150, Azerbaycanlı öğrenciler tarafından kullanılan burs-141,
- ✓ 2001 Yılı: Türkiye tarafından ayrılan burs-150, Azerbaycanlı öğrenciler tarafından kullanılan burs-140,
- ✓ 2002 Yılı: Türkiye tarafından ayrılan burs-150, Azerbaycanlı öğrenciler tarafından kullanılan burs-150,
- ✓ 2003 Yılı: Türkiye tarafından ayrılan burs-150, Azerbaycanlı öğrenciler tarafından kullanılan burs-150.

Türkiye Cumhuriyeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti arasında iş birliği protokolü sonucu öğrenim gören Azerbaycanlı öğrenciler ise yıllara göre şöyledir:

- ✓ 1997-1998 Eğitim-Öğretim Yılı: 1503
- ✓ 1998-1999 Eğitim-Öğretim Yılı: 1327
- ✓ 1999-2000 Eğitim-Öğretim Yılı: 837
- ✓ 2000-2001 Eğitim-Öğretim Yılı: 667
- ✓ 2001-2002 Eğitim-Öğretim Yılı: 610
- ✓ 2002-2003 Eğitim-Öğretim Yılı: 543 (Novruzov, 2012: 140-145).

Azerbaycan ile Türkiye arasında geline son noktada eğitimde iş birliği giderek artmaktadır. Azerbaycan'da mevcut şartlarda Türkiye'nin yardımı ile açılmış 1 üniversite, 15 ortaokul ve 11 lise bulunmaktadır. Aynı şekilde Azerbaycan okullarında, Türkiye'den giden birçok üniversite öğrencisi, YÖK'ün ve MEB'in, Azerbaycan Eğitim Bakanlığı ile iş birliği sonucu yükseköğrenimlerini sürdürmektedir (<http://www.siyasetdergisi.com.tr/Haber/TURKIYE-AZERBAYCAN-ILISKILERINDE-20.YIL/222,2014>).

İkili eğitim iş birliği çerçevesinde Türkiye'deki üniversitelerde, Kafkasya ve Azerbaycan ile ilgili sosyo-kültürel araştırmaya yönelik merkezler de kurulmuştur. Bu merkezler TÖMER (Türkçe Öğretim Merkezi) Azerbaycan'da ve diğer Türk Cumhuriyetlerinde faaliyet göstermektedir. TDAV (Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı) tarafından açılan ve eğitim-öğretime başlayan Devlet İktisat Üniversitesi İşletme Fakültesi ise Devlet İktisat Üniversitesi bünyesinde eğitimine devam etmektedir. Ayrıca bu vakfa ait Azerbaycan'da bir de lise bulunmaktadır. Bakü Atatürk Lisesi adını taşıyan bu lise, Azerbaycan Cumhuriyeti Eğitim Bakanlığı ile TDAV arasında yapılan anlaşma üzerine, Azerbaycan Cumhuriyeti Bakanlar Kurulu kararı ve Azerbaycan Eğitim Bakanlığınının 31 Ağustos 1992 tarihli 745 sayılı emirleri

gereğince 1 Ekim 1992’de 8 No’lu Mektep içinde geçici olarak faaliyete başlamıştır. Bakü Türk Lisesi, 1 Temmuz 1993’te Azerbaycan Cumhuriyeti Bakanlar Kurulu kararıyla 133 No’lu Mektep’e taşınmış olup hâlen eğitim-öğretimini bu mektepte devam ettirmektedir. (<http://tdavbakuataturk.com/kurulus/>, 2014). Yine Türk işadamları tarafından kurulan Çağ Öğretim İşletmelerinin açmış olduğu iki ilköğretim okulu (Kafkas İlköğretim Okulu), 13 lise (Özel Türk Liseleri), bir üniversite (Kafkas Üniversitesi) ve üniversiteye hazırlık kursları (Araz Kursu) Azerbaycan’da eğitim sektörüne önemli katkılar sağlamışlar ve iki ülke arasındaki eğitim iş birliğinin gelişmesinde başat unsur olmuşlardır. Azerbaycan’daki Çağ Öğretim İşletmelerinin, uluslararası bilim olimpiyatlarında 100’e yakın altın, gümüş ve bronz madalya almaları, serbest piyasa ekonomisinin gereklerine uygun bir performans göstermeleri, çalıştıkları kamu sektörlerine ve özel sektörlere ait işletmelerde eğitim-öğretim sektörü alanında örnek kurumlar konumuna getirmiştir (Aras, 2004: 200).

Sonuç olarak, iki ülke arasında eğitim alanında karşılıklı iş birliği sonucunda imzalanan protokollerle, ilişkiler büyük boyutlara ulaşmıştır (Aslanlı ve Hesenov, 2005: 172). İlişkiler, iki devlet arasında da önemsenmekte olup değer görmektedir.

2.4. Ekonomik İlişkiler

Çalışmanın bu bölümünde, Azerbaycan-Türkiye ekonomik ilişkileri çeşitli yönleriyle ele alınacaktır. Ayrıca, 1991’de bağımsızlığını ilan eden Azerbaycan’ın bağımsızlığının ilk yıllarında ekonomik olarak yaşadığı sıkıntılara ve liberal ekonomik sisteme geçişte yaşadığı problemlere de değinilecektir. Devamında ise Hazar’ın stratejik konumu ve çevresindeki sorunlar ile enerji antlaşmalarına yer verilecektir.

1991’de bağımsızlığını ilan eden Azerbaycan, merkezî ekonomik sistemden, serbest piyasa ekonomisine geçişi kendine hedef olarak seçmiş ve bu alanda yoğun bir faaliyet göstererek çalışmalara başlamıştır. Ülkede, ekonomik geçiş sürecini komünist sistemden kalma kanunlarla gerçekleştirmek imkânsız olduğu için yeni

yasal düzenlemelerin yapılmasına hız verilmesi gerekmiştir (Selçuk, 2004: 43). Dünyadaki ülkelerin hemen hemen 2/3'ü az gelişmiş ülkeler durumunda olup Azerbaycan ekonomisi de bağımsızlığın ilk yıllarında bu kriterlere girmiştir (Zengin ve Mikailov, 2004: 71).

1990'lı yılların ilk yarısı Azerbaycan'da ekonomik durgunluğun ve bunalımın arttığı yıllar olmuştur. Çünkü bu dönemde, SSCB dağılmış, diğer Sovyet Cumhuriyetlerinde olduğu gibi, Azerbaycan'da da siyasi ve ekonomik problemler ortaya çıkmıştır. Azerbaycan'da bu dönemde meydana gelen siyasi istikrarsızlık ve piyasa ekonomisine geçişle ilgili problemler, ülkede büyük ekonomik krizlerin ortaya çıkmasına ve buhranlara sebep olmuştur. Meseleye bu açıdan bakılacak olursa, Azerbaycan ekonomisine yön veren ilk lider Ayaz Mütellibov, ikinci lider ise Ebulfez Elçibey'dir. Bu iki dönem, Azerbaycan'da iç istikrarın sağlanmaya çalışıldığı bir dönemdir. Yine bu iki dönem, Sovyet tipi sosyalist ekonomiden çıkılıp liberal ekonomiye geçişin sıkıntılarının yaşandığı bir geçiş dönemidir.

Mesela bu dönemde, Azerbaycan'da ekonomik performansın düşük olmasının sebeplerini şöyle açıklayabiliriz:

- Azerbaycan'da yaşanan savaşla birlikte üretim hacminin azalması ve enflasyon hızının yüksek olması sonucu oluşan ortam, ülkede ekonomik buhrana ve toplumda sosyo-ekonomik gerginliğin artmasına neden olmuştur.
- Azerbaycan, SSCB'nin son dönemlerinden başlayarak ateşkesin sağlandığı döneme kadar Ermenistan'a karşı topraklarının % 20'sini kaybetmiştir. Bu durum da haliyle ekonomiye olumsuz yansımıştır.
- Ekonominin genel dengeleri için gerekli olan reformların gerçekleştirilememesi, devlet bütçesinin büyük bir bölümünün savaş için harcanması, savaş nedeniyle gelen göçmenlerin ihtiyaçlarının karşılanamaması, yabancı sermayenin ülke ekonomisine çekilememesi ve özelleştirmenin sanayi sektöründe fiilen liberalleşmemesi gibi diğer faktörler de Azerbaycan ekonomisine darbe vurmuştur.

- Ayrıca hükümetler tarafından, serbest piyasa ekonomisine geçişe ilişkin tam bir stratejinin belirlenememiş olması nedeniyle ve bu yıllarda hayata geçirilmeye çalışılan ekonomik kararların da birbiri ile uzlaşamaması gibi diğer faktörler, Azerbaycan ekonomisini adeta bir çıkmaza sürüklemiştir.

- Azerbaycan ekonomisini etkileyen bir diğer faktör ise komşusu Rusya'nın politikalarıdır. Özellikle Ermenistan ile yaşanan siyasi sorunlarda Rusya'nın, Ermenistan tarafını açıkça desteklemesi ve Ermenistan'a siyasi, askerî ve ekonomik yardımlarda bulunması, Azerbaycan'a siyasi olduğu kadar ekonomik olarak da darbe vurmuştur.

- Rusya'nın Azerbaycan'a yönelik ulaşım ambargosu koyması ve Rus-Çeçen Savaşı nedeniyle, Azerbaycan'ın önemli iki petrol boru hattını kullanamaması gibi politik ve askerî sorunlar da, ekonomik performansı olumsuz yönde etkileyen diğer faktörlerdir.

1991 ile 1994 yılları arası, Azerbaycan'ın bağımsızlığının ardından bütün problemleriyle yüz yüze kaldığı, ülkede sosyal ve siyasal problemlerin bunalıma dönüştüğü, savaş ortamının yaşandığı, serbest piyasa ekonomisine geçişte ciddi suiistimallerin yaşandığı ve tarımda üretimin durma noktasına geldiği bir dönemi teşkil etmesi bakımından oldukça önemlidir (Ahmedov, 2006: 20-21).

Azerbaycan'da Haziran 1991'de "Özel Mülkiyet Kanunu" kabul edilerek girişimciye yeni imkânlar sağlanmıştır. 1992'nin başlarında ekonomide fiyat liberalizasyonuna gidilmiş, yine 1992'nin Ocak ayında ise "Katma Değer Vergisi (KDV)" uygulamasına geçilmiştir. Ayrıca 1992'nin Nisan ayında "Yabancı Sermaye Kanunu", Ağustos 1992'de ise "Merkez Bankası Kanunu" yürürlüğe konulmuştur. Azerbaycan'da, Ağustos 1992'de yeni bir para birimi olarak "manat" piyasada işlem görmeye başlamıştır. Azerbaycan ile Ermenistan arasında 1993-1994 yıllarında devam eden savaşın da etkisiyle reform sürecinde yavaşlamalar olmuştur. Ülkede Ocak 1993'te ise küçük ölçekli işletmelerin özelleştirilmesine ilişkin bir kanun yasallaştırılmıştır. Ocak 1994'te de Azerbaycan para birimi olan manat, tek yasal para birimi olarak işlem görmeye başlamıştır. Azerbaycan'da Aliyev Dönemi'yle birlikte,

1994'ün Mayıs ayında, Ermenistan ile gerçekleştirilen ateşkes ile birlikte ekonomik dönüşüm süreci tekrar hız kazanmıştır. Ermenistan ile gerçekleştirilen ateşkesin ardından 1994'ün Haziran ayında "İflas Kanunu" kabul edilmiş, bankaların konsolidasyonu işlemine başlanılmıştır. Azerbaycan'da 1995 yılının Ocak ayında ise haksız rekabete ilişkin bir kanun yasalaşmıştır. Yine ülkede 1995'in Nisan ayında, ilk İMF programı kabul edilmiştir. Azerbaycan'da 1995'in Eylül ayında ise büyük ölçekli işletmelerin özelleştirilmesine ilişkin bir yasa tasarısı kabul edilmiştir. Görüldüğü üzere Azerbaycan'da 1991-1995 arasında ekonomik dönüşüm süreci oldukça yavaş ilerlemiştir. Yine de ülkede ticaretin ve piyasanın liberalizasyonunu sağlayacak reformlar gerçekleştirilmiştir. Azerbaycan'da Aliyev dönemini kapsayan 1995-2000 yılları arasında ise bankacılık, özelleştirme, dış ticaretin liberalizasyonu ve diğer bazı yapısal değişiklikler uygulanmaya çalışılmıştır (Akdoğan, 2007: 67).

Azerbaycan, SSCB döneminde sosyalizm denen ekonomik modelle yönetilmiştir. SSCB'nin dağılmasının ardından ise Azerbaycan, yeni bir ekonomik modelle tanışmıştır. Liberal ekonomi denilen bu anlayış, zamanla Azerbaycan'ın Batı ve Türkiye ile olan ilişkilerine yön vermeye başlamıştır. Bu ilişkilere yön veren duruma en güzel örnek ise Kafkasya ve Orta Asya enerji nakil hatlarının Türkiye üzerinden geçirilerek Batılı pazarlara ulaştırılması projesidir. Türkiye için SSCB'nin dağılmasının ardından bağımsızlığını kazanan yeni Türk Cumhuriyetlerinin enerji kaynakları oldukça önemli görülmüştür. Bu ülkelerin ihraç potansiyelinin dış pazarlara açılması, enerji konusunda ve büyük oranda dışa bağımlı olan Türkiye'nin, bu ülkelere geçiş güzergâhı gibi görülmesi sonucunu doğurmuştur. Bu durum ise birçok fırsatı beraberinde getirmiştir. Bununla ilgili, Türkiye ve yeni Türk Cumhuriyetleri arasında ekonomik, siyasi ve kültürel alanda iş birliğini artırmak gerekmektedir. İlişkilerin sağlıklı geliştirilmesinin de etkisiyle petrol ve doğalgazın Türkiye üzerinden geçirilerek Batılı pazarlara ulaştırılması, Türk Cumhuriyetleri ile Azerbaycan'ın siyasi ve ekonomik bağımsızlıklarını pekiştirmelerine katkı sağlayacaktır. Bu projelerin hayata geçirilmesi sonucunda ise bu ülkelerin ekonomik bağımsızlık ve kalkınmalarını gerçekleştirmeleri sağlanacaktır. Türkiye'nin ise Türk Cumhuriyetlerinin bu enerji potansiyelleri sayesinde, hem enerji maliyetini büyük oranda düşürmesi hem de önemli bir gelir kaynağına ulaşması mümkün olacaktır.

Enerji kaynağı naklinin Türkiye üzerinden gerçekleştirilmesi, şüphesiz Türkiye'nin kıtalararası jeopolitik önemini daha da arttıracaktır (Aras, 2003: 181-182).

Azerbaycan'ın bağımsızlığını ilk tanıyan ülkenin Türkiye olduğunu daha önceki bölümlerde belirtmiştik. Türkiye, Azerbaycan'ın siyasi bağımsızlığının güçlenmesinin, ekonomik bağımsızlığını elde etmesi ile mümkün olacağını göz önünde bulundurarak sahip olduğu ekonomik imkân ve deneyimleri, devlet ve özel teşebbüs kanallarıyla Azerbaycan'a aktarmaya başlamıştır. Türkiye ile Azerbaycan, Azerbaycan'ın bağımsızlığından bu yana, özellikle 1992'den sonra, 200 kadar anlaşma ve protokol imzalamışlardır. Bu antlaşma ve protokoller ile ilişkiler; ticaret, tarım, sanayi, enerji, turizm, madencilik, ulaşım ve gümrük alanlarında kurulmuş ve bu ilişkilerin zamanla daha da geliştirilmesine çalışılmıştır. Türkiye'nin desteği ile önemli yer altı zenginliklerine sahip ve jeopolitik olarak da stratejik bir bölgede olan Azerbaycan'ın, dünya arenasında akıllıca yürüteceği bir siyaset ve iyi ilişkiler kurabileceği dost ülkelerle kısa sürede güçlenmesi ve dünya siyasetinde söz sahibi olması büyük bir ihtimaldir (Akdoğan, 2007: 13). Türkiye, Azerbaycan'a konsolosluklar açarak bu yeni Türk Cumhuriyeti'ni daha yakından tanıma imkânı bulmuştur. Bu tanıma süreci, iki ülke arasındaki ekonomik ilişkileri de canlandırmıştır. Azerbaycan'ın bağımsızlığını kazanmasının ardından, iki ülke arasındaki ekonomik ve ticari ilişkilerde büyük bir gelişme yaşanmış ve bu gelişme hızla devam etmiştir (Bulut, 2007: 142).

Azerbaycan'ın bağımsızlığı, iki ülke arasındaki siyasi ilişkilerde olduğu kadar ekonomik ilişkilerde de yeni bir dönemi başlatmıştır. İkili ilişkiler, karşılıklı ziyaretlerle hızla gelişmiştir. Bu ziyaretlerin akabinde ise birçok ekonomik antlaşma yapılmıştır. Mesela bu karşılıklı ziyaretlerin ilki, Azerbaycan Dışişleri Bakanı Hasan Hasanov'un Türkiye Cumhuriyeti Maliye ve Gümrük Bakanı Adnan Kahveci'nin daveti üzerine 14-19 Eylül 1990'da Türkiye'ye yaptığı ziyarettir. Bu ziyaret ile birlikte iki ülke arasında birçok protokol imzalanmıştır. Ziyaret çerçevesinde Azerbaycan ile Türkiye arasında imzalanan birtakım protokoller ise şunlardır:

- ✓ Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği Hükümeti Arasında Aras Nehri Üzerinde Köprü Yapılması ve Türk-Sovyet Sınır Kapısı'nın Açılması ile İlgili Antlaşma,
- ✓ Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti (ASSC) Hükümeti Arasında Bakü ve İstanbul Arasında Tarifeli Tarifersiz Hava Ulaşımının Açılmasına İlişkin Antlaşma,
- ✓ Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Azerbaycan SSC Hükümeti Arasında Haberleşme Konularına İlişkin Antlaşma,
- ✓ Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Azerbaycan SSC Hükümeti Arasında Deniz ve Nehir Taşımacılığına İlişkin Antlaşma,
- ✓ Türkiye Cumhuriyeti ile Azerbaycan SSC Hükümeti Arasında Sınır Ticaretinin Geliştirilmesine İlişkin Protokol,
- ✓ Türkiye Cumhuriyeti ile Azerbaycan SSC Arasında Yapılan Görüşmelere İlişkin Protokoller (Şimşir, 2011B.N: 213-214).

Daha sonra bu karşılıklı ziyaretler devam etmiş ve yeni protokoller imzalanmıştır. Azerbaycan Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı'nın verilerine göre ise bunlar şunlardır:

- ✓ Ankara, 2 Kasım 1992: Azerbaycan Cumhuriyeti Hükümeti ile Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti Arasında Turizm Sektöründe İş Birliği ile İlgili Antlaşma,
- ✓ Ankara, 2 Kasım 1992: Azerbaycan Cumhuriyeti Hükümeti ile Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti Arasında Uzman Personelin Hazırlığı ile İlgili Protokol,
- ✓ Ankara, 2 Kasım 1992: Azerbaycan Cumhuriyeti Hükümeti ile Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti Arasında Ticari Ekonomik İş Birliği ile İlgili Antlaşma,

✓ Ankara, 2 Kasım 1992: Azerbaycan Cumhuriyeti Hükümeti ile Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti Arasında Küçük ve Orta Ölçekli Sanayi Kurumlarını Geliştirme Yönünde Teknik İş Birliği ile İlgili Protokol,

✓ Ankara, 9 Şubat 1994: Azerbaycan Cumhuriyeti ile Türkiye Cumhuriyeti Arasında Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması ile İlgili Antlaşma,

✓ Ankara, 9 Şubat 1994: Azerbaycan Cumhuriyeti ile Türkiye Cumhuriyeti Arasında Tarım Sektöründe Bilimsel, Teknik ve Ekonomi İş Birliği ile İlgili Protokol,

✓ Ankara, 9 Şubat 1994: Azerbaycan Cumhuriyeti ile Türkiye Cumhuriyeti Arasında Gümrük Alanında İş Birliği ve Karşılıklı Yardıma Dair Protokol,

✓ Ankara, 9 Şubat 1994: Azerbaycan Cumhuriyeti ile Türkiye Cumhuriyeti Arasında Gelirlerden Çifte Vergi Kesintisinin Önlenmesi ile İlgili Antlaşma,

✓ Bakü, 8 Aralık 1995: Azerbaycan Cumhuriyeti ile Türkiye Cumhuriyeti Arasında Ekonomik İş Birliği ile İlgili Memorandum,

✓ Ankara, 12 Mart 2001: Azerbaycan Cumhuriyeti ile Türkiye Cumhuriyeti Arasında Azerbaycan Doğalgazının Türkiye'ye Nakline Dair Antlaşma (aktaran, Resullu ve Aslanlı, 2012: 79).

Azerbaycan ile Türkiye arasındaki ikili ilişkilerin hukuki temeli, yukarıdaki belirttiğimiz gibi ikili antlaşmalara ve protokollere dayanmaktadır. Azerbaycan ile Türkiye ekonomilerinin yapılarına bakılacak olursa aslında bu iki ekonomi birbirini tamamlar niteliktedir. Türkiye ekonomisi dışa dönük, işlenmiş ve yarı işlenmiş maddelerden oluşmakta olup imalat sanayisi ağırlıklı bir yapılanma görüntüsü çizerken; Azerbaycan ekonomisi daha çok ham madde ağırlıklı bir görüntü çizmektedir (Oğan, 2001a: 76).

Türkiye ile Azerbaycan arasında birçok alanda ilişki mevcuttur. Bu alanlardan birkaçı; tarım, eğitim, sağlık, çevre, standardizasyon, istatistik, haberleşme, savunma ve ulaştırmadır. Bu alanlarda karşılıklı ilişkiler artarak devam etmektedir (Zengin, 2010: 325). İki ülke hemen hemen her alanda karşılıklı yatırım yapma imkânları bulmaktadır. Bu alanlardan bazıları sonraki bölümlerde açıklanmıştır.

2.4.1. Tarım Sektöründeki İlişkiler

Azerbaycan'da tarım sektöründeki ilk çalışmalar, Mütellibov ve Elçibey zamanında olmuştur. Bu çalışmalar, Karabağ Savaşı yüzünden yeterli düzeyde olamamıştır. Azerbaycan'da bağımsızlığın ilk yıllarında tarım sektöründe uygulanan politikalarda, Sovyet döneminden kalma kolhoz ve sovhozların mülkiyetinin köylülere paylaşılması ile özel teşebbüsün teşviki ve geliştirilmesi amaçlanmıştır. Ayrıca tarımla uğraşan köylüye, düşük fiyatla mazot satışı ve 5 yıllık (1998-2003) vergi muafiyeti tanınması, köylüyü topraklandırma hamlelerinin bir diğer destekleyici uygulaması olarak sayılabilir. Bu sebeplerden dolayı Azerbaycan'da tarım sektörünün gelişmeye başlaması ancak 1996'dan sonra olmuştur (Zengin ve Mikailov, 2004: 80).

Azerbaycan'da toprağa dayalı politikaların esas uygulanmaya başladığı dönem ise Haydar Aliyev dönemidir. Çünkü Aliyev ile birlikte gerçek anlamda uygulanmaya başlanan toprak ıslahatları, onun Azerbaycan'da sonraki dönemlerdeki uygulamalarının ilmi ve pratik esaslarını oluşturmuştur. Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Devlet Başkanı Haydar Aliyev'in 16 Haziran 1996'da imzaladığı "Toprak Islahatı Hakkında Kanun", onun tarım sektöründe uygulamaya çalıştığı sosyal, siyasi ve iktisadi faaliyetlerinin esasını teşkil etmiştir (Memmedov, 2008: 68).

Azerbaycan'da, Aliyev iktidarıyla beraber yavaş yavaş gelişen tarım sektörü, zamanla Azerbaycan ile Türkiye arasındaki ikili ilişkilerle de geliştirilmeye çalışılmıştır. Bunun örneği ise Azerbaycan Cumhuriyeti ile Türkiye Cumhuriyeti arasındaki protokollerde görülmektedir. Tarım sektöründeki iş birliğini geliştirmek için iki ülke, 09 Şubat 1994'te "Tarım Alanında Bilimsel, Teknik ve Ekonomik İş

Birliği Protokolü”nü imzalamışlardır. İki ÷lke arasında oluşturulan “Tarım Yürütme Komitesi”, ikinci dönem toplantısını 17-21 Temmuz 2001’de Azerbaycan’da yapmış ve iki ÷lke arasında bu yönde bir de protokol imzalanmıştır. Türkiye Cumhuriyeti Tarım Bakanlığı ile Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Teşkilatı (FAO)’nın iş birliği çerçevesinde Azerbaycan’da gıda güvenliğinin sağlanması için bir proje hazırlanmıştır (Aras, 2004: 176). Bu projedeki amaç ise Azerbaycan’da tarımsal alandaki gelişmeleri teşvik etmek ve Azerbaycan ile Türkiye’nin ilişkilerini BM bünyesinde de daha kaliteli seviyeye getirmektir.

Azerbaycan ile Türkiye arasında, tarım sektöründe iş birliğinin gelişimi yönünde yapılan diğer çalışmalar “Azerbaycan-Türkiye Tarım İcra Komitesi”nin faaliyetleri kapsamında gerçekleştirilmiştir. Bu yönde yapılan faaliyetler sonucu, iki ÷lke arasındaki mevcut antlaşma ve protokollerde öngör÷len iş birliği alanlarının daha da geliştirilmesi hedeflenmiş ve yeni iş birliği alanlarının belirlenmesi ile ilgili fikir alışverişi yapılmıştır (Resullu ve Aslanlı, 2012: 93).

Azerbaycan ile Türkiye’nin tarım sektöründeki iş birliği alanlarını geliştirmesine diğer bir örnek ise Azerbaycan’daki Ahıska Türklerine yönelik yapılan iş birliği protokolüdür. Bu çerçevede Azerbaycan’da yaşayan Ahıska Türklerine, Türkiye tarafından bedeli TİKA tarafından karşılanmak üzere, Türkiye Cumhuriyeti Tarım Bakanlığı Tarım İşletmeleri Genel Müdürlüğü tarafından 25 ton tohumluk buğday gönderilmiş ve ekimi sırasında danışmanlık hizmeti sunulmuştur. Yine ikili iş birliği çerçevesinde yürüt÷len ve Türkiye tarafından desteklenen Azerbaycan’ın Haçmaz yöresinde “Örnek Tarım Çiftliği” kurulmasına yönelik faaliyetler sürmektedir. Ayrıca, TİKA ile Türkiye Cumhuriyeti Tarım Bakanlığı arasındaki iş birliği kapsamında “Avrasya Ülkelerinde Tarım Seminerleri ve Tarımda Araştırma-Geliştirme Projeleri” çalışmalarına başlanılmıştır. Ayrıca iki ÷lkenin iş birliği ile Azerbaycan’da, “Azerbaycan Bitki Sağlığı ve Karantina Laboratuvarlarının Revizyonu Projesi” çalışması da başlatılmıştır (Aras, 2004: 176). Bütün bu projelerle iki ÷lke, ilişkilerini ekonomik kalkınmaya da yansıtmışlar ve karşılıklı yardımlarda bulunmuşlardır. Gör÷ldüğü gibi Türkiye ve Azerbaycan tarım potansiyelleri yüksek olan iki ÷lkedir. İki ÷lke bu yüksek potansiyellerini, tarımda iş birliği yaparak geliştirmeye çalışmaktadırlar.

2.4.2. Sanayi Sektöründeki İlişkiler

Sanayi alanındaki ilişkileri geliştirmek için Azerbaycan Cumhuriyeti ile Türkiye Cumhuriyeti hükümetleri arasında 2 Kasım 1992’de Ankara’da, “Küçük ve Orta Ölçekli Sanayi Kurumlarını Geliştirme Yönünde Teknik İş Birliği Protokolü” imzalanmıştır. Buradaki amaç ise küçük ve yerel işletmelerin hem kapasitesini artırmak hem de bu işletmeleri daha işler hale getirmektir. Yine Azerbaycan Cumhuriyeti ile Türkiye Cumhuriyeti arasında 9 Şubat 1994’te Ankara’da, “Gelirlerden Çifte Vergi Kesintisinin Önlenmesi Protokolü” ve aynı tarihte imzalanan “Azerbaycan Cumhuriyeti ile Türkiye Cumhuriyeti Arasında Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması Protokolü”, sanayi alanında karşılıklı iş birliğini artırmaya yönelik faaliyetlerdir. Azerbaycan, sanayi sektöründe, bütün bu iş birliği projelerine rağmen, 1990’lı yılların ikinci yarısında ancak gelişme göstermiştir. Ülkede sanayi sektörünün temeli olan petrol üretiminde 1997’den beri meydana gelen yükselme, yabancı şirketlerle yapılan antlaşmalar ve Bakü-Ceyhan Petrol Boru Hattı’ndan sağlanan 5-6 milyon dolarlık gelir, Azerbaycan ekonomisi ve sanayisi için umut vaat etmiştir (Akman, 2005: 26).

Azerbaycan ile Türkiye’nin sanayi sektörü içindeki ilişkileri, patent alanında da gelişme kaydetmiştir. Türkiye Cumhuriyeti Sanayi ve Ticaret Bakanlığı bünyesinde bulunan Türk Patent Enstitüsü, görev alanına giren sınaî ve mülkiyet hakları kapsamında, Türk Cumhuriyetleri ile patent kuruluşları arasında iş birliğini başlatmak ve geliştirmek için çalışmalar yapmıştır. 12 Kasım 1998’de ise Türkiye, Azerbaycan, Gürcistan, Kazakistan, Kırgızistan, Moğolistan ve Tacikistan arasında “Karşılıklı Niyet Protokolü” imzalanmıştır. Türk Cumhuriyetleri ile yapılan teknik iş birliği alanındaki gelişmelere ek olarak ekonomik, ticari ve teknik konular ile eğitim konularında Azerbaycan’ın da içinde yer aldığı eğitim programı 22-28 Mayıs 2000’de gerçekleştirilmiştir (Aras, 2004: 176-177).

2.4.3. Diğer Sektörlerdeki İlişkiler (Standartlar, Turizm, Madencilik, Ulaşım, İnşaat, Gümrük ve İletişim)

İki ülke arasındaki standartlar sektöründe de ilişkiler her geçen gün gelişmektedir. Konuyla ilgili Azerbaycan Devlet Standartlaştırma ve Meteoroloji Merkezi (Azer Devlet Standard) ile Türkiye'nin Türk Standartları Enstitüsü (TSE) arasında ilk iş birliği protokolü Aralık 1990'da imzalanmıştır. Bu protokol ve daha sonra yapılan protokollerde, tarafların mütakabiliyet esasına bağlı olarak ticarete konu olan mal ve hizmetlerde, uluslararası kaliteyi taşıyan teşkilat, marka ve belgelerini tanıdıkları belirtilmiştir. İki ülke arasındaki en önemli gelişme ise 13 Haziran 1996'da imzalanan "Karşılıklı Uygulama Protokolü"dür. Bu protokol ile her iki ülke, birbirinden veya üçüncü bir ülkeden gelen malların, her iki ülkenin ilgili kuruluşlarından belge almaları koşuluyla ülkeye girişlerinde, iki ülkenin standart teşkilatlarınca ayrı bir kontrole tabi tutulmayacakları konusunda anlaşmaya varmışlardır. Özellikle Aliyev iktidarıyla birlikte Azerbaycan'da ön plana çıkan TSE, 1997'de Azerbaycan'da temsilcilik açarak faaliyetlerini doğrudan tanıtabilme imkânı bulmuştur. Ayrıca, bu alandaki ilişkilerin yoğunluğuyla paralel olarak Azerbaycan'ın da dâhil olduğu "Bölgesel Standardizasyon Birliği (BASN)"nin faaliyetleri devam etmektedir. Azerbaycan ile Türkiye arasında madencilik alanında da ilişkiler yoğun bir biçimde devam etmiştir. Azerbaycan ile Türkiye'nin bu alandaki ilişkilerine yeni bir ivme katan olay ise Türkiye Cumhuriyeti Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü (MTA) tarafından gerçekleştirilen 1994-1995 yıllarında her bir ülkenin yer bilimleriyle ilgili temsilcilerin katıldığı "Türkçe Konuşan Ülkeler Yer Bilimleri ve Madencilik Konferansı" ilişkilere farklı bir boyut katmıştır. İlgili toplantıda, bütün ülkelerin doğal kaynak potansiyelleri ve madencilik faaliyetleri ile ilgili konular ele alınmıştır. Ayrıca Azerbaycan'ın 1/500.000 ölçekli maden yatakları haritası tespit edilmiş ve bu harita, Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Ehtiyarlar Komitesi ile MTA tarafından ortak çalışma sonucu basılmıştır. 1 Kasım 1992'deki protokollerle iki ülke arasında ulaşım alanında da ilişkilere yeni ivmeler katılmıştır (Aras, 2004: 177-178). Bu tarihte, Azerbaycan ile Türkiye arasında kapsamlı bir "Kara Ulaştırma Protokolü" imzalanmıştır. İki ülke arasında Nahçıvan yolu ile direkt bağlantı sağlanmış, ancak bu yol Nahçıvan'dan öteye gidememiştir. Azerbaycan ile Türkiye arasındaki

karayolu bağlantısı esasen, Gürcistan ve İran üzerinden sağlanmaktadır (Akdoğan, 2007: 61).

Azerbaycan ile Türkiye'nin turizm potansiyelleri oldukça yüksektir. Bu konuda iki ülke birbirlerine yardımcı olmaktadır. Bu alanda ilk gelişme 1992'de olmuştur. Bu tarihte konuyla ilgili Azerbaycan ile Türkiye arasında "Turizm İş Birliği Protokolü" imzalanmıştır. Bu proje kapsamında turizm sektöründe çalışan Azerbaycanlı personeller, Azerbaycan'dan Türkiye'ye eğitim almak için gitmektedir. Ayrıca iki ülke arasında yapılan antlaşmalar çerçevesinde, özel şirketler tarafından Azerbaycan ve Türkiye arasında karşılıklı turlar düzenlenmektedir (Aras, 2004: 177).

"Gümrük İş Birliği Antlaşması" çerçevesinde ise Azerbaycan ile Türkiye arasında 9 Şubat 1994'te imzalanan "İdari Yardım Anlaşması" kapsamında Türkiye'de; 1992, 1995 ve 2000 yıllarında (ECO ülkeleriyle birlikte) Azerbaycan gümrük personelinin daha iyi eğitim alması için gümrük mevzuatı ve uygulamalarının tanıtıldığı seminerler düzenlenmiştir (Aras, 2004: 177-178).

İletişim sektöründe ise Azerbaycan ile Türkiye arasında Trans-Asya-Avrupa fiber optik kablo bağlantısının Gürcistan üzerinden kurulması karara bağlanmıştır. Yine Türkiye ile Nahçıvan arasında fiber-optik kablo bağlantısının kurulması, Azerbaycan'ın Türksat A.Ş. uydularının iletişim ve yayım hacminden faydalanması, Azerbaycan'da enformasyon teknolojileri ile ilgili "Serbest Ticaret Bölgesi'nin ve IT Teknoparkı'nın kurulması hususunda Türkiye ile iş birliği konuları karara bağlanmıştır (Resullu ve Aslanlı, 2012: 94).

2.4.4. İki Ülkenin Uluslararası Ekonomik Birlikteliğine İyi Bir Örnek: Karadeniz Ekonomik İşbirliği (KEİ/BSEC)

Azerbaycan ile Türkiye arasındaki ekonomik iş birliği alanında diğer bir gelişme de Karadeniz Ekonomik İş Birliği (KEİ-BSEC)'nin oluşturulmasıdır. Bu örgüt, resmî olarak 1992'de İstanbul'da Türkiye'nin öncülüğünde kurulmuştur. Örgüte üye ülkeler ise Azerbaycan, Arnavutluk, Bulgaristan, Ermenistan, Gürcistan, Moldova,

Romanya, Rusya, Türkiye, Ukrayna ve Yunanistan'dır. Son yıllarda bu kuruma Sırbistan'ın da üyeliği onaylanmıştır. KEİ'nin amacı, üye ülkelerin potansiyellerinden, coğrafi yakınlıklardan, ekonomilerinin birbirini tamamlayıcı özelliklerinden yararlanarak ülkelerarası karşılıklı ekonomik, teknik ve sosyal ilişkilerin geliştirilmesini sağlamaktır. Ayrıca KEİ, bölgenin bir barış, istikrar ve refah bölgesi olmasına çalışmak, bunu korumak ve geliştirmek için kendine hedef belirlemiştir. Kurumun faaliyetlerinin esas hedeflerinden biri de bölgenin önemli limanlarını, kara yolu ve demir yollarını birleştiren "Kara-Deniz Çevresi Ulaşım Koridoru"nun oluşturulmasıdır (İsmayılov, 2007A: 163).

2.4.5. Azerbaycan Serbest Piyasa Ekonomisine Geçerken Gelişen Ticari İlişkiler

2.4.5.1. İki Ülke Arasındaki Ticaret Dengesi

İki ülke arasındaki ekonomik ve ticari ilişkileri geliştirmek amacıyla gerçekleştirilen ilk antlaşma "Azerbaycan ve Türkiye Arasında Ticari ve Ekonomik İş Birliği Anlaşması"dır (Aras, 2004: 175). Bu antlaşma sonrası, elimizdeki istatistikî bilgiler bizlere belirli çıkarımlar yapma imkânı vermektedir. İkili ticari ilişkilere bakıldığında şu sonuçlarla karşılaşılmaktadır:

- ✓ 1992 yılında Türkiye'nin Azerbaycan'a ihracatı 87.1, Azerbaycan'ın Türkiye'ye ihracatı 125.6, iki ülke arasındaki ticaret dengesi - 38.5 dolar, karşılıklı ticaret hacmi 212.7,
- ✓ 1993 yılında Türkiye'nin Azerbaycan'a ihracatı 63.6, Azerbaycan'ın Türkiye'ye ihracatı 60.5, iki ülke arasındaki ticaret dengesi 3.1dolar, karşılıklı ticaret hacmi 124.1,
- ✓ 1994 yılında Türkiye'nin Azerbaycan'a ihracatı 76.2, Azerbaycan'ın Türkiye'ye ihracatı 16.6, iki ülke arasındaki ticaret dengesi 59.6 dolar, karşılıklı ticaret hacmi 92.8,

- ✓ 1995 yılında Türkiye'nin Azerbaycan'a ihracatı 140.5, Azerbaycan'ın Türkiye'ye ihracatı 26.4, iki ülke arasındaki ticaret dengesi 114.1 dolar, karşılıklı ticaret hacmi 166.9,
- ✓ 1996 yılında Türkiye'nin Azerbaycan'a ihracatı 216.2, Azerbaycan'ın Türkiye'ye ihracatı 39.0, iki ülke arasındaki ticaret dengesi 177.2 dolar, karşılıklı ticaret hacmi 255.2,
- ✓ 1997 yılında Türkiye'nin Azerbaycan'a ihracatı 179.7, Azerbaycan'ın Türkiye'ye ihracatı 41.2, iki ülke arasındaki ticaret dengesi 138.5 dolar, karşılıklı ticaret hacmi 220.9,
- ✓ 1998 yılında Türkiye'nin Azerbaycan'a ihracatı 220.1, Azerbaycan'ın Türkiye'ye ihracatı 135.8, iki ülke arasındaki ticaret dengesi 84.3 dolar, karşılıklı ticaret hacmi 355.9,
- ✓ 1999 yılında Türkiye'nin Azerbaycan'a ihracatı 142.4, Azerbaycan'ın Türkiye'ye ihracatı 69.0, iki ülke arasındaki ticaret dengesi 73.4 dolar, karşılıklı ticaret hacmi 211.4,
- ✓ 2000 yılında Türkiye'nin Azerbaycan'a ihracatı 128.4, Azerbaycan'ın Türkiye'ye ihracatı 104.9, iki ülke arasındaki ticaret dengesi 23.5 dolar, karşılıklı ticaret hacmi 233.3,
- ✓ 2001 yılında Türkiye'nin Azerbaycan'a ihracatı 148.1, Azerbaycan'ın Türkiye'ye ihracatı 67.3, iki ülke arasındaki ticaret dengesi 80.8 dolar, karşılıklı ticaret hacmi 215.4,
- ✓ 2002 yılında Türkiye'nin Azerbaycan'a ihracatı 156.2, Azerbaycan'ın Türkiye'ye ihracatı 83.4, iki ülke arasındaki ticaret dengesi 72.8 dolar, karşılıklı ticaret hacmi 239.6,

✓ 2003 yılında Türkiye'nin Azerbaycan'a ihracatı 195.1, Azerbaycan'ın Türkiye'ye ihracatı 107.0, iki ülke arasındaki ticaret dengesi 88.1 dolar, karşılıklı ticaret hacmi 302.1 (aktaran Zengin, 2010: 334).

Bu veriler göstermektedir ki, Azerbaycan ile Türkiye arasındaki ticaret dengesi genel olarak Türkiye lehine seyretmiştir. Karşılıklı ihracat ve ithalat oranlarında değişkenlik olmakla birlikte, iki ülke arasındaki ticaret hacmi son yıllarda genel olarak artmıştır.

Azerbaycan ile Türkiye, karşılıklı ticari ilişkileri geliştirmek istemektedir. Azerbaycan ve Türkiye ekonomileri aslında birbirlerini tamamlar niteliktedir. Türkiye ekonomisi dışa dönük ve imalat sanayisi ağırlıklı bir yapılanma görüntüsü ile dikkatimizi çekerken; Azerbaycan ekonomisi daha çok ham madde ağırlıklı yönüyle dikkatimizi çekmektedir. Türk yatırımcılar, Azerbaycan ekonomisinde özellikle petrol dışı alanlarda ağırlığa sahiptirler. Geçiş dönemi ekonomisini tüm benliğinde yaşayan ve yatırıma ihtiyacı bulunan Azerbaycan'a, Türk sermayesinin katkısı önemli boyutlardadır. Bütün bu ekonomik göstergelerin sonucunda karşılaşılan durum yanıltıcı olmamaktadır. Bu yönüyle bakıldığında Azerbaycan'ın 2000 yılında da en fazla ithalat yaptığı 2. ülke Türkiye'dir. Azerbaycan'ın uluslararası arenada Türkiye'nin ihracatı içindeki yeri % 0.84 ve ithalattaki yeri ise % 0.16 olmuştur. Azerbaycan'ın Türkiye'nin toplam dış ticareti içindeki yeri ise % 0.04'tür. Türkiye'den Azerbaycan'a yapılan ithalat, 1991 yılından itibaren gelişen siyasi ve ekonomik ilişkilere paralel olarak Türk işadamlarının bu ülkeye olan yoğun ilgisi ve Türk şirketlerinin Azerbaycan piyasasında şube açması sebebiyle sürekli yükselmiştir. Azerbaycan'ın bağımsızlığın ilk yıllarında, bu ülke ile ekonomik ve ticari ilişkilerde üstünlüğe sahip olan Türkiye, zaman içinde hem diğer ülkelerin bu pazara girmesi hem de yerel müteşebbislerin artık kendi ayakları üzerinde durmaya başlaması ve kısmen yerel üretime geçmeleriyle birlikte bu üstünlüğünü kaybetmeye başlamıştır. Türkiye'nin Azerbaycan'a ihracatındaki azalmanın başlıca sebeplerinden biri de Türk yüklenici firmalarının üstlenmiş oldukları taahhüt işlerinin büyük ölçüde tamamlanmış olması ve inşaat sektöründe yeni projelerin başlamamasından kaynaklanmıştır. Azerbaycan'ın bağımsızlığından itibaren başta bavul ticareti olmak üzere kayıt dışı ticari işlemler göz önüne alındığında, iki ülke arasındaki dış ticaret

hacminin resmî verilerden daha fazla olabileceği tahmin edilmektedir (Akdoğan, 2007: 61-62).

Azerbaycan, 2000 yılında toplam ithalatının % 11'ini, toplam ihracatının ise % 6'sını Türkiye ile gerçekleştirmiştir. İki ülke arasında 1991'den itibaren gelişen siyasi ve ekonomik ilişkilere paralel olarak dış ticaret hacmi artmıştır. Bu karşılıklı ticaret hacmi, 1998'de Rusya'da yaşanan "Rusya Ekonomik Krizi" sonrası, rublenin devalüe edilmesinin de etkisi ile Rus malları Azerbaycan pazarında mutlak fiyat avantajı sağlamış ve Azerbaycan halkının da gelir seviyesinin düşük olması sebebiyle bu ürünler, Azerbaycan'da talebi belirleyici faktörler haline gelmiştir. Bu gelişmelerin sonucu, Azerbaycan'da Türkiye'den gelen mallara olan talep azalmıştır. Bu durum, Azerbaycan'da iş yapan Türkiyeli işadamlarını da doğrudan etkilemiştir. 1999 yılında Azerbaycan ile Türkiye arasındaki ticari verilerde geçmiş yıllara oranla düşüş görülmüştür. Azerbaycan'da 1996, 1997 ve 1998 yıllarında en fazla ithalatın yapıldığı ülke Türkiye iken; 1999 ve 2000 yıllarında ise Türkiye, Rusya'dan sonra ithalatın en fazla yapıldığı ikinci ülke konumuna gerilemiştir. Türkiye'nin Azerbaycan'a ihracatı, 2001 ve 2002 yıllarında yeniden artmaya başlamıştır (Mikail ve Tazegül, 2012: 70-71).

Daha önce de belirtildiği gibi, Azerbaycan ile Türkiye arasındaki ticari denge, Türkiye lehinedir. Yani, Azerbaycan'ın bağımsızlığını kazanmasından bu yana iki ülke arasındaki ticarete her yıl, Türkiye için bir ticaret fazlası söz konusu olmuştur. Azerbaycan ile Türkiye arasındaki ticarete, halen Türkiye lehine ticaret fazlası devam etmekteyse de son yıllarda mineral yakıtlar ithalatındaki artış nedeniyle Türkiye'nin Azerbaycan'dan yapmakta olduğu ithalatın, Azerbaycan'dan yapılan ihracattan daha hızlı bir şekilde arttığı gözlenmiştir (Bulut, 2007: 144).

Sonuç olarak, Azerbaycan ve Türkiye ekonomileri yapı ve coğrafi devamlılık olarak birbirlerini tamamlamaktadır. Türkiye ekonomisi, Azerbaycan ekonomisine göre daha çok dışa dönük ve imalat sanayisi ağırlıklı bir yapılanma görüntüsü çizerken, Azerbaycan ekonomisi ise Türkiye ekonomisine göre daha çok ham madde ağırlıklı görüntü sergilemektedir (Aras, 2003: 206).

2.4.5.2. İki Ülke Arasında İhraç ve İthal Edilen Ürünler

Azerbaycan'ın Türkiye'ye ihraç ettiği başlıca mallar arasında; dizel yakıtı, pamuk, ham petrol, polietilen, deri, alkollü içecekler, ham alüminyum, benzin ön planda yer almaktadır. Türkiye'nin Azerbaycan'a ihraç ettiği başlıca mallar arasında; buğday unu, eczacılık ürünleri, sentetik deterjanlar, elektrik enerjisi, binek otomobiller, akümülatör, otomobil lastikleri, mobilya, inşaat malzemeleri, duvar kağıtları, sıhhi tesisat malzemeleri, tekstil sanayisi için makine ve teçhizat, deri giyim eşyası, kozmetik ürünleri, trikotaj ürünleri, lastik ve plastikten mamul eşya, televizyon, buzdolabı gibi ürünlerin yanı sıra; cam kaplar, alüminyum profil, adi metallere eşya, ağaç imali için makineler, telekomünikasyon teçhizatı, kablolar, elektrik malzemeleri, hazır giysiler, margarin ürünleri, buğday, zeytinyağı, ayçiçeği, tereyağı, soya yağı, gıda sanayisi için makine ve teçhizat, çay, konserve, salça, dondurma, sebze (patates ve soğan), yumurta ve tavuk eti, maden suyu, alkolsüz içkiler, bira, makarna, küp ve toz şeker, çikolata ile şekerleme ürünleri, meyve suları, peynir, bisküvi gibi çok sayıda ürün yer almaktadır (Mikail ve Tazegül, 2012: 71-72).

2.4.5.3. Azerbaycan'daki Türk Yatırımları

1920 ile 1991 yılları arasında Azerbaycan'da komünist rejim uygulanmıştır. Ayrıca ülkede Marksist düşüncelere dayalı sistem de geçerli olmuştur. 1991 yılında ise Azerbaycan bir anda kendini serbest piyasa ekonomisinin içinde bulmuş ve ülke ekonomisi geçiş dönemi yaşamaya başlamıştır. Bu dönemde Azerbaycan, uluslararası ekonomik sistemin bir parçası olmak için "Kapitalist Ekonomik Sistem"e uymaya çaba göstermiş ve küreselleşmenin getirdiği uluslararası kurallara da uyum sağlamaya çalışmıştır (Qurbanov, 2010: 17-20).

Azerbaycan, bağımsızlığın ardından piyasa ekonomisi ile beraber yabancı sermayeye de açılmış ve yabancı sermaye de yavaş yavaş Azerbaycan pazarına girmeye başlamıştır. Bu yatırımlardan en kapsamlısı da Türk yatırımlarıdır. Azerbaycan'daki Türk yatırımları, ülkedeki petrol dışı yabancı yatırımlar içinde ilk sırada yerini almıştır. Türk girişimcilerin yatırımları genelde telekomünikasyon, bankacılık ve

sigortacılık, finansal kiralama, inşaat-taahhüt, basın-yayın, eğitim, sağlık, ulaştırma, otomotiv, imalat sanayisi, petrol ve hizmet sektörü gibi alanları kapsamıştır (Akdoğan, 2007: 63).

Azerbaycan'a, bağımsızlığa kavuştuğu andan itibaren Türk işadamları yatırımlar yapmışlardır. Geçiş döneminde olan Azerbaycan'a, Türk müteşebbislerinin katkısı önemli boyutlara ulaşmıştır. İlk defa 1992'de Ankara Antlaşması ile Türkiye'deki bankalardan biri olan Türk Eximbank, Azerbaycan'a 250 milyon dolar hacminde kredi taahhüt etmiştir. Bu kredinin 100 milyon dolarlık kısmı "Mal Antlaşması" (antlaşmanın başlangıç tarihi 21.04.1993) ve 150 milyon dolarlık kısmı ise "Proje Antlaşması" (antlaşmanın başlangıç tarihi 22.01.1994) olarak belirlenmiştir. Azerbaycan'da yaşanan ekonomik kriz sonucu, iki ülke arasında 8 Ağustos 1996'da yapılan antlaşma ile Azerbaycan tarafından faizlerin ödemesinin yapılmasının, 74.82 milyon dolarlık anapara ödemesinin ise Türkiye tarafından ertelenmesine karar verilmiştir. Azerbaycan, Türkiye tarafından açılan Eximbank kredisini gerektiği gibi kullanamamıştır. Eximbank kredisinin tam olarak kullanılamamasındaki temel gerekçeler ise Azerbaycan Hükümeti tarafından proje belirlemedeki sıkıntılar ile kabul edilen projelerin Türkiye'ye gönderilmesindeki gecikmeler olmuştur. Ayrıca Türk Eximbank, Azerbaycan ekonomisinin canlanması için, Azerbaycan'ın Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'ne de 20 milyon dolarlık kredi sağlamıştır (Aras, 2004: 184).

Azerbaycan'da faaliyet gösteren firmalar arasında, sayı çokluğu ve sektörel çeşitlilik açısından ilk sıralarda bulunan kuruluşlar Türk firmaları olmuştur. 1991'den itibaren Azerbaycan'a yatırım için gelen Türkiyeli şirketlerin sayısı oldukça çoktur (Mikail ve Tazegül, 2012: 74). Türk şirketleri Azerbaycan'da genellikle inşaat sektöründe yatırım yapmışlardır. Türk şirketlerinin bu sektördeki yatırımlarının 1996'dan bu yana toplam maliyeti, 20 milyon doların üzerinde gerçekleşmiştir. Türk inşaat firmaları, konut inşasının yanı sıra farklı alanlardaki inşaatların yapımında da faaliyetlerini yoğun bir şekilde sürdürmüşlerdir. Azerbaycan'da irili ufaklı 50'den fazla Türk yüklenici firması faaliyettedir. Bu firmalar, Bakü Uluslararası Havalimanı ve Azerbaycan Cumhuriyeti Merkez Bankası, Beynelhalk Bankası ve diğer hizmet binaları gibi önemli itibara sahip binaların yer aldığı işlerin büyük kısmını başarıyla tamamlamışlardır. Ulaşım sektöründe ise "Star" adlı bir Türk firması, Bakü'deki

taksi işletmeciliğinin gelişimine önemli katkı sağlamıştır. Uluslararası alanda ve ülke içi ulaşımda da Türk şirketleri faaliyet göstermişlerdir. Hazar Deniz Gemiciliği bünyesinde faaliyet gösteren Azerbaycan gemileri, İstanbul'da tadilatından geçirilmiştir. Haberleşme hizmetlerinin dünya standartlarına yükseltilmesinde de Türk şirketleri ön planda olmuşlardır. Azerbaycan'da faaliyette olan bu şirketlerin başında Netaş, Teletaş, Turkcell ve Rumel-Telekom gibi Türk şirketleri başat rolü oynamışlardır. Azerbaycan telekomünikasyon piyasasında Türk işadamlarının yatırımı, 70-80 milyon dolar civarında gerçekleşmiştir (Aras, 2004: 185-186).

Azerbaycan, Türk işadamları tarafından genellikle ticari faaliyet göstermek açısından tercih edilen bir ülke konumundadır. Bunun sonucu olarak birçok Türk firması, Azerbaycan'da müşterek müessese kurmuşlar, şube veya temsilcilik açmışlardır (Akdoğan, 2007: 64). Azerbaycan'daki uluslararası yatırımların bir sonucu olarak 1997'nin Nisan ayı itibarıyla 400 adet %100 yabancı sermayeli müstakil firma, 520 adet müşterek müessese ve 50 temsilcilik kurularak faaliyete başlamıştır. Azerbaycan'da halen faaliyette bulunan müstakil firma, müşterek müessese ve temsilcilik sayısı 550 civarında tespit edilmiş olup diğerleri faal durumda değildir. 1997'nin Nisan ayı itibarıyla Azerbaycan'da Türk firmalarının koymuş oldukları yabancı sermaye yatırımı toplam 1 milyar dolar civarında gerçekleşmiştir. Azerbaycan'da resmî rakamların fiilî rakamlardan az görünmesinin sebepleri ise ülkede herhangi bir şirket kurmadan faaliyet gösteren firmaların bulunması ile firmaların daha çok vergi ve rüsum ödememek için kuruluş sermayelerini düşük göstermelerinden kaynaklanmıştır (Mikail ve Tazegül, 2012: 75).

Azerbaycan ekonomisinde, son dönemlerde faaliyette olan yabancı sermayenin % 15'i Türkiye kaynaklıdır. Türkiyeli işadamlarının, Azerbaycan'da petrol sektörü dışındaki sektörlerin gelişimi amacıyla yaptığı yatırımlar, 1996'da 45.3, 1997'de 129.6, 1998'de 160.3, 1999'da 67.8 ve 2000'de 31.6 milyon dolar hacminde gerçekleşmiştir (Memmedov, 2001: 12).

2003'ün ilk ayları itibarıyla Azerbaycan'da faaliyet gösteren 2500 yabancı şirketten 800'den fazlası Türkiye sermayeli olmuştur. Azerbaycan'da faaliyette olan Türk şirketlerinin 380'inin tamamı Türkiye sermayeli, 370'i Azerbaycan-Türkiye

ortaklığı, 60'ı ise temsilcilik düzeyinde faaliyet göstermiştir. Azerbaycan'daki Türkiye sermayeli işletmelerin % 22.8'i üretim, % 3.5'i hizmet, %9.3'ü inşaat, %4.8'i taşımacılık, % 36.9'u ticaret ve % 22.7'si ise diğer alanlarda faaliyet göstermiştir (Aras, 2003: 208).

Görüldüğü gibi, Azerbaycan-Türkiye ilişkileri her geçen gün artmakta ve bu iş birliği karşılıklılık arz etmektedir. Azerbaycan'a dış yatırımların önemli bir kısmı ise Türkiye sermayeli olarak gerçekleşmektedir.

2.4.6. Enerji Sektöründeki İlişkiler

Azerbaycan ile Türkiye arasındaki ekonomik ilişkilerin diğer bir boyutu da enerji, enerji güvenliği ve bu yöndeki stratejik planlardır. Bu aşamada ilişkilerin stratejisinin yanı sıra, güvenliğinin dikkate alınması da gerekmektedir. Kafkasya ve Hazar, ikili ilişkilerde dikkate alınması gereken iki stratejik konudur. Çalışmanın bu bölümünde, enerji sektöründe Azerbaycan ile Türkiye'nin ne gibi projeler ürettiğine bakılacaktır. Ayrıca, Kafkasya ile paralel olarak Hazar Denizi'nin stratejik önemi ile Hazar'ın statüsü sorununa da değinilecektir. Çalışmada son olarak Azerbaycan'daki enerji antlaşmalarına yer verilecektir.

Azerbaycan enerji sektöründe pek çok ülke rol oynamaktadır. Bu ülkelerin belli başlıları; Türkiye, ABD, İngiltere, Fransa, İtalya, Almanya ve Japonya'dır. Bu ülkeler, Azerbaycan'da özellikle SSCB'nin dağılmasından sonra büyük rol almışlardır. Rusya, bu ülkelerin arasına sonradan katılmıştır. Bunda Rusya'nın, Azerbaycan'ın bağımsızlığını ilk başlarda tanımak istememesi önemli rol oynamıştır.

Azerbaycan ile Türkiye başta petrol ve petrol dışı sahalar olmak üzere hemen hemen her alanda ekonomik iş birliği halindedir. Azerbaycan'da petrol dışı yabancı sermaye yatırımlarında Türkiye ilk sıralarda gelmektedir. Azerbaycan'ın sahip olduğu yer altı rezervlerini işletmek üzere bugüne kadar oluşturduğu yirmi adet uluslararası şirketler birliğinin dördünde Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı (TPAO) pay sahibidir (Mikail ve Tazegül, 2012: 126). Türkiye bu yatırımlar sonrası, Azerbaycan'ın petrol

rezervlerinin işletilmesi için hazırlanan 8 milyar dolar tutarındaki (Azeri, Çıracık ve Güneşli) projede % 6.5; 4 milyar dolar tutarındaki “Şah Deniz Projesi”nde ise % 9.0; “Kürdaşı” sahasında % 5 ve “Araz-Alov-Şerk” sahasında ise % 10 oranında pay elde etmiştir. TPAO, “Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattı Projesi”nde ise % 5’lik paya sahip olmuştur. Türk şirketleri, denizdeki yatakların yanı sıra, karadaki yataklardan petrol çıkarımının ve petrol üretimine ilişkin altyapının oluşturulmasında da faaliyette bulunmuşlardır. TPAO, Azerbaycan’a sadece “Azeri-Çıracık-Güneşli” sahalarında petrol üretilmesi ve “Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Ana İhraç Boru Hattı”nın inşaatı projeleri çerçevesinde 2002 yılı sonu itibariyle 650 milyon dolar yatırım yapmıştır. Bütün bu gelişmelerden sonra, Azerbaycan ile Türkiye arasında yapılan petrol üretimine ilişkin antlaşmalar çerçevesinde, Türkiye tarafı Azerbaycan’a yaklaşık 2 milyar dolar yatırım yapmayı taahhüt etmiştir (Aras, 2004: 187). Görüldüğü gibi Türkiye’nin Azerbaycan’daki enerji yatırımları zamanla artmıştır. Zamanla bu yatırımlar, siyasi ve ekonomik sebeplere bağlı olarak istenilen seviyede gerçekleşmemiştir.

2.4.6.1. Kafkasya Jeopolitiğinde Hazar’ın Enerjideki Stratejik Önemi ve Türkiye’nin Rolü

2.4.6.1.1. Hazar’ın Konumu ve Çevresindeki Çatışma Alanları

Azerbaycan’ın içinde bulunduğu Kafkasya; doğu-batı ve kuzey-güney yönlerinde stratejik konumu ile bir geçiş koridoru özelliğindedir. Kafkasya, SSCB’nin dağılmasının ardından kurulan yeni dünya düzeninde, Avrasya’da kurulan enerji ve ulaştırma koridorlarının kesiştiği stratejik bir noktada bulunmaktadır.

Hazar Havzası olarak tanımlanan coğrafya, Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan’ı içine alan Kafkasya ve Türkmenistan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ile Tacikistan’ı içine alan Orta Asya ülkeleriyle çevrili bir alanı ifade etmektedir. Hazar Havzası, 19. yüzyılda Rusya ile İngiltere arasında “Büyük Oyun” olarak adlandırılan siyasi ve ekonomik çekişmelere sahne olmuştur. Bu iki devlet, dünya siyasetinde ve ekonomisinde enerji kaynakları ve dolayısıyla ticari açıdan çok önemli rollere

sahiptirler. İngiltere, Kafkasya ve Orta Asya coğrafyasının Çarlık Rusyası tarafından işgal edilmesini, Hindistan'daki sömürge düzeni için her zaman tehdit olarak algılamıştır. Rusya ise İngiltere'nin Müslüman kabileleri direnişçiler olarak kendine karşı kışkırtmasından çekinmiştir. Dolayısıyla bu bölgede, Orta Asya ile Hindistan'ın kontrolü için kanlı mücadeleler, yani emperyalist savaşlar tarih boyunca yaşanmıştır (Akdoğan, 2007: 40).

Rusya ile İngiltere arasındaki rekabetin ana sebebi, genelde Kafkasya ve Orta Asya iken; özelde, Hazar Havzası'dır. Bu sebeple, daha Çarlık Rusyası Dönemi'nden beri işletilegelen enerji kaynakları, dünyanın dikkatini bu bölgeye çekmiş ve bölgede uluslararası güç odaklarının rekabetine sebep olmuştur (Salmanlı, 2007: 7). Hazar Havzası'na olan ilgi ise özellikle 19. ve 20. yüzyılda artmıştır. Bölgede, önemli doğal kaynakların olması, büyük güçleri, özellikle Rusya ve İngiltere'yi, bölgeye çekmiştir.

Avrupa ile Asya'yı birbirinden ayıran sınır bölgesi olarak kabul gören Kafkasya coğrafyası, Türk-İslam tarihinde çok büyük öneme haiz olmuştur. Kafkasya'yı oluşturan sınırlar, Avrupa ile Asya'nın sınırlarını da oluşturmaktadır. Tarih boyunca Asya'dan Avrupa'ya yapılmak istenen askerî harekâtların geçiş güzergâhı genelde Kafkasya'dan olmuştur. Bu nedenle günümüze kadar tarihteki birçok büyük devlet, sınırlarını bu coğrafyaya dayandırarak kendilerini güvence altına almak ve doğal bir savunma barikatına sahip olmak istemişlerdir. Tarih öncesinden günümüze kadar olan dönemlerden itibaren Kafkasya'ya hâkim olan devletler, Doğu ve Batı medeniyetlerini birbirine bağlayan birer köprü konumuna gelmişlerdir. Orta ve Batı Avrupa ile Ön Asya ve Orta Asya arasındaki ticari ve kültürel alışverişi sağlıyor olması Kafkasya ve Hazar'ın önemini daha da artırmıştır. Bütün bunlar bölgenin yüzyıllar boyunca çok değişik milletlerin işgaline uğramasına ve böylelikle de çeşitli medeniyetlerin bu coğrafyada gelişimine katkı sağlamıştır (Akdoğan, 2007: 41).

SSCB'nin dağılması, Kafkasya ve Orta Asya coğrafyasındaki mevcut dengelerin kökünden sarsılmasına neden olmuştur. 1991'de SSCB'nin dağılması sonrası ortaya çıkan genç ülkeler, Azerbaycan-Kazakistan-Gürcistan gibi, sadece fakirlik ve geri kalmışlıkla değil, bölgesel temelde ortaya çıkan ekonomik ve siyasi birçok sorunla da karşı karşıya kalmışlardır (Özdemir, 2007: 77). Bu da, bölge ülkelerini

ilgilendiren ekonomik ve siyasi istikrarsızlıklara sebebiyet vermiştir. Karabağ Sorunu, bu duruma bir örnektir.

SSCB'nin dağılmasıyla Hazar Havzası, sahip olduğu petrol ve doğalgaz potansiyeli ile dünyanın dikkatini üzerine çekmiştir. Hazar Havzası, 20. yüzyılın sonları ve Soğuk Savaş'ın bitmesiyle 21. yüzyılın ilk çeyreğinde büyük güçler (Rusya-ABD-Almanya) ile bölgesel güçlerin (Rusya-Türkiye-İran) rekabet alanına dönüşmüştür. Aslında, çatışma ve çıkarlar aynı iken aktörler çoğalmıştır. Dolayısıyla SSCB'nin dağılmasının ardından Hazar Denizi, sahip olduğu petrol ve doğalgaz kaynaklarıyla dünya enerji arzı ve güvenliği için hem ilgili ülkeler açısından hem de dünya enerji piyasası açısından aynı derecede önemli hale gelmeye başlamıştır. “Hazar Petrol ve Doğalgaz Havzası”ndaki nüfuz ve imtiyaz mücadelesinin askerî ve güvenlik boyutunda Hazar'a kıyası olan İran, Rusya, Azerbaycan, Türkmenistan ve Kazakistan gibi ülkelerin yanı sıra; Hazar'a kıyası olmayan ABD, AB ve Çin gibi güçler de bölgede varlığını sıcak bir şekilde hissettirmeye çalışmışlardır. Hazar Havzası, ekonomik ve siyasi çıkarlar bağlamında, dünyanın büyük güçlerinin ilgi odağı haline gelmiştir. Ayrıca Hazar Havzası, meselenin güvenlik ve stratejik boyutunda, ABD ve Rusya'nın mücadele alanına dönüşmüştür (Aras, 2008: 201).

Hazar Havzası'ndaki çatışmalara dar bir çerçeveden bakılacak olursa, Türkiye ve İran, Kafkasya'nın göreceli İslam coğrafyası olması dolayısıyla bölgeyle yakından ilgilenmektedirler. 1990'lı yıllarda iki ülke arasındaki siyasi ve ekonomik ilişkiler dönemsel bozulmalar ve iyileşmelerle devam etmiş olsa da ikili ilişkilerde tam bir istikrar yakalanamamıştır. 1990'larda SSCB'nin dağılmasıyla iki ülke arasında başlayan rekabet durumu, bir süre sonra yerini daha gerçekçi politikalara bırakmış ve hem Türkiye hem de İran, Orta Asya ve Kafkasya'daki hedeflerine ulaşabilmek için birbirleriyle iş birliği yapmak zorunda olduklarını fark etmişlerdir. Türkiye; İran, Orta Asya ve Kafkasya ülkeleri için Avrupa'ya açılan en kısa ihraç rotasıyken; İran ise Orta Asya'dan Türkiye'ye gelebilecek boru hatları ve muhtemel enerji transferi projelerini kolaylaştırabilecek stratejik bir konumdadır (Arık, 2010: 96). Görüldüğü gibi Türkiye için Azerbaycan, Hazar Havzası çevresinde yer alan bir ülke olarak Türkiye'nin Kafkasya'daki stratejik siyasi ve ekonomik projelerinde merkezî konuma sahiptir. Azerbaycan'da, dönüşüm sürecinin ilk yıllarında Ermenistan ile

yaşanan savaş ve sonrasındaki sorunlar, ülkenin iç ve dış siyasetini olumsuz etkilemiştir. Bu duruma bir de Rusya'nın Azerbaycan'a ulaşım ambargosu koyması ve Çeçenistan Savaşı nedeniyle önemli iki petrol boru hattının Azerbaycan tarafından kullanılmaması gibi politik ve askerî sorunlar eklenince, Azerbaycan'ın ekonomik ve siyasi yapısı bu durumdan olumsuz yönde etkilenmiştir (Aras, 2003: 13).

Hazar Havzası'ndaki bu stratejik oyunda, her ne kadar Güney Kafkasya'nın Rusya'nın elinden çıkmış olması bir dezavantaj olsa da, Kuzey Kafkasya'nın Rusya'nın elinde olması, Rusya için bir avantaj sağlamaktadır. Haliyle Rusya, bu bölge vasıtasıyla Transkafkasya olarak bilinen Güney Kafkasya'yı etki altına alabilecek bir konumdadır. Tarihî geçmişi ve gücü Rusya'ya avantaj sağlarken bölge halklarının İslam çoğunluğu, Rusya için bir dezavantajdır. Bugün bir bütün olarak Hazar Havzası'na bakıldığında üç çatışma alanı dikkatimizi çekmektedir. Bunlar; Ermeni-Azeri (Türk), Gürcü-Abhaz-Rus ve Çeçen-Rus sıcak çatışma alanlarıdır. Rusya Federasyonu'nun içinde kalan Kuzey Kafkasya'da, SSCB'nin dağıldığı ilk yıllarda, Moskova'nın hâkimiyetinden çıkma yönünde bir hareket başlamış ise de bu durum bir süreliğine Rusya tarafından önlenmiştir. Yine de Kuzey Kafkasya'daki bu belirsizlik, Çeçenistan'da Rusya'nın hiç de istemediği gibi gelişmiş ve burada Çeçenler tarafından bir bağımsızlık mücadelesine dönüşmüştür. Rus-Çeçen Savaşı, halen etkinliğini sürdürmekte ve sıcak çatışma tehlikesi sürmektedir. Güney Kafkasya, aslında Kuzey Kafkasya'dan biraz daha farklıdır. Güney Kafkasya, bölgede üç yeni devletin kurulmasıyla birlikte, bölgesel ve etnik çatışmalara tanık olduğumuz bir alan haline gelmiştir. Gürcistan'da yaşanan olaylar, bu çatışmalara örnek olarak verilebilir. Bu arada, bağımsızlığına kavuşmuş Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki mücadeleler, biraz durulsa da halen devam etmektedir (Akdoğan, 2007: 42). Olaylardaki siyasi ve ekonomik aktifliğine bakıldığı zaman, bölge ülkelerinin üzerinde hala bir Rus etkisi görülmektedir.

Hazar Havzası'ndaki çatışma alanlarından biri olan Dağlık Karabağ, Azerbaycan petrolünün ve doğalgazının, Hazar Havzası'ndan Türkiye'ye ulaştırılmasında tabiri caizse yol üstünde olması sebebiyle stratejik ve ekonomik olarak önemli bir konumdadır. Ayrıca, Rusya'nın "Kafkasya'yı zayıf bırakma" politikasının bir sonucu olarak, bölgenin istikrarsızlaştırılması ve çatışma alanlarının oluşturulması, boru

hatlarının geçiş rotalarının da kesinlik kazanmasını engellemektedir (Özdemir, 2007: 85-96). Bugün Kafkasya'daki karışıklıklarda, bölge ülkelerinin bölgesel çıkar çatışmalarının yanında, neredeyse tamamının uluslararası boyutu bulunmaktadır. Buna ek olarak bölgede gerek devletleşme gerekse izlenen politikaların belirlenme süreçlerini etkileyen olayların henüz sona ermemiş olması dikkate alınırca, Rusya'nın Güney Kafkasya ve Ermenistan'ın Dağlık Karabağ Sorunu'ndaki dış politikalarının özölmesinin zorluğu ortadadır (Akdoğan, 2007: 41).

Bütün bu değinilen konulardan yola çıkılarak Hazar Havzası'ndaki çatışmaların genel sebepleri ise şöyle açıklanabilir:

- Petrol
- Doğalgaz
- Enerji güvenliğı
- Bölgenin stratejik önemi
- Bölgenin, Avrasya'nın giriş kapısı olması.

Hazar Havzası'ndaki çatışma alanları siyasi medyada “Büyük Oyun” olarak adlandırılmaktadır. Bu terime göre, Büyük Oyun'un merkezleri Kafkasya, Orta Asya, Çin'in batı kesimleri ve Kuzey Afganistan'dır. Aslında bakıldığı zaman bu coğrafya Türkistan'dır. Günümüzde ABD öncülüğündeki “Yeni Büyük Oyun”; Rusya'nın bölgede etkisinin azaltılması, Çin'in bölgeye girişinin engellenmesi, ABD destekli yönetimlerin oluşturulması, ABD ile Batılı güçlerin ordu ve şirketlerinin bölgede etkinliğinin artırılması şeklinde açıklanmaktadır (Akdoğan, 2007: 45). Görüldüğü gibi Hazar Havzası ve Kafkasya, bu çatışma alanlarının tam merkezinde, yani büyük güçlerin odak noktasındadır.

Hazar'ın statü sorunu, aslında çıkar çatışmalarının diğeri bir ayağıdır. Bu konunun çalışılma gerekçelerinden biri de yukarıda bahsedilen çatışma alanlarıdır. Ayrıca

belirtmeli ki, Hazar'daki "statü sorununun" çözülmesindeki gecikme, aslında küresel ve bölgesel çapta büyük güçlerce yürütülen üstünlük kurma mücadelelerinden başka bir şey değildir. Bölgedeki boru hatlarının nakil güzergâhları ile enerji kaynaklarının paylaşımı sorunları, ekolojik dengeler ile jeopolitik çıkarların göz ardı edilememesi gibi meseleler, statü sorununun çözülmesiyle halledilebilecek sorunlardır (Özdemir, 2007: 95).

Çalışmanın bundan sonraki bölümünde, Hazar Havzası'ndaki ülkelerin çatışma sebebi olan siyasi ve ekonomik sorunlarla ilgili tutumlarına açıklık getirilecektir. Hazar'ın statü sorunuyla ilgili taraf ülkelerin tutumları ise aşağıda açıklandığı gibidir.

Rusya, Hazar'ın statüsünün belirlenmesi stratejisinde bölgede en etkili devlettir. Bu yüzden, Rusya'nın Hazar'ın statüsü konusundaki yaklaşımına öncelikli olarak değinilmiştir. Rusya, Hazar'ın statüsü konusunda üç defa politika değişikliğine gitmiştir. 1993-1996 yılları arasındaki Rusya'nın ilk tutumu, 10-12 veya 20 millik kıyı şeridi dışındaki su kütesinin ve deniz tabanının ortak kullanılmasına dairdir. Rusya'nın 1996-1998 yılları arasındaki ikinci tutumu ise 40-45 millik kıyı şeridi dışındaki su kütesinin ve deniz tabanının ortak işletilmesi şeklinde olmuştur. 1998'den sonra ise Rusya, deniz tabanının eşit uzaklık ilkesine göre bölüştürülmesini savunmuş olup su kütesinin ise ortak kullanılması şeklinde üçüncü bir tutum değişikliğine gitmiştir (Aras, 2008: 178). Rusya'nın bu konuyla ilgili temel gerekçeleri; hukuki gerekçeler, tarihî örnek yaklaşımı ve ekolojik gerekçelerdir.

Hazar'ın statüsü ile ilgili tartışmada değinilecek ikinci ülke ise Azerbaycan'dır. Azerbaycan'ın, kıyı ülkelerinin deniz üzerinde münhasır yetkilerini kullanabileceği ulusal egemenlik alanlarına bölünmesini amaçlayan teklifi, ilk önce "sınır gölü" daha sonra ise tutum değişikliğine giderek "açık deniz" şeklinde olmuştur. Tutumunda değişiklik olmakla birlikte, iki farklı teklifte de Hazar'ın sularının ve deniz dibinin tamamen taksim edilmesini isteyen Azerbaycan, denizin egemenlik alanlarına bölünmesini ve her ülkeye ait alanda mülkiyet ve egemenlik ilkelerine dayalı, o ülke mevzuatlarının geçerli olmasını savunmuştur. Yani, Azerbaycan açısından önem taşıyan nokta, Hazar'ın göl ve deniz statüsünde tanınmasından ziyade, kıyı ülkelerinin deniz üzerinde münhasır yetkilerini kullanabileceği ulusal egemenlik

alanlarına bölünmesidir. Ayrıca Azerbaycan, Hazar'ın statüsü belirleninceye kadar kıyı devletlerinin kendi bölgesinde petrol ve doğalgaz rezervlerini işletebilmesini savunmaktadır.

Hazar konusunda Orta Asya ülkelerinden değinilecek ilk ülke ise Hazar'a doğudan ve kuzeyden komşu olan Kazakistan'dır. Kazakistan, bağımsızlığını kazanmasının ardından, petrol ve doğalgaz rezervlerini değerlendirmek için Batılı şirketlerle birlikte Hazar'ın kıyılarında çeşitli araştırmalar yapmaya başlamıştır. Haliyle bu durum da Rusya'nın tepkisine sebep olmuştur. Rusya, Kazakistan'ın bu faaliyetlerini hukuk dışı olarak belirtmiştir. Kazakistan, Rusya'nın bu siyasi ve ekonomik hamlelerine karşın, 1993'te Hazar'ın statüsü ile ilgili görüşlerini açıklamış, Hazar'ın kıyıdaş ülkelerce "orta hat" prensibine göre "ulusal sektörlere" göre bölünmesi hususunda bir antlaşma önerisinde bulunmuştur. Temmuz 1994'te ise Kazakistan; "1982 BM Deniz Hukuku Sözleşmesi"ne göre, Hazar'a kıyısı olan ülkelerin 12 millik ulusal karasularına sahip olmasını ve denizin ulusal sektörlere bölünmesini istemiştir. Kazakistan bu çerçevede münhasır ekonomik bölgelerin belirlenmesini ve her kıyıdaş ülkenin ulusal sektörü üzerinde ekonomik ve siyasi egemenlik haklarını kullanabilmesi gerektiğini belirten bildiğe yayınlayarak kendine ait son görüşünü ortaya koymuştur (Aras, 2008: 188-189).

Hazar'ın statü konusunda değinilecek bir diğeri Orta Asya ülkesi ise Türkmenistan'dır. Türkmenistan Devleti, 1993'te "Devlet Sınırları Hakkında Kanun"la Türkmenistan Deniz Hukuku'na uygun olarak, kendi karasularının uzunluğunu 12 mil olarak açıklamıştır. Türkmenistan bu bölgeyi, münhasır ekonomik bölge olarak açıklamıştır. Türkmenistan bu şekilde, kıyı egemenlik hakkını daha geniş bir alana yaymıştır (Veliyev, 2006: 107).

Genel olarak bakıldığında, Türkmenistan'ın Hazar'ın statüsü ile ilgili görüşü Rusya, Kazakistan ve Azerbaycan'ın yürütmüş olduğu politikalara yakın olduğu görülmektedir. Türkmenistan'ın bu ülkelerle ve özellikle de Azerbaycan ile ayrıldığı en temel nokta "orta hat"ın geçeceği sınır alanlarının karşılıklı olarak belirlenememesidir (Aras, 2008: 190).

Türkmenistan, 1998’de Rusya’nın başkenti Moskova’da yapılan “Hazar’a Kıyı Devletleri Zirvesi”nde fikrini değiştirmiş ve Hazar’ın bölünmesini onaylamıştır. Türkmenistan böylece, Azerbaycan’la aralarındaki sınırın “orta hat” prensibine göre belirlenmesini kabul etmiştir (Oğan, 2001b: 165).

Türkmenistan, ilerleyen dönemlerde görüşünü yine değiştirmiştir. Türkmenistan, Hazar’ın statüsü konusunda; “Hazar’a BM kararlarına uygun olarak kıyıdaş ülkelerin her birinin 12 millik ulusal karasularının olması gerektiğini belirtmiş, bunun içinde Hazar’ın 35 millik münhasır ekonomik bölgesinin olması gerektiğini” savunmuştur. Ayrıca Türkmenistan; “Hazar’ın geri kalan bölgesinin ise bütün kıyıdaş ülkelerin ortak kullanımında olacağı bir nitelikte paylaşılması gerektiği” tezini savunarak bir teklifte daha bulunmuştur. Türkmenistan’ın bu teklifi, her ne kadar Hazar’daki Rus donanmasının Türkmenistan sahillerinden uzak tutulmasını sağlasa da İran, Türkmenistan’a bu konudaki rahatsızlığını her zaman dile getirmiştir. Türkmenistan’ın, Azerbaycan ile tartışmalı yataklar üzerinde anlaşamaması sonrası oluşan gerginlik ise Türkmenistan’ı giderek İran’a yaklaştırmıştır (Aras, 2008: 191). Hatta Türkmenistan, daha sonraki zamanlarda Hazar ile ilgili, İran’ın olmadığı hiçbir antlaşmayı kabul etmeyeceğini bildirmiştir. Türkmenistan aslında başka bir anlaşmazlık konusuna yoğunlaşmak istemektedir. Bu da Azerbaycan ile yaşadığı “Kepez Yatağı Sorunu”dur. Böylece Türkmenistan, İran ile ortak hareket etmeye başlamış ve Azerbaycan ile yaşadığı diğer bir anlaşmazlık konusu olan Kepez Yatağı üzerinde yoğunlaşmıştır (Kafkasyalı, 2005: 62). Türkmenistan ayrıca, Azerbaycan’ın egemenliğinde bulunan Hazar’daki başka kuyularda da hak iddia etmektedir. Türkmenistan’ın bu yaklaşımına karşın hiçbir devlet, Türkmenistan’ın iddialarının haklı olduğunu ve bu kuyuların Türkmenistan’ın olduğunu kabul etmemektedir. Türkmenistan’ın bütün bu iddialarına ve tezlerine rağmen Avrupa ve ABD’li petrol şirketleri, “Azeri ve Çırak Yatakları”nı, Azerbaycan’ın egemenliğindeki kuyular olarak kabul etmektedir (Veliyev, 2006: 108).

Hazar konusunda değineceğimiz bir diğer ülke ise SSCB üyesi olmayan İran’dır. İran, kendi içindeki azımsanmayacak Türk nüfusu sebebiyle Azerbaycan’la zaman zaman sıkıntılar yaşamaktadır. İran’ın, Hazar konusunda Azerbaycan’ın gelişmesini ve güçlenmesini engellemek istemesi de konuyla ilgilidir. Yine de İran’ın Hazar

konusundaki tutum ve davranışlarının sebebini, sadece Azerbaycan'a ve kendi içindeki Türk nüfusuna bağlamak yetersiz bir saptama olacaktır. Hazar'ın güneyinde % 12'lik önemsiz bir paya sahip olan İran, mevcut siyasi ve ekonomik durumdan memnun değildir. İran, Hazar Havzası'ndaki payını genişleterek Hazar'ın içlerine doğru stratejik bir derinlik kazanma hevesindedir. Ayrıca İran, konuyu uluslararası aktörlerin (Türkiye, ABD, AB ve Çin) dışında tutmaya çalışmakta ve onları, meseleyi siyasallaştırmakla suçlamaktadır (Özdemir, 2007: 85).

Hazar Denizi'nin bir "sınır gölü" olduğunu savunan İran, zaman zaman Hazar'ı % 20 prensibi ile beş eşit parçaya bölmeyi, zaman zaman da "ortak kullanmayı (condominium)" teklif etmektedir. Görüşlerini bu iki eksen etrafında belirleyen İran'ın ön plana çıkarmaya çalıştığı temel husus ise enerji kaynaklarının tek taraflı çıkarılmasına karşı olmasıdır. İran, Hazar'ın statüsü belirlenmeden yapılan petrol aramalarının kanun dışı olduğunu savunmaktadır. İran, Hazar'ın statü sorunu çözülünceye kadar kendi tarafından 1921 ve 1940'ta yapılan antlaşmaların esas aldığını beyan etmektedir (Aras, 2008: 192). Bu tez de haliyle Rusya ve İran'a avantajlar sağlamaktadır. Çünkü bu antlaşmalarda SSCB ve İran'ın bizzat imzaları vardır. İran ve Rusya, bu tez ile Hazar'ın paylaşımında BM Konvansiyonu'nun geçerli olmadığını ve sorunun dış müdahale olmadan Hazar'a sınırı olan beş kıyı devlet arasında çözülmesi gerektiğini ileri sürmüşlerdir (Veliyev, 2006: 112).

İran'ın, Hazar'da statü tartışmalarını yaşadığı ülkelerin başında Azerbaycan gelmektedir. Çünkü İran, Hazar Sorunu'na ekonomik gerekçelerden daha ziyade siyasi perspektiften bakmaktadır. Örneğin Azerbaycan, 1994 yılında imzalanan "Asrın Anlaşması Projesi"nde İran'a % 5'lik pay vermiştir. Ancak İran'a verilen bu pay, Azerbaycan'a ABD'den gelen yoğun baskı sonucunda kaldırılmıştır. Daha sonra "Şah Deniz Doğalgaz Yatağı" ve "Lenkeran-Talış-Deniz Petrol Yatağı"ndan % 10'ar pay alması ile İran, aslında daha önce karşı çıktığı Azerbaycan'ın Hazar üzerindeki petrol politikasını ve Hazar Denizi'ndeki petrol yataklarını "de facto" olarak tanımış oldu. İlginç olan nokta ise İran'ın Azerbaycan'a bir paydaş statüsüyle ortak olduğu "Lenkeran-Talış-Deniz Yatağı"nın, İran'ın hak iddia ettiği "Alov Yatağı"ndan çok daha güneyde olması ve İran deniz sahasına daha yakın bir bölgede bulunmasıdır (Aras, 2008: 193).

Sonuç olarak kısmen de olsa son siyasi ve ekonomik gelişmelerden sonra Hazar Sorunu'nun çözümü adına Rusya, Azerbaycan ve Kazakistan'ın aynı cephede yer aldıkları söylenebilir. Türkmenistan'ın bu gelişmeler karşısında, Hazar konusundaki politikasının belli olmaması ve İran'ın yalnızlaşarak karşı cephede yer alması, sorunun kısa sürede çözümünün zor olduğunu bizlere göstermektedir (Özdemir, 2007: 85).

2.4.6.1.2. Azerbaycan'daki Enerji Antlaşmaları ve Payları

Çalışmanın bu bölümünde, Azerbaycan'daki enerji antlaşmaları ve konsorsiyumları ile bu antlaşmalar sonrası hangi şirkete ne kadar hisse düştüğü üzerinde durulacaktır.

2.4.6.1.2.1. Azerbaycan'daki Petrol ve Doğalgaz Antlaşmaları

Azerbaycan ile uluslararası şirketler arasındaki bu antlaşmalar, denizde ve karadaki petrol ve doğalgaz antlaşmalarını kapsamaktadır. Öncelikli olarak Hazar Denizi üzerindeki antlaşmaları inceleyeceğimiz çalışmamızda, şirketlerin payları ise şöyledir:

Azerbaycan'daki uluslararası antlaşmalar içinde dikkatleri çeken ilk proje, "Asrın Antlaşması" diye bilinen "Azeri-Çırac-Güneşli Yatakları Antlaşması"dır. Bu proje, Azerbaycan için belki de hayati bir öneme sahiptir. Bu proje ile Azerbaycan yönünü Batı'ya dönmüştür. Haydar Aliyev iktidarında gerçekleştirilen bu projede katılımcıların payı; Azerbaycan (Ey Si Ci) Limited - % 11.6461, BP Eksploreyşn (Caspian Si) Limited - % 35.7828, Statoil Abşeron As -% 8.5633, İNPEKS Sausvest Kaspian Si Ltd - % 10.9644, Türkiye Petrolleri AO - % 6.75, Exxon Azerbaycan Limited - Exxon Mobil - % 8.0006, İTOÇU Oil Eksploreyşn (Azerbaycan) Limited - % 4.2986, Chevron Teks Co - % 11.2729 ve Amerada Hess - % 2.7213 şeklinde olmuştur.

Hazar Denizi'ndeki diğer bir uluslararası antlaşma ise "Karabağ Yatağı Antlaşması"dır. Bu antlaşmada şirketlerin payları; Lukagip % 45, İtalyan Agip % 5,

Rus Lukoil % 12.5, Amerikan Pennzoil % 30 ve Azerbaycan SOCAR şirketinin payı % 7.5 şeklinde olmuştur.

“Şah Deniz Yatağı Anlaşması”, Azerbaycan’ın Aliyev dönemindeki önemli bir diğer projesidir. Şah Deniz’de şirketler arasında pay dağılımı ise İngiliz BP % 25.5, Norveç Statoil Alliance % 25.5, Azerbaycan SOCAR şirketi % 10, Rus Lukoil % 10, Fransız TotalFinaElf % 10, İran OIEC % 10 ve Türk TPAO % 9 şeklinde olmuştur.

“Eşrefi-Dan Ulduzu Yatağı Anlaşması”, 1970’li yıllarda Azerbaycanlı jeologlar tarafından keşfedilen yatakların, Azerbaycan’da işletmeye açılması sonrası gelişen bir projedir. 14 Aralık 1996’da Bakü’nün Gülistan sarayında, Abşeron Yarımadası’nın kuzeydoğusunda ve kıyından 70 km uzaklıkta olan Eşrefi ve Dan Ulduzu Petrol Yatakları’nın işletilmesine ilişkin 25 yıllık süreyi kapsayacak şekilde imzalanan antlaşmaya; SOCAR % 20, AMOCO % 30, UNOCAL % 25.5, ITOUCHU % 20 ve DELTA % 4.5 payla katılmışlardır (Aras, 2003: 124-127).

“Lenkeran-Talış Deniz Yatakları Antlaşması”, 13 Ocak 1997’de uluslararası şirketlerle Azerbaycan Hükümeti arasında imzalanmıştır. Haziran 1997’de ise bu antlaşma yürürlüğe girmiştir. Antlaşmada şirketlerin payları; operatör TotalFinaElf % 35, Wintershall % 30, SOCAR % 25 ve OIEC of İran % 10 şeklinde gerçekleşmiştir (aktaran Veliyev, 2006: 137).

“Yalama/D222 Yatağı Antlaşması”, uluslararası şirketlerle gerçekleştirilen projelerin diğer bir ayağını oluşturmaktadır. Bu projede Rusya söz sahibi olmuştur. Antlaşmada şirketlerin katılım payları; Lukoil % 80 ve SOCAR % 20 şeklindedir. Yalama Yatağı’na ilişkin antlaşma, 4 Kasım 1997’de yürürlüğe girmiştir. Bu yatağın toplam rezervi, 750 milyon varil hesaplanmaktadır.

“Abşeron Yatağı Antlaşması”nın toplam yatırım tutarı 3.5 milyar dolardır. Bu projede SOCAR’ın payı % 50, Chevron’un payı % 30 ve TotalFinaElf’in payı ise % 20 olarak gerçekleşmiştir. (Aras, 2008: 60).

Azerbaycan'da Nahçıvan ve Oğuz Yatakları üzerine de birtakım antlaşmalar gerçekleştirilmiştir. Bu antlaşmalarda Exxon Mobil şirketi ön plana çıkmaktadır. Antlaşmalardan ilki olan “Nahçıvan Yatağı Antlaşması”nda şirketlerin pay dağılımı Exxon Mobil % 50, SOCAR % 50 olarak gerçekleşmiştir. Diğer bir antlaşma olan “Oğuz Yatağı Antlaşması”nda ise şirketlerin pay dağılımı Exxon Mobil % 50 ve SOCAR % 50 şeklinde olmuştur (Kafkasyalı, 2005: 72).

“Kürdaş-Kirgan-Arazdaşı Yatakları Antlaşması”, Hazar'daki üç yatağın da ortak adıdır. Üç yataktaki toplam petrol rezervinin 730 milyon varil olduğu tahmin edilmektedir. Bu yatak ile ilgili antlaşmada yer alan şirketlerden; SOCAR % 50, Agip % 25, Mitsui % 15, Repsol % 5 ve Türkiye'den TPAO % 5 paya sahiptirler.

“İnam Yatağı Antlaşması”nda ise en büyük pay SOCAR'a ait olmakla birlikte diğer paylar; İngiliz BP % 25, İngiliz/Hollanda Royal Dutch Shell % 25 şeklinde gerçekleşmiştir. Azerbaycan millî şirketi SOCAR'ın bu yataktaki payı ise % 50'dir (Aras, 2008: 62).

“Alov-Şark-Araz Yatağı Antlaşması”nda ise şirketler genel olarak dağılımda yakın bir paya sahiptir. Antlaşmada yer alan şirketlerin payları; BP % 15, Statoil % 15, Exxon % 15, TPAO % 10 ve Alberta % 5 olarak gerçekleşmiştir. Bu yatakta SOCAR'ın hissesi ise % 40'tır (Kafkasyalı, 2005: 74).

“Yanan Tava-Ateşgah-Muğandeniz Yatakları Antlaşması” 25 Aralık 1998'de imzalanmıştır. Azerbaycan tarafından ise 1999'un Haziran ayında onaylanmıştır. Bu yataktaki rezervler; SOCAR % 50, JAOC consortiumu % 50, JAOC Japex % 22.5-operatör, Inpex % 12.5, Teikoku % 7.5 ve Itochu % 7.5 arasında bölünmüştür (aktaran Veliyev, 2006: 138).

“Zafer-Merşel Yatakları Antlaşması”nda ABD ön plandadır. Bu yataktaki pay dağılımında antlaşmaya katılan şirketlerden; Amerikan Exxon Mobil % 30, Amerikan Conoco % 20 ve SOCAR % 50 paya sahiptir. Operatörü Amerikan Exxon'un olduğu antlaşmaya göre toplam yatırım hacmi 3 milyar dolar olarak

gerçekleşmiştir. Bölgedeki tahmini petrol rezervlerinin 1-2 milyar varil olduğu belirtilmektedir. Bölgedeki doğalgaz rezervlerinin 1,8 Tcf olduğu belirlenmiştir.

“Lerik-Deniz-Savalan-Dalga-Cenub Yatakları Antlaşması”nın toplam yatırım hacmi 3 milyar dolardır. Antlaşmada en büyük pay SOCAR’ın olmakla birlikte, ABD antlaşmada söz sahibi ülkedir. Antlaşmaya katılan şirketlerden; Amerikan ExxonMobil % 30 ve SOCAR ise % 50 pay sahibidir.

“Saruhanı Yatağı Antlaşması”nda ise en büyük pay Rafi Oil şirketindedir. Antlaşmaya katılan şirketlerden; Rafi Oil’in payı % 75 ve SOCAR’ın payı ise % 25 olarak belirlenmiştir. Saruhanı Yatağı’ndaki keşif ve üretime ilişkin yatırım değerinin yaklaşık 400 milyon dolar olduğu belirtilmektedir (Aras, 2008: 64-65).

Denizdeki bu antlaşmalar her ne kadar Azerbaycan’ın, Rusya ve İran gibi iki büyük komşusunu rahatsız etse de gelinen son noktada Batılı güçlerin ve şirketlerin Azerbaycan’la iş birliği yapmalarını engelleyememiştir. Azerbaycan, bu antlaşmalar yoluyla Hazar’ın statüsüyle ilgili Batılı güçlerin desteğini arkasına almıştır. Bütün bu antlaşmalarda SOCAR’ın payının önemli oranlarda olması, Azerbaycan’a siyasi ve ekonomik kazançlar sağlamıştır. Bazı antlaşmalarda Rus ve İranlı şirketlerin de bulunması, Hazar’ın statüsü konusunda Azerbaycan’ın elini güçlendirmiştir. Bu antlaşmalarda, Türkiye’nin payının genel olarak yüksek seviyelerde olmadığı da dikkatleri çekmiştir.

Çalışmamızın bundan sonraki kısmında, Azerbaycan’ın kara sınırları içindeki petrol ve doğalgaz antlaşmalarını ele alacağız. Bu antlaşmalarda Azerbaycan ile uluslararası şirketler arasındaki pay dağılımına değinilecektir. Karadaki antlaşmalarda şirketler arasındaki dağılım ise şöyledir:

“Güneybatı Kobustan Yatağı Antlaşması”nın operatörü Commonwealth olarak belirlenmiştir. Azerbaycan tarafından bu antlaşma Kasım 1998’de onaylanmıştır. Antlaşmada Commonwealth % 67.25, SOCAR % 20 ve Sooner % 12.75 paya sahip olmuştur.

“Muradhanlı-Caferli-Zerdab Yatakları Antlaşması”nda; SOCAR % 50 ve Ramco % 50 paya sahip olmuşlardır. SOCAR ve RAMCO'nun eşit paylar alacağı antlaşma, 21 Temmuz 1998'de Londra'da imzalanmıştır. Azerbaycan tarafından 27 Kasım 1998'de onaylanan antlaşma, 25 yıl sürelidir. Projenin operatörü ise Ramco Caspian Limited Şirketi'dir.

“Kürsengi-Karabağlı Yatakları Anlaşması”, 15 Aralık 1998'de imzalanmıştır. Protokolde SOCAR, Frontera Resources ve Delta/Hess şirketleri yer almıştır. Her iki yataktaki petrol rezervinin toplam 152 milyon ton olduğu tahmin edilmektedir. Bu yataklardaki antlaşmanın operatörü ise Frontera Resources şirkettir. Şirketlerin payları; SOCAR % 50, Frontera % 30 ve Delta Hess % 20'dir.

“Padar-Harami Yatakları Antlaşması”nda % 16 pay ile Azerbaycanlı şirket olan ISR OİL de ilk defa yer almıştır. Bu antlaşma 27 Nisan 1999 tarihinde Washington'da, “PSA Tipli Antlaşma” olarak imzalanmıştır. PSA Tipli Antlaşma, Ülkelerarası Proje Destekli Anlaşmalara verilen addır (<http://www.dunyabulteni.net>, 2014). Bu yataklarda şirketlerin payları; SOCAR % 20 ve Moncrief % 80 şeklinde gerçekleşmiştir (Kafkasyalı, 2005: 77-79).

“Hövsan-Zig Yatakları Antlaşması”, Azerbaycan Cumhuriyeti'nde "Zig ve Hövsan Petrol Yatakları"nın dâhil olduğu bloğun onarımı, işletilmesi ve üretim paylaşımı sözleşmesi ile ilgilidir (<http://new.socar.az/socar/az/activities/production/zigh-hovsan>, 2014). Antlaşmada Rusya ön plandadır. Protokolde şirketlerin payları ise; SOCAR % 50 ve Rus Lukoil % 50 şeklinde olmuştur (Kafkasyalı, 2005: 79).

“Kelameddin-Mişovdağ Yatakları Antlaşması” ile ilgili kararlar 21. yüzyıla girerken verilmiştir. Haydar Aliyev'in de katılımıyla Eylül 2000'de ABD'nin başkenti Washington'da, ABD Kongresi'nde yapılan anlaşma ile Azerbaycan'ın Kelameddin-Mişovdağ bölgesinde petrol çıkarılmasına karar verilmiştir. Toplam maliyeti 178 milyon dolar hesaplanan antlaşmada, özel Türk petrol şirketi Petoil, Amerikan şirketi Moncrief Oil ve Azerbaycan petrol şirketi SOCAR yer almıştır. Antlaşmaya katılan şirketlerin payları; Petoil % 35.7, Moncrief Oil % 49.3 ve SOCAR % 15 şeklinde gerçekleşmiştir. 2003'te, Moncrief Oil ve Petoil şirketleri, paylarını Kanada'nın

"Nation's Energy" şirketine satmışlardır. Söz konusu petrol yataklarının dâhil olduğu bloğun keşfi, işlenmesi ve hâsılâtın paylaşımına ilişkin protokol, Azerbaycan Cumhuriyeti Millî Meclisi tarafından Ekim 2000'de onaylanmıştır. Toplam 200 milyon varil petrol rezervine sahip olan yataklar için öngörülen yatırım miktarı 1 milyar dolar civarındadır.

“Şirvan-Kürovdağ Yatağı Antlaşması”, Azerbaycan Cumhuriyeti'nde "Kürovdağ Petrol Yatağı"nın içinde olduğu konsorsiyumun restorasyonu, istihbaratı, işlenmesi ve üretim paylaşımı gibi sözleşmeleri ile hakları kapsamaktadır (<http://new.socar.az/socar/az/activities/production/kurovdagh>, 2014). 1997 yılında “JV Tipli Antlaşma” olarak imzalanmıştır. JV Tipli Antlaşma, literatürde “müşterek ortaklık”, Avrupa ve Anglo- Sakson Hukuk Sistemleri'nde, müştereken, “Joint Venture” veya “Contractual Joint Venture” adları ile bilinen girişim organizasyonudur(http://www.zonguldakbarosu.org.tr/baro/index.php?option=com_content&view=article&id=438:yeni-tuerk-borclar-kanunu-cercevesinde-ortaklna-snr-l-bir-bak&catid=30:serbest-kuersue, 2014). 2000 yılında PSA olarak değiştirilen “Ansad Petrol Yatakları Antlaşması”nda şirketlerin pay dağılımında SOCAR en büyük paya sahiptir. Antlaşmada şirketlerin payları ise; SOCAR % 60 ve Whitehall % 40'tır. Kürovdağ'da tahmini petrol rezervi 650 milyon varil şeklinde gerçekleşmiştir (Aras, 2003: 138).

Karadaki yataklar üzerine yapılan bu antlaşmalarda, Azerbaycan'ın millî petrol şirketi SOCAR'ın payı önemlidir. Haydar Aliyev'in siyasi ve ekonomik politikalarının sonucu oluşan konsorsiyumlar ile Azerbaycan, denizde olduğu gibi karada da petrol ve doğalgazda söz sahibi olabileceğini göstermiştir.

2.4.6.1.2.2. Petrol ve Doğalgaz Boru Hatları

Azerbaycan'da petrol ve doğalgaz çıkarılmaya başlandığından beri, petrol ve doğalgazın nakli konusu hep gündeme gelmiştir. Çeşitli zamanlarda farklı şekillerde çözümlenen nakil problemleri günümüzde neredeyse, belki de daha çok, petrolün üretimi kadar önemli hale gelmiştir (Caferov, 2000: 78). İşte bu noktada ülkelerarası siyasi ve ekonomik çekişmeler artmış, bu da yeni siyasi ve ekonomik güç

dengelerinin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bu çekişmeler sonrası ortaya çıkan yeni ekonomik ve siyasi dengelerde, Azerbaycan petrol ve doğalgazının dünya pazarlarına ulaştırılması için gerçekleştirilmek istenen projeler ise şunlardır:

“Bakü-Novorossysk Boru Hattı”, Azerbaycan ile Rusya arasındaki hattı ifade etmektedir. Rusya, Azerbaycan üzerindeki gücünü kaybetmek istemediği için projeye büyük destek vermiştir. Rusya yönünde çekilen Bakü-Novorossisk Petrol Boru Hattı'nın toplam uzunluğu 1330 km'dir. Bu hattın çapı ise 530 mm'dir. SOCAR, projenin 231 km uzunluğunda olan ve Azerbaycan topraklarından geçen bölümünden sorumlu operatördür. Borudan petrol akışına, Ekim 1996'da başlanılmıştır. Boru hattının maksimum aktarım kabiliyeti ise günde 105 bin varile kadar yaklaşmakta olup oldukça iyidir (<http://new.socar.az/socar/az/activities/transportation/baku-novorossiysk-oil-pipeline>, 2014).

1995'te “Azeri, Güneşli ve Çıraklı” petrol sahalarından “Azerbaijan International Operating Company ya da diğer adıyla AIOC Konsorsiyumu” (<http://www.cumhuriyetarsivi.com/monitor/index.xhtml>, 2014) tarafından elde edilen petrolün, Karadeniz'e aktarılma güzergâhından birisi olan Bakü-Novorossysk Boru Hattı, ancak 1997'de yapılan çalışmalar sonucu işletmeye açılmıştır. Boru hattının, Rusya'ya bağlı Çeçenistan Cumhuriyeti'nin başkenti Grozni'den geçmesi sebebiyle bazı sıkıntılar yaşanmaktadır (Kafkasyalı, 2005: 81). Sebebi ise Rus-Çeçen Savaşı'dır.

“Bakü-Supsa Boru Hattı” da diğer bir petrol boru hattı projesidir. Bu hat, Rusya'nın Novorossysk Hattı'na alternatiftir. Hattın toplam uzunluğu 833 km'dir. Hat, QİBK Sangaçal Terminali'nden başlayarak Gürcistan kıyısındaki Supsa Terminali'ne kadar uzanmaktadır. Hattın çapı 530 mm'dir. Bu kemer, 1997 ve 1998 yıllarında yaptırılmıştır (<http://new.socar.az/socar/az/activities/transportation/baku-supsa-western-export-pipeline>, 2014). Hat, Rusya'nın engelleme girişimlerine rağmen Çeçenistan Sorunu'nun Bakü-Novorossiysk Petrol Boru Hattı'nı tehlikeli kılması sebebiyle işletmeye açılmıştır. Bu hat, Bakü-Novorossiysk Hattı'na alternatif olarak 9 Ekim 1995'te üretilmeye başlanan Azerbaycan erken üretim petrolünün, uluslararası piyasalara pazarlanması için belirlenen güzergâhın, Bakü'den Gürcistan'ın Supsa limanına varan “Batı Boru

Hattı” olarak tasarlanmasıyla faaliyete geçmiştir. Hattan ilk petrol 10 Aralık 1998’de pompalanırken, Gürcistan’ın Supsa limanından ise Nisan 1999’da tankerlere yüklenmek üzere taşınmaya başlanmıştır. Hattın kendisi 17 Kasım 1999’da kullanıma açılmıştır (Aras, 2008: 77-78).

Rusya’nın alternatif hatlar üzerinde durmasına karşın Azerbaycan, Türkiye ve Batılı ülkeler ise “Bakü-Tiflis-Ceyhan Ana İhraç Petrol Boru Hattı (BTC)” üzerinde yoğunlaşmışlardır. BTC, daha önce anlatılan projelerin belki de en dikkat çekenlerinden biri olarak tarihteki yerini almıştır. Öyle ki BTC ile Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye birbirlerine bağlanmışlardır. BTC üzerindeki ülkelerde, kısa vadeli değil, uzun vadeli bir beklenti söz konusudur. Bu hat ile Azerbaycan ve Gürcistan, yüzlerini Rusya’ya değil, Türkiye ve Batı’ya dönmüşlerdir. “BTC Doğu-Batı Koridoru” ile Azerbaycan ve Kazakistan petrolü ile Türkmenistan doğalgazının Batı pazarlarına taşınması düşünülmektedir. Buna göre, Hazar Denizi’nin altına döşenmesi düşünülen Transkafkasya Hattı ile Kazak petrolü ve Türkmen doğalgazı Bakü’ye, buradan ise Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı ile Türkiye’ye, Türkiye üzerinden de dünya pazarlarına ulaştırılacaktır. Uygulamaya konulan saha geliştirme planlarına göre, Azerbaycan 2005 yılında 40 milyon ton, Kazakistan ise 35 milyon ton petrol ihraç edecek konuma geleceklerdir. Hat için, Türkiye tarafından gerçekleştirilecek proje çalışmasında, inşa edilecek bir boru hattı ile Kazakistan’dan 20 ve Azerbaycan’dan da 25 olmak üzere toplam rezervi 45 milyon tonu bulacak olan ham petrolün Ceyhan Terminali’ne taşınması planlanmaktadır. Ceyhan Ham Petrol İhraç Terminali, 120 milyon ton/yıl kapasitelidir. “Irak-Türkiye Ham Petrol Boru Hattı” da yaklaşık 71 milyon ton/yıl kapasite ile çalışmaktadır. Görüldüğü gibi, atıl kalan 49 milyon ton/yıllık kısım bulunmaktadır. “Hazar-Akdeniz Boru Hattı”nın 2005 yılında 45 milyon ton/yıllık açık kalan kısmı tek başına kapatacak olması dolayısıyla BTC’ye, ilgili ülkeler tarafından, büyük önem verilmektedir (Aras, 2003: 147).

Bakü-Tiflis-Ceyhan Ana İhraç Petrol Boru Hattı, Azerbaycan petrolünün Hazar Denizi’nden Türkiye’nin Adana-Ceyhan limanına, oradan Akdeniz aracılığıyla Avrupa pazarlarına naklini gerçekleştirmek üzere planlanmıştır. Hattın toplam uzunluğu 1768 km’dir. Boru hattının çapı 46/42/34 inç. olup hattın aktarım yeteneği

ise günde 1'dir (<http://new.socar.az/socar/az/activities/transportation/baku-tbilisi-ceyhan-btc-main-export-oil-pipeline>, 2014).

BTC konusuna biraz daha ayrıntılı değinmekte yarar görülmüştür. Çünkü Hazar Havzası'ndaki çatışma alanlarının daha iyi kavranması için bu konunun detaylı bilinmesinde yarar vardır.

BTC ile ilgili ilk gelişmelerden biri, 9 Kasım 1992'de Hazar Denizi üzerinde yer alan Azeri-Güneşli-Çıracık Yatakları'nda petrol arama, üretim ve işletilmesi ile paylaşımı konusunda, aralarında Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi SOCAR'ın da bulunduğu uluslararası bir konsorsiyum oluşturulmuştur. Bu konsorsiyumda BOTAŞ, AMOCO, PENNZOİL ve BP yer almış olup bu şirketler arasında "Ana İhraç Boru Hattı Çalışma Grubu" oluşturulmuştur. Projeye ilgili 1994 yılında "Asrın Antlaşması" olarak bilinen antlaşma yürürlüğe girmiştir. 1995 yılında Kazakistan petrollerinin de bu hatta katılımı kabul edilmiştir. Aynı yıl Türk şirketi TPAO, SOCAR'ın hisselerinden % 5 pay almıştır. 1999 yılına kadarki dönemde bu proje, Batılı güçler ile Türkiye, Azerbaycan, Gürcistan ve Orta Asya Cumhuriyetlerinden büyük destek görmüştür (Caferov, 2000: 80-81).

18 Kasım 1999'da İstanbul'da düzenlenen AGİT Zirvesi'nde, aralarında Türkiye, Azerbaycan, Gürcistan ve ABD gibi ülkelerin de mutabık kaldığı Bakü-Tiflis-Ceyhan Ana Petrol Boru Hattı Projesi'nin hayata geçirilmesine yönelik antlaşmalar sonuçlandırılmıştır (Kafkasyalı, 2005: 81-82). İstanbul'daki Çırağan Sarayı'nda gerçekleştirilen bu zirveye, Azerbaycan Cumhurbaşkanı, Türkiye Cumhurbaşkanı, Kazakistan Devlet Başkanı, Türkmenistan Devlet Başkanı ve Gürcistan Devlet Başkanı katılmışlardır. Zirvede, BTC Antlaşması bu devletler tarafından imzalanmıştır. ABD Başkanı Bill Clinton ise tanık sıfatıyla antlaşmaya imza atmıştır (Caferov, 2000: 78).

1999'da Azerbaycan, Türkiye ve Gürcistan tarafından BTC'nin yapımıyla ilgili hükümetlerarası anlaşmanın imzalanması, doğalgaz alanında iş birliği için yeni kapılar açmış ve "Doğu-Batı Koridoru" anlamında "Yeni İpek Yolu"nun temelleri atılmıştır (Rzayeva, 2012: 106-107). Yine aynı konferansta, Azerbaycan'ın başkenti

Bakü'den, Türkiye'nin Erzurum iline kadar uzanacak olan bir doğalgaz hattı konusunda da anlaşmaya varılmıştır. Bu hatla Azerbaycan'a ait Şahdeniz Yatağı'ndan Türkiye'ye doğalgaz taşınması planlanmıştır. AGİT Zirvesi'nin ardından, BTC Hattı ile ilgili konularda ülkelerarası projelerde bir hızlanma yaşanmıştır. Geçen 4 yıllık süre içinde, petrol boru hattının yapımında gerekli her türlü altyapı hazırlanmış ve 10 Eylül 2003'te boru hattının inşasına başlanmıştır. 17 Eylül 2002'de ise Azerbaycan'ın Sangaçal Yatağı'nda ilgili devletlerin devlet başkanlarının katıldığı bir temel atma töreni yapılmıştır (Akdoğan, 2007: 78). Bu hat, 2003 yılı itibariyle tam faaliyete geçememiştir. Hattın tam olarak faaliyete geçeceği yıl olarak 2005 yılı öngörülmektedir. BTC'nin Azerbaycan, Türkiye ve Gürcistan ekonomisine gerçek anlamda katkısı, hattın faaliyete geçmesinin planlandığı 2005 yılında kendini göstermeye başlayacaktır. BTC'nin gerçekleşmesi sonucu Azerbaycan'da üretilen petrolün yanı sıra, Kazakistan petrolünün de bu boru hattından dünya piyasalarına ulaştırılması halinde Azerbaycan, Kazakistan ve Gürcistan için petrolün ekonomik gelişme ile bağımsızlığa etkisi daha açık görülecektir (Aras, 2003: 147).

18 Kasım 1999'da imzalanan BTC konusunda Azerbaycan yönetimi, yönünü hem Batı'ya dönebileceğini hem de Türkiye ile tarihî bağlarının daha da güçleneceğini, ayrıca Rus baskısı ve Ermeni tehdidinden kurtulabileceğini düşünmektedir. Yine Türkiye bu proje ile Hazar Havzası'ndaki gücünü artırabileceğini, Kafkasya ve Orta Asya'da siyasi ve ekonomik olarak güçlenebileceğini, ayrıca Avrupa ve ABD nezdinde stratejik konumu dolayısıyla avantaj yakalayabileceğini düşünmektedir. ABD ise Azerbaycan ve Türkiye sayesinde bölgenin stratejik enerji nakil hatları ile ham maddelerini kontrol edebileceğini, böylece Rusya ve İran'ı kontrol edebileceğini düşünmektedir. Bunlar dışında Rusya ise BTC yüzünden bölgedeki siyasi ve ekonomik konumunu kaybetmemek, bölgede başka bir gücün dominant olmasını istememektedir. Ayrıca Rusya, Bakü-Novorossiysk Hattı'nın güvenliğinin Rus-Çeçen Savaşı dolayısıyla tehlikeye girmesi üzerine, Dağıstan üzerinden yeni bir hat inşa ederek bölgedeki gücünü artırmak istemektedir. Rusya ayrıca, bölgede tarihî düşmanı olan Türkiye'nin etkisinin artmasını ve ABD'nin Türkiye ve Azerbaycan yoluyla bölgeye girmesini kendisi için büyük bir tehdit olarak algılamaktadır. Orta Asya ülkeleri ve Gürcistan için ise BTC'nin uygulanmaya başlaması, Rus

tehdidinden kurtuluşun bir anahtarı olarak düşünülmektedir (Caferov, 2000: 84-90). Gelineen noktada BTC, ekonomik olduğu kadar stratejik ve siyasi boyutları ile de dikkatleri üzerinde toplayan Hazar Havzası'nın en büyük projesidir. Bir tarafta Batılı güçler ve Türkiye'nin desteklediği Azerbaycan, bu projenin hayata geçirilmesi için büyük çaba harcarlarken, diğer tarafta ise Rusya, Azerbaycan'daki ve Hazar Havzası'ndaki siyasi, sosyo-kültürel ve ekonomik nüfuzunu kaybetmek istememektedir. Ayrıca BTC gerçekleşirse, Avrupa'nın Rusya'ya enerji bağımlılığı da azalacaktır.

Doğalgaz boru hatlarından en dikkat çekenini ise "Trans-Hazar Doğalgaz Boru Hattı"dır. Bu hat, Kazakistan'ın yönünü Batı'ya dönüşünün işaretidir. (Kafkasyalı, 2005: 81). Kazakistan bu proje ile Rusya'yı by-pass etmek istemiştir. Projeyi ABD ve Avrupalı ülkeler desteklemiştir. Proje, 1996'da ABD'nin önerisi ile gündeme gelmiştir. Bu proje, Kazakistan'dan başlayacak olup Özbekistan, Türkmenistan, Azerbaycan, Gürcistan, Türkiye ve Bulgaristan arasındaki boru hattını ifade etmektedir. Kazakistan'dan başlayan bu hat, Hazar Denizi'nin altından Azerbaycan'a kadar uzanmaktadır. Hat ile birlikte Türkmenistan ve Azerbaycan sahilleri birleşecektir. Hattın en önemli özelliği ise Doğu-Batı yönündeki enerji koridorunda Rusya ve İran'ın devre dışı bırakılmış olmasıdır. Ayrıca hat ile Avrupa ülkeleri, enerji ihtiyaçlarının bir kısmını Rusya'ya bağımlı kalmadan karşılayabileceklerdir. (Hürriyet, 2012: sy).

"Bakü-Tiflis-Erzurum Doğalgaz Boru Hattı Projesi (BTE)", 18 Kasım 1999'da İstanbul'da yapılan AGİT Zirvesi'nde görüşülmüştür. BTE ile ilgili olarak, ABD'nin öncülüğünde Türkiye, Azerbaycan ve Gürcistan arasında ülkelerin enerji bakanları düzeyinde yapılan görüşmeler sonucunda ülkelerarası mutabakat zaptı imzalanmıştır (Kafkasyalı, 2005: 82). Bu hat aslında, Trans-Hazar'ın bir tamamlayıcısıdır.

Söz konusu boru hattı ile Azerbaycan ve Gürcistan üzerinden geçecek olan bu hat, Türkiye'nin Erzurum şehrinden, Türkiye'deki diğer doğalgaz kemerleri şebekesine bağlanacaktır. Bu durum da Azerbaycan doğalgazının, Türkiye'nin batı illerine nakledilerek oradan Güney ve Orta Avrupa ülkelerine taşınmasına olanak sağlayacaktır. Böylece, Azerbaycan doğalgazından yalnızca Türkiye değil, Avrupa

ülkeleri de yararlanacaktır. Bu proje sayesinde Azerbaycan, kendi doğalgazını Türkiye üzerinden Yunanistan'a, İtalya'ya, Balkan Yarımadası'na ve başka Avrupa ülkelerine ihraç etme imkânı bulacaktır (Resullu ve Aslanlı, 2012: 97).

BTE, Hazar Denizi'nin Azerbaycan sınırları içerisinde kalan "Şahdeniz Yatağı"ndan çıkarılan gazın, Gürcistan ile Türkiye'ye oradan da Avrupa'ya nakli için inşa edilmiştir. Hattın toplam uzunluğu 980 km olup hattın çapı 42 inç'tir. Boru hattının yıllık aktarım gücü 20 milyar m³'tür (<http://new.socar.az/socar/az/activities/transportation/baku-tbilisi-erzurum-gas-pipeline>, 2014).

11 Eylül 1994'te Haydar Aliyev'in öncülüğünde yapılan anlaşmaların Azerbaycan açısından ekonomik önemi oldukça yüksektir. Azerbaycan bu projelerle yaklaşık 78 milyar dolar kâr elde edecektir. Bunun yanında yabancı şirketler de 22 milyar dolar kazanacaklardır. Yabancı şirketler Azerbaycan'a, gelişim fonlarının tamamını karşılamayı taahhüt etmişlerdir. Konsorsiyumun % 22'lik payından SOCAR'ın % 10 yatırımcı olarak pay alacağı da dikkate alındığında, projelerin hayata geçmesi ile birlikte nihai kârın % 80'i Azerbaycan'a kalacaktır. Petrol ve doğalgaz rezervlerinin tahmin olunanın üzerinde çıkması halinde, Azerbaycan ek petrolün % 88'ini elde edecektir. Anlaşmalar süresince SOCAR'ın diğer petrol şirketlerinin petrol ve doğalgaz paylarından % 20'ye yakın kısmını alabilme hakkı vardır. Azerbaycan'ın dış pazarlara petrol ve doğalgaz ihracatının durması durumunda, üretim Azerbaycan'ın yerel ihtiyacını karşılamak için sürdürülecektir. Ayrıca Azerbaycan'a, proje çerçevesinde 400 milyon dolar prim ödenecektir. Yatakların geliştirilmesinde Azerbaycan şirket ve kurumları, Azerbaycan malları ve hizmetleri için ciddi oranlarda harcamalar yapacaktır. Batılı şirketlerce gerçekleştirilecek yatırımların % 30 ile % 60'ı Azerbaycan'da harcanacaktır. Projelerin başlangıcından sonraki 5 yıl içinde tüm profesyonel işçilerin % 95'i Azerbaycanlı olması kararlaştırılmıştır. Azerbaycan'da bu projeler sayesinde büyük yatırımların önü açılmakta, yerel istihdamın artması sağlanmakta ve yeni vergi kaynaklarının oluşturulmasına imkân sağlanmaktadır. Ayrıca bu projeler sayesinde Azerbaycan, dünya piyasalarına petrol ve doğalgaz ihraç etme imkânına sahip olmaktadır (Salamov, 2004: 247-248).

SONUÇ

Azerbaycan, tarih boyunca pek çok kavmin yaşadığı bir coğrafya olmuştur. Tarihî seyir içerisinde, Türkler buraya zaman zaman akınlar düzenlemişler ve bölgeyi yavaş yavaş tanımışlardır. Bölgeye yönelik Türk akınları, Oğuz Türkleri zamanında hızlanmış ve Malazgirt Savaşı ile de Türkler, Azerbaycan'da kalıcı unsur haline gelmişlerdir.

Türk kökenli olan Karakoyunlu, Akkoyunlu, Selçuklu, Safevi ve Osmanlı gibi devletlerin hâkimiyetini yaşayan bölge; zamanla İran, Rusya ve Osmanlı arasında hâkimiyet mücadelelerine sahne olmuştur. Rus-İran çekişmeleri sonucu ise Azerbaycan, Kuzey Azerbaycan ve Güney Azerbaycan olarak ikiye ayrılmıştır. Kuzey Azerbaycan'a Rusya, Güney Azerbaycan'a ise İran hâkim olmuş ve bölgeden Osmanlı yavaş yavaş tasfiye edilmiştir.

Kuzey Azerbaycan Bölgesi, Rus hâkimiyetine girdikten sonra Rus otoritesi bölgeye hâkim olmuştur. Rusya'nın Azerbaycan'a hâkim olmasıyla birlikte Ermeni Sorunu da Azerbaycan Türk'ünün karşısına bir sorun olarak çıkmıştır. Bu sorun ise Azerbaycan'ın parçalanma sürecini hızlandırmıştır.

Azerbaycan, 1918 ve 1991'de iki kez bağımsızlık elde etmiştir. Fakat bunlardan ikincisi kalıcı olmuştur. Azerbaycan bağımsızlığını 1991'de yeniden elde ettikten sonra pek çok sıkıntıyla karşılaşmıştır. Ülkenin bağımsızlığını tehlikeye düşüren bu sıkıntılar ise şunlardır:

- ✓ Karabağ Sorunu,
- ✓ Azerbaycan-Ermenistan Savaşı,

- ✓ Bölgesel çatışmalar,
- ✓ Batı'ya yönelik ekonomik ve siyasi entegrasyon,
- ✓ Ekonomik bunalımlar,
- ✓ Bağımsızlığın getirdiği sorunlar,
- ✓ İç çatışmalar,
- ✓ Darbeler,
- ✓ Ayrılıkçı isyanlar,
- ✓ Rus ve İran'ın baskısı,
- ✓ Komünist ve antikomünist mücadeleleri,
- ✓ Batılı güçlerin, Güney Kafkasya'ya ve Azerbaycan'a olan ilgisi.

Azerbaycan'da yaşanan ekonomik ve siyasi kargaşanın temel sebebi olarak hiçbir gücün söz konusu bölgede tam egemenlik kuramaması gösterilebilir. Batılı güçler, İran ve özellikle de Rusya, tarih boyunca Azerbaycan üzerinde egemenlik kurmak istemişlerdir. Bunda en büyük zararı ise Azerbaycan Türk'ü ödemiştir. Çünkü bu mücadeleler sonucu Azerbaycan, paramparça olmuştur.

Azerbaycan'ın içerisinde olduğu Hazar Havzası tarih boyunca önemli görüldüğü için, aslında dış güçler, petrol ve doğalgaz için Azerbaycan'ı önemli görmüşlerdir. Aslında Azerbaycan petroleri ve Orta Asya doğalgazı Batı için önemli bir ham maddedir. Bunu iyi bilen Azerbaycan iktidarları ise petrol ve doğalgaz projeleri ile

siyasi ve ekonomik kartları uygulamaya başlamışlardır. Bununla birlikte Azerbaycan'ın iç ve dış politikası 1990'lı yıllarda dalgalanma süreçlerini geçirmiştir. Azerbaycan yine de kimseye muhtaç olmadan bağımsızlığını korumayı başarmıştır. Özellikle, Aliyev ile beraber sağlanan barış ortamı, çeşitli projeler ile zenginleştirilmiş, bu politikalarla Azerbaycan hem stratejik konumunu korumayı başarmış hem de siyasi ve ekonomik açıdan eskisinden daha güçlü hale gelmiştir.

Azerbaycan'da petrol ve doğalgaz ile boru hattı projeleri konusundaki çalışmalar Mütellibov döneminde yapılmazken, bu yöndeki ilk çalışma Elçibey Dönemi'nde yapılmıştır. 9 Kasım 1992'de Botaş, Socar, BP, Pennzoil ve Amocco Azerbaycan petrolünü taşıyacak yolun belirlenmesi çalışmalarını yapmak için bir çalışma grubu oluşturmuş ise de Aliyev'in iktidara gelmesi ile birlikte bu konu bekleme sürecine girmiştir. Azerbaycan'ın bağımsızlığından sonra, Azeri petrolünün taşınması ile ilgili üç proje gündeme gelmiştir: İlki, "Kuzey Hattı" denilen Azerbaycan-Dağıstan-Çeçenistan-Rusya (Novorossisk) güzergâhı, ikincisi "Batı Hattı" olarak bilinen Gürcistan'dan Karadeniz'e uzanan hat ve son yol olarak ise Azerbaycan-Gürcistan-Türkiye güzergâhıdır. Bu hatlardan en çok rağbet göreni Azerbaycan-Türkiye-Gürcistan güzergâhı olmuştur.

Petrol boru hatlarının güzergâhının belirlenmesi konusu, başta Batılı ülkeler olmak üzere, Türkiye ile Rusya arasında sıkı bir rekabetin doğmasına sebep olmuştur. Bu rekabete, özellikle ABD, bölgedeki diğer ülkeler ve çok uluslu petrol şirketleri de katılmıştır. Öyle ki petrol ve doğalgaz boru hatlarının politik boyutu ekonomik boyutunun önüne geçmiştir. 1996 yılı, boru hattı projeleri açısından oldukça hareketli geçmiştir. Türkiye, Bakü-Ceyhan Boru Hattı'na çok önem vermiş ve bu projenin gerçekleşmesi için tüm imkânlarını kullanmıştır. Bu dönemde Türkiye, Novorossisk limanını devre dışı bırakmaya çalışmıştır. Türk-Rus rekabetinin yanında, Batılı şirketlerin de Azerbaycan piyasasında yer almak istemesi, bu rekabeti iyice artırmıştır. Batılı şirketler, ekonomik açıdan daha ucuza mal olacağı gerekçesiyle Gürcistan hattı üzerinde durmayı düşünmüşlerdir. ABD, bu şirketlerden farklı bir

politika izlemiş ve ısrarlı bir şekilde Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı'nın kabulü için girişimlerde bulunmuştur. Görüldüğü gibi, enerji kaynaklarının gittikçe kıtlaştığı ve kıymetlendiği 21. yüzyılda, enerji politikalarını elinde bulunduran ülkelere büyük bir üstünlük sağlayacağı anlaşılmaktadır.

Azerbaycan-Türkiye ilişkileri dış gelişmelerin de etkisiyle önem kazanmıştır. İlişkiler zaman zaman kesintiye uğrasa da bu iki kardeş ülke birbirini destekler nitelikte politikalar yürütmüşlerdir. İlişkilerin sıkıntıya uğradığı dönemlerde genelde dış güçlerin etkisi olmakla birlikte siyasi iradeler de bunda rol oynamıştır. Aliyev'le birlikte hayata geçirilen "Asrın Projesi" sonrası hızla gelişen ilişkiler, buna örnek olarak verilebilir. Dönemin Azerbaycan Devlet Başkanı olan Haydar Aliyev, bu projeye Türk şirketlerini de katarak her iki devletin de "bir millet iki devlet" olduğunu kanıtlamıştır. Türkiye, Azerbaycan'a başta Ermenistan'la savaş olmak üzere, Karabağ Sorunu, Rusya, İran ve Batı ile ilişkilerde siyasi ve ekonomik destek vermektedir. Azerbaycan ise Türkiye'nin başta Orta Asya ülkeleri ile bağlantı kurması noktasında ve enerji konusundaki tutumuyla Türkiye'nin yanında olmuştur. Azerbaycan bunu, siyasi ve ekonomik politikalarıyla da göstermiştir.

Türkiye için Azerbaycan, Orta Asya ve Kafkasya'ya açılma kapısı iken ekonomik anlaşmalarla da bu durum teyit edilmiştir. BTC konusunda Haydar Aliyev, bu proje, sadece Azerbaycan ve Türkiye'yi değil, bütün Türk Dünyası'nı birbirine bağlayan kıymetli bir yol olacaktır demiştir. Aliyev, bu yaklaşımıyla BTC'ye karşı çıkan devletlere de siyasi iradesini göstermiştir. İki ülke arasındaki bu yakın ilişkilere rağmen Ermenistan'ın iki ülkeye yönelik uzlaşmaz ve saldırgan politikaları, hem Karabağ Sorunu'nu çıkmaza sokmuş hem de bölgeyi kargaşaya sürüklemiştir. Batılı ülkeler ve Rusya ise bu çatışmada genelde Ermenistan'ın yanında yer almışlardır. Batı ve Rusya, özellikle Ermenistan sayesinde, bu iki Türk Cumhuriyeti'ni birbirinden uzaklaştırmışlardır. Karabağ Sorunu, hala Azerbaycan ve Türkiye'nin önünde büyük bir problem olarak durmaktadır.

BM ve içindeki güçlerin Ermenistan'ın işgallerine sessiz kalmaları, Karabağ'daki durumu meşrulaştırmıştır. BM'nin, Ermenistan üzerinde herhangi bir yaptırım uygulamaması ya da uygulayamaması, Karabağ'da Ermeni işgallerini hem legal hale getirmiş hem de Ermeniler bundan cesaret alarak Dağlık Karabağ ile birlikte Azerbaycan topraklarının % 20'sini de işgal etmişlerdir. BM, DKÖB'nin 1 Aralık 1989'da Ermenistan'a katılma kararını "2526 Sayılı Karar Tasarısı"nı uygulamayarak bu durumu meşrulaştırmıştır. BM, bu tavrıyla kendi genel kurulunun 1971 yılında 29. oturumunda almış olduğu "3314 Sayılı Karar"ın 3. maddesine de aykırı bir hareket sergilemiştir. BM'nin 1971'de almış olduğu bu karar tasarısına göre Ermenistan, Karabağ'da saldırgan ve işgalci bir devlet durumuna düşmektedir. Yine BM'nin daimi temsilcileri olan ABD, Rusya ve Fransa, tarihsel Ermeni hamiliklerini bu dönemde de uygulamışlar ve BM'nin aldığı "822, 853, 874 ve 884 Sayılı Karar Tasarılarını" da hiçe sayan Ermenistan'ı işgalci bir devlet olarak görmekten kaçınmışlardır. Hal böyle olunca Karabağ'daki Ermeni işgali de büyük devletler sayesinde meşrulaşmıştır. Oysaki Azerbaycan ve Türkiye, uluslararası hukuka oldukça değer vermişler ve BM ile AGİT-Minsk Grubu çalışmalarına aktif katılım sağlamışlardır. İki ülke bütün bu olanlara rağmen adaletin tescil olacağına inanmışlardır. Geline nokta, işgalci devlet haklı gibi gösterilmiş, işgal edilen toprak sahibi Azerbaycan ise mağdur edilmiştir. Azerbaycan ve Türkiye, yaşanan bu gelişmeleri göz önüne alarak beraber hareket etmeli ve sahip oldukları stratejik konumu iyi değerlendirmelidirler. Azerbaycan ayrıca, sahip olduğu stratejik konum yanında, değerli yer altı kaynaklarını da bir siyasi güç olarak kullanmalıdır (Attar, 2005: 155-158).

Azerbaycan ile Türkiye'nin yakınlaşması, düşmanlarını memnun etmezken iki ülkenin yakınlaşması aslında ikisinin de çıkarlarına uygun olacaktır. İki ülke, siyasi ve ekonomik alandaki birlikteliklerini, sosyo-kültürel ve askerî birlikteliklere de yansıtmışlardır. Sosyo-kültürel alanda, başta din olmak üzere, eğitim alanında birçok proje hayata geçirilmiştir. İki ülke de ilişkilerin sosyo-kültürel boyutunda çok sayıda STK faaliyet göstermektedir. Yine Azerbaycan ile Türkiye arasında, özellikle

Azerbaycan'ın bağımsızlığından sonra, askerî ilişkiler hızla gelişmiştir. Yalnız Rusya faktörü ve Karabağ Savaşı ilişkileri istenen seviyeye getirmemiştir. Aliyev ile birlikte askerî alanda sağlanan hızlı gelişme, Azerbaycan ile Türkiye arasında NATO bünyesinde devam etmektedir.

Türkiye, Azerbaycan vasıtasıyla kardeş Orta Asya Türklerine açılmaktadır. Azerbaycan ise Türkiye vasıtasıyla Batılı ülkelere siyasi, askerî, sosyo-kültürel ve ekonomik olarak yaklaşmaktadır. İki ülke için önemli bir sorun ise yukarıda da bahsedildiği gibi Ermenistan'dır. Ermenistan, hem uluslararası hukuka aykırı olarak Azerbaycan topraklarını işgal etmiş hem de sözde soykırım tezleriyle Türkiye'yi sıkıştırılmaktadır. Azerbaycan ve Türkiye bu manevralara karşı, birlikte hareket ettiği müddetçe güçlü olabilmektedirler. Azerbaycan ile Türkiye arasında son dönemlerde yaşanan bazı siyasi anlaşmazlıklar ise karşılıklı ilişkilere ve güvene zarar vermektedir. Bu sıkıntılardan iki kardeş ülke birbirine yakınlaşarak ve birbiriyle iş birliği yaparak kurtulabilirler. Karşılıklı iş birliğini ise siyasi ve ekonomik arenada söz sahibi olarak güçlendirebilirler. Azerbaycan ile Türkiye, siyasi ve ekonomik alandaki projelerini, enerji projelerinde iş birliği yaparak gerçekleştirmeye çalışmaktadır. Bu bağlamda iki ülke, Batılı güçlerin desteğini arkalarına almayı planlamaktadırlar.

KRONOLOJİ

11 Mart 1985: Mihail Gorbaçov, SSCB Komünist Partisi Genel Sekreterliğine getirildi.

18 Şubat 1988: Üyelerinin çoğu Ermeni olan DKÖB Meclisi, Dağlık Karabağ'ın Ermenistan'a katılmasına karar verdi.

4 Aralık 1988: Ermeniler, Karabağ'da yaşayan Azerbaycan Türklerine karşı katliama giriştiler. 220 bin kadar Azerbaycan Türk'ünü Ermenistan'dan zorla sürdüler ve Dağlık Karabağ'ın Ermenistan'a katılması için eylemlere başladılar.

12 Ocak 1989: DKÖB, doğrudan Moskova'ya bağlandı.

28 Ocak 1989: Azerbaycan Başbakanı Hasan Sayidov görevden alındı ve onun yerine Ayaz Mütellibov atandı.

25 Kasım 1989:AHC, Bakü'de büyük bir miting düzenledi. Yaklaşık 200 bin kişinin katıldığı mitingde Karabağ olaylarına tepki gösterildi.

1 Aralık 1989: Ermenistan Meclisi, DKÖB'nin Birleşik Ermenistan'a ait olduğuna ilişkin bir bildiri yayımladı.

5-10 Ocak 1990: Azerbaycan Başbakanı Ayaz Niyazioğlu Mütellibov, Türkiye'ye resmî bir ziyaret gerçekleştirdi.

13 Ocak 1990: Azerbaycan'ın başkenti Bakü'de Türkler ile Ermeniler arasında çatışmalar çıktı.

15 Ocak 1990: Moskova'da bulunan Sovyet Yüksek Meclisi, Azerbaycan'da olağanüstü hal ilan etti ve Azerbaycan'a Sovyet askeri göndermeye karar verdi.

16 Ocak 1990: Türkiye, SSCB'nin Azerbaycan'da olağanüstü hal ilan etmesinin "kendileri tarafından endişe ile karşılandığını" açıkladı.

18 Ocak 1990: Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanı Mesut Yılmaz, Sovyet Büyükelçisi Albert Cernişov'u makamına çağırarak, Sovyet Kızılordu birliklerinin Azerbaycan'a gönderilmesinden duyulan kaygıları dile getirdi.

19 Ocak 1990: Kızılordu, karadan ve denizden Azerbaycan'ın başkenti Bakü'ye saldırarak Bakü'yü işgal etti. İşgal, Türk kamuoyunda büyük bir tepkiyle karşılandı.

23 Ocak 1990: Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanı Mesut Yılmaz, Azerbaycan'daki son gelişmeler hakkında TBMM'ye bilgi verdi. KKTC Meclisi ise Azerbaycan'ın haklı isteklerine destek veren bir karar tasarısını kabul etti.

27 Ocak 1990: Azerbaycan için Türkiye'nin birçok ilinde (Ankara, İzmir, Mersin, Trabzon, Erzurum ve Kars) mitingler yapıldı.

1 Şubat 1990: AHC ile Ermenistan Ulusal Hareketi arasında Letonya'nın başkenti Riga'da Karabağ ile ilgili görüşmeler başladı.

14 Şubat 1990:

✓ Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Murat Sungar, "Azerbaycan'daki olayların, Ermenistan Cumhuriyeti'nin Dağlık Karabağ'da sınırı değiştirme girişimlerinden kaynaklandığını, bunun bilinmesi gerektiğini, bu sınır ihlallerini bütün dünyaya anlatmaya çalıştıklarını" dile getirdi.

✓ Türkiye Cumhuriyeti Dışışleri Bakanı Mesut Yılmaz ile SSCB Dışışleri Bakanı Şevardnadze, Kanada'nın Ottawa şehrinde bir görüşme yaptılar. Görüşmede Bakü'de Türk Konsolosluğu, Türkiye'nin Trabzon şehrinde ise bir Sovyet Konsolosluğu açılmasına karar verildi. (Bakü Konsolosluğunun açılma süreci 1991 yılına kaydı.)

28 Ocak 1990: Türkiye'de Bakü Katliamı'nı protesto ve Azerbaycan'la dayanışma için, İstanbul, Bursa, Adana ve Yozgat'ta mitingler yapıldı.

2-10 Nisan 1990: Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti Kültür Bakanı Fettah Haydarov, Türkiye'yi ziyaret etti.

28 Nisan 1990: Azerbaycan Tiyatro Genel Müdürü Adalet Aliyev resmî temaslarda bulunmak için Türkiye'ye geldi.

5 Mayıs 1990: Türkiye'nin Ege Üniversitesi ile Azerbaycan'ın Bakü Devlet Üniversitesi arasında iş birliği protokolü imzalandı.

27 Mayıs-3 Haziran 1990: Türkiye Cumhuriyeti Diyanet İşleri Başkanlığına bağlı olan İstanbul Müftüsü Salahattin Kaya Azerbaycan'ı ziyaret etti.

Haziran 1990: Azerbaycan Kültür Bakanı Polat Bülbüloğlu Türkiye'ye resmî bir ziyaret gerçekleştirdi.

20-23 Haziran 1990: Azerbaycan Sağlık Bakanı Talat Kasımov Türkiye'yi ziyaret etti. Ziyarete, Tıp ve Sağlık Alanında İş Birliği Protokolü imzalandı. (Türkiye Sağlık Bakanı Halil Şıvgın ise Şubat 1991'de Azerbaycan'a bu ziyareti iade etti.)

22-28 Haziran 1990: Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın eşi Semra Özal Azerbaycan'ı ziyaret etti.

5-9 Eylül 1990: Azerbaycanlı tarihçiler Türkiye'nin başkenti Ankara'da XI. Türk Tarih Kongresi'ne katıldılar.

14-19 Eylül 1990: Azerbaycan Başbakanı Hasan Hasanov resmî temaslarda bulunmak üzere Türkiye'yi ziyaret etti.

11-13 Ekim 1990: Türkiye Cumhuriyeti Kültür Bakanı Namık Kemal Zeybek Azerbaycan'ı ziyaret etti.

7 Ocak 1991: Türkiye Cumhuriyeti Bakanlar Kurulu, Bakü'de bir Başkonsolosluk açmaya karar verdi. Bu göreve Altan Kahramanoğlu atandı.

11 Mart 1991: Türkiye'nin Bakü Başkonsolosluğuna atanan Altan Kahramanoğlu görev yerine ulaştı. Kahramanoğlu, Bakü'ye varışından dört gün sonra, Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ı Bakü'de karşıladı; fakat Bakü'deki konsolosluk yapılacak olan bina işi halledilemediğinden Büyükelçi Kahramanoğlu, Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın ziyaretinden sonra geçici olarak Bakü'den ayrıldı. Kahramanoğlu ancak Mayıs 1991 sonunda görevine başlayabildi.

15-16 Mart 1991: Cumhurbaşkanı Turgut Özal, SSCB'ye yaptığı resmî bir ziyaret çerçevesinde Bakü'yü ziyaret etti.

12 Nisan 1991: İstanbul ile Bakü arasında doğrudan uçak seferlerinin başlaması için Moskova'da "Türk-Sovyet Mutabakat Muhtırası" imzalandı.

30 Mayıs 1991: Türkiye Başkonsolosu Altan Kahramanoğlu Bakü'de resmen görevine başladı.

15-18 Temmuz 1991: Azerbaycan Kültür Bakanı S.A. Ahundov Türkiye'ye bir çalışma ziyareti gerçekleştirdi.

19 Ağustos 1991: Moskova'da askerî darbe yapıldı ve Mihail Gorbaçov tutuklandı. (Ancak demokrasi yanlısı güçlerin sert tepkisi üzerine darbe başarısız oldu.)

30 Ağustos 1991: Azerbaycan Meclisi, Azerbaycan'ın 1918'den sonra yeniden bağımsızlığını ilan etti. Türkiye, "Azerbaycan halkının bağımsızlık kararını desteklediğini" beyan etti.

3 Eylül 1991: Haydar Aliyev, Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti Âli Meclis Başkanlığına seçildi.

4 Eylül 1991: Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı Mesut Yılmaz, "Kardeş Azerbaycan'ı uluslararası arenada tanıyacak ilk ülkenin Türkiye olacağını" açıkladı.

8 Eylül 1991: Ayaz Niyazioğlu Mütellibov, Azerbaycan'da muhalefetin boykot ettiği bir seçimle, Azerbaycan Devlet Başkanlığına seçildi. Seçimler sonrası yapılan resmî beyanlarda Mütellibov'un % 98.5 oy alarak seçildiği açıklandı.

12 Eylül 1991: Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti Azerbaycan'a bir inceleme heyeti gönderdi. Büyükelçi Bilal N. Şimşir ile birlikte, Elçi Kurtuluş Taşkent ve Moskova Büyükelçiliği Birinci Müsteşarı Halil Akıncı'dan oluşan inceleme heyeti, 13-14 Eylül 1991'de Bakü'de görüşmeler ve incelemeler yaptıktan sonra diğer Türk Cumhuriyetlerine geçtiler.

3 Ekim 1991: Muhalefetin yoğun baskıları ve isteği üzerine, Azerbaycan'da geçici bir Millî Şura (Ulusal Konsey) kuruldu. Yüksek Sovyet Parlamentosu üyesi, yarısı iktidar, yarısı muhalefet grubundan 50 milletvekilinden oluşan Millî Şura'nın sürekli çalışması ve "küçültülmüş bir meclis" gibi iş görmesi öngörüldü.

9 Ekim 1991: Azerbaycan'da millî ordu kurulmasına karar verildi.

18 Ekim 1991: Azerbaycan Meclisi, Azerbaycan Devleti'nin bağımsızlığına ilişkin Anayasa Aktı'nı kabul etti.

20 Ekim 1991: Türkiye'de genel seçimler yapıldı. Mesut Yılmaz başkanlığındaki ANAP Türkiye'de çoğunluğu kaybetti. Liderliğini Süleyman Demirel'in yaptığı DYP, 178 milletvekili kazanarak seçimler sonrası birinci parti oldu. Diğer partilerin oy dağılımı: ANAP 115, SHP 88, RP 62 ve DSP 7 milletvekilgi kazandı.

21 Ekim 1991: Türkiye Başbakanı Mesut Yılmaz'ın liderlik ettiği hükümet istifa etti.

30 Ekim 1991: Azerbaycan Yüksek Sovyeti, alınan karar sonucu Millî Meclis'e dönüştürüldü.

1 Kasım 1991: Azerbaycan Hükümeti, Azerbaycan'ın bağımsızlığının resmen tanınması için Türkiye'ye başvurdu.

3 Kasım 1991: Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Sözcüsü, yapılacak ilk Bakanlar Kurulu toplantısında Azerbaycan'ın bağımsızlığının Türkiye tarafından tanınmasına karar verileceğini açıkladı.

5-15 Kasım 1991: Azerbaycan Yüksek Meclisi Temsilcisi, Bakü Milletvekili Doç. Dr. İtibar Memedov, Türkiye'ye resmî bir ziyaret gerçekleştirdi.

9 Kasım 1991:

✓ ABD, Türkiye'den Azerbaycan'ı tanımayı ertelemesini resmen istedi.

✓ Türkiye, Azerbaycan'ın bağımsızlığını resmen tanıdı.

11 Kasım 1991:

✓ Türkiye'nin Azerbaycan'ı tanıdığına ilişkin resmî açıklama metni, Türkiye Cumhuriyeti Bakü Başkonsolosu Karamanoğlu tarafından Azerbaycan Cumhurbaşkanı Mütellibov'a resmî bir törenle sunuldu.

✓ KKTC Hükümeti Türkiye ile eşzamanlı olarak aynı gün Azerbaycan'ı resmen tanıdığını açıkladı.

13 Kasım 1991: Azerbaycan'ın Ankara temsilciliği tarafından, Azerbaycan'ın bağımsızlığının tanınmış olmasından dolayı, Ankara'da “Şükran Kabul Resmi” düzenlendi.

30 Kasım 1991: Türkiye'de Süleyman Demirel başkanlığında koalisyon kuran DYP-SHP Hükümeti 164'e karşı 280 oyla TBMM'den güvenoyu aldı.

2 Aralık 1991: Türk Hava Yolları, İstanbul ile Bakü arasındaki uçak seferlerine başladı.

25 Aralık 1991: Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin, Türkiye'nin yakında Azerbaycan'da ve diğer Türk Cumhuriyetlerinde büyükelçilikler açacağını TBMM'de açıkladı.

29 Aralık 1991: Azerbaycan'ın bağımsızlığına ilişkin Anayasal Akt halkoyuna sunuldu ve Azerbaycan halkı Anayasal Akt ile ilgili bağımsızlık lehinde oy kullandı.

30 Aralık 1991: Bakü'de ve öteki Türk Cumhuriyetlerinde Türkiye Cumhuriyeti Büyükelçilikleri açılması hakkındaki kararname TC Resmî Gazete'de yayımlandı.

14 Ocak 1992: Türkiye Cumhuriyeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti Arasında “Büyükelçilik Düzeyinde Diplomatik İlişki Kurulması Hakkındaki Protokol” Azerbaycan'ın başkenti Bakü'de imzalandı. Türkiye adına Büyükelçi Bilal N.

Şimşir, Azerbaycan adına da Azerbaycan Dışışleri Bakanı Hüseyin Sadıkov tarafından imzalanan protokol, imzalanır imzalanmaz yürürlüğe girdi.

23-25 Ocak 1992: Azerbaycan Cumhurbaşkanı Mütellibov Türkiye'ye resmî bir ziyaret gerçekleştirdi.

10-15 Şubat 1992: Başbakan Süleyman Demirel, resmî temaslarda bulunmak üzere ABD'yi ziyaret etti. Demirel ziyareti çerçevesinde Azerbaycan-Ermenistan Savaşı ve Karabağ Sorunu'nda ABD Başkanı Bush'a mesajlar verdi.

11 Şubat 1992: Büyükelçi Bilal N. Şimşir, ABD'nin başkenti Washington'da ABD Dışışleri Bakan Yardımcısı Mary Ryan, Genel Müdür David Ransom ve Genel Müdür Yardımcısı Tom Price ile Azerbaycan ve Orta Asya Cumhuriyetlerini konuştu.

14 Şubat 1992: Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı Süleyman Demirel, ABD'nin New York şehrinde BM Genel Sekreteri Butros Gali ile Azerbaycan ve öteki Türk Cumhuriyetlerinin BM'ye alınmalarını görüştü.

25-26 Şubat 1992: Dağlık Karabağ'da silahlı saldırıya geçen Ermeni güçleri, yerli Azerbaycan Türklerini yerlerinden yurtlarından silahla söküüp atmaya koyuldular ve Hocalı'da soykırım yaptılar. Bu Ermeni saldırıları Türkiye'de halkın ve TBMM'nin yoğun tepkisine neden oldu.

28 Şubat-6 Mart 1992: Türkiye Cumhuriyeti Dışışleri Bakanı Hikmet Çetin Azerbaycan'ı ve bağımsız Türk Cumhuriyetlerini ziyaret etti. Bu ziyarette Türk heyetinde Millî Eğitim Bakanı Köksal Toptan da yer aldı.

6 Mart 1992: Hocalı Soykırımı üzerine Azerbaycan'da iç politik çekişmeler kızıştı ve Cumhurbaşkanı Mütellibov, özellikle AHC tarafından istifaya zorlanıp emekli edildi.

Parlamento Başkanı Yakub Mamedov, Azerbaycan Cumhurbaşkanlığını vekâleten üstlendi.

22-24 Mart 1992: Nahçıvan Özerk Bilgesi Âli Meclis Başkanı Haydar Aliyev Türkiye'ye resmî bir ziyaret gerçekleştirdi ve Türkiye ile Nahçıvan Arasında İş Birliği Protokolü imzaladı.

25 Mart 1992: Azerbaycan Parlamentosu, 7 Haziran 1992'de Azerbaycan Cumhurbaşkanlığı seçimlerinin yapılmasına karar verdi.

27 Mart 1992: AHC Azerbaycan'da 7 Haziran 1992'de yapılacak olan cumhurbaşkanlığı seçimine katılma kararı aldı.

6 Nisan 1992: Azerbaycan Başbakanı Hasan Hasanov, BM nezdinde Azerbaycan Daimi Delegesi olarak görevlendirildi.

9 Nisan 1992: Azerbaycan Halk Cephesi Yüksek Meclisi, Ebulfez Elçibey'i Azerbaycan Cumhurbaşkanlığına aday gösterdi.

21-22 Nisan 1992: Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Müsteşarı Özdem Sanberk ile Genel Müdür Bilal N. Şimşir, İran'ın başkenti Tahran'ı ziyaret ettiler ve İranlı yetkililerle SSCB'den ayrılan Orta Asya Cumhuriyetleri konularını görüştüler.

24-26 Nisan 1992: KKTC'nin Magosa şehrinde "Türk Dünyası'nda Son Gelişmeler ve Kıbrıs" sempozyumu düzenlendi.

27 Nisan-3 Mayıs 1992: Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı Süleyman Demirel, Türk Cumhuriyetlerine tarihî bir ziyaret gerçekleştirdi.

2-3 Mayıs 1992: Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı Süleyman Demirel Azerbaycan'ı ziyaret etti. Azerbaycan Parlamentosunda konuşma yaptı. Demirel Azerbaycan'da

cumhurbaşkanlığı adaylarıyla görüştü. Ayrıca Demirel Bakü’de Türkiye Cumhuriyeti Büyükelçiliğinin resmî açılışını yaptı. Demirel açılışta, Ay yıldızlı Azerbaycan bayrağının yanına bir ay yıldızlı Türk bayrağı daha gelmiştir diyerek bu durumun kutlu olmasını diledi.

6-7 Mayıs 1992: Türkiye Cumhuriyeti Dışleri Bakanı Hikmet Çetin’le Genel Müdür Bilal N. Şimşir, Fransa’nın Strasburg şehrine gittiler ve Türk Cumhuriyetleri konusunu Avrupa Konseyine de götürdüler.

7 Mayıs 1992: Başbakan Süleyman Demirel Türk Cumhuriyetleri’ne yaptığı resmî ziyaret hakkında TBMM Genel Kuruluna bilgi verdi.

14 Mayıs 1992: Devrik Cumhurbaşkanı Ayaz Mütellibov, bir devlet darbesi ile tekrar Azerbaycan Cumhurbaşkanlığı makamına getirildi.

15 Mayıs 1992: Muhalefetin baskısıyla Mütellibov, Azerbaycan Cumhurbaşkanlığı makamından 24 saat içerisinde tekrar indirildi.

18 Mayıs 1992: Azerbaycan Cumhurbaşkanlığına adaylığını koyan Yakub Memedov’un yerine Halk Cephesi liderlerinden İsa Kamberov, Azerbaycan Parlamentosu Başkanlığına seçildi ve Azerbaycan Cumhurbaşkanlığı makamına da vekâleten oturdu.

25-26 Mayıs 1992: Başbakan Süleyman Demirel Rusya’nın başkenti Moskova’yı ziyaret etti ve iki ülke arasında “Dostluk ve İş Birliği Antlaşması” imzalandı.

28 Mayıs 1992: Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı Demirel, Nahçıvan’ı ziyaret etti ve Haydar Aliyev ile birlikte, Türkiye ile Nahçıvan arasında uzun bir süre gündemi meşgul eden Hasret Köprüsü’nü törenle açtılar.

7 Haziran 1992: Azerbaycan'da, Azerbaycan Cumhuriyetliği için seçimler yapıldı. 74 yıl aradan sonra ilk defa yapılan ve olaysız geçen bu demokratik seçimle AHC liderlerinden Ebulfez Elçibey, % 59.4 oy alarak Azerbaycan Cumhuriyetliğine seçildi. (Adaylardan Nizami Suleymanov ise % 33 oy alma başarısı göstermiştir.)

16 Haziran 1992: Ebulfez Elçibey, Millî Meclis'teki yemin töreninin ardından Azerbaycan Cumhuriyetliği görevine resmen başladı.

26-27 Haziran 1992: Azerbaycan Cumhuriyetliği Ebulfez Elçibey, Türkiye'ye bir çalışma ziyareti gerçekleştirdi.

18 Temmuz 1992: zdem Sanberk ve heyetinin Bakü temaslarına ilişkin ortak açıklama yapıldı.

10-12 Ağustos 1992: Azerbaycan Dışışleri Bakanı Tefik Kasimov Türkiye'ye resmî bir ziyaret gerçekleştirdi. Ankara'da çeşitli antlaşmalar imzalandı.

29-31 Temmuz 1992: Türk Cumhuriyetleri Cumhuriyetliğleri Türkiye'yi ziyaret ettiler ve Ankara'da Ankara Zirve Toplantısı yapıldı. Toplantıya Azerbaycan Cumhuriyetliği Ebulfez Elçibey de katıldı.

31 Ekim 1992: Türk Cumhuriyetleri Ankara Zirve Toplantısı sonunda Ankara Bildirisi yayımlandı.

1-5 Kasım 1992: Azerbaycan Cumhuriyetliği Ebulfez Elçibey Türkiye'yi ziyaret etti. Ziyarete, iki ülke arasında bir dizi yeni antlaşmalar imzalandı.

2 Kasım 1992: Azerbaycan Cumhuriyetliği Elçibey, Türkiye Cumhuriyeti Cumhuriyetliği zal ve Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı Demirel ile birlikte,

Ankara’da, Azerbaycan Cumhuriyeti Bykelliliğinin açılışını törenle yaptılar; yapılan törenin ardından Azerbaycan bayrağını göndere çektiler; törende duygulu konuşmalar yapıldı. Azerbaycan Bykelliliği görevine Fizik Profesörü Mehmet Aliyev Nevruzoglu getirildi.

13-15 Nisan 1993: Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Turgut Özal, Azerbaycan’a resmî bir ziyaret gerçekleştirdi. Ermenilerin Kelbecer’e kanlı saldırılar yaptıkları, çok sayıda masum insanı katlettikleri günlere rastlayan bu ziyarete Karabağ Sorunu’nun ve Ermenistan ile yaşanan savaşın gölgesi düştü. Azerbaycan Halk Meclisi’nde duygulu bir konuşma yapan Turgut zal’a Bakü niversitesi’nde Bakü Üniversitesi Fahri Doktorluk Payesi verildi.

17 Nisan 1993: Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Turgut Özal, Azerbaycan’dan döndükten iki gün sonra, Ankara’da aniden vefat etti. zal’ın bu beklenmedik lm Azerbaycan’ı yasa boğdu. Ankara’da yapılan cenaze törenine Azerbaycan’ı temsilen hem Elçibey hem de Aliyev katıldı.

21 Nisan 1993: Merhum Cumhurbaşkanı Turgut zal için Ankara’da resmî cenaze töreni yapıldı. Bu tören için Ankara’ya gelmiş olan Azerbaycan Cumhurbaşkanı Elçibey ile Ermenistan Cumhurbaşkanı Levon Ter Petrosyan Karabağ Sorunu’nu görüşme imkn buldular. (Görüşme sonrası Ankara’da bir barış havası estirildiyse de Azerbaycan’a yine barış gelmedi.)

16 Mayıs 1993: Turgut zal’ın vefatıyla boşalan Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı makamına Süleyman Demirel seçildi. Türkiye Cumhuriyeti Başbakan Yardımcısı Erdal İnönü, yeni hükümet kurulana kadar Türkiye Cumhuriyeti Başbakan Vekilliğini de üstlendi.

4 Haziran 1993: Azerbaycan’ın ikinci büyük şehri olan Gence’de isyan ıktı. Albay Suret Hüseyinov’a bağlı birlikler tarafından çıkan isyanda, isyancılar hükümet

kuvvetleri ile çatışmaya girdiler ve şehrin bir bölümünü kontrol altına aldılar. Çatışmalar sonucu yaralananlar ve ölenler olduğu bildirildi.

9 Haziran 1993:

✓ Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı Gence’de yaşanan gelişmeler hakkında bir açıklama yaptı.

✓ Haydar Aliyev Nahçıvan’dan Bakü’ye geldi.

13 Haziran 1993:

✓ Süleyman Demirel’in Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı olmasının ardından boşalan DYP Genel Başkanlığına onun yerine, eski Devlet Bakanı Tansu Çiller seçildi.

✓ Azerbaycan Dışişleri Bakanı Tefik Kasımov, Gence İsyanı’nın “tamamen Rusya destekli” olduğunu söyledi.

14 Haziran 1993: Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Demirel, Tansu Çiller’i yeni hükümeti kurmakla görevlendirdi.

15 Haziran 1993: Haydar Aliyev, Azerbaycan Cumhuriyeti Meclis Başkanlığına seçildi.

16 Haziran 1993: Cumhurbaşkanı Demirel, Haydar Aliyev’e bir kutlama mesajı gönderdi. Mesajda: “Azerbaycan’ın toprak bütünlüğüne yönelik saldırıların ve Azerbaycan’ın karşı karşıya bulunduğu sorunların üstesinden birlik ve beraberlik içinde, en kısa zamanda geleceğine içtenlikle ve samimiyetle inanıyorum.” dedi ve Türkiye’nin Azerbaycan’a her alandaki desteğinin sürdüreceğini bildirdi.

18 Haziran 1993: Cumhurbaşkanı Elçibey, Bakü'den ayrılıp Nahçıvan'da doğum yeri Ordubad'a sığındı. (Bir daha da Bakü'ye dönemedi.)

21 Haziran 1993: İsyancı Suret Hüseyinov, Azerbaycan'da bütün yetkileri elinde topladığını açıkladı.

24 Haziran 1993: Azerbaycan Millî Meclisi, gece 24'e kadar süren oturumunda, Elçibey'in Azerbaycan Cumhurbaşkanlığı yetkilerini elinden alarak Haydar Aliyev'e devrettiğini açıkladı.

28 Haziran 1993: Ermeniler Akdere'yi işgal ettiler.

30 Haziran 1993: Darbeci Suret Hüseyinov Başbakan ve Başkomutan oldu.

5 Temmuz 1993: Tansu Çiller'in kurduğu DYP-SHP koalisyon hükümeti güvenoyu aldı.

21 Temmuz 1993: Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Müsteşarı Sanberk, Bakü'ye gönderildi. Sanberk'in Cumhurbaşkanı Demirel'den Azerbaycan Meclis Başkanı Haydar Aliyev'e mesaj götürdüğü açıklandı.

23 Temmuz 1993: Ermeniler, Azerbaycan'ın Akdam şehrini ele geçirdiler.

25 Temmuz 1993: Çankaya Köşkü'nde Azerbaycan için zirve toplantısı yapıldı.

29 Temmuz 1993: BM Güvenlik Konseyi, Azerbaycan'daki Ermeni işgallerini kınayan ve Ermenileri girdikleri topraklardan "hemen koşulsuz" çekilmeye çağıran bir karar tasarısını oybirliğiyle kabul etti.

7 Ağustos 1993: İran sınırındaki Lenkeran bölgesinde Albay Ali İkrım Himmetov liderliğin isyan çıktı. Asi Albay, Lenkeran, Lerik, Masallı, Yardımlı, Celilabad, Bilsuvar ve Astara bölgelerini ele geçirdiğini ve buralarda, Bakü yönetiminden ayrı bir Lenkeran Mugan Cumhuriyeti” kurduğunu ilan etti.

17 Ağustos 1993:

✓ Ermeni güçlerinin Fuzuli ve Cebrail’e karşı saldırıya geçmeleri üzerine, Türkiye Cumhuriyeti Dışışleri Bakanlığı bir açıklama yayımladı.

✓ Azerbaycan Millî Meclisi toplantısında Haydar Aliyev, silahlı muhaliflerin kıdemli elebaşısı Rahim Gaziyev’i saf dışı etti.

18 Ağustos 1993: Ermeniler, Fuzuli ve Cebrail’e saldırırken Türkiye’nin ve Azerbaycan’ın girişimleri sonucu BM Güvenlik Konseyi, Ermeni saldırılarını kınayan bir BM Başkanlık açıklaması yayımladı. Açıklamada, “işgalci güçlerin derhal ve koşulsuz olarak tüm işgal ettikleri Azerbaycan topraklarından çekilmeleri” istendi.

22 Ağustos 1993: Stratejik önemi olan ve Azerbaycan’ın önemli kentlerinden biri olan Fuzuli Ermenilerin eline geçti.

23 Ağustos 1993: Haydar Aliyev televizyonda, Gence’de İsyın eden Suret Hüseyinov’u “beceriksiz ve isyancı Başbakan Hüseyinov” olarak halka şikâyet etti. Aliyev ayrıca, Lenkeran’da ayaklanan Himmetov’u da “vatan hainliğiyle” itham etti. (Bunun üzerine Lenkeran’daki ayaklanmayı Azerbaycan halkı bastırdı, Suret Hüseyinov da bu gelişmeler üzerine Gence’ye kaçtı.)

24 Ağustos 1993: Türkiye, Haydar Aliyev ile Elçibey’in barışıp iş birliği yapmalarını sağlamak için, Dışışleri Müsteşarı Sanberk’i Nahçıvan’a ve Bakü’ye aracı olarak

gönderdi. Sanberk, iki lider arasında mekik dokuduysa da liderlerin iş birliği yapmaları sağlanamadı.

29 Ağustos 1993: Azerbaycan'da referandum yapıldı ve halka Elçibey'e güvenip güvenmedikleri soruldu. Halkın çoğunluğu Elçibey'e hayır deyince, Elçibey siyasetten silindi. Haydar Aliyev ise Azerbaycan Cumhurbaşkanı oldu.

8-9 Şubat 1994: Azerbaycan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev, Türkiye'yi ziyaret etti. Ziyaret sırasında Türkiye ile Azerbaycan arasında 17 adet antlaşma imzalandı ve ikili ilişkilerin hukuki altyapısı gerçekleştirildi.

4 Ekim 1994: Suret Hüseyinov'a bağlı birlikler Gence'de yeniden ayaklandı. (Bir yıl önce Elçibey'i devirmiş olan bu isyancılar, şimdi de Haydar Aliyev'i devirmeye kalkıştırlarsa da bu defa başaramadılar.)

7 Ekim 1994: Türk Hükümeti bir açıklama yayımlayarak Haydar Aliyev'e destek mesajı gönderdi.

9 Ekim 1994: Gence İsyanı'nın liderlerinden eski Başbakan Suret Hüseyinov Bakü'de tutuklandı. İsyancı Hüseyinov'un yargılanması beklenirken Ruslar tarafından hapisten kaçırıldığı haberleri çıktı. Ruslar, aynı şekilde eski Azerbaycan Cumhurbaşkanılarından Ayaz Mütellibov'u da hapisten kaçırmışlardı.

18-19 Ekim 1994: Türk Cumhuriyetleri Zirve Toplantısı, Türkiye'nin İstanbul şehrinde gerçekleştirildi. İstanbul Zirve Toplantısına Azerbaycan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev de katıldı. Toplantı sonunda Türk Cumhuriyetleri arasında İstanbul Bildirisi yayımlandı.

13 Mart 1995: Bakü'de Özel Polis (OMON) Birlikleri isyan etti. Asilerin başı Ruşen Cevadov, " Haydar Aliyev'i zorla makamından indireceğim" diye açıklama yaptı.

15 Mart 1995: Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev, televizyonda halka seslenerek, “isyanın arkasında Azerbaycan’a ekonomik darbe vurmak isteyen güçlerin bulunduğunu, buna devlet olarak izin veremeyeceklerini, asilerin cezalarını bulacaklarını” söyledi. Aynı gün Pakistan’ı ziyaret etmekte olan Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel, Pakistan’dan Haydar Aliyev’e telefon ederek destek verdi.

17 Mart 1995: Azerbaycan’da Özel Polis (OMON) Birliklerinin İsyanı, sabaha karşı 4’te düzenlenen askerî bir operasyonla bastırıldı. Asilerin başı Ruşen Cevadov’un ağır yaralı olarak hastaneye kaldırıldığı operasyon sonrası yolda öldüğü açıklandı.

27 Mart 1995: Azerbaycan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev, Türkiye’deki Hürriyet gazetesinin sorularını yanıtlayarak, Hazar Petrolleri Konsorsiyumunda Türkiye’nin payının artırılacağını ve petrol boru hattının Türkiye’den geçeceğini bildirdi.

12 Nisan 1995:

✓ Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı Tansu Çiller, Bakü’ye gününbirlik bir çalışma ziyareti yaptı ve Azerbaycan ile Petrol Antlaşması imzaladı. Antlaşmada, Hazar Petrolleri Konsorsiyumunda Türkiye’nin payının yüzde 1.75’ten 6.75’e çıkarılması kararlaştırıldı.

✓ Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev: “Darbelerle rekor kırdık, ama artık Azerbaycan’da darbe ve isyanlar olmayacak” dedi.

✓ Başbakan Çiller, Esenboğa havaalanında verdiği demeçte: “Bakü’de bugün imzaladığımız antlaşma, Türkiye ile Azerbaycan ilişkilerinin gelişiminde çok önemli bir kilometre taşıdır... İkili ilişkilerimizin hukuki zeminini hazırlayan bu antlaşmalar hemen hemen tamamlanmıştır. Gündemde çok büyük öneme sahip olan petrol anlaşması vardı. İşte şimdi bu da gerçekleştirilen görüşmeler sonrası yapılmış oldu.

12 Nisan 1995, her iki tarafın kardeş halkları için yeni bir dönemin müjdecisi ve habercisidir... İki tarafa hayırlı ve uğurlu olsun” dedi. (Şimşir, 2011B.N, 740-756).

7 Aralık 1995: Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel, Azerbaycan Devlet Başkanı Haydar Aliyev’in konuğu olarak Azerbaycan’a gitmiştir.

14 Haziran 1996: Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı Mesut Yılmaz, resmî bir ziyaret için Bakü’ye gitmiştir.

6 Mayıs 1997: Ankara’da Azerbaycan Büyükelçiliği’nin yeni binasının temeller atılmış, aynı gün Azerbaycan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev, TBMM’de konuşma yapmıştır.

5-8 Mayıs 1998: Azerbaycan Devlet Başkanı Haydar Aliyev, Türkiye’ye resmî bir ziyaret gerçekleştirmiştir.

28 Nisan 1998: Türkiye’nin Trabzon kentinde Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı, Azerbaycan ve Gürcistan Devlet Başkanı resmî görüşmeler yapmak için bir araya gelmişlerdir. Görüşmede Kafkasya’daki çeşitli sorunlar masaya yatırılmıştır.

9 Ocak 2000: Azerbaycan Devlet Başkanı Haydar Aliyev, Çeçenistan Sorunu sebebi ve Rus baskısı gerekçesiyle Türkiye’ye iki günlük bir resmî ziyaret gerçekleştirmiştir. Ziyarete ikili ilişkiler ve bölge sorunları ele alınmıştır.

13 Mart 2000: Türkiye’ye resmî ziyarette bulunan Azerbaycan Devlet Başkanı Haydar Aliyev, Türkiye’nin Kafkasya ve Orta Asya için önemine vurgu yapmıştır (Aslanlı ve Hesenov, 2005: 150-154).

11-12 Temmuz 2000: Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer Bakü’yü ziyaret etti (Mikail ve Tazegül, 2012: 129-131).

12 Mart 2001: Petrolün yanı sıra Azerbaycan doğalgazının da Türkiye'ye İrk heyetlerinin katılımıyla Ankara'da imzalanmıştır (Akman, 2005: 93).

9-14 Temmuz 2001: Türkiye'ye resmî ziyarette bulunan Azerbaycan Parlamento Başkanı ve Temsilci Heyeti, Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer, TBMM yeni Başkanı Ömer İzgi ve Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı Bülent Ecevit ile çeşitli konuları görüşmüştür (Paşayeva, 2012: 65).

15 Mayıs 2002: Türkiye'nin önderliğinde, Türkiye, Azerbaycan ve Ermenistan Dışişleri Bakanları arasında bir diyalog forumu oluşturulmuştur (Mikail ve Tezegül, 2012: 123).

12 Kasım 2003: Azerbaycan Devlet Başkanı Haydar Aliyev, 81 yaşında hayatını kaybetmiştir (Salmanlı, 2007: 41).

KAYNAKÇA

- Abdallı, H. (2010). Ermenilerin Azerbaycanlılara qarşı töretdikleri Xocalı soyqırımını. A. Abasov, Q. Hacıyev, K. Şükürov, F. Ahmedova, Ş. Mehdi ve N. Novruzbayli. (Red.), *Qarabağ dünən, bu gün ve sabah* (ss. 83-88). Bakı: QAT.
- Abdullayev, E. (2005). The nagorno-Karabakh problem in hhe light of international law. Bakı: Tahsil.
- Abdullayev, N. ve Elma, F. (2009). Sovyetler Birliğı'nde reform sürecinin başlangıcı ve Gorbaçov dönemi. *Journal of Qafqaz Universty*, 26, 71-87
- Abişov, V. Ş. (2007). Azerbaycanlıların soyqırımını (1917-1918-ci İllar). Bakı: Nurlan.
- Acalov, Arif (Red.). (1991). Asrimizin sayavuşu, çağdaş Azerbaycan edebiyatı, çağdaş Azerbaycan. Bakı: Gençlik.
- Açikkaya, Savaş. (2010, Ocak). Çarlık Rusyası hâkimiyetindeki Azerbaycan Türklerinde ulus bilincinin gelişmesinin temel dinamikleri. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 28, 403-420
- Ağamalıyeva, N., Maqsudov, F., Aliyev, İ., Ağamalıyeva, N. ve Alışanh, Ş. *Azerbaycan Cümhuriyyeti (1918-1920)*. Bakı: Elm.
- Ağaoğlu, E., (2002). Azerbaycan'ın etnik ve demografik yapısı. *Türkler ansiklopedisi* (Cilt 19, ss. 217-226). Ankara: Yeni Türkiye.
- Ahmedov, E. (2006). *Azerbaycan Cumhuriyyeti'nde yabancı sermaye yatırımları ve Türkiye değerlendirmesi*. (Yayınlanmış yüksek lisans tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.
- Ahmedov, E. (2010). Ermenistan'ın Azerbaycan'a qarşı tecavüzü ve Türkiye'nin siyaseti, E. Abasov, Q. Hacıyev, K. Şükürov, F. Ehmedova, Ş. Mehdi ve N. Novruzbayli, (Red.), *Qarabağ dünən, bu gün ve sabah* (ss. 25-28). Bakı:
- Ahmedov, S. (2006). *Azerbaycan tarixindən yüz şaxsiyyat*. Bakı: Ayna.
- Ahmedov, V. (2010). Ermeni işğalı neticesinde Azerbaycana deyen iqtisadi zerer. E. Abasov, Q. Hacıyev, K. Şükürov, F. Ehmedova, Ş. Mehdi ve N. Novruzbeyli (Red.), *Qarabağ dünən, bu gün ve sabah* (ss.193-197). Bakı: QAT.
- Aka, İ. (2000). *Timur ve devleti* (Gözden geçirilmiş 2. bs.). Ankara: TTK.

- Akdoğan, S. (2007). *Bağımsızlık sonrası Azerbaycan Cumhuriyeti, Türkiye Cumhuriyeti ilişkileri (1991-2000)*. (Yayımlanmış yüksek lisans tezi). Karadeniz Teknik Üniversitesi: Trabzon.
- Akman, A. (2005). *Azerbaycan kadim coğrafyanın genç ülkesi*. İstanbul: İlke.
- Aktaş, N., Demirbaş, U., Çınar, A. O., Demirel, M., Dilber, S., Karacakaya, R., Koltuk N., ve Ünemlioğlu, Ü. (2001). *Ermeni komiteleri (1891-1895)*. (Yayın No: 48). Ankara: TC. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı.
- Allahverdiyeva, V. (2002). *1988-1996 yılları arasında Azerbaycan basınında Türkiye imajı*. (Yayımlanmış yüksek lisans tezi). Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Aras, O. N. (2003). *Azerbaycan ekonomisi makro ekonomik ve sektörel analiz*. C. Bulut (Ed.). Bakü: KAFAME.
- Aras, O. N. (2004). Türkiye-Azerbaycan ilişkileri. H. Selçuk (Ed.), *Yeni yüzyılda Azerbaycan'ın sosyo-ekonomik yapısı* (ss. 173-207). İstanbul: Tasam.
- Aras, O. N. (2008). *Azerbaycan'ın Hazar ekonomisi ve stratejisi* (2. bs.). İstanbul: Derin.
- Arık, E. (2010). *Avrupa Birliği'nin Ortadoğu politikası ve Ortadoğu politikasında Türkiye'nin önemi*. (Yayımlanmış yüksek lisans tezi). Atılım Üniversitesi, Ankara.
- Aslan, B. (2000). I. dünya savaşı esnasında “Azerbaycan Türklerinin “Anadolu Türklerine “kardaş kömeği (yardımı) ve Bakü Müslüman Cemiyet-i Hayriyesi. Ankara: Atatürk Yüksek Kurumu - Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı.
- Aslanlı, A. (2002a, Aralık). Azerbaycan'da yönetime yönelik iç ve dış baskılar artmaktadır. *Stratejik Analiz*, 32(3), sy.
- Aslanlı, A. (2002b). Türk dünyasının kanayan yarası Karabağ. *Türkler Ansiklopedisi* (Cilt 19, ss. 194-208). Ankara: Yeni Türkiye..
- Aslanlı, A. (2010). Qarabağ problemi: Yolun arındayız? E. Ebasov, Q. Hacıyev, K. Şükürov, F. Ehedova, Ş. Mehdi ve N. Novruzbeyli, (Red.), *Qarabağ dünən, bu gün ve sabah* (ss.11-16). Bakı: QAT.
- Aslanlı, A. (2012). Azerbaycan-Türkiye sivil toplum kuruluşları ilişkileri. C. Veliyev, R. Resullu ve K. Aslanlı (Der.), *Azerbaycan-Türkiye: dostluk, kardeşlik ve strateji ortaklık* (ss. 201-216). Ankara: Berikan.

- Aslanlı, A. (İlkbahar, 2001). Tarihten günümüze Karabağ sorunu. *Avrasya Dosyası*, 1(7), ss. 393-430.
- Aslanlı, A. (Ty). Karabağ sorunu ve Azerbaycan-Türkiye-Ermenistan ilişkileri. *ÇAVSAM*, 1(1), 175-196
- Aslanov, E. (2012). Azerbaycan-Türkiye: dostluk, kardeşlik ve strateji ortaklık. C. Veliyev, R. Resullu ve K. Aslanlı (Der.), *Azerbaycan-Türkiye: dostluk, kardeşlik ve strateji ortaklık* (ss. 9-12). Ankara: Berikan.
- Aşırılı, A. (2008). Cumhuriyet dövrü metbuatında Qafqaz İslam ordusu, Mehmet, R. ve Mehman S. (Der.), *Azerbaycan Halk Cumhuriyyəti və Qafqaz İslam Ordusu* (ss. 307-311). Bakı: Nurlar.
- Aşırılı, A. (2009). *Azerbaycan Matbuatı Tarixi (1875-1920)*. Alxan, B. (Red.). Bakı: Elm və Tehsil.
- Aşurbeyli, S. (2006a). *Azerbaycan dili ve tarixi: Bakı şəhərinin tarixi: Orta esrlər dövrü*, A. Bağirov (çev.). Z. Bünyadov (Red.). Bakı: Avrasiya press.
- Aşurbeyli, S. (2006b). *Azerbaycan dili ve tarixi: Şirvanşahlar dövləti (VI-XVI. esrlər)*. A. Bağirov (Çev.). Elmira Memmedyarova (Red.). Bakı: Avrasiya press.
- Atalı, E. (2002). *1905 Rus devrimi ile 1908 Jön Türk devriminin karşılaştırmalı incelemesi*. (Yayımlanmış yüksek lisans tezi). Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Attar A. (2005). Karabağ sorunu kapsamında Ermeniler ve Ermeni siyaseti. Ankara: AKDITYK
- Avşar, A. (2007). Türkiye'nin istiqlal muharibesinde Azerbaycan Türkleri (1919-1922) Bakı: Azatam.
- Axundov, A. (2010). Ermeni vandalizmi beşəriyyətə qarşı cinayətdir. E. Abasov, Q. Hacıyev, K. Şükürov, F. Ehmedova, Ş. Mehdi ve N. Novruzbeyli, (Red.), *Qarabağ dünən, bu gün və sabah* (ss. 4-7). Bakı: QAT.
- Azerbaycan Respublikasının konstitusiyası, (24 Ağustos 2002). Yyy: yy.
Azerbaycan Xalq Cumhuriyyəti (1918-1920). (I cild). (1998). Bakı: Azerbaycan.
- Azizov, E. (2009). *.XX. esrin evvellerinde Ermeni-Azerbaycanlı münaqişəsinin ilkin tarixi şərtləri və səbəbləri*. Bakı: Difai.

- Babayeva, G. (2010). Dağlıq Qarabağ munaqişesi ve Türk dilli dövletlerin mövqeyi. E. Abasov, Q. Hacıyev, K. Şükürov, F. Ehmedova, Q. Mehdi, N. Novruzbeyli. (Red.), *Qarabağ dünən, bu gün və sabah* (ss. 73-78). Bakı: QAT.
- Bahadır, Ş. A. (2002). Azərbaycan: Geçiş döneminin ilk on yılında sosyo-ekonomik ve siyasal gelişmeler. *Türkler Ansiklopedisi* (Cilt 19, ss. 209-216). Ankara: Yeni Türkiye.
- Bakiler, Y. B. (2009). *Elçibey: Azərbaycan'ın unutulmaz lideri*. (Gözden geçirilmiş 2. bs.). İstanbul: Türk Edebiyatı Vakfı.
- Bal, H. (2008). Birinci dünya müharibesinin sonunda Qafqaz cephəsi ve Osmanlı Dövlətinin Ermeni siyaseti. M. Rıhtım, M. Süleymanov (Ed.), *Azərbaycan Halk Cümhuriyyəti və Qafqaz İslam Ordusu* (ss. 99-114). Bakı: Qafqaz Araşdırmaları İnstitutu.
- Bal, H. (2010). *Azərbaycan Cümhuriyyətinin kuruluş mücadelesi (1914-1918) və Kafkas İslam Ordusu*. İstanbul: İdil.
- Balıyev, H. (26 Eylül 2000). *Gördüklerim və düşündüklerim: Diderginler*. Bakı: Azərbaycan Gazetesi.
- Baykara, T. (2003). *Türk kültürü* (İlk basım tarihi 2003) İstanbul: IQ Kültür-Sanat.
- Bayramova, R. (2007). *Azərbaycan rehberliyində ixtilaflar və daxili siyasi çekişmeler (1920-1925-ci illər)*. Bakı: Elm.
- Bilge, A. S. (1992). *Güç komşuluk (1920-1964)*. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür.
- Bolat, S. ve Hümmetov A. (2012). "Azərbaycan ve Türkiye arasındaki teknik yardım projeleri: TİKA örneği. C. Veliyev, R. Resullu ve K. Aslanlı (Der.), *Azərbaycan-Türkiye: dostluk, kardeşlik ve strateji ortaklık*. (ss. 119-134). Ankara: Berikan.
- Budak M. (1996). *Azərbaycan-Ermenistan ilişkilerinde Dağlık Karabağ meselesi ve Türkiye'nin politikası*. İstanbul: Kafkas Araştırmaları II.
- Budak, M. (2008). Nuru Paşanın Qafqaz İslam Ordusu haqqında raportu. Mehmet Rıhtım, Mehman Süleymanov (Ed.) *Azərbaycan Halk Cümhuriyyəti və Qafqaz İslam Ordusu*. (ss. 260-286). Bakı: Nurlar
- Bünyadov, T. (Ed.). (2007a). *Azərbaycan etnoqrafiyası*. (Cilt 1). Bakı: Şerq-Qerb.
- Bünyadov, T. (Ed.). (2007b). *Azərbaycan etnoqrafiyası*. (Cilt 2). Bakı: Doğu-Batı.

- Bünyadov, Z. M. (1991). *Azerbaycan: Asya'nın batısında bulunan, İran ile Sovyetler Birliği arasında bölünmüş bölge*. (Cilt 1-44). İstanbul: TDV İslam Ansiklopedisi.
- Bünyadov, Z. M. (2007). *Azerbaycan tarihi atlası*. T.V. Konovalova (Red.). Bakı: Kartoqrafiya Fabriki.
- Cabbarlı, H. (2012). *Azerbaycan ve Türkiye ortak tarih doktrini: Ermeni iddialarına karşı yeni platformun oluşturulması*. C. Veliyev, R. Resullu ve K. Aslanlı (Der.), *Azerbaycan-Türkiye: dostluk, kardeşlik ve strateji ortaklık*. (ss. 181-200). Ankara: Berikan.
- Caferov, S. (2000). *Azerbaycan petrolü*. (Yayımlanmış yüksek lisans tezi). Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Cafersoy, N. (2001). *Elçibey dönemi Azerbaycan'ın dış politikası (Haziran 1992-Haziran 1993): Bir bağımsızlık mücadelesinin diplomatik öyküsü*. *Kafkasya Araştırmaları Dizisi: 6*. Ankara: ASAM.
- Cafersoy, N. ve Aslanlı, A. (2012). *Türkiye-Azerbaycan askeri ilişkileri*. C. Veliyev, R. Resullu ve K. Aslanlı (Der.), *Azerbaycan-Türkiye: dostluk, kardeşlik ve strateji ortaklık*. (ss. 149-172). Ankara: Berikan.
- Cevadova, Z. A. (1999). *Şimal-Qerbi Azerbaycan*. Bakı: Altay.
- Çay, A. (1989). *Dağlık Karabağ: Hayaller ve gerçekler*. Ankara: Azerbaycan Kültür Derneği.
- Çolak, M. (2008). *Almaniyanın Qafqaz siyaseti (1917-1918-ci illar)*. M. Rıhtım, M. Süleymanov (Ed.), *Azerbaycan Halk Cumhuriyeti ve Qafqaz İslam Ordusu*. (ss.82-98). Bakı: Qafqaz Üniversitesi Qafqaz Araştırmaları İnstitutu.
- Değerli, E. S. (2008). *Türk dış politikası Cumhuriyet dönemi*. M. Bıyıklı (Ed.), *Lozan Konferansı sürecinde Türkiye'nin izlediği dış politika ve Lozan'dan kalan dış politika meseleleri*. (ss.133-191). (Cilt 2). İstanbul: Gökkuşbu.
- Demirtepe T. (Ed.). (Eylül, 2011). *Dağlık Karabağ sorunu: Dar alanda büyük oyun*. Ankara: USAK.
- Efendiyev, O. (Red.). (2007). *Azerbaycan tarihi. (XIII-XVIII asırlar)* (3 Cild). Bakı: Elm.
- Elekberli, Eziz (2007). *Qerbi Azerbaycan abideleri*. B. Budaqov, V. Eliyev ve C. Qiyasi (Red.). Bakı: Nurlan.

- Eloğlu, S. (1992). *Zangezur hadisalari*. (Cilt 36). Bakı: Azərneşr.
- Ersan, M. (2007). *Selçuklu zamanında Anadolu'da Ermeniler*. Ankara: TTK.
- Ertürk, K. (1985). *Türk demokrasi tarihi*, Ankara: Kadıoğlu.
- Fayql, E. (2009). *İpek Yolu üzerinde Odlar Yurdu - Azərbaycan Tarixi*. Bakü: Şerq-Qerb.
- Görüryılmaz, M. (2009). *Türk-Qafqaz İslam Ordusu ve Ermeniler (1918)*. Bakı: Qismat.
- Guluyev, C. (Red.). (2008). *Azərbaycan tarixi (Aprel 1920-iyun 1941)* (Cilt 6). Bakı: Elm.
- Guluyev, T. (Temmuz, 2001). *Azərbaycan Cumhuriyeti'nde siyaset kurumu ve çok partili sisteme geçiş*. (Yayımlanmış yüksek lisans tezi). Ankara: Hacettepe Üniversitesi.
- Güzel, M. (2009). *Türkiye-Azərbaycan ilişkilerinde uyum (siyasi, enerji, ekonomik ve kültürel boyutu)*. (Yayımlanmış yüksek lisans tezi). Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Hacıyev, A. (1994). *Qars ve Araz-Türk Respublikalarının tarixinden*. Bakı: Azərneşr.
- Hacıyeva, Z. (2007). *Qarabağ Xanlığı: Sosial – iqtisadi münasibetler ve dövlət quruluşu*. Bakı: Tahsil.
- Halaçoğlu, Y. (2001). *Ermeni tehciri ve gerçekler*. Ankara: TTK.
- Halaçoğlu, Y. (2011). *Sürgünden soykırıma Ermeni iddiaları* (Gözden geçirilmiş 11. bs.). İstanbul: Babıali Kültür.
- Hasanlı, C. (1998). *Güney Azərbaycan: Tehran-Bakı-Moskva arasında (1939-1945)*. Bakı: Diplomat.
- Hayit, B. (1978). *Türk dünyasında Rus emperyalizminin izleri* (Gözden geçirilmiş 2. bs.). İstanbul: Sabah Gazetesi Kültür.
- Hesenov, H.N. (2007). *Şimali Azərbaycan'ın Rusiya İmperyası Terefinden İşğalının Başlanması (1801-1813-ci iller.)*. Y.M. Mahmudov, Q.Ş.Memmedov, C.E.Behremov, O.E. Efendiyev, N.M. Velixanlı, V.Z. Piriyev, T.T. Mustafazade, H.N. Hesenov, A.E. Memmedov, T.H. Necefli, G.N.

Memmedova, M.N. Mirzeyev, N.E. Maksvell, I.S.Memmedov ve E.E. Meherremov. (Red.). Bakı: Kartoqrafiya Fabriki.

<http://avrasyamerkezi.okan.edu.tr/sayfa/azerbaycan> (13 Ekim 2014).

http://azerbaijans.com/content_871_tr.html (3 Temmuz 2014)

<http://azerbaycan.ihh.org.tr/genelbilgiler/demografik/demografik.html> (3 Mart 2014).

<http://azerbaycan.ihh.org.tr/genelbilgiler/sosyoekonomik/sosyoekonomik.html> (3 Mart 2014).

<http://e.dergi.atauni.edu.tr/index.php/tead/article/viewFile/2037/2036> (1 Ocak 2014).

<http://www.azerbaycankulder.org/icerik/pdf/temmuz2006.pdf> (13 Ekim 2014).

<http://new.socar.az/socar/az/activities/production/zigh-hovsan> (31 Ağustos 2014).

<http://new.socar.az/socar/az/activities/production/kurovdagh> (2 Ağustos 2014).

<http://new.socar.az/socar/az/activities/transportation/baku-novorossiysk-oil-pipeline> (2 Eylül 2014).

<http://new.socar.az/socar/az/activities/transportation/baku-supsa-western-export-pipeline> (2 Eylül 2014).

<http://new.socar.az/socar/az/activities/transportation/baku-tbilisi-ceyhan-btc-main-export-oil-pipeline> (2 Eylül 2014).

<http://new.socar.az/socar/az/activities/transportation/baku-tbilisi-erzurum-gas-pipeline> (2 Eylül 2014).

<http://politikakademi.org/2012/02/avrasya-stratejik-arastirmalar-merkezi-asam/>(9 Mart 2015).

<http://www.aljazeera.com.tr/haber-analiz/daglik-karabagda-cozum-girisimleri-agit-minsk-grubunun-muzakere-cikmazi> (21 Ağustos 2014).

<http://www.anitlar.org.tr/yeni/dr-muhammed-kengerli.html> (6 Haziran 2014).

<http://www.ayed.com.tr/haber/66-azerbaycan-turkiye-iliskileri> (30 Ağustos 2014).

<http://www.ayintarihi.com/arabic/date/1992-05-16> (21 Ağustos 2014).

<http://www.ayintarihi.com/NKpTZ/date/1992-05-13> (21 Ağustos 2014).

http://www.azer.com/aiweb/categories/magazine/62_folder/62_articles/62_socar_aio_c.html (25 Ağustos 2014).

http://www.azerbaijans.com/content_317_tr.html (4 Nisan 2014).

http://www.azerbaijans.com/content_593_tr.html (3 Ekim 2014).

http://www.azerbaijans.com/content_842_tr.html (28 Ağustos 2014).

<http://www.byegm.gov.tr/ayin-tarihi2-detay.aspx?2001&a=8> (15 Mayıs 2012).

<http://www.cografya.gen.tr/siyasi/devletler/azerbaycan.htm> (13 Ekim 2014).

<http://www.cumhuriyetarsivi.com/monitor/index.xhtml> (2 Eylül 2014).

<http://www.dunyabulteni.net> (1 Eylül 2014).

<http://www.haberkazani.com/kazandan-3-nisan-1993-gundemi.html> (1 Mayıs 2014).

<http://www.ihhakademi.com/turkiye-icin-uluslararası-ogrencilerin-anlami/>(30 Ağustos 2014).

http://www.jandarma.gov.tr/diger/dis_iliskiler.htm (5 Mayıs 2012).

<http://www.koksav.org.tr/> (9 Mart 2015).

<http://www.sabah.com.tr/Dunya/2012/10/18/kardes-ulke-21-yasinda> (6 Şubat 2015).

<http://www.siyasetdergisi.com.tr/Haber/TURKIYE-AZERBAYCAN-İLİSKİLERİNDE-20.YIL/222> (30 Ağustos 2014).

<http://tdavbakuaturk.com/kurulus/> (10 Nisan 2014).

<http://www.tubitak.gov.tr/tr/kurumsal/uluslararası/cok-terafli-programlar/kei/icerik-kei> (27 Ocak 2014).

<http://www.turkishny.com/dr-hatem-cabbarl/109-dr-hatem-cabbarl/125500-ermenistanin-askeri-problemleri-ve-guvenlik-endisesi-rusya-kurtaricimi#.VQWxztKsVIo> (15 Mart 2015).

<http://www.turkiyehaberajansi.com/koseyazilari/613/Azerbaycan-Turkiye-Ogrenci-Projesi> (30 Ağustos 2014).

<http://www.turkkon.org/icerik.php?no=24> (10 Nisan 2014).

http://www.zonguldakbarosu.org.tr/baro/index.php?option=com_content&view=article&id=438:yeni-tuerk-borclar-kanunu-cercevesinde-ortaklana-snrl-bir-bak&catid=30:serbest-kuersue (2 Ağustos 2014).

Hürriyet, 17 Kasım 2012.

İbrahimli, F. (2010). Azerbaycanın nisbi müstaqilliyinin sonu ve Qarabağ oyunu. A. Abasov, Q. Hacıyev, K. Şükürov, F. Ahmedova, Ş. Mehdi ve N. Novruzbayli, (Red.), *Qarabağ dünən, bu gün ve sabah* (ss. 61-65). Bakı: QAT.

İbrahimov, R. (2002). Dağlık Karabağ sözde Cumhuriyeti'nin bağımsızlığının tanınması durumunda uluslararası ortamda ortaya çıkabilecek sorunlar. *Ermeni Araştırmaları*, 6 (2), 118-145.

İpek, A. (2007, Ocak). *Azerbaycan tarihine giriş*. Ankara: Lalezar.

İskender, M. (2004a). Azerbaycan'da ekonomik sistemin dönüşümü. H. Selçuk (Ed.), *Yeni yüzyılda Azerbaycan'ın sosyo-ekonomik yapısı* (ss. 15-41). İstanbul: Tasam.

İskender, M., Sancak E. ve Şükürova A. (2004b). Rusya krizinin Azerbaycan ekonomisi üzerindeki etkisi. H. Selçuk (Ed.), *Yeni yüzyılda Azerbaycan'ın sosyo-ekonomik yapısı* (ss. 121-140). İstanbul: Tasam.

İsmayılov, A. (2007). *Az gelişmiş ülkelerin iktisadi kalkınma sorunu: Bağımsızlık sonrası Azerbaycan ekonomisi örneği*. (Yayımlanmış doktora tezi). Selçuk Üniversitesi, Konya.

İsmayılov, İ. Z. (2000). *Azerbaycanlıların II. Dünya Muharebesinde iştiraki*. Bakı: yy.

İsmayılov, M. (1992). *Azerbaycan tarixi*. Bakı: Azerbaycan Devlet.

İsmayılov, M. (Red.). (2007). *Azerbaycan tarixi XIX esr.* (IV Cild). Bakı: Elm.

İsmayılov, M. ve Maksvell, N. (2008). *Azerbaycan tarixi (1900-1920)*. (V Cild). Bakı: Bilim.

İşleri, R. (2008). *Türkiye'de etnik terör: Asala ve Pkk örneği*. (Yayımlanmış yüksek lisans tezi). TC Atılım Üniversitesi, Ankara.

Kafkasyalı, M. S. (2005). *Petrolün Azerbaycan dış politikasındaki yeri* (Yayımlanmış yüksek lisan tezi). Gazi Üniversitesi, Ankara.

- Kalafat, Y. ve Keskin, A. (2010). İranlılık paradigmasının çöküş projesi ve Güney Azerbaycan millî hareketinin yükselişi. Sultanlı, V. (Red.), *Güney Azerbaycan: Tarixi, siyasi ve kulturoloji müstevide*. (ss.12-19). Bakı: Azərneşr.
- Karakoç, E. (2002). *Atatürk'ün dış Türkler politikası*. (Gözden geçirilmiş 2. bs.). İstanbul: IQ Kültür Sanat.
- Karaş, Z. (2007). *Ermeni terör örgütü: Asala*. (Yayımlanmış yüksek lisans tezi). T.C. Atılım Üniversitesi, Ankara.
- Karşılaştırmalı Türk lehçeleri sözlüğü. (Dizin 379). (1991). Ankara: Kültür Bakanlığı/1371.
- Kasım, K. (2002). Azerbaycan'ın dış politikası. Emine G. ve Naskali, E. Ş. (Ed.), *Bağımsızlığının onuncu yılında Türk Cumhuriyetleri* (s. 443). Yyy: Sota.
- Kasım, K. (2009). *Soğuk savaş sonrası Kafkasya*. Ankara: USAK.
- Kaymaz, İ. Ş. (2008, Ekim/Kasım/Aralık). Mondros: Bir ateşkesin tahlili. *21. Yüzyıl*, 7, 239-268
- Kengerli, M. (2006, Temmuz-Ağustos), Mehmet Kengerli'nin Özgeçmişi, *Azerbaycan Türk Kültür*, 9-15.
- Kılıç, D. (2013, 21 Mayıs). 1915 olaylarının 100. yılına doğru Ermeni kilisesi ve Ermeniler üzerine bir değerlendirme. *Ermeni Araştırmaları*, 44, 165-180.
- Kılıç, H. (2012). Son yirmi yılda Azerbaycan ve Türkiye ilişkilerine kısa bir bakış. C. Veliyev, R. Resullu ve K. Aslanlı (Der.), *Azerbaycan-Türkiye: dostluk, kardeşlik ve strateji ortaklık*. (ss.13-20). Ankara: Berikan.
- Kılıç, S. (1998). *Türk-Sovyet ilişkilerinin doğuşu: Brest Litovsk barışı ve müzakereleri (22 Aralık 1917-3 Mart 1918)*. İstanbul: Dergâh.
- Leeuw, C. V. D. (2000). Azerbaycan: Kimlik için bir arayış: Kısa bir tarih. New York: St. Martin Pres.
- Mahmudov, E. (2005). *Ermeni Terroru*, Red. F. Sadıqov, İ. Quliyev, M Cavadov, Ş. Rzayev, Bakı: Vatan.
- Mahmudov, N. (2006). *Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin yıkılışından sonra Azerbaycan-Rusya ilişkileri*. (Yayımlanmış yüksek lisans tezi). Ege Üniversitesi, İzmir.

- Mahmudov, Y. (2006). *Azərbaycan diplomatiyası: Ağqoyunlu və Səfəvi dövlətlərinin Avropa ölkələri ilə əlaqələri (XV-XVII yüzilliklər)*. Bakı: Tehsil.
- Mahmudov, Y. (Red.). (2004). *Azərbaycan Cümhuriyyəti ensiklopediyası*. (I. Cild). Bakı: Lider.
- Mahmudov, Y. M. və Şükürov, K. K. (2009). *Azərbaycan beynəlxalq münasibətlər və diplomatiya tarixi: Dövlətlərarası müqavilələr və digər xarici siyasət aktları (1639-1828)* (Cilt 1). Bakı: Tarix İnstitutu.
- Makas, Z. A. (1990, Eylül). *Azərbaycan'ın tarixi və kəltürel coğrafiyası*. Ankara: Kök.
- Mammadov, A. (2007). *Qrifli şrift (Azərbaycan-Türkçe çeviri)*. Bakı: El-Alliance.
- Mammadova, H. (2008). Yuqarı Qarabağda müvəqqəti, general-qubernatorluğun yaradılması və Erməni separatizminin ləğv edilməsi (1918-1920-ci illər). M. Rıhtım və M. Süleymanov (Ed.), *Azərbaycan Həlk Cümhuriyyəti və Qafqaz İslam Ordusu* (ss. 244-258). Bakı: Nurlar.
- Mammadova, H. (2006). *Azərbaycan Xəlk Cümhuriyyəti dövründə Yuqarı Qarabağda siyasi vəziyyət: Erməni terrorizminin güçlənməsi (1918-1920)*. Bakı: Nağıl Evi.
- Manafli, H. (2010). Minsk qrupunda həmsədr olan dövlətlərlə Ermənilərin tarixi əlaqələri. E. Abasov, Q. Hacıyev, K. Şükürov, F. Əhmədova, Ş. Mehdi və N. Novruzbəyli. (Red.), *Qarabağ dünən, bu gün və sabah: 9-cu elmi-əməli konfransının materialları* (ss.79-83). Bakı: QAT.
- Mccarthy, J. və Mccarthy C. (1996). *Türklər və Ermənilər*. Azərneşr (Çev.). Bakı: Azərneşr.
- Mehdiyev, R. (2005, Kasım). *Azərbaycan küreselleşmənin tələpləri*, İstanbul: Da.
- Memiş, E. və Köstüklü, Nuri. (2005). *Yeni və yaxınçağda Türk dünyası*. Konya: Çizgi.
- Memmedov, F. (2001, Ekim). Azərbaycan'da vergi oranları. *Diyalog: Azərbaycan İş Dünyası Dergisi*, 10, sy.
- Memmedov, G. (2008). *Heydar Əliyev topraq islahatları regionların sosial – iqtisadi inkişafının əsasıdır*. Bakı: yy.
- Mikail, E. H. Ve Tazegül, A. (2012, Kasım). *Türkiyə ilə Azərbaycan siyasi və əkonomik əlişkileri (1990-2005)*. İstanbul: IQ Kəltür Sanat.
- Milliyet, 19 Mayıs 1992.

Milliyet, 3 Nisan 1993.

Milliyet, 4 Nisan 1993.

Milliyet, 24 Temmuz 1993.

Milliyet, 10 Ağustos 1993.

Milliyet, 4 Ekim 1994.

Mirza C. C. (1990). *Karabağ tarihi*. T. Sünbül (Çev.). Ankara: Kök.

Mövsümov, E. (2008). *Azerbaycan'daki siyasal partilerin demokratikleşme sürecine etkileri*. (Yayımlanmış yüksek lisans tezi). Gazi Üniversitesi, Ankara.

Musa, İ. (2002, Ağustos). Azerbaycan ve Rus kaynaklarına göre 1921 Moskova-Kars Antlaşmaları ve Kuzey Azerbaycan'ın toprak bütünlüğü meseleleri. *Bellekten*, 246(LXVI), 517-529.

Musa, İ. (2010a). Osmanlı Devletinde Ermenilerin durumu ve "soyqırımı": Tarixi senedlerin dili ile. E. Abasov, Q. Hacıyev, K. Şükürov, F. Ehmedova, Ş. Mehdi ve N. Novruzbeyli. (Red.), *Qarabağ dünən, bu gün ve sabah: 9-cu elmi-emeli konfransının materialları* (ss.95-101). Bakı: QAT.

Musa, İ. (2010b). Paris sülh konfransında (1919-cu il) "böyük Ermenistan" iddialarına qarşı mübarize. E. Abasov, Q. Hacıyev, K. Şükürov, F. Ehmedova, Ş. Mehdi ve N. Novruzbeyli. (Red.), *Qarabağ dünən, bu gün ve sabah: 9-cu elmi-emeli konfransının materialları* (ss.92-94). Bakı: QAT.

Musayev, İ. (1998). *Azerbaycan-Türkiye İlişkileri (1917-1922 Yılları)*. Bakı: TTK.

Musayev, Y. (2012). Askeri-Teknik Alanda Azerbaycan-Türkiye İş Birliği (1991-2001). C. Veliyev, R. Resullu ve K. Aslanlı (Der.), *Azerbaycan-Türkiye: dostluk, kardeşlik ve strateji ortaklık* (ss. 173-180). Ankara: Berikan.

Mustafa, F. (2010). Türkiye-Ermenistan münasibetleri ve Azerbaycan amili. E. Abasov, Q. Hacıyev, K. Şükürov, F. Ehmedova, Ş. Mehdi ve N. Novruzbeyli. (Red.), *Qarabağ dünən, bu gün ve sabah: 9-cu elmi-emeli konfransının materialları* (ss.52-56). Bakı: QAT.

Mustafayev, A. (2010). XX esrin 90-ci illerinda Dağlıq Qarabağ münaqişesinde Rusiyanın mövqeyi. E. Abasov, Q. Hacıyev, K. Şükürov, F. Ehmedova, Ş. Mehdi ve N. Novruzbeyli. (Red.), *Qarabağ dünən, bu gün ve sabah: 9-cu elmi-emeli konfransının materialları* (ss.36-40). Bakı: QAT.

- Mustafazade T.T. (2002). *XVIII yüzillik - XIX yüzilliyin evvellerinde Osmanlı-Azərbaycan münasibetleri*. İ. Eliyev (Red.). Bakı: Elm.
- Nağı, A. (2010). Qarabağ meselesinə yeni faza? E. Abasov, Q. Hacıyev, K. Şükürov, F. Ehmedova, Ş. Mehdi və N. Novruzbeyli. (Red.), *Qarabağ dünən, bu gün və sabah: 9-cu elmi-emeli konfransının materialları* (ss. 7-11). Bakı: QAT.
- Nağı, A., Novruzbeyli, N., Mammadli, T., Asgarova, F., Qasımova, A., Muradova, H., Mammadli, G., İbrahimov, Ş., və Musayev, S., (Ed.). (2009). *Xocalı soyqırımı*. Bakı: QAT.
- Nağıyev T. M. (Haz.). Azərbaycan XV esrdə. *Azərbaycan milli ensiklopedisiyası Elmi mərkəzi*, (ss. 244-248). Bakı: yy.
- Nasibzadə, N. (1996). *Azərbaycan xarici siyasəti (1918-1920)*. Bakı: Ay-Ulduz.
- Necefov, B. (2006). *Düşmanın iç yüzü: XIX-esrin sonu XX-esrin evvellerində Türkiyə və Cənubi Qafqazda Ermeni terrorizminin tarixi: II hissə (Bölmə 2)*. Bakı: Çəşioğlu.
- Necefov, B. (2007). *Düşmanın iç yüzü: XIX-esrin sonu XX-esrin evvellerində Türkiyə və Cənubi Qafqazda Ermeni terrorizminin tarixi: I hissə (Bölmə 1)*. Bakı: Çəşioğlu.
- Neciyev, E. (2005). *Kafkaslarda Türk katliamı*. İstanbul: Emre.
- Nesibli, N. (2000, Ağustos). Azərbaycan və Moskova-Erivan-Təhran ittifaqının jeopolitik kuşatması. *Stratejik Analiz*, 4(1), 67.
- Novruzov, R. (2006). *Beynəlxalq terrorizm silsiləsindən Ermeni Terrorizmi (Genosid...Ecocid)*. Xanlar Vəliyev (Red.). Bakı: Adioğlu.
- Novruzov, K. (2012). Azərbaycan və qardaş Türkiyə arasındakı təhsil münasibətləri. C. Vəliyev, R. Resullu və K. Aslanlı (Der.), *Azərbaycan-Türkiyə: dostluq, qardaşlıq və strateji ortaklıq* (ss. 135-148). Ankara: Berikan.
- Oğan, S. (2001a, Yaz). Hazarda təhlükəli oyunlar: Statü sorunu, paylaşılmayan mənbələr və silahlanma yarışması. *ASAM*, 2 (7), 143-183.
- Oğan, S. (2001b, İlbahar). Azərbaycan'ın tanımlanmayan iqtisadiyyatı və Türkiyə ilə iqtisadi münasibətlər. *ASAM*, 1(7), 56-85.
- Oğuz, C. C. (2010, Nisan). *Türkiyə-Azərbaycan münasibətləri və Ermənistan faktörü*. Ankara: YT.

- Onullahi, S. (2010). İran'da milli meselenin qoyuluşu. V. Sultanlı (Red.), Güney Azərbaycan: *Tarixi, siyasi ve kulturoloji müstevide (Meqaleler toplusu)*. (ss. 5-11). Bakı: Azərneşr.
- Oruclu, M. (2010). Post-Sovet mekanında konfliktlerin hellinde beynelxalq vasiteçilik. E. Abasov, Q. Hacıyev, K. Şükürov, F. Ehmedova, Ş. Mehdi ve N. Novruzbeyli. (Red.), *Qarabağ dünen, bu gün ve sabah: 9-cu elmi-emeli konfransının materialları* (ss. 132-136). Bakı: QAT.
- Özcan N. (1991). *Azərbaycan: Mûsiki*. (Cilt 1-44). İstanbul: TDV İslam Ansiklopedisi.
- Özdemir, E. (2012, Mayıs-Haziran). Rusya Türklerinin Balkan savaşlarına tepkileri ve Osmanlı'ya maddi-manevi katkıları. *Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı*, 198(99), 27-50.
- Özdemir, H. Çiçek, K. Turan, Ö. Çalık, R. ve Halaçoğlu, Y. (2005). Ermeniler: Sürgün ve göç. (Gözden geçirilmiş 3. bs.). *TTK*, 102, XVI. dizi. 51-66.
- Özdemir, Y. (2007). *Kazakistan, Azərbaycan, Türkmənistan ve Özbəkistan'ın enerji potansiyelleri ve politikaları*. (Yayımlanmış yüksek lisans tezi). Atılım Üniversitesi, Ankara.
- Pakravan, E. (2010). *Abbas Mirza ve Azərbaycan*. Guntay Cavanşir (Çev.) Bakı: Qanun.
- Parasız, İ. (1998). *Türkiye ekonomisi: 1923'ten günümüze iktisat ve istikrar politikaları*. İstanbul: Ezgi.
- Paşayeva, G. (2012). Parlamentolar arası ilişkiler: Başarılar ve perspektifler. C. Veliyev, R. Resullu ve K. Aslanlı (Der.), *Azərbaycan-Türkiye: dostluk, kardeşlik ve strateji ortaklık* (ss.59-75). Ankara: Berikan.
- Pakacar, Ç. (1999, Nisan). Kavimler Kapısı Dağıstan'dan İzlenimler. *TKAE*, 432, 210-217.
- Piriyev, V. (2006). *Azərbaycan'ın tarixi-siyasi coğrafiyası*. Bakı: Muallim.
- Qaffarov, T. (Ed.). (2008). *Azərbaycan tarixi, (1941-2002-ci iller)*. (VII Cild). Bakı: Elm.
- Qahramanov, N. (2008). *I Dünya muharibesinde Qafqaz cephesinde Ermeni amili*. Bakı: E.L.
- Qaraoğlu, F. (2007). *Ermeniler ve heqiqetler (Resmi Senedlerle)*. Bakı: Nurlar.

- Qasımlı, M. (2008a). Antanta ölkelerinin Güney Qafqaz siyaseti (1917-ci il noyabr-1918-ci il noyabr). M. Rıhtım ve M. Süleymanov (Ed.), *Azərbaycan Halk Cümhuriyyəti və Qafqaz İslam Ordusu*. (ss. 115-133). Bakı: Nurlar.
- Qasımlı, M. (2008b), Bolşevik Rusiyasının Güney Qafqaz siyaseti (1917-1918). M. Rıhtım ve M. Süleymanov (Ed.), *Azərbaycan Halk Cümhuriyyəti və Qafqaz İslam Ordusu*. (ss. 58-81). Bakı: Nurlar.
- Qasımov, M. (2000). *Birinci Dünya Muharibəsi illərində böyük dövlətlərin Azərbaycan siyaseti (1914-1918-ci illər)*. Bakı: Qanun.
- Qazıyev, Y. (2009). *Ermeni meselesi, yalanlar və gerçəkliklər*. Bakı: Qafqaz Universiteti Qafqaz Araşdırmaları İnstitutu No: 10.
- Qurbanov (Kurban), A. (2010). *Azərbaycan'da gəlir dağılımı*. İstanbul. Lalezar.
- Rahimov, A. C. (1962). 1920-ci İldə Azərbaycan'da mülkedar torpaq sahibliyinin leğvi. İsmayılov, M. A. və Şıxlinski, Z. B. (Red.), *Azərbaycan'da Sovet hakimiyyətinin qələbəsi və mülkedar torpaq sahibliyini leğv etmək sahəsində ilk tədbirlər*. (ss. 65-82). Bakı: Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyası.
- Rasuloğlu, B. (2010). Güney Azərbaycan'ı Kürdləşdirmə siyaseti. V. Sultanlı (Red.), *Güney Azərbaycan: Tarixi, siyasi və kulturoloji müstəvidə (Məqalələr toplusu)*. (ss. 45-53). Bakı: Azərneşr.
- Rasulzadə, M. A. (2009). *Milli birlik*. Bakı: Çıraq.
- Rıhtım, M. (2008). İngilizlərin Bakı və Xəzər dənizinə hâkim olmaq hüsusunda cəhdləri. M. Rıhtım ve M. Süleymanov (Ed.), *Azərbaycan Halk Cümhuriyyəti və Qafqaz İslam Ordusu*. (ss. 287-307). Bakı: Nurlar.
- Rzayeva, G. (2012). Azərbaycan-Türkiyə enerji ilişkileri: Tehditlər və perspektiflər. C. Vəliyev, R. Resullu və K. Aslanlı (Der.), *Azərbaycan-Türkiyə: dostluk, kardeşlik və strateji ortaklık* (ss. 103-118). Ankara: Berikan.
- Salamov, R. (2004). *Azərbaycan'ın enerji kaynakları*. (Yayımlanmış yüksek lisans tezi). Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Salmanlı, Z. (2007). *1991 Sonrası Türkiyə-Azərbaycan İlişkileri*. (Yayımlanmış yüksek lisans tezi). Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Sapmaz, A. (2008). *Rusya'nın Transkafkasya politikası və Türkiyə'ye etkileri*. İstanbul: Bilge.

- Sarallı, S. (2010). Ermeni terror teşkilatları. E. Abasov, Q. Hacıyev, K. Şükürov, F. Ehmedova, Ş. Mehdi ve N. Novruzbeyli. (Red.), *Qarabağ dünən, bu gün və sabah: 9-cu elmi-emeli konfransının materialları* (ss. 181-186). Bakı: QAT.
- Saray, M. (1994). *Rus işgali sırasında Osmanlı Devleti ile Türkistan Hanlıkları arasındaki siyasi münasebetler (1775-1875)*. Ankara: TTK.
- Saray, M. (2010). *Ermenistan ve Türk-Ermeni ilişkileri* (Gözden geçirilmiş 3. bs.) Ankara: AKDITYK.
- Seferov, R. ve Akkuş, A. (Ty). *Azerbaycan nüfusunun eğitim açısından analizi*. (Yayımlanmış doktora tezi). Selçuk Üniversitesi, Konya.
- Seferov, R (2005). Sovyet dönemi ve bağımsızlık sonrası Azerbaycan nüfusunun etnik yapısındaki değişimler. *Türkiyat Araştırmaları*, 17, 395-409
- Seferov, R. (2007). Azerbaycan nüfusunun yerleşim özelliklerine ilişkin bir inceleme. *Türkiyat Araştırmaları*, 21, 271-294
- Selçuk, H. (2004, Aralık). Azerbaycan bankacılığı. H. Selçuk (Ed.), *Yeni yüzyılda Azerbaycan'ın sosyo-ekonomik yapısı* (ss. 43-70). İstanbul: Tasam.
- Seyidov, M. (2010). *Ermeni vandalizmi*. Novosibirsk: Azerbaycan Uluslararası Forumu.
- Sulaymanli, N. (n.d.). *An analysis of the nagorno-Karabakh problem*. Mersin: Offset Co. Ltd Press TRNC.
- Suleymanova, S. (2010). 1905-1906-cı illerde Qarabağda Ermeni tecavüzkarlığı. E. Abasov, Q. Hacıyev, K. Şükürov, F. Ehmedova, Ş. Mehdi ve N. Novruzbeyli. (Red.), *Qarabağ dünən, bu gün və sabah: 9-cu elmi-emeli konfransının materialları* (ss. 169-173). Bakı: QAT.
- Sultanlı, V. (2010). Güney Azerbaycan mühacir devletinin yaradılması zerureti. V. Sultanlı (Der.), *Güney Azerbaycan: Tarixi, siyasi ve kulturoloji müstevide (Maqaleler toplusu)* (ss. 22-24). Bakı: Azərneşr.
- Süleymanov, M. (2008). Qafqaz İslam Ordusunun kuruluş, hazırlık ve seferberlik veziriyeti. M. Rihtım ve M. Süleymanov (Ed.), *Azerbaycan Halk Cümhuriyyeti ve Qafqaz İslam Ordusu* (ss. 135-171). Bakı: Nurlar.
- Sünbül, T. (1990). *Azerbaycan dosyası I*. Ankara: Kök.
- Şahsuvarov, F. (2010). Qarabağ münaqişesinin helli meselesinde hemsedr devlet kimi Fransa'nın fealiyyeti. E. Abasov, Q. Hacıyev, K. Şükürov, F. Ehmedova,

- Ş. Mehdi ve N. Novruzbeyli. (Red.), *Qarabağ dünən, bu gün və sabah: 9-cu elmi-emeli konfransının materialları* (ss. 56-58). Bakı: QAT.
- Şıhaliyev, E. A. (2002). *Türkiye ve Azerbaycan açısından Ermeni sorunu, tarih, gerçekler ve olaylar*. Ankara: Türk Kültür ve Eğitim Norm Geliştirme Vakfı.
- Şıhaliyev, E. A. (2004a). *Azerbaycan-Ermenistan ilişkilerinde Rusya ve İran faktörü (1828-2000)*. (Yayımlanmış doktora tezi). Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Şıhaliyev, E. A. (2004b). *Kafkasya jeopolitiğinde Rusya, İran, Türkiye rekabeti ve Ermeni faktörü*. Ankara: Natürel.
- Şimşir, B. N. (2011, Nisan). *Azerbaycan, Azerbaycan'ın yeniden doğuş sürecinde Azerbaycan-Türkiye ilişkileri* (İlk basım tarihi 2011). Ankara: Bilgi.
- Şimşir, S. (2002). *Azerbaycan'ın istiklal mücadelesi*. İstanbul: IQ Kültür Sanat.
- Şimşir, S. (2011, Şubat). *Azerbaycan'da kızıl soykırım*. İstanbul: IQ Kültür Sanat.
- Şükürov, K. (2010). *XIX esrin evvellerinde Ermenilerin Şimali Azerbaycana köçürülmesi*. E. Abasov, Q. Hacıyev, K. Şükürov, F. Ehmedova, Ş. Mehdi ve N. Novruzbeyli. (Red.), *Qarabağ dünən, bu gün və sabah: 9-cu elmi-emeli konfransının materialları* (ss. 108-114). Bakı: QAT.
- Tağiyev, E. ve Qasımova, K. (2010). *Dağlıq Qarabağ: Reallıqlar ve mifler*. E. Abasov, Q. Hacıyev, K. Şükürov, F. Ehmedova, Ş. Mehdi ve N. Novruzbeyli. (Red.), *Qarabağ dünən, bu gün və sabah: 9-cu elmi-emeli konfransının materialları* (ss. 45-51). Bakı: QAT.
- Tahirov K. (Red.). (2008). *Azerbaycan Xalq Cümhuriyyəti - 90: (1918 – 1920)*. Bakı: Azerbaycan Milli Kitabhanası.
- Taşkıran C. (1997, Temmuz-Ağustos). *Karabağ'da son durum. Yeni Türkiye: Türk Dünyası Özel Sayısı II, 16*, 1192-1198.
- TDK Yazım Kılavuzu. (2015, Nisan). (Gözden geçirilmiş 27. bs.). Ankara: TDK.
- Tebrizi, Q. S. (2010). *Azerbaycan milli hareketinde ana dili faktörü*. V. Sultanlı (Der.), *Güney Azerbaycan: Tarixi, siyasi ve kulturoloji müstevide (Maqaleler toplusu)* (ss. 19-21). Bakı: Azereşr.
- Tebrizli, M. N. (1946). *Bugünkü Azerbaycan davası esas ve sebepleri*. (Cilt 1). İstanbul: Türk Kültür Ocakları.

- Tezegül Q. (2010). Qarabağ münaqişesi global idare etme kontekstinde. E. Abasov, Q. Hacıyev, K. Şükürov, F. Ehmedova, Ş. Mehdi ve N. Novruzbeyli. (Red.), *Qarabağ dünən, bu gün və sabah: 9-cu elmi-emeli konfransının materialları* (ss. 190-192). Bakı: QAT.
- Togan, Z. V. (1989). *Azərbaycan*. Diyanet Vakfı İslam ansiklopedisi (Cilt II, (ss.91-118). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Turan, Şerafəddin. (Ty). 1829 *Edirne Antlaşması: 1828-1829 Osmanlı-Rus savaşı sonunda 14 Eylül 1829 tarihinde imzalanan antlaşma* (Cilt 1-44). İstanbul: TDV İSAM.
- Uçar, F. (2007). *Dış Türkler: Türk dünyasının parlayan 5 yıldızı: Orta Asya Türklüğünün Tarihsel ve Kültürel Yapısı*. Ankara: Fark.
- Uzun E. (2010). Güney Azerbaycan'ın çağdaş siyasi durumu. V. Sultanlı (Der.), *Güney Azerbaycan: Tarixi, siyasi ve kulturoloji müstevide (Maqaleler toplusu)* (ss. 24-28). Bakı: Azərneşr.
- Ünal, Ö. F. (2001). Azerbaycan 1988-1995: sancı, kargaşa ve iktidar. *Journal of Qafqaz Universty*, 8, 1-12.
- Veliyev, C. (2006). *Azərbaycan dış politikasının enerji boyutu*. (Yayımlanmış yüksek lisans tezi). Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Veliyev, C. (2012). *Bölgesel Olayların Türkiye-Azərbaycan İlişkilerine Etkisi*. C. Veliyev, R. Resullu ve K. Aslanlı (Der.), *Azərbaycan-Türkiye: dostluk, kardeşlik ve strateji ortaklık* (ss. 23-58). Ankara: Berikan.
- Yakubovskiy, A. Y. (2000). *Altın Ordu ve çöküşü*. H. Eren (Çev.). Ankara: TTK.
- Yaqublu, N. (1992). *Hocalı qırğını*. Bakı: Azərbaycan.
- Yaqublu, N. (1999). *Azərbaycan milli istiqlal mübarizəsi və Mahammed Amin Rasulzadə*. Bakı: yy.
- Yel, S. (1999-2003, Kasım). Azerbaycan Devleti'nin kuruluşunda Türkiye'nin yardımları ilhak amacına mı yönelikti?. *Türk İnkılap Tarihi Atatürk Yolu*. 24, 563-578.
- Yerasimos, S. (1979). *Türk-Sovyet ilişkileri: Ekim devriminden milli mücadeleye*. İstanbul: Gözlem.
- Yılmaz, İ. (2001). *Gümrü antlaşması* Ankara: AKDITYK.

- Yılmaz, R. (2008a). Birinci Dünya Mühâribesinin başlanğıcında Osmanlı Dövlentinin Qafqaz siyaseti. M. Rıhtım ve M. Süleymanov (Ed.), *Azerbaycan Halk Cümhuriyyeti ve Qafqaz İslam Ordusu* (ss. 38-47). Bakı: Nurlar.
- Yılmaz, R. (2008b, Ocak). *Hazar ekonomisi ve stratejisi*. (2. bs.). İstanbul: Derin.
- Yılmaz, R. (2012). *Azerbaycan dış politiğı ve Türkiye*. Çankırı: Evrenos Tar. Mat. Rekl. Dağ. İnş Tic.
- Yılmaz, R. (2010). Azerbaycan dış siyasetinde bağımsızlık sonrası yıllar ve Karabağ problemi. *Sosyal Bilimler Araştırmaları*, 2, 69-93.
- Yüceer, N. (2008). Qafqaz İslam Ordusunun Bakı şehrini azad etmesi. M. Rıhtım ve M. Süleymanov (Ed.), *Azerbaycan Halk Cümhuriyyeti ve Qafqaz İslam Ordusu* (ss.198-211). Bakı: Nurlar.
- Yüksel Ö. (1997). *Türkiye ve Türk Dünyası*. Z. M. Bünyadov ve Y. B. Yusufov (Ed.). İstanbul: Harp Akademileri.
- Zade, M. ve Bala, M. (1938). *milli Azerbaycan hareketi, milli Az. "Müsavat" Halk Fırkası tarihi*. Yyy: Fırka Divanı.
- Zaman, 26 Ekim 1998.
- Zengin, E. (2010). *Piyasa ekonomisine geçiş sürecinde Azerbaycan*. İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Altınoluk.
- Zengin, E. ve Mikailov, G. (2004, Aralık). Azerbaycan'da az gelişmişlik sorunu. H. Selçuk (Ed.), *Yeni yüzyılda Azerbaycan'ın sosyo-ekonomik yapısı* (ss. 71-97). İstanbul: Tasam.
- Zülfüqarlı, M. (2002). *Çağdaş Azerbaycan tarihi: istiqlal tarixini yaradanlar (1972 – 1992 – ci iller)*. E. Quliyev. (Red.). Bakı: yy.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı-Soyadı: Tolga GÜRLER

Uyruğu: Türkiye Cumhuriyeti

Doğum Yeri ve Tarihi: Kırşehir – 26/08/1984

Tel: 5076470888

E Posto: tol-der@hotmail.com

Yazışma Adresi: Ortaçeşme Mah. Ülviye Emeç Çıkmazı Sok. No: 5/3
Beykoz/İstanbul

EĞİTİM

Derece	Kurum	Mezuniyet Tarihi
Lisans	Gazi Üniversitesi	06/06/2008

İŞ DENEYİMLERİ

Yıl	Kurum	Görev
2008	MEB	Öğretmen
2010	TFF	Futbol Hakemi

YABANCI DİL

İngilizce

YAYINLAR

Yok